ŞERHU İBN ‘AKÎL’DEKİ ŞÂHİD ÂYETLERİN İNCELENMESİ

Mehmet Mahşuk ACAR

Yüksek Lisans Tezi
Temel İslâm Bilimleri Anabilim Dalı
Prof. Dr. İbrahim YILMAZ
2015
Her Hakkı Saklıdır

T.C.
ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLÂM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

Mehmet Mahşuk ACAR

ŞERHU İBN ‘AKÎL’DEKİ ŞÂHİD ÂYETLERİN İNCELENMESİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

TEZ YÖNETİCİSİ
Prof. Dr. İbrahim YILMAZ

ERZURUM-2015

T.C.
ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ

TEZ BEYAN FORMU

03/04/2015

SOSYAL BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

BİLDİRİM

Atatürk Üniversitesi Lisansüstü Eğitim-Öğretim ve Sınav Yönetmeliğine göre hazırlamış olduğum " ŞERHU İBN 'AKÎL'DEKİ ŞÂHİD AYETLERİN İNCELENMESİ " adlı tezin/raporun tamamen kendi çalışmam olduğunu ve her alıntıya kaynak gösterdiğimi taahhüt eder, tezimin/raporumun kağıt ve elektronik kopyalarının Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü arşivlerinde aşağıda belirttiğim koşullarda saklanmasına izin verdiğimi onaylarım:

Lisansüstü Eğitim-Öğretim yönetmeliğinin ilgili maddeleri uyarınca gereğinin yapılmasını arz ederim.

□□Tezimin/Raporumun tamamı her yerden erişime açılabilir.

□□Tezim/Raporum sadece Atatürk Üniversitesi yerleşkelerinden erişime açılabilir.

□□Tezimin/Raporumun ..... yıl süreyle erişime açılmasını istemiyorum. Bu sürenin sonunda uzatma için başvuruda bulunmadığım takdirde, tezimin/raporumun tamamı her yerden erişime açılabilir.

03/04/2015

Mehmet Mahşuk ACAR

F-83/00/22.02.2012

T.C.
ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TEZ KABUL TUTANAĞI

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Prof. Dr. İbrahim YILMAZ danışmanlığında, Mehmet Mahşuk ACAR tarafından hazırlanan bu çalışma 03/04/2015 tarihinde aşağıdaki jüri tarafından. Temel İslâm Bilimleri (Arap Dili ve Belagati) Anabilim Dalı'nda Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Başkan : Prof. Dr. İbrahim YILMAZ İmza: .....

Jüri Üyesi : Doç. Dr. İsmail DEMİR İmza: .....

Jüri Üyesi : Doç. Dr. Mustafa KIRKIZ İmza: .....

Yukarıdaki imzalar adı geçen öğretim üyelerine aittir. 03/04/2015

Prof. Dr. Mustafa YILDIRIM
Enstitü Müdürü

F-85/00/22.02.2012

İÇİNDEKİLER

ÖZET ..... **XIII**

ABSTRACT ..... **XIV**

KISALTMALAR ..... **XV**

ÖNSÖZ ..... **XVI**

GİRİŞ **1**

ARAP DİLİNDE İSTİŞHÂD **1**

I. SÖZLÜK ANLAMI 1

II. TERİM ANLAMI 1

III. TARİHİ SEYRİ 2

IV. KAYNAKLARI 2

BİRİNCİ BÖLÜM

İBN MÂLİK VE İBN ‘AKÎL

1.1. İBN MÂLİK **7**

1.1.1. Hayatı 7

1.1.2. İlmî Kişiliği 8

1.1.3. Eserleri 10

1.1.4. *Elfiyye*’si 13

1.2. İBN ‘AKÎL **14**

1.2.1. Hayatı 14

1.2.2. İlmî Kişiliği 15

1.2.3. Eserleri 16

1.2.4. *Elfiyye* Şerhi (*Şerhu İbn ‘Akîl alâ Elfiyyeti İbn Mâlik*) 17

İKİNCİ BÖLÜM

ŞERHU İBN 'AKÎL'DEKİ ŞÂHİD ÂYETLER

2.1. KELÂM VE KELÂMDAN OLUŞANLAR 19

2.1.1. Tenvîn ve Çeşitleri 20

2.1.2. Te'kîd Nûnu; Hafîfe ve Sakîle 21

2.2. MU'RAB VE MEBNÎ 23

2.2.1. Niyâbeten Mu'rab Fiiller (Ef'âl-i Hamse) 23

2.2.2. Mu'tel İsimler 25

2.3. NEKRE VE MA'RİFE 26

2.3.1. Nûn-u Vikâye (لَيْتَ) 27

2.3.2. Nûn-u Vikâye (لَعَلَّ) 28

2.3.3. Nûn-u Vikâye (لَدُنْ) 31

2.4. MEVSÛL 32

2.4.1. En (أنْ) Harf-i Mastariyye 33

2.4.2. Enne (أنَّ) Harf-i Mastariyye 34

2.4.3. Mâ (ما) Harf-i Mastariyye 35

2.4.4. Ellezî (الَّذِي) İsm-i Mevsûl 36

2.4.5. Mâ (ما) İsm-i Mevsûl 38

2.4.6. Men (مَنْ) İsm-i Mevsûl 38

2.4.7. Eyyün (أيّ) İsm-i Mevsûl 40

2.4.7.1. Murab veya Mebnî Olması 40

2.4.7.2. İ'râb-ı Mutlak 41

2.4.8. Âidin Hazfi (Merfû') 42

2.4.9. Sadr-ı Sıla'nın Hazfi 42

2.4.10. Âidin Hazfi (Mansûb) 44

2.4.10. Âidin Hazfi (Mecrûr) 44

2.5. EDÂT-I TA'RÎF (ال) 45

2.5.1. Elif-Lâm (ال) 'Ahdî 46

2.5.2. Elif-Lâm (ال) İstiğrâk-ı Cins 47

2.5.3. Elif-Lâm (ال) Mevsûllere Dâhil Olan 47

2.6. MÜBTEDÂ-HABER 48

2.6.1. Mübtedâ'nın Vasıf Olması 48

2.6.2. Haberin Cümle Oluşu (Haber'de Zamîr'in Bulunması) 49

2.6.3. Haber'in Mübtedâ Lafzıyla Tekrarlanması 50

2.6.4. Mübtedâ'nın Nekre Olması 51

2.6.5. Mübtedâ ve Haber'in Hazfi 52

2.6.5.1. Haberin Hazfi 52

2.6.5.2. Mübtedânın Hazfi 52

2.6.5.3. Mübtedâ ve Haberin (İkisinin) Hazfi 53

2.6.6. Haberin Birden Fazla Olması 53

2.6.7. Haberin Birden Fazla Olması (Biri Müfred Diğeri Cümle) 54

2.7. كَانَ VE BENZERLERİ 55

2.7.1. Fetie (فتئ)'nin Kullanımı 56

2.7.2. Dâme (دامَ)'nin Kullanımı 56

2.7.3. Mutasarrıf Olan Fiiller 57

2.7.4. Nakıs Fiillerde Haberin Ortada Gelmesi 58

2.7.5. Nakıs Fiillerde "Haberin Ma'mûlu"nun Öne Geçmesi 59

2.7.6. Nakıs Fiillerin "Tâmme" Gelmesi 60

2.7.7. Cezim Edatlarının (كان)' nin Muzârisine Dâhil Olması 61

2.8. لَيْسَ'YE BENZEYEN HARFLER 62

2.8.1. Mâ (ما)'nın Kullanımı 62

2.8.3. Leyse (لَيْسَ) ve Mâ (ما)'nın Haberlerinde Bâ (ب)'nın Gelmesi 64

2.8.4. İn (إنْ)'in Kullanımı 65

2.8.5. Lâte (لاَتَ)'nin Kullanımı 66

2.9. MUKÂRABE (YAKINLAŞMA) FİİLLERİ 67

2.9.1.'Asâ (عَسَى)'nın Haberinde "أَنْ" Gelmesi 68

2.9.2. Kâde (كادَ)'in Haberinde "أَنْ" Gelmemesi 69

2.9.3. Kâde (كادَ)'in Muzâri' Kullanımı 70

2.9.4. 'Asâ (عَسَى)'ya Zamir Bitişmesi 70

2.10. إنّ VE BENZERLERİ 71

2.10.1. İnne (إنّ)'nin Kesralı Gelmesi Gereken Yerler 72

2.10.1.1. Sadr-ı Sıla Olarak Gelmesi 72

2.10.1.2. Kavl (قوْل) Maddesinden Sonra Gelmesi 73

2.10.1.3. Hâl Cümlesinin Başında Gelmesi 73

2.10.1.4. Elâ (ألاَ)'dan Sonra Gelmesi 74

2.10.2. İnne (إنّ)'nin Kesra ve Fetha ile Okunması 74

2.10.3. Enne (أنّ)'nin Haberine Lâm (ل) Bitişmesi 75

2.10.4. İnne (إنّ)'nin Haberinde Zamîr-i Fasl'ın Başında Lâm (ل) Gelmesi 76

2.10.5. İnne (إنّ)'nin İsmine Lâm (ل) Bitişmesi 77

2.10.6. İn (إنْ) Muhaffefe 77

2.10.7. En (أنْ) Muhaffefe 79

2.10.8. En (أنْ)'in Haberiyle Arasına Fâsıla Girmesi 79

2.10.8.1. En (أنْ)'in Haberin İsim Cümlesi Olması 80

2.10.8.2. Fiil Cümlesi Olması (Gayr-ı Mutasarrıf) 80

2.10.8.3. Fiil Cümlesi Olması (Mutasarrıf) 81

2.10.9. En (أنْ) ile Haberi Arasına Fâsıla Girmemesi 84

2.10.10. Keen (كأنْ) Muhaffefe 84

2.11. CİNSİNİ NEFİY EDEN LÂ (لا) 85

2.11.1. Lâ (لا) ile İsminin Arasına Fâsıla Girmesi 86

2.12. ظنّ VE BENZERLERİ 86

2.12.1. Raâ (رأى)'nın Kullanımı 87

2.12.2. Vecede (وَجَدَ)'nin Kullanımı 88

2.12.3. Zanne (ظنّ)'nin Yakîn İçin Kullanımı 88

2.12.4. Ce'ale (جعل)'nin Ef'âl-i Kulûb Kullanımı 89

2.12.5. Ce'ale (جعل)'nin Ef'âl-i Tahvîl Kullanımı 89

2.12.6. Tehize (تَخِذَ) ve İttehaze (اتّخَذَ)'nin Kullanımı 90

2.12.7. Terake (تَرَكَ)'nin Kullanımı 91

2.12.8. Ef'âl-i Kulûb'ün Ta'lîk Olması (Amelden Düşmesi) 92

2.12.9. 'Alime (عَلِمَ)'nin Tek Mef'ûl Alması 92

2.12.10. Zanne (ظنّ)'nin Bir Mef'ûl Alması 93

2.12.11. Raâ (رأى)'nın İki Mef'ûl Alması 94

2.13. أَرَى-أعْلَمَ VE BENZERLERİ 95

2.13.1. E'tâ (أعطى)'nın Kullanımı 95

2.14. FÂİL 96

2.14.1. Fiilin Hazfi 97

2.14.2. Mef'ûlün Öne Geçmesi 97

2.15. NÂİB-İ FÂİL 99

2.15.1. Kîle (قِيلَ) ve Ğîda (غِيضَ)'de İşmam Yapılması 99

2.15.2. Mef'ûlün Bih Dışında Mahzuf Olanın Nâib-i Fâil Olması 100

2.16. İŞTİĞÂL 101

2.16.1. Meşğûlün Anh (İsmin) Mansûb Gelmesi 101

2.17. MÜTEADDÎ VE LÂZIM FİİLLER 102

2.17.1. Mef'ûlün Hazfi 102

2.18. MEF'ÛLÜN MUTLAK 103

2.18.1. Mastara Niyâbet (كُلّ - بَعْض) 104

2.18.2. Mastara Niyâbet (Zamir) 104

2.18.3. Mastara Niyâbet (Aded) 105

2.18.4. Mastarda Amel Eden Fiilin Hazfi 105

2.19. MEF'ÛLÜN LEH 106

2.19.1. Mef'ûlün Leh'in Muzâf Olması 106

2.20. MEF'ÛLÜN FÎH 107

2.20.1. Mutasarrıf Zarf 108

2.21. MEF'ÛLÜN MA'AH 108

2.21.1. Vâv (و)'ın Ma'iyyet İçin Olup Olmaması 108

2.22. HÂL 109

2.22.1. Sâhibu'l-Hâl Nekre Olup Sıfat ile Tahsis Edilmesi 110

2.22.2. Sâhibu'l-Hâl Nekre Olup İzafe ile Tahsis Edilmesi 110

2.22.3. Sâhibu'l-Hâl Nekre Olup Nefiy'den Sonra Gelmesi 111

2.22.4. Sâhibu'l-Hâl'in Muzâfun İleyh Olması 111

2.22.5. Hâl'in Âmilinin Önüne Geçmesi 113

2.22.6. Hâl-i Müekkide 113

2.22.7. Hâl Cümlesinin Vâv (و) ile Gelmesi 115

2.22.8. Sâhibu'l-Hâl'in Hazfi 116

2.23. TEMYÎZ 117

2.23.1. Cümledeki Nisbetin Beyanı 117

2.23.2. Temyîzin Vucûben Mansûb Olması 118

2.24. HARF-İ CER 119

2.24.1. Hattâ (حتّى) Kullanımı 120

2.24.2. Min (مِنْ) Kullanımı (Tab'îz) 121

2.24.3. Min (مِنْ) Kullanımı (Cinsin Beyanı) 121

2.24.4. Min (مِنْ) Kullanımı (İbtidâu'l-Gâye) 122

2.24.5. Min (مِنْ) Kullanımı (Zâit Olması) 123

2.24.6. Hattâ (حَتّى) Kullanımı (İntihâu'l-Gâye) 123
2.24.7. Lâm (ل)'ın Kullanımı (İntihâu'l-Gâye) 124
2.24.8. Min (مِنْ) Kullanımı (Bedel Anlamında) 124
2.24.9. Lâm (ل)'ın Kullanımı (Temlîk) 125
2.24.10. Lâm (ل)'ın Kullanımı (Ta'diyet) 126
2.24.11. Lâm (ل)'ın Kullanımı (Zâit Olması) 126
2.24.12. Bâ (ب)'nın Kullanımı (Zarfiyet) 127
2.24.13. Bâ (ب)'nın Kullanımı (Sebebiyet) 128
2.24.14. Bâ (ب)'nın Kullanımı (Ta'diyet) 128
2.24.15. Bâ (ب)'nın Kullanımı (Ta'vîz) 129
2.24.16. Bâ (ب)'nın Kullanımı (عَنْ Anlamında) 129
2.24.17. Bâ (ب)'nın Kullanımı (Musâhabe) 130
2.24.18. 'Alâ (على)'nın Kullanımı 130
2.24.19. 'An (عَنْ)'ın Kullanımı 131
2.24.20. Kef (ك)'in Kullanımı (Ta'lîl) 131
2.24.21. Kef (ك)'in Kullanımı (Zâit Olması) 132
2.24.22. Harf-i cerlerden Sonra Mâ (ماَ)'nın Zait Olarak Gelmesi 133
2.25. İZÂFE 134
2.25.1. Fî (فِي) mânasında Kullanılması 135
2.25.2. Tahfîf Faydası Vermesi 136
2.25.3. Muzâf'ın Muzâfun ileyh'ten Tezkîr Elde Etmesi 137
2.25.4. Muzâf Olan İsimlerin Tesniyelerinin Teksîr mânasına Gelmesi 137
2.25.5. İz (إِذْ)'in Kullanımı 138
2.25.6. Muzâf İsmin Cümleye Cevazen İzafesi 139
2.25.7. Ledun (لَدُنْ)'un Kullanımı 139
2.25.8. Kablu (قَبْلُ) ve Ba'du (بَعْدُ)'nun Kullanımı 140

2.25.9. Muzâfın Hazfi 141

2.25.10. Muzâfın Hazfi (Muzâfun ileyh'in Cer Üzere Kalması) 142

2.25.11. Muzâfun İleyh'in Hazfi 143

2.25.12. Muzâf ve Muzâfun İleyh Arasına Fâsıla Girmesi 144

2.26. MASTAR (AMEL KONUSU) 145

2.26.1. Tenvînli Olup Amel Etmesi 146

2.26.2. Fâiline İzâfe Olması 146

2.27. İSM-İ FÂİL (AMEL KONUSU) 147

2.27.1. Mâzî Mânasında Olması 147

2.28. MASTAR KALIPLARI 148

2.28.2. Fi'âl (فِعّأل) Kalıbı 149

2.28.3. Fiâl (فِعاَل) Kalıbı 149

2.28.4. İf'âl (إِفْعاَل) Kalıbı 149

2.29. TA'ACCÜB 150

2.29.1. İkinci Ta'accub Sığasında Mef'ûl'ün Hazfedilmesi 151

2.30. MEDİH VE ZEM FİİLLERİ 151

2.30.1. Ni'me (نِعْمَ) ve Bi'se (بِئْسَ)'nin Kullanımı 151

2.30.2. Ni'me (نِعْمَ) ve Bi'se (بِئْسَ)'den Sonra Mâ (ما)'nın Gelmesi 153

2.30.3. Mahsûs'un Hazfi 154

2.30.4. Sâe (ساء)'nin Kullanımı 154

2.31. EF'ALU'T-TAFDÎL 155

2.31.1. Ef'alu't-Tafdîl'in Min (مِنْ)'li Kullanımı 156

2.31.2. Ef'alu't-Tafdîl'in Ma'rifeye İzafe Edilmesi 156

2.31.3. Ef'alu Kalıbının Tafdîl Dışında Kullanımı 157

2.32. SIFAT 158

2.32.1. Medih ve Senâ İçin Gelmesi 159

2.32.2. Zem İçin Gelmesi 159

2.32.3. Te'kîd İçin Gelmesi 159

2.32.4. Cümle Olarak Gelmesi 160

2.32.5. Sıfat Cümlesinde Zamirin Hazfi 160

2.32.6. Mevsûfun Hazfi 161

2.32.7. Sıfatın Hazfi 162

2.33. TE'KÎD/TEVKÎD 162

2.33.1. Lafzî Te'kîd 163

2.34. ATF-I BEYÂN 163

2.34.1. Nekre Olarak Gelmesi 164

2.35. ATF-I NESAK (ATIF HARFLERİ) 165

2.35.1. Vâv (و)'ın Kullanımı 165

2.35.2. Fâ (فا)'nın Kullanımı 166

2.35.3. Sümme (ثُمَّ)'nin Kullanımı 166

2.35.4. Em (أَمْ)'i Muttasılanın Kullanımı 167

2.35.5. Em (أَمْ)'i Munkatı'anın Kullanımı 169

2.35.6. Ev (أَوْ)'in Kullanımı 169

2.35.7. Zamire Atıf 170

2.35.8. Zamire Atıf (Mef'ûlün Fâsıla Olması) 171

2.35.9. Zamire Atıf (Nefyin Fâsıla Olması) 171

2.35.10. Mahzûf Zamire Atıf 172

2.35.11. İsmin Mecrûr Zamire Atfı 172

2.35.12. Fâ (فا)'nın Hazfi 173

2.35.13. Ma'tûfün Aleyh'in Hazfi 174

2.35.14. Fiilin İsm-i Fâil'e Atfedilmesi 174

2.36. BEDEL 175

2.36.1. Bedel-i Kül 175

2.36.2. Fiil Cümlesinin Başka Fiil Cümlesine Bedel Olması 176

2.37. NİDÂ 177

2.37.1. İsm-i İşâret'in Başında Harf-i Nidâ'nın Hazfi 177

2.37.2. Münâdâ'ya Tabi' Olan İsim 178

2.38. TE'KÎD NÛNLARI 179

2.38.1. Sakîle ve Hafîfe Nûnları 179

2.38.2. İmmâ (إمّا)'dan Sonra Gelen Fiile Bitişmesi 180

2.38.3. Nefiy lâ (لا)'sından Sonra Gelen Fiile Bitişmesi 180

2.39. MUZÂRİ FİİLİN İ'RABI (NASB EDATLARI) 181

2.39.1. Kâne (كانَ) Maddesinden Sonra أنْ'in Gizli Olması 182

2.39.2. Fâ (فا)'lı Nefiy Cevabından Sonra أنْ'in Gizli Olması 182

2.39.3. Fâ (فا)'lı Nehiy Cevabından Sonra أنْ'in Gizli Olması 183

2.39.4. Fâ (فا)'lı İstifham Cevabından Sonra أنْ'in Gizli Olması 184

2.39.5. Fâ (فا)'lı Tahdîd Cevabından Sonra أنْ'in Gizli Olması 184

2.39.6. Fâ (فا)'lı Temennî Cevabından Sonra أنْ'in Gizli Olması 185

2.39.7. Vâv (و)'dan Sonra أنْ'in Gizli Olması 185

2.39.8. Recâ Fiillerinden Sonra أنْ'in Gizli Olması 186

2.39.9. Sarîh İsimden Sonra أنْ'in Cevazen Hazfi 186

2.40. MUZÂRİ FİİLİN İ'RABI (CEZİM EDATLARI) 187

2.40.1. Bir Fiili Cezmedenler 188

2.40.1.1. Lâm-ı Emir 188

2.40.1.2. Lâ-ı Nehiy 189

2.40.2. İki Fiili Cezmedenler 190

2.40.2.1. İn (إنْ) 190

2.40.2.2. Men (مَنْ) 190

2.40.2.3. Mâ (ما) 191
2.40.2.4. Mehmâ (مَهْما) 191
2.40.2.5. Eyyün (أيٌّ) 192
2.40.2.6. Şart ve Cezanın Fiil Cümlesi Olmaları 192
2.40.2.7. Cümle-i İsmiye Olan Cevab-ı Şartın ف'lı Gelmesi 194
2.40.2.8. Cevab-ı Şarttan Sonra Gelen ف'lı Fiil 195
2.41. Lev(لَوْ) KONUSU 196
2.41.1. Lev (لَوْ)'den Sonra Mâzi Sığalı Fiil Gelmesi 196
2.42. أمّاَ ، لَوْلا ، لَوْماَ KONUSU 197
2.42.1. Emmâ (أمّا)'nın Cevâbında ف'nın Hazfi 197
2.42.2. Levlâ (لَوْلا)'nın Tahdîd İçin Kullanımı 198
2.43. 'ADED 199
2.43.1. On (عَشَرَ)'dan Aşağı Olan Adedin Cem-i Kesra'ya İzafesi 199
2.43.2. Yüz (مِا ئَة)'ün Çoğula İzafesi 200
2.44. كذا ، كأيّ ، كمْ KONUSU 200
2.44.1. Keeyin (كَأَيّ)'in Kullanımı 201
2.45. TE'NÎS 202
2.45.1. Fe'îl (فَعِيل) Veznine Tâ-ı Tenîsin Bitişmemesi 202
2.46. NESEB 203
2.46.1. Fe'âl (فَعّال) Kalıbı 204
2.47. VAKF 205
2.47.1. Mankûs İsimde Vakf 205
2.47.2. Vasl'a Vakf Hükmünün Verilmesi 206
2.48. İBDÂL 207
2.48.1. İf'âl (إفْعال) Kalıbından Elif (ا)'in Hazfi 207
2.48.2. Lâmu'l-Fiili İlletli Olan İsm-i Mef'ûl 208
2.48.3. Muzâaf Fiilin Zamîr Olan Nûn'a İsnadı 209

2.49. İDGÂM 210

2.49.1. Tetefe'alu (تَتَفَعَّل) Vezninde İki "ت"dan Birinin Hazfi 210

2.49.2. Fiilin İdgâmlı-İdgâmsız Olabilmesi 211

SONUÇ 213

KAYNAKÇA 215

ÖZGEÇMİŞ 221

ÖZET

YÜKSEK LİSANS TEZİ

ŞERHU İBN ‘AKÎL’DEKİ ŞÂHİD ÂYETLERİN İNCELENMESİ

Mehmet Mahşuk ACAR

Tez Danışmanı: Prof. Dr. İbrahim YILMAZ

2015, 221 sayfa

Jüri: Prof. Dr. İbrahim YILMAZ
Doç. Dr. İsmail DEMİR
Doç. Dr. Mustafa KIRKIZ

Bu çalışmada, İbn Mâlik’in *Elfiyye*’sine yapılan şerhlerden, Arap dilbilimcileri arasında da seçkin bir yere sahip olan *Şerhu İbn ‘Akîl*’deki istişhâd edilen âyetleri gramer açısından incelenmiştir.

Çalışmamız giriş kısmı ve iki bölümden oluşmaktadır. Giriş kısmında Arap dilinde istişhâdın tanımı, tarihi seyri ve beslendiği kaynaklar ana hatlarıyla zikredilmiştir.

Birinci bölümde İbn Mâlik ve İbn ‘Akîl’in hayatı, ilmî serüveni ve eserleri, bu eserlerden özellikle *Elfiyye* ve *Şerhu İbn ‘Akîl* daha detaylı tanıtılmaya çalışılmıştır.

İkinci bölümde ise İbn ‘Akîl’in eseri *Şerhu İbn ‘Akîl*’deki Arap gramerinin temel taşları olan nahiv ve sarf konuları irdelenmiş ve istişhâd edilen âyetler ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: İstişhâd, İbn Mâlik, İbn ‘Akîl, Şerhu İbn ‘Akîl, Kur’ân-ı Kerîm.

ABSTRACT

MASTER THESIS

THE STUDY OF SAHID VERSES IN SERHU IBN AKIL

Mehmet Mahşuk ACAR

Advisor: Prof. Dr. İbrahim YILMAZ

2015, Page: 221

Jury: Prof. Dr. İbrahim YILMAZ
Assoc. Prof. Dr İsmail DEMİR
Assoc. Prof. Dr. Mustafa KIRKIZ

In this study exemplified Verses in *Serhu Ibn Akil*, which is one of the comments of Ibn Malik's *Elfiyye* and has an important place among Arabic linguistics, were studied.

The prolog section of this study has two parts. In prolog section, the definition of İstişhad in Arabic language, its historical progress and sources were generally mentioned.

In the first section, the lives of Ibn Malik and Ibn Akil, their scientific progress and works especially *Elfiyye* and *Serhu Ibn Akil* were introduced in details.

In the second section, the keystones of Arabic Grammar syntax and grammar (sarf) in Serhu Ibn Akil by Ibn Akil were examined and exemplified verses were discussed.

Key Words: Exemplification, Ibn Malik, Ibn Akil, *Serhu Ibn Akil*, the Koran

KISALTMALAR

A.Ü.İ.F.D.	: Atatürk Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Dergisi
bkz.	: Bakınız
b.	: bin (oğul)
c.c.	: Celle celâluhu
c.	: Cilt
Çev.	: Çeviren
D.E.Ü.İ.F.D.	: Dokuz Eylül Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Dergisi
DİA	: Diyanet İslâm Ansiklopedisi
EKEV	: Erzurum Kültür Eğitim Vakfı
Fak.	: Fakültesi
Hak.	: Hakkında
Hz.	: Hazreti
H.	: Hicrî
M.Ü.İ.F.D.	: Marmara Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Dergisi
ö.	: Ölümü
s.	: Sayfa
Sad.	: Sadeleştiren
T.D.V.	: Türkiye Diyanet Vakfı
thk.	: Tahkîk eden
Nşr	: Neşreden
ts.	: Tarihsiz
Üni.	: Üniversite
vb.	: Ve benzeri
vs.	: Ve saire

ÖNSÖZ

Arap dili, lafız ve mâna açısından zengin dillerdendir. Bu dilin gramerinin tespiti belli aşamalar kat etmiştir. Aslında yazıya geçmeden önce hutbelerde ve nutuklarda isti'âreleriyle, teşbihleriyle kullanılırdı. İlk asırlardan günümüze kadar İslam'ın temel iki kaynağı olan *Kur'ân* ve Sünnet üzerinde yapılan çalışmaların çoğu Arap dilinde yazılmıştır. *Kur'ân*, Sünnet ve bunların üzerine yapılan çalışmaları doğru anlamak için Arapçayı iyi bilmek ve anlamak gerekir. Zira ilim dünyasındaki pek çok kaynak eserin Arap dili ile yazılmış olması ve Arapçanın dünyadaki diğer diller arasında önemli bir yer tutması Arapçayı iyi tahlil etmeyi gerekli kılan sebeplerdendir.

Öte yandan Arapçanın bu denli zengin bir dil olmasının asıl sebebinin, *Kur'ân* merkezli olduğu anlaşılmaktadır. Başta Hz. Peygamber kendisi ve asrısaadetten günümüze kadarki Müslümanlar çoğunlukla *Kur'ân* ile hayatlarına yön vermiş, onun gösterdiği istikamette yaşamışlardır. Allah kelâmı, onların yaşayış ve konuşmalarının alt yapısını oluşturmuştur.

İslâm dini geldikten sonra, Arap olmayanların bu dine intisap etmeleri, bu dilin fethedilen bölgelerde din ve bilim dili olarak yaygınlık kazanmasıyla birlikte dil hataları artmaya başlamıştır. Buna bağlı olarak, istişhâd ihtiyacı da fetihler sonucu Arapların dillerinin bozulması tehlikesi karşısında ortaya çıktığı bilinir. Tefsir, hadis gibi İslamî ilimler ve Arap dili, edebiyatı ve belagati gibi dille ilgili dallarda yapılan çalışmalarda müellifler, bir kelimenin lafız, mâna ve kullanışının doğruluğunu ispatlamak amacıyla sıhhat derecesi yüksek olan nazım ve nesirden örneklere başvurmuşlardır. İşte bu örnekler, istişhâd edilen metinler olup ya *Kur'ân-ı Kerîm*'den ya nazım/şiir veya nesirden veyahut da hadis'ten alınmıştır.

İstişhâd; tarihçesi, yöntemleri, mantalitesi ve ön kabulleri açısından ayrıntılı olarak inceleme ve araştırmaya tabi tutulması gereken bir konudur. Bu yöntemi kullananlardan biri de İbn 'Akîl'dir. İbn Mâlik'in *el-Elfiyye*'sini şerh için kaleme aldığı *Şerhu İbn 'Akîl* adlı bu eserinin, emsalleri arasında en anlaşılır ve sade olması bu eserdeki şâhid âyetleri tez konusu olarak tercih etmemize mesnet teşkil eden önemli bir husustur. Ülkemizdeki Arapça öğretiminde önemli bir yer tutan bu eserdeki şâhid âyetlerin, temel nahiv kitapları da taranarak dilimizde işlenmesi ve bu alanda araştırma yapacak olanların istifadelerine sunulması kanaatimizce önemli bir hizmet olacaktır.

Ayrıca araştırmamız, salt gramere dayalı olmayıp lafzın mânaya etkisi tetkîk edilmiş ve farklı bir yaklaşım sunulmaya çalışılmıştır.

Çalışmamız bir giriş ve iki bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünde; Arap dilinde istişhâd, tanımı ve tarihi seyri üzerinde durulmuştur.

Birinci bölümde İbn Mâlik ve İbn 'Akîl'in tarihçe-i hayatları, ilmi serüvenleri ve eserleri konu edinilmiştir. İkinci bölümde ise; *Şerhu İbn 'Akîl*'de müellifin âyetleri istişhâd ettiği metot muvazenesinde toplam iki yüz altmış dokuz âyet ve istişhâd edilen nahiv konuları ve bölümleri, tartışmaları ve anlama yansıyan sonuçları ele alınmaya çalışılmıştır.

Gerek çalışma, usûl ve yöntemleri hakkında ve gerekse bilgilerin işlenmesi noktasında yardımıyla beni cesaretlendiren tez danışmanım ve kıymetli hocam Prof. Dr. İbrahim YILMAZ'a, bilgi birikimlerinden istifade ettiğim değerli hocam Doç. Dr. İsmail DEMİR'e, Arap Dili ve Grameri konusunda kendisinden istifade ettiğim muhterem hocam Doç. Dr. Mustafa KIRKIZ'a, ilmî teşvik ve yardımlarından dolayı değerli hocam Prof. Dr. M. Sadi ÇÖGENLİ'ye, kıymetli arkadaşlarım Yusuf AKÇAKOCA ve Yusuf AKYÜZ'e ve manevi desteklerini hiçbir zaman esirgemeyen eşime şükranlarımı ifade etmeyi bir borç bilirim.

Erzurum-2015 **Mehmet Mahşuk ACAR**

GİRİŞ

ARAP DİLİNDE İSTİŞHÂD

I. SÖZLÜK ANLAMI

el-İstişhâd (الاسْتِشْهاَد) kelimesi, şehide (شَهِدَ) kökünden türemiş istif'âl babından mastardır. Bu kök; hazır, mevcut olmak; şâhid getirmek/göstermek, şâhid olmak; görmek, öğrenmek; belirlemek; kesin haber vermek ve bildirmek mânasına gelir.[1]

eş-Şâhid (الشّاهِد) kelimesi de Bir kaidenin ispatı için, *Kur'ân-ı Kerîm*'den, şiir ve benzerleri gibi Arapların sözlerinden kendisiyle istişhâd edilen kısımdır. 'el-İhticâc' (الإحْتِجاَج) ve 'el-istidlâl' (الإسْتِدْلاَل) kelimeleri de istişhâd kelimesi yerinde kullanılmıştır.[2]

II. TERİM ANLAMI

Arap dilinde istişhâd, herhangi bir konuyu, dildeki müşkil sözcükleri, gramerle ilgili bir meseleyi, edebi bir sanatı açıklamak veya ispatlamak üzere, bir âyeti veya bir hadisi, ya da şiirleri delil olarak getirmektir.[3] Anlaşıldığı üzere istişhâd, Arapçada bir kelime veya cümlenin kullanılışını ve sıhhatini, bir âyet veya hadis veyahut da hafızası sağlam, konuşması fasih olan bir Arabın şiirinden yararlanarak ispat etmeye çalışmaktır.

Nahiv ilminin yanı sıra bir edebiyat terimi olan istişhâdın Türk Edebiyatındaki tanımı şöyledir: "Bir sözün ardından onu pekiştiren ve doğruluğunu kanıtlayan atasözü, vecize ve temsil niteliğinde bir söz zikretme anlamında, edebî bir sanattır."[4] İstişhâttan ziyade, onunla yakın anlamlı olan 'irsâl-i mesel' veya 'iktibas'ın tercih edildiğini, bu sebeple Türkçe belâgat kitaplarında istişhâdın fazla yer almadığını anlamaktayız.[5] Görüldüğü gibi istişhâd kelimesinin sözlük anlamı ile terim anlamı birbirine çok yakın olup, ilk devirlerden günümüze kadar aynı anlamı korumuştur.

---

[1] İbn Manzûr, Muhammed b. Mekram el-İfrikî el-Mısrî, *Lisânu'l-Arab* I-XV, Dâru Sâdır, Beyrût ts., III, 238; Mecmau'l-lugati'l-Arabiyye, *el-Mu'cemu'l-Vasît,* (5. Baskı), Mektebetu'ş-Şurûk ed-Devliyye, Mısır 2011, 516-517;
[2] et-Tehânevî, Muhammed Alî, *Keşşaf-u Istılâhâti'l-funûn*, Mektebetu Lübnân, Beyrut 1996, I, 1043.
[3] Ali Eroğlu, "Şiirle İstişhâd ve İstişhâd Açısından Medârik", *AÜİFD*, (11), Erzurum 1993, 326.
[4] Mustafa Uzun, "İstişhâd, Türk Edebiyatı", *DİA,* I-XLII, TDV, İstanbul 2001, XXIII, 398.
[5] Uzun, 398.

III. TARİHİ SEYRİ

Kaynaklarda belirtildiğine göre, ilk istişhâd, *Kur'ân-ı Kerîm*'in ğarîb kelimelerini tefsir etmek maksadıyla başlamıştır.[6] Fetihler sonucunda Arapların Arap olmayan unsurlarla karışarak dillerinin bozulması tehlikesi de bunda etkili olmuştur.[7]

Tefsir, kırâat ve gramer gibi alanlarda yapılan çalışmaların *Kur'ân*'a bağlı olarak geliştiği bir gerçektir. Bu bakımdan ilk istişhâd da *Kur'ân* tefsirine bağlı olarak başlamıştır. Dolayısıyla istişhâd, "*Ğarîbu'l-Kur'ân*"a dair ilk eserlerde yer aldığı tahmin edilmektedir. Ancak bu eserler günümüze kadar ulaşmamıştır. Sonraki eserlerde buna dair önemli ipuçlarına rastlanılmaktadır. Nitekim "Hariciler'in önderi Nafi' b. Ezrak'ın (ö. 65 h.) *Kur'ân*'da geçen 200 kadar ğarîb kelimenin anlamına dair sorduğu sorulara Abdullah b. Abbas'ın (ö. 68 h.) kadim Arap şiirinden getirdiği şâhidlerle açıklamalarda bulunduğu *Mesâ'il-u Nâfi' b. Ezrak* adlı risalesi"[8] olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca günümüze kadar gelen "*Me'âni'l-Kur'ân*", edebiyat ve tabakât türü eserlerde, bu konuya dair nakillerin yer aldığını görmekteyiz.[9]

IV. KAYNAKLARI

İstişhâd konusu, gerek geçmişte gerekse günümüzde Arap dilinde oldukça önemli bir konuma sahiptir. es-Suyûtî (ö. 911 h.) de, bu konuda nahiv delillerinden bahseder ve bunları dört kısma ayrır: semâ', icmâ', kıyâs ve istishâb.[10] İstişhâd edilen metinler genel bir ifade ile şiir ve şiir dışı sözlerdir. Bunlar *Kur'ân-ı Kerîm*, hadis, fasîh Arapların nazım ve nesirleridir.[11] Nesir ise, o dönemki Arap lehçelerini kapsadığı anlaşılmaktadır.

a) *Kur'ân-ı Kerîm* ile İstişhâd

Kur'ân-ı Kerîm, Hz. Peygamber'e nazil olduğu şekliyle kendisi tarafından vahiy kâtiplerine yazdırılmış, ezberletilmiş, itina ile muhafaza edilmiş ve aynı şekilde sonraki nesillere ulaştırılmış mütevatir bir kitaptır. Onun fesahatini ve özelliklerini herkes kabul

---

[6] Mehmet Reşit Özbalıkçı, "Arap Dilinde İlk İstişhâd", *DEÜİFD*, (5), İzmir 1989, 369.
[7] İsmail Durmuş, "İstişhâd", *DİA*, I-XLII, TDV, İstanbul, 2001, XXIII, 396.
[8] Durmuş, XXIII, 397.
[9] Özbalıkçı, 369.
[10] es-Suyûtî, Celâleddin Ebu'l-Fazl Abdurrahmân b. Kemâliddin, *el-İktirâh fi İlmi Usûli'n-nahv*, (thk.: Mahmud Süleyman Yâkût), Dâru'l-Ma'rifeti'l-Cami'iyye, İskenderiye 2006, 14.
[11] İsmail Demir, "İbn Mu'tî'nin Kitâbu'l-Fusûl fi'n-Nahv Adlı Eserinde İstişhad", *Kafkas Üni. İlahiyat Fak. Dergisi*, (3), Kars 2015, 18.

etmiştir. *Lafızlarının inceliği ve ahengi, mânaların derûni zenginliği, derinlik ve çekici güzelliği, mesellerinin latif oluşu, ğarîb haberlere işaret sırlarıyla insanlara etki ederek onları hayretler içinde bırakmış mucizevî bir kitaptır.*[12]

Câhiliyye Arapları arasında belagat ve fesahat ile söz söyleme sanatında usta ve mahir olan kişilerin son derece saygın bir konuma sahip oldukları bilinmektedir. Herhangi bir kavimden bir şair çıksa onunla iftihar edilir, düşmanlarına karşı kalkan yapılıp hiciv ve yergi konusunda en ön safta ona yer ayırılırdı.[13] İşte böyle bir devirde nazil olan *Kur'ân,* lafız ve mâna açısından muarızlarını susturmada ve delillerini çürütme konusunda en büyük mucize olmuş, belâgat ve fesâhatta onlara meydan okumuş, onları aciz bırakmıştır.

İstişhâd tarihinde, şiirde olduğu gibi nesirde de iktibasa başvurulmuş ve *Kur'ân* âyetlerine lafız ve mâna açısından vâkıf olanlar, herhangi bir konudaki iddialarını âyetlerden seçtikleri bölümlerle güçlendirmişlerdir.[14] *Kur'ân-ı Kerîm*, onu edebî bir dil haline getirmiş, yaygınlaştırmış ve bir dünya dili olmasına sebep olmuştur.

Kur'ân-ı Kerîm'in kırâatleriyle istişhâd etmede en önemli hususlardan biri, o kırâatlerin sahabenin ve tâbiî'nin kurrâsından rivâyet edilmiş olmasıdır. Çünkü sahabe, mümkün mertebe Hz. Peygamber'den duyduklarını orijinal haliyle rivâyet etme konusunda çok hassas davranmışlardır.[15] Burada bir kırâatin sahih olabilmesi için, kırâat İmamlarının üzerinde ittifak ettiği şu özelliklere temas etmekte fayda var:

a) Kırâat bir vecihle de olsa Arapça sarf ve nahiv kurallarına uygun olmalı.

b) Hz. Osman zamanında istinsah ettirilen mushaflardan birisinin resmi hattına ihtimâlen de olsa uygun bir kırâat olmalıdır.

c) Kırâatin Hz. Peygambere kadar ulaşan sahih bir senedinin olması şarttır.[16]

Bu üç şartı taşıyan kırâatlere "mütevâtir" kırâat denir. Bu şartlardan birini taşımayan kırâat ise "şâz" kırâatler kısmına girer. Fakat bu kırâatler şâz dahi olsalar;

---

[12] Yusuf Sancak, "Hadisin Arap Dili Temel Kaynakları İçinde İstişhad ve Edebi Yönü Arap Dili ve Edebiyatına Katkıları", *Ekev Akademi Dergisi*, 9 (24), 2005, 195.
[13] Geniş bilgi için bkz. Kenan Demirayak, *Arap Edebiyatı Tarihi (Câhiliyye Dönemi)* I-IV, (2. Baskı), Eser Ofset, Erzurum 2012, I, 72-74.
[14] Ali Akpınar, "Konuşmalarında *Kur'ân*'la İstişhâd Edenler", *Ekev Akademi Dergisi*, 2 (1), 1998, 38.
[15] M. Reşit Özbalıkçı, *Kur'ân ve Hadislerin Arap Dilindeki Rolü*, Yeni Akademi Yay. İstanbul, 2006, s. 66.
[16] Ramazan Pakdil, *Ta'lîm, Tecvid ve Kıraat,* (2. Baskı), Seçil Ofset Matbaacılık, İstanbul 2013, 352; Özbalıkçı, 104, dipnotta gösterdiği yerler.

Kur'ân, haddi zatında en fasih ve en beliğ söz kabul edildiğinden hemen hemen âlimlerin hepsi kendisiyle istişhâd edilebildiğini belirtmişlerdir, bu âlimlerin başında da İbn Cinnî (ö. 392 h.), Abdulkâdir el-Bağdâdî, (ö. 993 h.) ve Celâleddin es-Suyûtî gelmektedir.

İbn Cinnî, bu konuda şunları kaydeder: *Kur'ân,* en fasih ve en beliğ söz kabul edildiğinden onun mütevâtir ve icma' edilen kırâatıyla istişhâd edilebildiği gibi şâz kırâatleriyle de istişhâd edilebilir.[17] es-Suyûtî ise *el-İktirâh* adlı eserinde: *Kur'ân,* kelamların en fasihi olduğundan onun mütevatir olan kırâatleri nahivde hüccet olup kendisiyle istişhâd edilebildiği gibi; âhâd[18] ve şâz olanlarla da istişhâd edilebileceğini, şâz olanların fıkıhta delil olabilmesinin ise ihtilaflı olduğunu belirtmiştir.[19]

*Kur'ân'*la istişhâd konusunda sahabenin âlim ve müfessirlerinden olan İbn Abbas'ın sadece şiirle değil, aynı zamanda *Kur'ân* âyetleriyle veya bedevîlerin sözleriyle de istişhâd ettiğini görmekteyiz. Nitekim İbn Abbas, "نُنْشِزُهاَ" âyetini,[20] " ثُمَّ إذاَ شاَءَ أنْشَرَهُ" âyetiyle[21] istişhâd ederek "نُنْشِرُهاَ" şeklinde okumuştur. Öte yandan İbn Abbas, (البَعْل) kelimesinin mânasını, bir bedeviye sorarak "sahip" mânasında kullanıldığını öğrenmiştir. Yine o, "رَبَّناَ افْتَحْ بَيْنَناَ" âyetinin[22] anlamını Himyer Kabilesinden 'seni mahkemeye vereceğim: "أُفاَتِحُكَ" sözünü işitinceye kadar bilmediğini' ve " فاطِرُالسَّماَوَاتِ وَالْأَرْضِ" âyetinin[23] mânasını da, bir kuyu hakkında anlaşmazlığa düşerek, şikâyete gelen iki bedeviden birinin, onu ilk olarak ben kazdım: (أناَ فَطَرْتُها) dediğini duyuncaya kadar anlamadığını ifade eder.[24]

Bu ifadelerden sonra, İbn Abbas'ın, Nafi' b. el-Ezrak ile arasında cereyan eden *"Mesâil-u Nâfi' b. el-Ezrak"*[25] adıyla meşhur konuşmadan dolayı, *Kur'ân*'ın ğarîb kelimelerini açıklamada şiiri delil olarak kullananların ilki olduğunu, dolayısıyla istişhâd tarihinde önemli bir yeri olduğunu anlamaktayız.

---

[17] İbn Cinnî, Ebû'l-Feth Osman, *el-Muhteseb fî tebyîni vucûhi Şevâzzi'l-Kırâat ve'l-îdâh anha* I-II, (thk.: Alî Necdî Nâsıf-Abdu'l-Halîm en-Neccâr-Abd'ul-Fettâh İsmail Şiblî), Kahire 1994, I, 32.
[18] es-Suyûtî, *el-İktirâh,* 15.
[19] es-Suyûtî, *el-İktirâh,* 75-76.
[20] Bakara: 2/259.
[21] Abese: 80/22.
[22] A'râf: 7/89.
[23] En'âm: 6/14.
[24] Bkz. Özbalıkçı, 371.
[25] Meselenin özü şudur: Harici liderlerinden olan İbn Ezrak'ın *Kur'ân*'daki bazı kelimelerin -ki bu kelimelerin sayısı yaklaşık 200 olduğu ifade edilir- mânasını sorup, her aldığı cevaba karşılık da: -Bunu Araplar biliyor mu? Sorusuna: -Şairin şu şiirini işitmediniz mi? tarzında mukabele eden İbn Abbas'ın, Arap şiirinden şâhidler okumasından (delil getirmesinden) ibaret olan hadisedir. Bkz. Özbalıkçı, 372.

b) Hadis ile İstişhâd

İslam dininin ikinci kaynağı sayılan hadisler, *Kur'ân-ı Kerîm* gibi Arapçanın kelime yapısına, cümle inşasına, gramerine vs. etki edip yüzyıllarca dilin bozulmasının önüne geçmiş, zenginleşmesini sağlamıştır. Bu hususta, dilciler ittifak halindedir. Fakat ilk nahivciler; şâhid ve delil olarak âyetler ve câhiliyye dönemi şairlerinin şiirleri ile istişhâd ettikleri halde hadislerle çok az delil getirmişlerdir.[26]

Binaenaleyh, Arap dilinde hadislerle istişhâdın caiz olup olmadığı hususu, dil bilginleri arasında tartışma konusu olmuştur. Bunlardan bir kısmı, hadisin şâhid getirilmesine tamamen karşı çıkmış ve eski dil bilginlerinin hadisle istişhâdı caiz görmediklerini iddia etmişlerdir. Fakat bu iddiayı ispatlayacak herhangi bir delilin bulunmadığı anlaşılmaktadır.[27] Bir kısmı da hadislerle istişhâdı her halükarda kabul edip gerekli olduğunu savunurken diğer bir kısım âlim, orta yolu seçip ne tamamen ret, ne de tamamen cevazı benimsemişlerdir.[28]

c) Şiirle İstişhâd

İlk nahivcilerin; şâhid ve delil olarak câhiliyye dönemi şairlerinin şiirleri ile istişhâd ettikleri bilinmektedir.[29] Şiirle istişhâd konusunda -*Kur'ân'*la istişhâdda olduğu gibi- sahabeden şöhret bulan şahıs, Abdullah b. Abbâs olduğu anlaşılmaktadır. Zira kaynaklardan, onun müfessirlerin ilki olduğunu anladığımız gibi, şiir konusunda da vukûfiyet sahibi bir âlim olduğu anlaşılmaktadır.[30] *Kur'ân*'ı tefsir ederken istişhâd metodolojisi içinde yer alan "şiirle delil getirme" yöntemine başvurmuş ve bu konuda: 'Bana *Kur'ân*'ın ğarîb kelimelerini soruyorsanız, onları Arap şiirinde araştırmanızı tavsiye ederim. Çünkü şiir, Arabın divanıdır'[31] diyerek *Kur'ân*'ı açıklarken, bir nevi Arap şiirinden yararlanmanın önemini ortaya koymaya çalışmıştır.

Bu bağlamda istişhâd edilen metinleri şiir ve şiir dışı sözler diye iki kısma ayırabiliriz. Şiir dışı sayılanlara aynı zamanda "nesir" adı da verilebilir. "Arap edebiyatında şairler, istişhâd açısından Câhiliyye dönemi (cahiliyyûn) şairleri, hem

---

[26] Nusrettin Bolelli, *"*Nahivde Hadisle İstişhâd Meselesi*", MÜİFD*, (5-6), İstanbul 1987-88, 172.
[27] Demir, 21.
[28] el-Bağdâdî, Abdulkadir İbn Ömer, *Hizânetu'l-Edeb*, (thk.: Abdusselam Muhammed Harun) Mektebetu'l-Hânci, Beyrut 1997, I, 9-12.
[29] Bolelli, 172.
[30] Özbalıkçı, 375.
[31] Özbalıkçı, 370.

Câhiliyye dönemi görmüş hem de İslam'a girmiş (muhadram) şairler, İslam'ın ilk döneminde yetişen şairler (mütekaddimun) ve yeni şairler (müvelledûn/muhdesûn) olmak üzere dört gruba ayrılır. Şiirleriyle istişhâdın câiz görüldüğü en son şair İbrahim b. Herme'dir (ö. 150 h.).[32] İlk üç tabakaya dâhil olan şairlerin şiirleriyle istişhâd caiz görülmüşken son tabaka olan müvelled şairlerin şiirleri kabul görmemiştir. Buna göre, şairi bilinmeyen şiir veya söz ile ihticac etmek caiz değildir.[33]

d) Arap Lehçeleri ile İstişhâd

Modern dönemde yapılan bazı araştırmalar, edebî dilin temsilcisi olarak nitelenen *Kur'ân-ı Kerîm*'de çeşitli kabile ve yerlere ait 64 değişik lehçenin kullanıldığını ortaya koymuştur.[34] Dolayısıyla bu lehçeler fasih Arapçanın içinde mütalaa edilmektedir. Bütün Arap lehçeleriyle istişhâd sahih olmakla birlikte Kureyş, Kays Aylân, Temîm, Esed, Hüzeyl, bazı Kinâne kabileleriyle Tay kabilelerinin lehçeleri daha muteberdir. Yunanlılar'a komşu olan Tağlib, İran'a komşu olan Bekir b. Vâil, Hint ve Farisîlerle bir arada oturan Bahreyn sakinlerinden Abdi Kays, Şâm'a komşu Kudâ'a, Ğassân, İyâd, Mısır ve Kıptîlere komşu olan Lahm ve Cüzâm gibi Arap olmayan unsurlarla sınır komşusu kabilelerin lehçelerinden istişhâdın ise uygun görülmediği anlaşılmaktadır. Hem çölde hem şehirde yaşayan kabilelerin lehçeleri de istişhâd açısından makbul sayılmamıştır.[35]

---

[32] Muhammed b. Sellâm el-Cumahî, *Tabakâtu Fuhûli'ş-Şuarâ*, (thk.: Mahmud Muhammed Şakir), Mektebetu'l-Medenî, Kahire ts., 23-24; Abdulkadir el-Bağdâdî, I, 5-6; Hüseyin Tural, "Arap Dilinde Şiir ve Hadisle İstişhâd", *AÜİFD*, (9), Erzurum 1990, 69; Ayrıca bkz. Durmuş, 396.
[33] Abdulkadir el-Bağdâdî, 15.
[34] Murat Yıldız, "Standart ve Yerel Arapçanın Tarihsel ve Filolojik Sınırları", *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, X (3), 2010, 26.
[35] Geniş bilgi için bkz. es-Suyûtî, *el-İktirâh*, 101-104; Ayrıca bkz. Yıldız, 26.

BİRİNCİ BÖLÜM

İBN MÂLİK VE İBN ‘AKÎL

1.1. İBN MÂLİK

1.1.1. Hayatı

Tam adı, Ebû Abdillâh Cemâluddîn Muhammed b. Abdillâh b. Mâlik et-Tâî el-Endelûsî el-Ceyyânî (600/1204-672/1274)’dir. Daha çok “İbn Mâlik” künyesiyle meşhur müellifimizin doğum tarihi hakkında farklı görüşler mevcuttur. Elimizdeki kaynakların çoğunun 600 - 601 (hicri) yılları üzerinde yoğunlaştığını görmekteyiz.[36]

Endülüs’teki siyasî istikrarsızlık ve sosyal çalkantılar sebebiyle otuz yaşlarında Kuzey Afrika’ya göç eden İbn Mâlik, daha sonra hacca gitmiş, dönüşte de Dımaşk’a uğramıştır.[37] Bir müddet Dımaşk’ta kalan İbn Mâlik, burada kitap yazmakla ve talebe yetiştirmekle meşgul olmuş, müderrislik yapmıştır. Pek çok talebe yetiştirmiş, kıymetli eserler kaleme almıştır.[38] “O, Âdiliye medresesinde İmamlık yapar, namaz çıkışında ona saygı ve hürmet için *“Kâdi’l-Kudât”* olan İbn Hallikân (ö. 681 h.),[39] onu eve kadar uğurlar, ona eşlik ederdi”.[40]

---

[36] es-Safedî, Salâhuddîn Halîl, *el-Vâfî bi’l-Vefeyât* I-XXIX, (thk.: Ahmed el-Arnaût), Dâru İhyâi’t-turâsi’l-Arabî, Beyrût 2000, III, 286; ez-Ziriklî, Hayruddîn, *el-E’lâm Kâmûsu Teracimi’l-Eşheri’Ricâli ve’n-Nisâi mine’l-Arab ve’l-Musta’rabîn ve’l-Musteşrikîn*, I-VIII, (15. Baskı), Dâru'l-İlm lil-Melâyîn, Beyrut 2002, IV, 233; el-Makarrî, Ahmed İbn Muhammed, *Nefhu’t-tîb min ğusni’l-Endelusi’r-ratîb,* I-VIII, (thk.: İhsân Abbas), Dâru Sâdr, Beyrut 1968, II, 223; İbnu’l-İmâd, el-Hanbelî, *Şezerâtu’z-zeheb fî Ahbâri men zeheb* I-X, (1. Baskı), (thk.: Mahmut el-Arnaût-Abdu’l-Kâdir el-Arnaût), Dâru İbn Kesîr, Dımaşk 1986, VII, 590; Çelebi, Kâtip (Hâci Halîfe), *Keşfu’z-zunûn* I-II, (thk.: Mehmet Şerafettin Yaltkaya), Dâru İhyâ-i’t-Turâsi’l-Arabî, Beyrut, ts., I, 116; es-Suyûtî, Celaleddin Ebû’l-Fadl Abdurrahman b. Kemâliddin Ebû Bekr b. el-Huzayrî, *Buğyetu’l-vuât fî tabâkâti’n-Nahviyyîn ve’n-nuhât* I-II, (2. Baskı), (thk.: Muhammed Ebu’l-Fazl İbrahim), Dâru’l-Fikr, Beyrut, 1979, I, 130; Abdülbaki Turan, “İbn Mâlik”, *DİA*, I-XLII, TDV, İstanbul 1999, XX, 169-171; Brockelmann, Carl, *Târîhu’l-edebi’l-‘Arabî* (Arapçaya çev. Abdulhalîm en-Neccâr), (5. Baskı), Dâru’l-Maârif, Kahire, ts., V, 275; Sâlim Mekram, Abdu’l-Âl, *el-Medresetu’n-nahviyye fî Mısr ve’ş-Şâm,* Müessesetu’r-Risâle, Beyrut 1990, s.146-147.

[37] et-Tantâvî, Muhammed, *Neş’etu’n-nahv ve târîhu eşheri’n-nuhât,* (2. Baskı), Dâru’l-Maârif, Kahire ts., 262-263; Turan, “İbn Mâlik”, 169; İbnu’l-İmâd, VII, 591.

[38] Taşköprüzâde, Ahmed b. Mustafa, *Miftâhu’s-saâde ve misbâhu’s-siyâde,* (1. Baskı), Dâru’l-Kutubi’l-İlmiyye, Beyrut, 1985, I/133; İbnu’l-İmâd, VII, 590; et-Tantâvî, 169; es-Suyûtî, *Buğyetu’l-vuât,* I, 130; es-Safedî, III, 286.

[39] Hayatı hak. Bkz. Abdulkerim Özaydın, “İbn Hallikan”, *DİA,* I-XLII, TDV, İstanbul XX, 17.

[40] es-Safedî, III, 286; es-Suyûtî, *Buğyetu’l-vuât,* I, 134; Taşköprüzâde, I, 133; el-Makarrî, 223; et-Tâcûrî, Muhammed et-Turkî, “Min A’lami’l-Lugaviyyîn ve’n-Nuhât İbn-u Mâlik”, *Mecelletu Kulliyyeti’d-Da’veti’l-İslâmiyye,* (18), Trablus 2001, 786-787.

Onun ibadetine çok düşkün, nafileler kılan zahit bir şahsiyet olduğu kaydedilmiştir. Hayatı, ya ibadet etmek ya da ilim ile uğraşmakla geçtiği; sohbetinin hoş olduğu, ince kalpli, cömert, kemâl sahibi, heybetli ve vakarlı bir insan olduğu da belirtilmiştir. Daima işini ciddiyetle yaptığı, ilgisiz olmadığı, çok kolay bir şekilde şiir yazdığı anlaşılan İbn Mâlik, Dımaşk'a yerleşip Âdiliyye medresesine intisap ettikten sonra zamanın sultanından kendisine yapılan yardımlarla evlenebilmiştir.[41]

İbn Mâlik, Dımaşk'ta Şaban ayının 12'si (hicri 672)'nde vefat etmiş,[42] cenaze namazı Şam Emevî Camii'nde kalabalık bir cemaat tarafından kılınmış ve Kâsyûn dağının eteklerindeki bir mezarlığa defnedilmiştir.[43]

Anlaşıldığı üzere İbn Mâlik, disiplin ve ciddiyeti elden bırakmayan, keskin bir zekâya sahip olmasının yanında ahlaki açıdan da fazilet ve erdem sahibi bir şahsiyettir. Asırları aşıp günümüze değin halen onun eserlerinden istifade eden insanlar varsa, onun yazmış olduğu bin beyitlik *el-Elfiyye'*si ezberleniyorsa bu, onun yaptığı işlerde ve teliflerinde ne kadar ihlaslı ve samimi olduğunu göstermektedir. O, bereketli bir ömür yaşamış ve geride bereketli bir ilim bırakmıştır.

1.1.2. İlmî Kişiliği

İbn Mâlik, pek çok büyük âlimlerden ders alıp istifade etmiştir. Endülüs'te[44] ve doğuda onların ders halkalarında bulunmuştur. Kendi döneminde yaşayan dil, kırâat, hadis vs. âlimlerinden azami derecede istifade ettiği anlaşılmaktadır. İslami ilimler konusunda çok yönlü âlimlerden biri olma vasfını kazanmış, bundan dolayı da *'Hâfizu'l-Luga' (kelime hafızı)* lakabıyla anılmıştır. *'Nahivcilerin İmamı'* diye şöhret bulmuş, nahiv ve sarf'ta adeta bir deniz; kırâat ve illetleri noktasında da mutahassıs

---

[41] İbnu'l-İmâd, VII, 591; el-Makarrî, 223; es-Suyûtî, *Buğyetu'l-vuât,* I, 130; es-Safedî, III, 286; Taşköprüzâde, I, 263.
[42] es-Safedî, III, 286; Brockelmann, V, 275; Taşköprüzâde, I, 133; et-Tantâvî, 262; es-Suyutî, *Buğyetu'l-vuât,* I, 130; İbnu'l-İmâd, VII, 591.
[43] İbn Mâlik, Ş*erhu'l-Kâfiyeti'*ş-Ş*âfiye*, (thk.: Abdü'l-Mun'ım Ahmed Herîdî), Dâru'l-Me'mûn li't-Türâs, Mekke 1982, Mukaddime I, 31.
[44] Endülüste az bir süre kaldığından oradaki hayatı ve ilmî serüveniyle ilgili elimizde yeterli bilginin olmadığını belirtmekte fayda var.

olmuştur.[45] Örneğin kırâatta "Şatibiyye tarîki"[46] ile yazdığı manzum '*Dâliyye'* kasidesi pek meşhurdur.[47]

İbn Mâlik'in diğer bir özelliği de gramerde *Kur'ân*'dan sonra hadisleri sistemli bir şekilde istişhâd olarak kullanmış olmasıdır. Dolayısıyla Arap gramerinde yeni bir çığırın açılmasına vesile olmuştur.[48] Sayılan özelliklerin yanı sıra İbn Mâlik, Arap şiiri ile istişhâd konusunda da son derece yetkin bir yeteneğe sahip olduğu anlaşılmaktadır. Öyle ki, şiir uzmanları dahi "bu şiirleri nerden getirdi?" diye onu hayret ve hayranlıkla izlemişlerdir.[49]

Yukarıda belirttiğimiz gibi pek çok âlimden ders almıştır; Ceyyân'da Sâbit b. Hıyâr, Ebû Rezîn el-Külâî, Ebû'l-Abbas Ahmed b. Nüvvâr ve Muhammed el-Merşânî gibi âlimlerden dil ve kırâat dersleri okumuştur. Bir süre Ebû Ali Şelevbîn (ö. 645 h.)'in dil derslerini dinlemiş; Dımaşk'ta muhaddis Ebû'l-Hasan Alemüddin es-Sehâvî (ö. 643 h.), Ebü'l-Fazl Mükerrem ve Ebû Sâdık Hasan b. Sabbâh'ın derslerine katılmıştır. Dımaşk'ta dil âlimi Cemâleddin İbnü'l-Hâcib'den de istifade ettiği anlaşılmaktadır. Ayrıca Halep'te Ebü'l-Bekâ İbn Yaîş (ö. 643 h.) ile İbn Yaîş'in öğrencisi İbn Amrûn'un derslerinde de bulunmuştur.[50]

İbn Mâlik pek çok talebe de yetiştirmiştir. Oğlu Bedreddin (ö. 686 h.) bunlardan biri olup babasının manzum eseri olan '*Elfiyye*'ye, '*Şerhu İbn Nâzım*'[51] adlı bir şerh yapmış ve böylece '*İbn Nâzım*' diye şöhret bulmuştur. Meşhur fakîh ve muhaddis İmam en-Nevevî (ö. 676 h.) de diğer önemli talebelerindendir. İbn Nehhâs (ö. 627 h.), Şeyh Şerafüddîn el-Yunûnî (ö. 621 h.), Şemsuddîn İbn Câ'vân (ö. 682 h.), İbn Ebi'l-Feth el-Ba'lî (ö. 645 h.), Bedruddîn b. Cemâ'a (ö. 639 h.), Âlâ b. Attâr (ö. 654 h.), Zeynüddîn el-Mizzî (ö. 726 h.) gibi isimler, öne çıkan öğrencilerindendir.[52]

---

[45] es-Safedî, III, 286; İbnu'l-İmâd, VII, 591; es-Suyûtî, *Buğyetu'l-vuât,* I, 130; Ziriklî, VI, 233; el-Makarrî, 223; et-Tantâvî, 263.

[46] Şâtıbiyye tarîki ile ilgili detaylı bilgi için bkz. Mustafa Kemal Önder, *Ebu'l-Berekât en-Nesefî'nin Kırâattaki Yeri (Kırâat Açısından Medârik Örneği)*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta 2002, 21.

[47] el-Makarrî, 223; İbnu'l-İmâd, VII, 591; es-Safedî, III, 286.

[48] Turan, "İbn Mâlik", 169

[49] es-Suyûtî, *Buğyetu'l-vuât,* I, 130; es-Safedî, III, 286; Taşköprüzâde, I, 131.

[50] et-Tantâvî, 262-263; el-Makarrî, 223; es-Safedî, 286; İbnu'l-İmâd, VII, 591; Taşköprüzâde, I, 131; Ayrıca bkz. Turan, "İbn Mâlik", 169.

[51] İbn Nâzım*, Şerh-u İbn Nâzım 'Alâ Elfiyyeti İbn Mâlik*, (thk.: Muhammed Bâsil Uyûn es-Suûd), Dâru'l-Kutub el-İlmiyye, Beyrût 2000.

[52] el-Makarrî, 223; Taşköprüzâde, I, 131; Turan, "İbn Mâlik", 169.

1.1.3. Eserleri

İbn Mâlik'in ilmi yolculuğunun son durağı diyebileceğimiz Âdiliyye medresesi, senelerce elde ettiği ilminin adeta meyvesini verme yeri olmuştur. 'Telif mahareti' ile alakalı şöyle denmiştir: Eğer eski dönem medreselerde ve okullarda nahiv eserlerinin telifinin zorluğundan bahsediliyorsa şüphesiz bu durum, İbn Mâlik et-Tâî döneminin öncesi için geçerlidir. Onun dönemi ve sonrası ise artık telifin kolaylaştığı bir dönemdir.[53]

İbn Mâlik'in hemen hemen tüm eserleri günümüze kadar ulaşmıştır. Bunlardan büyük kısmı mahtût (yazma) eserlerden oluşmaktadır. Kaynaklarda, eserleri bir takım kategorilere ayrılmıştır; "nahiv ile ilgili eserler", "sarf ile ilgili eserler", "kırâat ile ilgili eserler". Biz burada kategorilere ayırmadan belli başlı eserlerini zikretmeye çalışacağız.

1. el-*Kâfiyetu'*ş-*şâfiye:* Birçok şerhi mevcuttur. Matbudur.[54]

2. Ş*erhu'l-Kâfiyeti'*ş-*şâfiye:* Bu eser, Abdülmün'ım Ahmed Herîdî tarafından tahkikli olarak yayımlanmıştır. Matbudur.[55]

3. *el-Elfiyye:* İbn Mâlik'in en meşhur eseridir. Konumuzu yakından ilgilendirdiğinden dolayı hakkında ilerde ayrıntılı bilgi verilecektir.

4. *Teshîlü'l-fevâid ve tekmîlu'l-makâsıd:* İbn Mâlik'in kendi şerhi başta olmak üzere otuzdan fazla şerhi vardır. Matbudur.[56]

5. Ş*erhu't-teshîl:* Abdurrahman es-Seyyid tarafından tahkikli olarak yayımlanmıştır. Matbudur.[57]

6. *Lâmiyyetü'l-ef'âl:* Başta Hindistan ve Mısır olmak üzere, Fas ve Tunus gibi birkaç ülkede basılmıştır.[58]

7. *Tuhfetu'l-mevdûd fi'l-maksûr ve'l-memdûd:* İbrahim Yâzîcî tarafından neşredilmiştir.[59]

---

[53] Abdulkadir Selâmî, "Elfiyyetu İbn Mâlik Ünmûzecun fî Teysiri'n-Nahvi'l-Arabî", *el-Hedâratu'l-İslâmiyye bi'l-Endelüs,* Cezâyir 2008, III, 163.
[54] Kâhire 1914.
[55] Mekke 1402/1982.
[56] Kâhire 1387/1967 ve Dımaşk 1982.
[57] Kâhire 1410/1990.
[58] Kâhire 1273, Fas 1317 ve Tunus 1329.

8. *el-Î'lâm bi teslîsi'l-kelâm:* Ahmed Emîn eş-Şinkîtî tarafından neşredilmiştir.[60]

9. *İkmâlu'l-i'lâm bi müsellesi'l-kelâm:* Sa'd b. Hamdan el-Gâmidî tarafından neşredilmiştir. [61]

10. *Fetâvâ fi'l-Arabiyye*: Ahmed Abdullah el-Mağzîlî tarafından neşredilmiştir.[62]

11. *'Umdetu'l-hâfız ve 'uddetu'l-lâfız:* Abdülmün'ım Ahmed Herîdî tarafından tahkikli olarak yayımlanmıştır.[63]

12. Şerhu *'umdeti'l-hâfız ve 'uddeti'l-lâfız:Umde*'nin şerhidir. Matbudur [64]

13. *İkmâlü umdeti'l-hâfız ve uddeti'l-lâfız: Umde*'nin tetimmesidir.[65]

14. Şerhu *ikmâli'l-umde:* Bir önceki eserinin şerhidir.

15. *Îcâzü't-târif fî ilmi't-Tasrîf*: Sarf ilmiyle ilgili bir eserdir. Hüseyin Ahmed Osman tarafından tahkikli olarak yayımlanmıştır.[66]

16. *Manzûmetu fîmâ verede mine'l-efâli bi'l-vâv ve'l-yâ':* Kâhire'de neşredilmiştir.[67]

17. Şerhu *Lâmiyyeti'l-ef'âl: 'Lâmiyyetü'l-ef'âl'* adlı eserin İbn Mâlik tarafından yapılan şerhidir. Matbudur. [68]

18. *Tuhfetü'l-mevdûd fi'l-maksûr ve'l-memdûd:* Ahmed Emin es-Şinkîtî tarafından yayımlanmıştır.[69]

19. Şerhu *Tuhfeti'l-mevdûd:* Bir önceki eserin şerhidir. Matbûdur.

20. *el-Î'tidâd fi'l-fark beyne'z-zâ' ve'd-dâd:* Hüseyin Tural ve Tâhâ Muhsin tarafından tahkikli olarak yayımlanmıştır.[70]

21. Şerhu'l-i'tidâd fi'l-fark beyne'z-zâ' ve'd-dâd: Bir önceki eserin şerhidir.

---

[59] Kâhire 1315.
[60] Kâhire 1329.
[61] Cidde 1404/1984.
[62] Dubâî 1425/2004.
[63] Kâhire 1975.
[64] Turan, 169.
[65] Turan, 169.
[66] Mekke 1425/2004.
[67] Kâhire 1278-1306.
[68] Leibniz 1866.
[69] Mısır 1329/1911.
[70] Necef 1391/1972.

22. *el-Îtimâd fî nezâiri'z-zâ' ve'd-dâd:* Hâtim Sâlih ed-Dâmin tarafından tahkikli olarak yayımlanmıştır.[71]

23. *Zikru meânî ebniyeti'l-esmâi'l-mevcûde fi'l-Mufassal:* Zemahşerî'nin *el-Mufassal*'ında geçen isimlerin anlamlarını açıklamıştır. Vecîh Tikrîtî ve Abdülilâh Nebhân tarafından neşredilmiştir.[72]

24. *Mes'eletü tezkîri 'garîb' fî kavlihî teâlâ 'İnne rahmetallâhi karîbün mine'l-muhsinîn':* Abdülfettâh el-Hâmûz ve M. Vecîh el-Tikrîtî tarafından tahkikli olarak yayımlanmıştır.[73]

25. *Vifâku'l-isti'mâl fi'l-îcâmi ve'l-ihmâl:*[74] Sekiz sayfalık küçük hacimli bir eser olup mahtûttur.

26. *el-Muvassal fî nazmi'l-mufassal:* Tabakat kitaplarında ismi zikredilmiştir.[75]

27. *el-Mâlikiyyetu fi'l-kırâat: (el-Kasîdetü'd-dâliyyetü'l-Mâlikiyye fi'l-kırâat).* Manzum şeklinde olup mahtuttur.[76]

28. *el-Lâmiyyetu fi'l-kırâat:* Manzum şeklinde olup mahtuttur.[77]

29. *Hirzu'l-meânî fî ihtisâri Hirzi'l-emânî.*[78]

30. *Şevâhidu't-tavdîh ve't-tashîh li müşkilâti'l-Câmi'i's-sahîh:*[79]

Tabakat kitaplarında geçen İbn Mâlik'e ait bazı yazma eserler de söz konusudur.[80]

---

[71] Bağdat 1980.
[72] Turan, s.170; Ammân 1987; Kuveyt 1989.
[73] San'a 1989; Ammân 1998.
[74] Brockelmann, V, 295.
[75] el-Makarrî, 225; es-Suyûtî, *Buğyetu'l-vuât,* I, 130; İsmâîl Pâşa el-Bağdâdî, *Hediyyetu'l-'ârifîn fî esmâi'l-muellifîn,* Dâru ihyâi't-turâsi'l-Arabî, Beyrût 1955, II, 130.
[76] el-Bağdâdî, II, 130; Taşköprüzâde, I, 132; Turan, "İbn Mâlik", 170; Brockelmann, V, 295; Ayrıca bir nüshası Lâleli Kütüphanesinde, 62 numarada mevcut olduğu bilinmektedir.
[77] Turan, "İbn Mâlik", 170.
[78] Ömer Rızâ Kehâle, *Mu'cemu'l-Muellifîn,* Müssesetu'r-Risâle, Beyrût 1993, IV, 450.
[79] Muhammed Fuâd Abdulbaki ve Tâhâ Muhsin tarafından neşredilmiş olup matbudur. Kâhire 1957; Bağdat 1985.
[80] Eserler için bkz. es-Suyûtî, *Buğyetu'l-vuât,* I, 132; Brockelmann, V, 295; 295; Ziriklî, VI, 233; İbnu'l-İmâd, VII, 591; es-Safedî, III, 286; el-Makarrî, 225; Taşköprüzâde, I, 132; el-Bağdâdî, II, 130; Turan, "İbn Mâlik", 170.

1.1.4. *el-Elfiyye*'si

İslam kültür tarihinin bazı dönemlerinde, bazı kimseler tarafından eğitim ve öğretim, belli metinlerin ezberlenmesi esasına dayanmış, kolayca ezberlenmesinde nazımdan faydalanılmış ve bu amaçla pek çok ilim dalında urcûze adıyla manzum metinler kaleme alınmıştır. Recez bahrinde birer manzum eser olan "elfiyye"ler de öğretimi kolaylaştırma amacına yönelik olarak yazılmıştır. Binaenaleyh çeşitli ilim dallarında pek çok değerli "elfiyye"ler telif edilmiştir. Bu manzumeler, 1000 beyitle sınırlı kalmamış, bazıları biraz fazla bazıları da biraz eksik olabilmiştir.[81]

İbn Mâlik'in *el-Elfiyye* adlı eseri, daha önce yazdığı 2794 beyitlik *el-Kâfiyetü'ş-şâfiye* adlı kitabından özetlediği için *el-Hulâsatü'l-Elfiyye* olarak da bilinir. *el-Elfiyye* hacminin küçüklüğüne rağmen ifadesinin kolay ve üslubunun akıcı olması sebebiyle sahasının en önemli eserlerinden biri olarak kabul edilmiştir. Bir mukaddime ile seksen kadar bâb ve fasıldan meydana gelen eserin bazı fasılları daha kısa olup bunların çoğunun başlıkları yoktur. Daha sonra yazılan nahiv kitaplarının ekserisi onun tertibini aynen benimsemiştir.[82]

Mukaddimesine; "قالَ محمدٌ هُوَابْنُ مالِك * أحْمَدُ رَبِّي اللهَ خَيْرَ مالِك"[83] diye kendini takdim ettikten sonra Allah'a hamd ile başlayan İbn Mâlik, bu eserindeki ana konuları nahiv ve sarf ilimlerine münhasır kılmıştır. İbn Mâlik, bunu şu beytiyle ifade etmiştir:

"واسْتَعِينُ اللهَ فيِ أَلْفِيَّة * مَقاَصِدُ النَّحْوِ بِهاَ مَحْوِيَّة"

"*Nahvin meselelerini kendisinde toplayan Elfiyye konusunda Allah'tan yardım dilerim.*"[84]

Kâtip Çelebi, *Keşfu'z-zunûn* adlı eserinde *el-Elfiyye'*ye yapılmış tam 43 adet şerh, haşiye veya şerhlere yapılan şerhleri zikreder.[85] Carl Brockelmann ise, söz konusu eserle ilgili yaklaşık 100 tane şerh, haşiye ve talik olduğunu beyan eder.[86]

---

[81] Abdulbaki Turan, "Elfiyye", *DİA*, I-XLII, TDV, İstanbul 1995, XI, 27.
[82] Abdulbaki Turan, "el-Elfiyye", *DİA*, I-XLII, TDV, İstanbul 1995, XI, 28; Ebu Süleymân Abdulvehhâb İbrahîm, "Elfiyyetu İbn Mâlik fî fenni'n-nahv", *Kitâbetu'l-bahsi'l-ilmî*, Mekke 1983, 508; Berakât Hüseyin, *Cuhûdu'n-nahviyyîn fî hıdmeti Elfiyyeti İbn Mâlik,* Mecelletu Ma'hedi'l-Mahtûtâti'l-Arabiyye, XXXXVI (1), Kâhire 2002, 65.
[83] İbn Mâlik et-Tâî, *Metnu'l-Elfiyye*, el-Mektebetu'ş-Şa'beniyye, Beyrût ts., 2.
[84] İbn Mâlik, 2.
[85] Çelebî, I, 151-154.
[86] Brockelmann, V, 275.

İbn Mâlik'in *el-Elfiyye'*si üzerine yapılmış pek çok çalışma bulunmaktadır.[87] Biz burada öne çıkan başlıca üç tane eser ismini vermekle yetineceğiz.

1. *Evdahu'l-mesâlik ilâ Elfiyyeti İbn Malik.*[88]

2. *Şerhu Elfiyyeti İbn Malik (Şerhu İbn 'Akîl alâ Elfiyyeti İbn Mâlik).*[89]

3. *el-Behcetu'l-mardiyye fî şerhi'l-Elfiyye.*[90]

1.2. İBN 'AKÎL

1.2.1. Hayatı

Dil ve fıkıh âlimi olan müellifimizin tam adı, Kâdi'l-kudât Ebu Muhammed Bahâüddîn Abdullah b. Abdirrahman b. Abdillah b. Akîl el-Bâlisî el-Hemedânî'dir. Soyu Hz. Peygamber'in amcası Akîl b. Ebî Tâlib'e dayandığından "İbn 'Akîl" künyesiyle şöhret bulmuştur. Kaynaklarda 698'de (1299) Halep civarında, Bâlis kasabasında dünyaya geldiği zikredilmiştir.[91]

Kaynaklar, genel hatlarıyla onun kişisel niteliklerinden şöyle bahsederler: Dilinde hafif bir pelteklik bulunan İbn 'Akîl, üstün zekâsı, gayreti, samimiyeti ve vakarı ile temayüz etmiştir. İbn Hacer el-Askâlanî (ö. 852 h.): İbn 'Akîl'i, güçlü bir dirayete sahip olup devlet erkânı tarafından sözü dinlenen, itibar edilen bir zat olarak nitelendirmektedir.[92] Kısa bir süreliğine Mısır kadılığı ve naipliğini yapmıştır.[93] Hac

---

[87] Detaylı bilgi için bkz. Turan, "el-Elfiyye", 28-29.

[88] Thk.: Muhammed Muhyiddîn Abdulhamîd, Mektebetu'l-Asriyye, Beyrut ts.; Kalküta 1832, 1837; Kahire 1304; Bulak 1310.

[89] Thk.; Muhammed Muhyiddîn Abdulhamîd, Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, Beyrût ts.; Bulak 1251/1835.

[90] Thk.: Muhammed Sâlih b. Ahmed el-Ğarsî, Dâru's-Selâm, Kahire 2000; Leknev 1247; Tahran 1248, 1268, 1282, 1284; Tebriz 1286; Kahire 1282, 1314.

[91] eş-Şevkânî, Muhammed b. Alî, *el-Bedru't-tâli' bi mehâsini men ba'de'l-karni's-sâbi'* I- II, Dâru'l-Kitâbi'l-İslâmî, Kahire ts., I, 386; el-Askalânî, İbn Hacer, *ed-Dureru'l-kâmine* I-IV, Dâiretu'l-Meârifi'l-Osmâniyye, Haydarâbâd ts., II, 266; es-Suyûtî, *Buğyetu'l-vuât,* II, 47, *Hüsnü'l-muhâdara fî tarîhi Mısr ve'l-Kahire* I-II, (1. Baskı), (thk.: Muhammed Ebu'l-Fadl İbrâhîm), Dâru İhyâi'l-Kutubi'l-Arabiyye, Kahire ts., I, 537; Takiyyüddîn İbn Râfi', el-Vefeyât I-II, (1. Bakı), (thk.: Sâlih Mehdî Abbas, Beşşar Avvâd Marûf), Müssesetu'r-Risâle, Dımaşk 1982, II, 327; es-Safedî, XVII, 132; İbnu'l-İmâd, VIII, 367; Mehmet Sami Benli, "İbn 'Akîl", *DİA*, I-XLII, TDV, İstanbul 1999, XIX, 300; es-Suyûtî ve İbnu'l-Kâdî, İbn 'Akîl'in aslen Hemedânlı olduğunu savunurlar. Bkz. es-Suyûtî *Buğyetu'l-vuât,* II, 47; İbnu'l-Kâdî, Ebu'l-Abbâs Ahmed, *Durret'l-Hicâl (Zeylu Vefeyâti'l-A'yân)* I-III, (thk.: Muhammed el-Ahmedî Ebü'n-Nûr), Dâru't-Turâs, Kahire ts., III, 65; Ayrıca "el-Halebî" diye isimlendirildiğini, dolayısıyla aslen Halepli veya Bâsilli olduğunu özellikle vurgulayan müellifler de var, bkz. el-Askalânî, II, 267; Tantâvî, 268.

[92] el-Askalânî, II, 267-268.

dönüşünde, hicri 769 senesi Rabîu'l-Evvel ayının 23'ünde,[94] vefat etmiş, Kahire'de İmam Şafiî'nin kabrine yakın bir yere defnedilmiştir.[95]

1.2.2. İlmî Kişiliği

İlk tahsilini bitirdikten sonra öğrenimini ileriye taşımak amacıyla Kahire'ye giden İbn 'Akîl, burada on iki yıl süreyle Endülüslü meşhur âlim Esîruddîn Ebû Hayyan el-Endelûsî (ö. 745 h.)'nin derslerinde bulunmuş ve onun en büyük talebelerinden biri olmuştur. Ondan, İbn Mâlik'in *et-Teshîl'i* ile Sibeveyhi'nin *el-Kitâb*'ını okumuştur. Onun hakkında; (ما تَحْتَ أَدِيمِ السَّمَاءِ أَنْحىَ مِن ابْنِ عَقِيلٍ) "Gök kubbe altında nahiv ilmini İbn 'Akîl'den daha iyi bilen birisi yoktur"[96]; "*Reîsu'l-Ulemâ* ve *Dıyar-ı Mısr'ın Şafiî Önderi*"; "*Diyar-ı Mısr'ın Nahivcisi*" gibi övücü sözler söylenmiştir.[97]

Daha sonra Alâeddin Konevî (ö. 1328 h.)'den de Arap dili ve edebiyatı, tefsir, kelam, mantık, fıkıh, hilâf[98] ve usul; *et-Talhîs*'in sahibi Hatîb el-Kazvînî (ö. 739 h.)'den belagat; Mısır diyarının meşhur kurrası Takıyyüddin İbnü's-Sâiğ (ö. 725 h.)'den kırâat[99] dersleri almıştır. [100]

İbn 'Akîl, Kahire'nin önde gelen medrese ve zaviyelerinde müderrislik yapmıştır. Daha önce yaptığı idari görevlerinin yanında bu defa Kahire'de Kutbiyyetü'l-Kübra (el-Atîka) Medresesi, İmam Şafii Zaviyesi, İbn Cemâa'dan sonra başına geçtiği Haşşâbiyye Zaviyesi ve Nâsırî Camii'nde İslami ilimlerin hemen her dalında dersler vermiş, hocası Ebû Hayyân'dan boşalan Kahire İbn Tolun Camii müderrisliğine getirilmiştir.[101]

---

[93] eş-Şevkânî, II, 386; Benli, 300; Söz konusu "azil meselesi" ile ilgili detaylı bilgi için bkz. el-Askalânî, II, 267; es-Suyûtî, *Buğyetu'l-vuât,* II, 47; eş-Şevkânî, II, 386

[94] İbn Râfi', *el-Vefeyât* adlı eserinde, İbn 'Akîl tercemesinin 3. Dipnotunda, *Zeylu Vefeyâti'l-a'yân (Durretu'l-Hicâl)* isimli eserde İbn Akîl'in, 'Rabîu'l-Evvelin 13.de; *Bedâiu'z-zuhûr'*da ise hicri 762'de vefat ettiği bilgisi mevcut olduğunu, fakat bu bilgilerin ikisinin de yanlış olduğunu belirtmektedir. Bkz. İbn Râfi', II, 327.

[95] es-Suyûtî, *Buğyetu'l-vuât,* II, 47; İbnu'l-İmâd, VIII, 368. Tantâvî, 284.

[96] el-Askalânî, II, 267.

[97] İbnu'l-İmâd, VIII, 368; es-Suyûtî, *Buğyetu'l-vuât,* II, 47

[98] Hilâf ilmi veya hilâfiyyât; bazı dini ilimlere, özellikle fıkıh konularına uyarlanmış cedel tekniği, fıkıh mezhepleri arasındaki ihtilafları konu edinen ilim dalını ifade eder. Bkz. Mehmet Erdoğan, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü,* (4. Baskı), Pasifik Ofset, İstanbul 2013, 198.

[99] İbn Hacer, bunun Aşere değil de Kıraat-ı Seb'a olduğunu zikreder, bkz. el-Askalânî, II, 268; ayrıca bkz. eş-Şevkânî, II, 386.

[100] Bu konuda es-Safedî, *el-Vâfî* adlı eserinde; İbn 'Akîl'in ilim tahsil ederken okumuş olduğu eserlerin isimlerine, hangi eseri hangi hocada okuduğuna; bir hocada bir kitabın hangi babından hangi bâbına kadar okuduğuna varıncaya kadar detaylı bir bilgi sunmuştur. Teferruatlı bilgi için bkz. es-Safedî, XVII, 132-134.

[101] es-Suyûtî, *Buğyetu'l-vuât,* II, 47; et-Tantâvî, 268; İbnu'l-İmâd, VIII, 368; el-Askalânî, II, 267;

Kaynaklar, İbn ‘Akîl’in Tolun Camii’nde talebelerine 23 sene boyunca verdiği tefsir derslerinde bütün *Kur’ân’-ı Kerîm’*i tefsiriyle beraber hatmettiğini, tekrar dönüp ikinci kez baştan başladığını, fakat ömrü buna vefa etmeyip vefat ettiğini kaydeder.[102]

Öne çıkan öğrencileri arasında: Damadı Şeyhü’l-İslâm Sirâcüddin Ömer b. Raslan el-Bulkînî, torunları Kâdılkudât Celâluddin Abdurrahman b. Ömer el-Bulkînî ve Bedreddin Muhammed b. Ömer el-Bulkînî ile Veliyyüddin el-Irâkî ve Cemaleddin b. Zahîran gibi isimleri zikredebiliriz.[103]

1.2.3. Eserleri

İlmi ve üstün kabiliyeti, teliflerinden net bir şekilde anlaşılmaktadır. Biz de kaynaklarda adı geçen bu eserlerden öne çıkan bir kaçını burada zikretmeye çalışacağız:

1. *Şerhu Elfiyyeti İbn Mâlik (Şerhu İbn ‘Akîl ’alâ Elfiyyeti İbn Mâlik* veya *Şerhu İbn ‘Akîl)*: Tezimizin temel konusu olması hasebiyle aşağıda bu eserle ilgili bilgi verilecektir.

2. *el-Müsâ’id ‘alâ Teshîli’l-fevâid*: İbn Mâlik'in *Teshîlü'l-fevâ'id ve tekmîlü'l-makâsıd* adlı eserin şerhidir.[104]

3. *el-Câmiu’n-nefîs ’alâ (fî) mezhebi’l-İmâm Muhammed b. İdrîs*: Şafiî fıkhına dair geniş çaplı bir çalışmadır.[105]

4. *Teysîru’l-isti’dâd li rütbeti’l-ictihâd*: Bir önceki eserin özeti olup dört cilt halindedir.[106]

5. *Muhtasaru’ş-Şerhi’l-kebîr li’Râfiî*: İmam Gazâlî (ö. 505 h.)’nin Şafiî fıkhına dair *el-Vecîz* adlı eserine Abdülkerîm b. Muhammed er-Râfiî (ö. 623 h.) tarafından yapılan şerhin (*Fethu’l-Azîz 'alâ Kitabi’l-vecîz)* özetidir.[107]

Saydıklarımız dışında İbn ‘Akîl’e ait başka eserler de kaynaklarda zikredilmiştir.[108]

---

[102] İbnu’l-İmâd, VIII, 368; el-Askalânî, II, 268.
[103] İbnu’l-Kâdî, 66; es-Suyûtî, *Buğyetu’l-vuât,* II, 48; İbnu’l-İmâd, VIII, 369.
[104] es-Safedî, XVII, 133.
[105] İsmail Paşa, I, 467.
[106] İbnu’l-Cezerî, Şemsuddîn Muhammed ed-Dımaşkî, *Ğâyetu’n-nihâye fî tabakâti’l-kurrâ* I-II, (1. Baskı), (thk.: G. Bergstrasser), Dâru’l-Kutubi’l-İlmiyye Beyrut 2006, I, 383.
[107] Benli, 301.

1.2.4. *el-Elfiyye* Şerhi (*Şerhu İbn 'Akîl alâ Elfiyyeti İbn Mâlik*)

İbn Mâlik et-Tâî'nin *el-Hulâsa* veya *el-Elfiyye* adlarıyla tanınan manzum eserinin şerhi olup birçok baskısı yapılmıştır.[109] *el-Elfiyye'*nin en kolay ve öğrenciler için en faydalı şerhi olarak bilinir.[110]

Bu şerh üzerine yapılan çalışmalardan bir kaçı şunlardır:

1. M. Muhyiddîn Abdülhamîd, *Minhatü'l-celîl bi tahkîki Şerhi İbn Akîl*[111] adı altında Şerhu İbn 'Akîl üzerine şerh ve haşiye yazmıştır.

2. Âsım Behcet el-Beytâr tarafından yazılan *Adva' 'alâ Şerhi İbn 'Akîl,*[112]

3. Muhammed Abdülazîz en-Neccâr'a ait *et-Tavzîh ve't-tekmîl li Şerhi İbn 'Akîl,*[113]

4. Ahmed b. Muhammed es-Sucâî'nin *Fethu'l-celîl 'alâ Şerhi İbn 'Akîl,*[114]

5. Muhammed b. Mustafa el-Hudarî'nin *Hâşiye 'alâ Şerhi İbn 'Akîl.*[115]

6. Âdil Nüveyhiz de *Muhtasaru Şerhi İbn 'Akil* adıyla eserin ihtisarını yapmıştır.[116]

7. Eserin şiirleri, Abdülmün'im İvaz el-Cürcâvî[117] ve Muhammed Kıtta el-Adevî tarafından *Fethu'l-celîl bi şerhi şevâhidi İbn'Akîl*[118] adıyla şerh edilmiştir.

8. Kâsım Muhammed Ahmed, *İ'râbu'ş-şevâhidi'l-Kur'âniyye ve'l-ehâdîsi'n-nebeviyye fî Şerhi İbn 'Akîl*[119] adıyla, eserde istişhâd edilen âyet ve hadisleri açıklamıştır.

---

[108] İbn 'Akîl'e ait diğer eserler için bkz. es-Safedî, XVII, 133; İsmail Paşa, I, 467; İbnu'l-Cezerî, I, 383; Benli, 301.
[109] Bulak 1251/ 1835; nşr. Fr. Dietrich, Leipzig 1851; İstanbul 1293; nşr. Muhammed Muhyiddîn Abdulhamîd, I-IV, Kahire 1370/1951; Tâhâ Muhammed ez-Zeynî, I-IV, Kahire 1966-1967; nşr. Muhammed el-Kinâvî-Muhammed Muhammed Halîfe, I-II, Kahire 1393/1973; nşr. Muhammed Abdulmun'im Hafacî, Kahire 1979; nşr. Hannâ el-Fahûrî, Beyrut ts.
[110] Benli, 301.
[111] Kahire 1370/1951.
[112] Riyâd 1399/1979.
[113] Kahire 1386/1967.
[114] Bulak 1270; Kahire 1302.
[115] Kahire 1282, 1287, 1291; İstanbul 1885.
[116] Beyrut 1985.
[117] Kahire 1308, 1309, 1311; İstanbul 1319.
[118] Kahire 1293, 1306, 1308; İstanbul 1319.
[119] Beyrut 2003.

Ayrıca İbn ‘Akîl’in şerhi, Fr. Dieterici[120] tarfından Almanca’ya çevrilerek asıl metniyle birlikte yayımlanmıştır.[121]

Söz konusu şerh, asıl değerini *el-Elfiyye* metninden aldığını söylemenin çokta haksız bir yaklaşım olmayacağını, zira *el-Elfiyye* üzerine yapılan çalışmalarının İslam ve batı dünyasında ne denli rağbet gördüğünü mülahaza ettiğimizde haklılık payımızın ortaya çıkacağını düşünmekteyiz. Şuan İslam âlemindeki güzide medreseler ve üniversitelerde onun ‘fer’leri olan şerhler, haşiyeler ve taliklere bile bunca değer atfediliyorsa, ‘asıl’ olan *el-Elfiyye*’nin kıymeti de kendiliğinden anlaşılmış olur. Tabi bu, şerhlerin veya haşiyelerin vs. değersiz olduğu anlamına gelmiyor, aksine asıl olan kitabın anlaşılmaz yerlerini açıklayıp izah ettiklerinden, kapalı olan meseleleri açtıklarından ve eksik olan yönlerini tamamladıklarından ötürü onlar da haddi zatlarında orijinal olup bir o kadar da değerlidirler.

Binaenaleyh eğer bu fer’lerden birini öne çıkarmamız gerekecekse, şüphesiz bu, *Şerhu İbn ‘Akîl ‘alâ Elfiyyeti İbn Mâlik* adlı eser olacaktır.

---

[120] Leipzig 1852.
[121] Benli, s.301.

İKİNCİ BÖLÜM

ŞERHU İBN 'AKÎL'DEKİ ŞÂHİD ÂYETLER

2.1. KELÂM VE KELÂMDAN OLUŞANLAR

Lügat anlamı itibarı ile kelam, ism-i cins[122] olup ister anlamlı ister anlamsız, az olsun çok olsun ağızdan çıkan her kelimeyi ifade etmesine[123] rağmen nahivciler onu çok özel bir anlamda kullanmışlardır. Bunların başında İbn Mâlik gelir. O, *el-Elfiyye* adlı eserinde bu konuyla ilgili şu beyitlere yer vermiştir:

(كَلاَمُنَا لَفْظٌ مُفِيدٌ كاَستَقِمْ وَاسْمٌ وَفِعْلٌ ثُمَّ حَرْفٌ الْكَلِمْ)

"Kelâm, '*istakim*' terkibinde olduğu gibi, fayda sağlayan bir lafızdır. Kelime ise isim, fiil ve harften ibarettir."[124]

İbn 'Akîl'in ifadesiyle; الْكَلاَمُ عِبارَةٌ عَن: اللَّفْظِ الْمُفِيدِ فاَئِدَةً يَحْسُنُ السُّكُوتُ عَلَيهاَ "Kelâm, dinleyen açısından söyleyenin ne demek istediğinin anlaşıldığı lafızdır." Diğer bir ifade ile dinleyen için bilgi sağlayan bir terkiptir.[125] اسْتَقِمْ emir fiilinde olduğu gibi. Zira birine "dosdoğru ol" denildiğinde, o kişi artık mütekellimden başka bir söz söyleme beklentisi içinde değildir, dolayısıyla mâna tam ve anlaşılır olduğundan bu söze "kelâm" denir. Ayrıca İbn 'Akîl, kelâmın ancak iki isim veya bir fiil ve bir isimden meydana gelebileceğini zikretmiştir.[126]

Müellifimiz, 'kelime' hakkında ise şu ifadelere yer verir: Kelime, tek bir mânaya vaz' edilmiş lafızdır. Ayrıca الْكَلِم, ism-i cins olup müfredi 'الْكَلِمَة'dır. Kelime; isim, fiil veya harften[127] biridir.[128] Buna göre kelime, söylediğimiz sözlerin parçalarıdır.

---

[122] İsmi Cins: Kendi cinsleri arasında sedece birine has olmayıp bütün fertler arasında müşterek olan isimdir, bkz. Emîl Bedî' Ya'kûb, *Mevsû'atu ulûmi'l-lugati'l-Arabiyye* I-X, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 2006, II, 97.
[123] er-Râzî, Muhammed b. Ebî Bekr b. Abdulkadir, *Muhtâru's-sihâh*, (5. Baskı), (thk.: Halîl b. Me'mûn Şeyhâ), Dâru'l-Ma'rife, Beyrût 2012, 500.
[124] İbn Mâlik et-Tâî, *Metnu'l-Elfiyye,* el-Mektebetu'ş-Şa'beniyye, Beyrût ts., 2.
[125] İbn 'Akîl Bahâüddîn Abdullah, *Şerhu İbn 'Akîl,* (thk.: Muhammed Muhyiddîn Abdulhamîd), Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, Beyrût ts., I, 14.
[126] İbn 'Akîl, I, 14.
[127] Buna "edat" da denilmiştir. Bkz. M. Sadi Çögenli, *Âyet ve Hadis Kaynaklı Arapça Dil Bilgisi (Nahiv),* (2. Baskı), Bakanlar Medya, İstanbul 2011, 9.
[128] İbn 'Akîl, I, 15.

2.1.1. Tenvîn ve Çeşitleri

(بِٱلْجَرِّ وَ التَّنْوِينِ وَالنِّدَا وَأَلْ وَمُسْنَدٍ لِلاِسْمِ تَمْيِيزٌ حَصَلْ)

"İsim; *cer, tenvîn, nidâ, elif-lâm* ve *müsned olma* alâmetleri ile tanınır"[129]

İbn Hişâm (ö. 761 h.), tenvîni şu şekilde tarif eder: Tenvîn, tevkîd[130] için olmayan, zait ve sakin bir nûn (ن) olup kelimenin sonuna bitişir. Bu bitişme, lafızda olup yazıda olmaz.[131] İbn Hâcib (ö. 646 h.), tenvînin hazfedilebileceğini belirtmiş ve şu ifadelere yer vermiştir; ibn (ابن) kelimesi, iki 'alem[132] arasına girerse ilk 'alemin tenvîninin hazfedilmesi gerekir.[133] Örneğin, مُحَمَّدُ ابْنُ عَبْدِاللهِ bu cümlede geçen "Muhammed" kelimesi, aslında "Muhammedun" (مُحَمَّدٌ) idi, fakat söz konusu gerekçeyle tenvîn hatten bulunmadığı gibi lafzen de sakıt olmuştur. Tenvîn, bazı isimlerde bulunan sebep/sebeplerden dolayı o isme dâhil olamadığını anlamaktayız. Bu gibi isimlere "gayr-ı munsarıf"[134] denir.

İbn 'Akîl; fethateyn, zammeteyn ve kesrateyn'den meydana gelen tenvîni, İbn Mâlik'e ait yukarıdaki beyit ışığında şöyle açıklamıştır:[135] İsim; *cer, tenvîn, nidâ, elif-lam* ve *müsned olma* alametleri ile tanınır. Bu alametlerden biri olan tenvîn de şu kısımlara ayrılır:[136] *Temkîn, tenkîr, mukâbele, ivaz, terennüm ve ğâlî tenvîni*.

Tenvînin bu şekilde kısımlara ayrılmasının sebebi, her birinin işlevinin farklı olması ve bulunduğu kelimenin i'râb, binâ vs. konumuna bağlı olarak isimlendirilmesindendir.

"Bir şeyin yerine geçmek", "bedel", "halef"[137] gibi mânalara gelen "'ivaz" kelimesiyle birleşmiş olan tenvîni (التَّنْوِينُ الْعِوَض) müellifimiz, üç kısma ayırır: Cümleye ivaz, isme ivaz, harfe ivaz. Cümleye ivaz olan tenvîni de şöyle tarif eder: İz (إِذْ) zarfıyla

---

[129] İbn Mâlik, 2.
[130] Tevkîd kelimesi, dil âlimleri tarafından "te'kîd" şeklinde de telaffuz edilmiştir.
[131] İbn Hişâm Cemaluddîn el-Ensârî, *Şerhu Katri'n-nedâ ve belli'sadâ,* (13. Baskı), (Tahk. Muhammed Muhyiddîn Abdu'l-Hamîd) el-Mektebetu'l-Asriyye, Beyrût 2011, s. 33.
[132] "Alem"in tarifini İbn Mâlik manzum eserinde şöyle yapar: اِسْمٌ يَعَيِّنُ الْمُسَمّىَ مُطْلَقاَ * عَلَمُهُ كَجَعْفَرٍ وَ خِرْنِقاَ, "*Musemmayı mutlak anlamda tayin edenşey, onun alemidir (ismidir). Cafer ve Hırnikâ örneklerinde olduğu gibi"* bkz. İbn Mâlik, 6; Bir musemmayı tayin ve tespit etmek için bir alamete ihtiyaç vardır, "isim" veya "alem" de o ihtiyacı karşıladığından "alem" diye tabir edilmiştir.
[133] İbn Hâcib, *Kâfiye,* (thk.: Komisyon), Mektebetu'l-Büşrâ, Karaçî 2011, s. 194.
[134] Bkz. el-Meylânî, Muhammed b. Abdirrahim, *Şerhu'l-muğnî fi'n-nahv,* (1. Baskı), Mektebetu Seydâ, Lübnân 2014, 36.
[135] İbn 'Akîl, I, 17.
[136] Biz burada sadece konumuz bağlamında tenvîn ile alakalı kısmı özlü bir şekilde işlemeye çalışacağız.
[137] Macmau'l-luga, 659.

kullanılan ve kendisinden sonra gelen cümleye ivaz olana denir.[138] Bu ifadelerden sonra cümleye ivaz olan tenvîn için aşağıdaki âyeti istişhâd eder:

1-وَأَنْتُمْ حِيَنَئِذٍ تَنْظُرُون[139]

"Oysa siz o zaman bakıp dururs unuz"[140]

Şâhid: Mezkûr âyette "حِينَئِذٍ" kelimesinden sonra cümle hazfedilmiş, tenvîn ona ivaz olmuştur. Zira İbn 'Akîl, bu âyetle alakalı şu takdiri yapar:

أي: حِينَ إذَا بَلَغَتِ الرُّوحُ الحُلْقُومَ فحُذِفَ [بَلَغَت الرّوحُ الحُلْقُومَ] وَأُتِيَ بِالتّنْوينِ عِوضاً عَنْه *"Cümlenin takdiri, "can boğaza ulaştığı vakit" şeklindedir. Dolayısıyla "can boğaza ulaştığı" cümlesi mahzûf olup iz (إذٍ) zarfında bulunan tenvîn (ٍ), ona ivaz olmuştur.*[141] Burada hazfedilen şeyin, "*can boğaza ulaştığı"* cümlesi olduğunu âyetin sibâkından[142] anladığımız açıktır.

(إذٍ) zarfındaki tenvînin, hazfe giden cümleye ivaz olup ona delalet etmesi, aslında Arap dilinin, özelde de *Kur'ân*'ın ne denli vecîz olduğunu ortaya koyması açısından önemlidir.

2.1.2. Te'kîd Nûnu; Hafîfe ve Sakîle

Söz konusu nûnlarla ilgili İbn Mâlik, şöyle der:

(بِتاَ فَعَلْتَ وَأتَتْ وَياَافْعَلي ونُونِ أقْبِلَنَّ فِعلٌ يَنْجَلي)

"Fiil; *fealte* ve *etet* tâ'lari, *ifalî* yâ'sı ve *ekbilenne* nûnu ile tanınır."[143]

Kâfiye'de, te'kîd nûnu şöyle izah edilir: Te'kîd nûnu ikiye ayrılır; a) Sâkin muhaffefe b) Elifsiz, fethalı, müşedded olan nûn. O, fiil-i mustakbel, emir, nehiy, istifhâm, temennî, arz ve kasemde gelir, nefiyde gelmesi ise azdır. Ayrıca kasemin cevabında gelmesi luzûmîdir. Te'kîd nûnunun makabli cemi müzekker zamiri olursa

---

[138] İbn 'Akîl, I, 17.
[139] Vâkı'a: 56/84.
[140] Diyanet İşleri Başkanlığı, *Diyanet İşleri Başkanlığı Meâli* (12. Baskı), Özgün Matbaacılık, Ankara 2006, 536.
[141] İbn 'Akîl, I, 17.
[142] Sibâktan kasıt, bir önceki فَلَوْلَا إِذَا بَلَغَتِ الْحُلْقُومَ âyetinde yer alan -mealen- "can boğaza dayandığında" cümlesidir.
[143] İbn Mâlik, 3.

zamirden önceki harf mazmûm; zamir, muhataba olursa meksûr; bunların dışında olursa meftûh gelir.[144]

Yukarıdaki beyitte İbn Mâlik, fiilin, isim ve harften ayrılan alametlerini sayar ve fâil olan tâ (تَ) ile sâkin olan te'nîs tâ (تْ)'sı, fâil olan yâ (ي) ve te'kîd nûn (ن)'unu fiilin alâmetleri olarak zikreder.[145]

Müellifimiz, fiilin *el-Elfiyye*'de geçen alametlerini tek tek ele alır, ardından te'kîd nûnuna geçer ve sözkonusu nûn ile ilgili iki tane âyet istişhâd eder; muhaffefe nûnu, müşedded nûnu.

İbn 'Akîl, te'kîd nûnunun hafîfe olanı için şu âyeti kerimeyi şâhid olarak getirir:

2- كَلَّا لَئِنْ لَمْ يَنْتَهِ لَنَسْفَعاً بِا النَّاصِيَة * نَاصِيةٍ كَاذِبَةٍ خَاطِئَةٍ[146]

"Hayır! Andolsun, eger vazgeçmezse, muhakkak onu perçeminden; o yalancı, günahkar perçeminden yakalarız."[147]

Şâhid: Görüldüğü üzere "لَنَسْفَعاً" cümlesinde bulunan lâm (ل), lâm-ı kasem olup ardından te'kîd nûnunun gelmesi zorunludur.

"لَنَسْفَعاً" kelimesinin sonunun tenvînli olması dikkat çeken bir husustur. Zira yukarıda tenvînin ancak isimde gelebileceği belirtilmişti, hâlbuki bu kelime, bir fiildir. Şöyle bir açıklama yapılabilir: Bu fiilin aslı "لَنَسْفَعَنْ" şeklindedir, yani fiilin sonu nûnu hafîfedir. Fakat nûn hazfedilmiş ve tenvîn ona niyabet ettiğinden, tenvîn olarak resmedilmiştir. *Kur'ânı Kerim*'in iki yerinde bu durum söz konusudur. İkincisi de Yûsuf suresinde geçen "وَلَيَكُناً"[148] fiilidir.

Bunun gerekçesi, Kur'ân-ı Kerîm nazil olmadan önce farklı Arap kabilelerin değişik lehçelerle konuştukları, Kur'ân'ın nuzûl döneminde de nûnu hafîfeyi tenvîn suretinde yazdıkları bilinmekte, dolayısıyla *Kur'ân*, pek çok lehçe ve vucuhât ile sabit olarak nazil olduğu anlaşılmaktadır.[149]

---

[144] İbn Hâcib, 195.
[145] İbn Mâlik, 3.
[146] 'Alak: 96/15-16.
[147] Diyanet, 597.
[148] Yûsuf: 12/32.
[149] Muhsin Demirci, *Tefsîr Usûlü,* (25. Baskı), Seçil Ofset Matbaacılık, MÜİFAV, İstanbul 2013, 121.

Kâdı Beyzâvî (ö. 685 h.), bu kelimenin kıraât ilminde, nûnu müşedded ile lenesfe‘anne “لَنَسْفَعَنَّ” ve nûnu hafîfe ile le’esfe‘an “لَأَسْفَعَنْ” şeklinde farklı vucuhatlarla okunduğunu rivayet etmiştir.[150]

Müellifimizin nûnu müşeddede hakkında şâhid olarak getirmiş olduğu âyet de şudur:

3- قَالَ الْمَلأُ الَّذِينَ اسْتَكْبَرُواْ مِن قَوْمِهِ لَنُخْرِجَنَّكَ يَا شُعَيْبُ وَالَّذِينَ آمَنُواْ مَعَكَ مِن قَرْيَتِنَا أَوْ لَتَعُودُنَّ فِي مِلَّتِنَا قَالَ أَوَلَوْ كُنَّا كَارِهِينَ[151]

“Şu’ayb’ın kavminden büyüklük taslayan ileri gelenler dediler ki: “Ey Şu’ayb! Andolsun, ya kesinlikle bizim dinimize dönersiniz ya da mutlaka seni ve seninle birlikte inananları memleketimizden çıkarırız.” Şu’ayb, “İstemesek de mi?” dedi.”[152]

Şâhid: Burada da “لَنُخْرِجَنَّكَ” cümlesinin sonunda bulunan şeddeli nûn (نّ), te’kîd nûnu olup mânayı pekiştirmek için gelmiştir. Malumdur ki, harfler ziyadeleştikçe, mâna da ziyadeleşir.[153] Nitekim kasemin cevabı olan bu cümlede bulunan müsakkal nûn yardımıyla, yeminin şiddeti arttırılarak, muhataba itmi’nân sağlanması amaçlanmıştır.

2.2. MU’RAB VE MEBNÎ

2.2.1. Niyâbeten Mu’rab Fiiller (Ef’âl-i Hamse)

(وَاجْعَلْ لِنَحْوِ يَفْعَلاَنِ النُّونَا رَفْعاً وَتَدْعِينَ وَتسْأَلُونَا

وَحَذْفُهَا لِلْجَزْمِ وَالنَصْبِ سِمَه كَلَمْ تَكُونِي لِتَرُومِي مَظْلِمَه)

“*Yef’alâni, ted’îne* ve *tes’elûne* gibi fiillerde ref’ alâmeti olarak nûnun sübûtu, cezm ve nasb alâmeti olarak hazfini sabit kıl. *Lem tekûnî, literûmî mazlimeh*’de olduğu gibi.”[154]

---

[150] Şeyhzâde Muhammed b. Muslihiddîn, *Hâşiyetu Şeyhzâde ‘alâ tefsîri’l-kâdı’l-Beydâvî* I-IV, Hakikât Kitabevi, İstanbul 1991, IV, 582.
[151] A’râf: 7/88.
[152] Diyanet, 161.
[153] Mahmud, Zunnûn Yûnus Fethî er-Râşidî, “İşkâliyyetu Ziyâdeti’l-mebnâ ve Delâletihâ alâ Ziyâdeti’l-ma’nâ”, (Lafzın Artmasıyla mânaya Delaletin de Artması Problemi), *Mecelletu Ebhâsi Kulliyyetit-Terbiyyeti’l-Esâsiyye,* 4 (8), Musul 2009, 183.
[154] İbn Mâlik, 5.

Müellifimiz İbn ‘Akîl, yukarıdaki beyitlerin temas ettiği “Ef’âl-i hamse” konusuyla ilgili şu açıklamayı yapar: Niyâbet yoluyla i’râb alan fiiller, “Ef’âl-i Hamse” olan; yef’alâni (**يَفْعَلَانِ**), tef’alâni (**تَفْعَلَانِ**), yef’alûne (**يَفْعَلُونَ**), tef’alûne (**تَفْعَلُونَ**) ve tef’alîne (**تَفْعَلِينَ**) dir.

İlk iki fiil olan yef’alâni ve tef’alâni vezinlerinden amaç; başında yâ (ي) olsun tâ (ت) olsun tesniye elifini içeren bütün fiillerdemektir. Tef’alîne vezninden kasıt, muhâtaba yâ (ي)’sının bitiştiği bütün fiiller, yef’alûne ve tef’alûne vezinlerinden de, başında yâ (ي) olsun tâ (ت) olsun kendisine cem’ vâvı (و)’nın bitiştiği bütün fiiller demektir.[155]

Ef’âl-i hamse’nin i’râbı, asıl i’râb olan fetha (َ), kesra (ِ) ve zamme (ُ)’ye niyâbeten şöyle olur; ref’ halinde nûnun subûtu, nasb ve cezm halinde de nûnun hazfiyledir. Böylece nûnun, sübût ve hazfi ile harekelere niyâbet görevini üstlenmiş olduğunu gördük.[156] Nûnun düşmesini cezm ve nasb alâmeti olduğunu ortaya koymak isteyen İbn ‘Akîl, şu âyeti kerimeyi şâhid gösterir:

4- فَإِن لَّمْ تَفْعَلُواْ وَلَن تَفْعَلُواْ فَاتَّقُواْ النَّارَ الَّتِي وَقُودُهَا النَّاسُ وَالْحِجَارَةُ أُعِدَّتْ لِلْكَافِرِينَ[157]

“Eğer, yapamazsanız -ki hiçbir zaman yapamayacaksınız- o hâlde yakıtı insanlarla taşlar olan ateşten sakının. O ateş kâfirler için hazırlanmıştır.”[158]

Şâhid: Tef’alû (تَفْعَلُوا) fiilinin aslı tef’alûne (تَفْعَلُونَ) idi. Fakat câzimlerden lem (لَمْ) edatı ona dâhil olunca sonundaki nûn (ن) Arap grameri kuralları[159] gereğince ortadan kalkmıştır. Aynı şekilde aslı tef’alûne (تَفْعَلُونَ) olan tef’alû (تَفْعَلُوا) fiilinde bulunan nûn (ن) da len (لَنْ) edatından ötürü aynı sebeple hazfedilmiştir.

*Beyzâvî’*nin haşiyesi *Şeyhzâde,* bu âyetle ilgili şu kaydı düşer:

Allah, muarızlarına gelecekte daha gerçekleşmemiş olan “Kur’ân’ın bir benzerini getiremeyecekleri” durumunu şek ve şüpheye kâbil olmayan “Ve len tef’alû” (hiçbir zaman yapamayacaksınız) gibi bir ifadeyle meydan okumuştur. Len (لَنْ) edatı, bilindiği üzere istikbâlin kesin nefyi içindir. Burada da söz konusu cümleyi, cümle-i mu’tariza olarak şart ve cevabı arasında getirip onları küçümsemekle beraber aynı zamanda onlara

---

[155] İbn ‘Akîl, I, 79.
[156] İbn ‘Akîl, I, 79.
[157] Bakara: 2/24.
[158] Diyanet, 3.
[159] Cezim edatları konusunda detaylı bilgi verilecektir.

gaybtan da haber vermiştir. Zira onların "Kur'ânın mislini getiremeyeceği" haberi gaybîdir. Öyleyse buradaki i'tirâz cümlesinin faydası, Allah'tan başka kimsenin bilemeyeceği gaybtan haber vermek ve onlara meydan okumak suretiyle de küçük düşürmektir.[160]

2.2.2. Mu'tel İsimler

(وَسَمِّ مُعْتَلّاً مِنَ الأسْمآءِ ماَ كَا لْمُصْطَفَى وَالمُرتَقِي مَكَارِماَ

فاَلأوَّلُ الإعْرَابُ فِيهِ قُدِّرا جَمِيعُهُ وَهْوَالَّذِي قَدْ قُصِراَ

وَالثَّانِ مَنْقُوصٌ وَنَصْبُهُ ظَهَرْ وَرَفْعُهُ يُنْوَى كَذاَ أَيْضاً يُجَرّ)

"*Mustafâ* ve *murtakî* gibi isimleri mu'tel olarak adlandır. Birincisinin i'râbı tamamen takdîrîdir ki ona: "maksûr isim" denir. İkincisi de: "mankûs isim" olup nasb hali açık, ref' ve cer hali gizli olandır."[161]

İ'râb alâmeti zahiri ve takdiri olmak üzere iki kısımdır. Zahiri i'râb, kelimenin sonunda i'râbın açık olarak gelmesidir. جاَءَنِي زَيْدٌ örneğinde "Zeydün" kelimesinin sonunda bulunan tenvîn gibi. Takdîrî i'râb ise 5 kısma ayrılır:

1- Harf-i âhir zâtından dolayı i'râba kâbil olmadığından bütün harekelerin kendisinde takdîrî geldiği isimdir ki bu, sonunda elif-i lâzime bulunan ism-i maksûrdur. مُصْطَفَى ve الْفَتَى gibi.

2- Harf-i âhir zâtından değil de sırf âhirine mutekellim yâ'sı bitiştiğinden dolayı kendisinde harekelerin tamamının takdîrî geldiği kısımdır ki bu da, mutekellim yâ'sına izâfe edilen isimdir. غُلَا مِي ve أخِي gibi.

3- Kendisinde zamme ve kesranın istiskâlden dolayı takdîrî geldiği isimdir. Harf-i âhir "ي" olup "ي"dan önce de kesranın bulunduğu bu isme, ism-i mankûs denir. الْقَاضِي ve الدَّاعِي gibi.

4- Taazzürden dolayı sadece zamme ve fethanın gizli geldiği fiillerdir. Buna da, elif ile i'lâllenmiş fiil (el-Fi'lu'l-mu'tellu bi'l-elif) denir. يَخْشَى زَيْدٌ ve لَنْ يَخْشَى عَمْرٌ gibi.

---

[160] Şeyhzâde, I, 200.
[161] İbn Mâlik, 5.

5- Sadece zammenin kendisinde gizli geldiği fiildir. Bu kısma da; el-Fi'lu'l-mu'tellu bi'l-vâv: Vâv ile i'lâllenmiş muzâri' fiil denir.

Yukarıdaki taksimâtı yapan İbn Hişâm, ardından şu kısa ifadelerle i'râbın zâhir ve takdiri gelişinin sebebini izah etmektedir: İsim ve fiillerde fethanın "ي" üzerinde açık olarak gelmesinin sebebi, hafif olmasındandır. Sadece fiillerde olmak üzere fethanın "و" üzerinde zâhir gelmesinin sebebi de fethanın hafifliğidir.[162]

Müellifimiz, üçüncü kısımda zikrettiğimiz mankûs isimde i'râbın, ref' ve cer halinde "ي" üzerinde ağır (istiskâl) olduğundan gizli geldiğini, nasb halinde ise açık geldiğini şu âyeti kerime ile istişhâd eder:

5- يَا قَوْمَنَا اَجيبُوا دَاعِيَ اللهِ وَامِنُوا بِه يَغْفِرْ لَكُمْ مِنْ ذُنُوبِكُمْ وَيُجِرْكُمْ مِنْ عَذَابٍ اَليمٍ[163]

"Ey kavmimiz! Allah'ın davetçisine uyun. Ona iman edin ki Allah da sizin günahlarınızı bağışlasın ve sizi elem dolu bir azaptan korusun."[164]

Şâhid: Bu âyette geçen "أَجِيبُوا" cümlesi, fiil ve fâilden oluşuyor. Talep bildiren emir sığasıdır. Fâili de muhatap olan kavimdir. Cümlede fadla (fazlalık) konumunda olan mef'ûlumuz da "داَعِيَ" ismidir.

Dikkat edilirse nasb makamı olan mef'ûl, mankûs bir isimden oluşuyor. Fethanın yâ üzerinde hafif olduğunu ve dolayısıyla nasb makamında zâhir olarak yazılıp okunduğuna değinmiştik. Burada da İbn 'Akîl, bu âyete başvurmak suretiyle i'râb alameti olan fethanın açıkca "داَعِيَ"de bulunan (ي) üzerinde tezahür ettiğini istişhâd etmiştir.

2.3. NEKRE VE MA'RİFE

Nekre, eliflâm (ال)'ın kendisine dâhil olduğu ve ondan tarîf elde ettiği isimdir. Bunun dışında kalan; zamir, ism-i işaret, 'alem, eliflâmlı isim, mevsûl ve bunlardan birine izâfe edilen kısma da ma'rife denir.[165]

---

[162] İbn Hişâm, 78-79.
[163] Ahkâf: 46/31.
[164] Diyanet, 505.
[165] İbn 'Akîl, I, 86-87.

2.3.1. Nûn-u Vikâye (لَيْتَ)

(وَقَبْلَ يا النَّفْسِ مَعَ الْفِعْلِ الْتُزِمْ نُونُ وِقايَةٍ وَلَيْسِي قَدْ نُظِمْ

وَلَيْتَنِي فَشاَ وَ لَيْتِي نَدَراَ وَمَعْ لَعَلَّ اعْكِسْ وَكُنْ مُخَيَّراَ)

"Fiilde bulunan nefs-i mütekellim vahde yâ'sından önce 'nûn-u vikâye' gereklidir. '*Leysî*' olarak gelmesi (nûn-u vikâyesiz) pek azdır. '*Leytenî*' kullanımı yaygın olup '*Leytî*' nâdirdir. '*Le'alle*' bunun aksidir. Geri kalanlarda ise muhayyersin."[166]

Fâdıl es-Semerrâî, nûn-u vikâyenin üç kullanımının sözkonusu olduğunu zikreder ve şöyle sıralar:

a) Câmid olsun mutasarrıf olsun fiile bitişir. أَكْرَمَنِي gibi.

b) İsmu'l-Fiil'e bitişir. دَرَاكَنِي gibi.

c) Harfe bitişir. لَكِنَّنِي gibi.[167]

Fiile bitişen mütekellim yâ'sından önce "vikâye" denilen nûn gelmelidir. Bu nûna "vikâye" denmesinin sebebi, fiili kesradan koruduğu içindir. يَرْزُقُنِي / أَكْرَمَنِي fiillerinde olduğu gibi.[168]

Yukarıdaki beyitler ışığında İbn 'Akîl şu şerhi yapar: Nûn-u vikâye, ismini nasb, haberini ref' eden leyte (لَيْتَ) ve le'alle (لَعَلَّ) gibi fiile benzeyen harflere de dâhil olur. Arap lisânına göre; leyte (لَيْتَ)'nin sonunda yâ varsa genellikle nûn-u vikâye de bitişir. Fakat az da olsa hazfedildiği görülmüştür. Şâirin şu şiiri gibi:

كَمُنْيَةِ جابِرٍ إذْ قالَ لَيْتِي أصادِفُهُ وَأتْلِفُ جُلَّ مالِي[169]

" Câbir'in: Keşke ona rastlasam da malımın çoğunu kaybetsem" demesindeki arzusu gibi…

Fiile benzeyen leyte (لَيْتَ), bu beyitte vikâye nûnu olmaksızın mütekellim yâ'sına bitişmiştir. Müellifimiz, fiile benzeyen harflerden لَيْتَ için örnek olarak şu âyeti şâhid olarak gösterir:

---

[166] İbn Mâlik, 6.
[167] Fâdıl Sâlih es-Semerrâî, *Meânî'n-nahv* I-IV, (1. Baskı), Dâru'l-Fikr, Ummân 2000, I, 67.
[168] İbn 'Akîl, I, 108.
[169] Şair: Zeyd el-Hayl (ö. 9 h.)'dir. Tayyi' kabilesinin kahraman şâirlerinden biri ve muhadramûndan olduğu söylenmiştir.

6- وَلَئِنْ أَصَابَكُمْ فَضْلٌ مِنَ اللهِ لَيَقُولَنَّ كَأَن لَّمْ تَكُن بَيْنَكُمْ وَبَيْنَهُ مَوَدَّةٌ يَا لَيْتَنِي كُنتُ مَعَهُمْ فَأَفُوزَ فَوْزًا عَظِيمًا[170]

"Eğer Allah'tan size bir lütuf (zafer) erişirse, bu sefer de sizinle kendisi arasında hiç tanışıklık yokmuş gibi şöyle der: "Keşke ben de onlarla beraber olsaydım da büyük bir başarıya (ganimete) ulaşsaydım."[171]

Şâhid: Âyet-i kerimede mezkûr olan "لَيْتَنِي" kelimesi istişhâd edilen noktadır. Zira mütekellim yâ'sı, fiile benzeyen harf (لَيْتَ)'e bitişmiştir. Ayrıca vikâye nûnu, fiili, kesradan koruyarak hâmîlik görevini üstlenmiştir. Sondaki mütekellim yâ'sı da لَيْتَ'nin ismi olmuştur.

Fiile benzeyen bu harflerden herbirinin içinde bulunduğu cümleye bir anlam ve mâna yüklediğinden şüphe yoktur. İşte sadedinde bulunduğumuz لَيْتَ'nin de yukarıdaki âyete yüklediği mâna; pişmanlık duygusunun ortaya çıkarılmasına yardımcı olması ve kaçırılan bir nimetin geri gelmeyeceğini "keşke" sözüyle temennî ederek dillendirilmiş olduğunu belirtmesidir.

Burada لَيْتَ'nin temennî için geldiği, temennî'nin ise mustehîl (olanaksız) durumlar için olduğunu göz önünde bulundurduğumuzda yukarıdaki âyette geçen "*Keşke ben de onlarla beraber olsaydım da büyük bir başarıya (ganimete) ulaşsaydım*" sözünün "mümkinu'l-vukû" olmadığı da anlaşılmış olur.[172]

2.3.2. Nûn-u Vikâye (لَعَلَّ)

Fiile benzeyen bir diğer harf olan "لَعَلَّ" ise لَيْتَ'nin aksine bir durum arzeder. Şöyle ki; Arap dilinde fasîh olan talaffuz, لَعَلَّ'nın vikâye nûnundan hâlî gelmesidir.[173] Az da olsa nûn ile geldiği de görülmüştür. Şâirin dediği gibi:

"لَعَلَّنِي أَخُطُّ بِهاَ قَبْراً لأَبْيَضَ ماَجِدٍ ..."[174]: "*Umulur ki ben, parlak kılıcım için onunla bir kabir kazırım.*"

---

[170] Nisâ: 4/73
[171] Diyanet, 88.
[172] es-Semerrâî, I, 303.
[173] İbn 'Akîl, I, 112.

Bu harf, ya mahbûb (arzu edilen) veya mekrûh (istenmeyen) için kullanılır. Eğer mahbûb bir şey için kullanılırsa ona; teraccî ve itmâ' denir. Eğer mekrûh için kullanılırsa ona da; eşfâk denir. Teraccî, yalnızca mümkün olanlar için kullanılır.[175] Teraccî ve temennî arasındaki farka gelince; teraccîde bulunan kimse, o şeyin meydana gelmesini ümit eder, bir beklenti içinde olur. Fakat temennîde bulunan kimsenin istediği şeyde bir beklentisi yoktur.[176] Mümkün olmayan temennî için şu örnek meşhurdur:

لَيْتَ الشَّبابَ يعُودُ يَوْماً فَأُخْبِرَهُ بِماَ فَعَلَ الْمَشيبُ

"Ah! Keşke gençliğim geri gelseydi de ona, ihtiyarlığın başıma neler getirdiğini haber verseydim."[177]

Gençliğin tekrar geri gelmesi mümkün olmadığından, kişi talepte bulunduğu şeyin gerçekleşmesini ümit etmediği halde hasretini çektiği bir şeyi istemektedir. Bu da âdeten olanaksız olup sünnetullaha aykırı bir istektir.

Bir de temennînin mümkün olup fakat ulaşılması çok zor olan şeylerde kullanımı bulunmaktadır. Örnek: Fakirin: "*Keşke yük yük altınlarım olsaydı*" sözü gibi.[178]

Bu kısa açıklamadan sonra teraccî için kullanılan "لَعَلَّ" hakkında yukarıda "Arap dilinde fasîh olanı, لَعَلَّ'nın vikâye nûnundan mucerred gelmesidir" sözünü tekrar hatırlatarak müellifimizin bu konuda istişhâd ettiği âyeti incelemeye alıyoruz:

7- وَقَالَ فِرْعَوْنُ يَا هَامَانُ ابْنِ لِي صَرْحًا لَّعَلِّي أَبْلُغُ الْأَسْبَابَ ، أَسْبَابَ السَّمَاوَاتِ فَأَطَّلِعَ إِلَى إِلَهِ مُوسَى وَإِنِّي لَأَظُنُّهُ كَاذِبًا وَكَذَلِكَ زُيِّنَ لِفِرْعَوْنَ سُوءُ عَمَلِهِ وَصُدَّ عَنِ السَّبِيلِ وَمَا كَيْدُ فِرْعَوْنَ إِلَّا فِي تَبَابٍ[179]

"Firavun dedi ki: 'Ey Hâmân! Bana yüksek bir kule yap, belki yollara, göklerin yollarına erişirim de Mûsâ'nın ilâhını görürüm(!) Çünkü ben, onun yalancı olduğuna

---

[174] İbn 'Akîl, I, 113.
[175] es-Semerrâî, I, 304.
[176] Muhammed el-Hudarî, *Hâşiyetu'l-hudarî 'alâ Şerhi İbn 'Akîl* I-II, Dâru'l-Fikr, Beyrût ts., I, 129. Ayrıca bkz: es-Semerrâî, I, 304.
[177] İbn Hişâm, 171.
[178] İbn Hişâm, 172.
[179] Mü'min-Ğâfir 40/36.

inanıyorum' dedi. Böylece Firavun'a yaptığı kötü iş süslü gösterildi ve doğru yoldan saptırıldı. Firavun'un tuzağı, tamamen sonuçsuz kaldı. ”[180]

Şâhid: Fiile benzeyen bu harfin buradaki kullanımı, Arap dilinin fasih olan kullanımıdır. O da nûn-u vikâyeden tecrîd edilmiş olarak gelmesidir.[181]

Burada önemli olan nokta şudur ki: Yukarıda, bu harflerin arzu edilen şeyler için kullanıldığında teraccî olacağını, teraccî de ancak mümkün olan durumlar için kullanıldığını aktarmıştık. Fakat görüldüğü üzere

Âyette teraccî edatı olan “لَعَلّ” gelmiş ve mümkün olmayan bir talep için kullanılmıştır. Zira Firavun’un Hâmân’dan göklerin yollarına, oradan da Hz. Mûsâ’nın ilâhını görmek için bir kule yapmasını istemesi, mümkün olmayan bir iştir.[182]

Fâdıl es-Semerrâî, Firavun, bunu ya cehaletten veya talep ettiği şeyin meydana gelmeyeceğini kendisinin de bildiğini, fakat bunu sırf alay konusu yapmak için söylediğini belirtmiştir.[183] Firavun bunu, kendisini ilâh olarak gördüğü ve talep ettiği şeyin kendisi için kolay olacağını, göğe çıktıktan sonra orada bir ilâh görmeyeceğine kanaât getirdiği için söylemiş olması da mümkündür.

Bu açıklamalardan sonra müellifimizin aslında bu âyeti, لَعَلّ’nin anlamı itibariyle değilde daha çok lafzî kullanımı için istişhâd ettiğinin altını çizmemiz gerekmektedir. Dolayısıyla “لَعَلّ”, fiile benzeyen bir harf olarak burada yer almış, sonuna bitişen mütekellim yâ’sı kendisine isim, ardından gelen fiil (أَبْلُغُ) ise cümle olarak ona haber olmuştur. Sonuçta kelamların en fasihi olan Kur’ânı Kerim’de “لَعَل” , nûn-u vikâyeden ârî olarak kullanılmıştır. En yaygın kullanımının da bu şekilde olduğunu görmekteyiz.

Zemahşerî (ö. 488 h.), el-*Keşşâf* adlı eserinde şöyle der: “لَّعَلِّي أَبْلُغُ الْأَسْبَابَ ، أَسْبَابَ” âyetinde tekrarlanan “esbâb” kelimesinin sırrı, bu kelime önce mübhem getirilmiş

---

[180] Diyanet, 470.
[181] İbn ‘Akîl, I, 112.
[182] Burada “mümkün olmamak”tan kasttettiğimiz şey, Hz. Musâ’nın ilâhının görülmesidir.
[183] es-Semerrâî, I, 304.

ardından bu kapalılığı kaldırmak için tekrar edilmiş olmasıdır. Bu da bir şeyi çok yüceltmek ve onu değerli kılmak için uygulanan bir yöntemdir.[184]

2.3.3. Nûn-u Vikâye (لَدُنْ)

Kendisine nûn-u vikâyenin bitiştiği bir diğer kelime ledun (لَدُنْ) zarfıdır.

Ledun (لَدُنْ) zarfı mekân olup inde (عِنْدَ) mânasında kullanılır. Fakat mekân yakınlığı açısından عِنْدَ'den daha özeldir. Nitekim عِنْد mekân ve mekân dışında kullanımları mevcutken "لَدُنْ" sedece mekân zarfı için kullanılır. Ayrıca "لَدُنْ" zarfının diğer bir özelliği ise: çoğunlukla min (مِنْ) ile mecrûr olarak kullanılmasıdır. Hatta "لَدُنْ", *Kur'ânı Kerim*'de sadece "مِنْ" harf-i ceriyle kullanılmıştır.[185]

İbm Mâlik, bu zarfın nûn-u vikâye ile olan kullanımını şu beyitlerle ifade etmiştir:

(وَ فِي لَدُنِّي لَدُنِي قَلَّ وَفِي قَدْنِي وَقَطْنِي الحَذْفُ أيْضاً قَدْ يَفِي)

"*Ledunnî*'nin *ledunî* olarak okunması azdır. *Kadnî* ve *Katnî*'de nûn'la gelirler, hazif ile gelmeleri azdır."[186]

İbn Mâlik, "لَدُنْ" zarfının Arap dilindeki fasih kullanımının vikâye nûnuyla gelmesi gerektiğine, nûnsuz gelmesinin ise az olduğuna işaret etmiştir.

Müellifimiz İbn 'Akîl, bu konuda şu âyetle istişhâd etmiştir:

8- قَالَ إِن سَأَلْتُكَ عَن شَيْءٍ بَعْدَهَا فَلَا تُصَاحِبْنِي قَدْ بَلَغْتَ مِن لَّدُنِّي عُذْرًا[187]

"Mûsâ, "Eğer bundan sonra sana bir şey hakkında soru sorarsam, artık benimle arkadaşlık etme. Doğrusu, tarafımdan (dilenecek son) özre ulaştın (bu son özür dileyişim)" dedi."[188]

Şâhid: Görüldüğü üzere "لَدُنْ" zarfı mekân için kullanılmış olup vikâye nûnu ile mukârin gelmiştir. Yukarıda da belirttiğimiz minval üzere "لَدُنْ" kelimesi harf-i cer ile mecrûr olmuş ve sonundaki yâ'ya izafe edilmek suretiyle muzâf makamında gelmiştir. Câr ve mecrûr topluca âyette geçen "بَلَغْتَ" fiiline mutealliktir.

---

[184] ez-Zemahşerî (Mahmûd b. Ömer), *el-Keşşâf 'an hakâiki't-Tenzîl ve 'Uyûni't-te'vîl* I-IV, Dâru'l-Hadîs, Kahire 2012, IV, 58.
[185] es-Semerrâî, II, 216-217.
[186] İbn Mâlik, 6.
[187] Kehf: 18/76.
[188] Diyanet, 301.

Söz konusu zarfın, harf-i cer ile eşlik etmesi hususunda es-Semerrâî, Radî'nin *el-Kâfiye'*ye yazdığı şerhinden naklen şu bilgiyi aktarır: mâna itibariyle "لَدُنْ", ibtida anlamını içerdiğinden dolayı min "مِنْ" harf-i ceriyle gelmesi gerekli olup bu harf-i cer, ya açıktan veya gizli olarak akseder. Yalnız zâhir gelmesi daha yaygındır.[189]

Bilindiği üzere "مِنْ" harf-i ceri de ibtidâ için gelir. O halde iki ibtidâ bir araya mı gelmiş olur? Burada iki ihtimalin söz konusu olabileceği açıktır. Birincisi: "مِنْ" harfi, ibtidâ mânasından soyutlanır ve sadece "لَدُن" ibtidâ mânasında kullanılır, ikincisi; hem "مِنْ" hem de "لَدُنْ" ikisi de ibtidâ anlamında olup mânayı te'kîd ve pekiştirmek için gelir.

2.4. MEVSÛL

Lugavî mânası iki kelimeyi veya mânayı birbirine birleştirmek/yakınlaştırmak olan mevsûl'ü İbn Hâcib, *el-Kâfiye* adlı eserinde şöyle tanımlar:[190]

(اَلْمَوْصُلُ مَا لاَيَتِمّ جُزْأً إِلاَّ بِصِلَةٍ وَ عَائِدٍ وَ صِلَتُهُ جُمْلَةٌ خَبَرِيَّةٌ وَ الْعَائِدُ ضَمِيرٌ لَهُ وَ صِلَةُ الْأَلِفَ وَ اللَّامِ اسْمِ فَاعِلٍ أَوْ مَفْعُولٍ)

Mevsûl: Cümle-i haberiyye veya haber cümlesi mânasında olan sıla ve sıladan mevsûle dönen âid zamiri ile tam bir cüz olan isimdir ve İsm-i Mevsûl (sıla + âid zamiri + mevsûl), ism-i fâil veya ism-i meful ile ilgili bir haberi açık olarak veren mebnî ve mârife isimdir.

İbn 'Akîl'in de dediği gibi, mevsûl, esasen iki kısma ayrılır; ismî mevsûl ve harfî mevsûl: Harf-i mevsûllerden sonra gelen cümleye de "sıla cümlesi" denir. İsm-i mevsûlün sıla cümlesinde âid zamiri bulunmasına rağmen, harf-i mevsûlün sıla cümlesinde âid zamiri bulunmaz. Bu nedenle de harf-i mevsûlün sakladığı bilgiler tespit edilmelidir. Bir diğer önemli husus da, harf-i mevsûller aynı zamanda mastar edatı olarak da görev yaparlar. Yani sıla cümlesinin mânasını mastarlaştırır ve ilave saklı anlamlar kazandırırlar ama ism-i mevsûllerde bu özellik yoktur.[191]

İbn Hişâm, mevsûlleri; müfred, tensiye, cem' ve müzekker-müenneslik yönünden iki kısma ayırır: Hâs; *Ellezî (الَّذي), elletî (الَّتـي), ellezânî (الَّذانِ), elletânî (الَّتانِ), el-ulâ*

---

[189] es-Semerrâî, II, 217.
[190] İbn Hâcib, 114.
[191] İbn 'Akîl I, 153.

(الأولى), ellezîne (الَّذينَ), ellâî (الَّئ) ve *ellâtî (الَّتي)*, müşterek; *men (مَنْ), mâ (ما), eyyün (أيّ), elif-lâm (ال), zû (ذُو)* ve *zâ (ذَا)*.[192]

Fâdıl es-Semerrâî, muhtas'ı; "sadece bir şeyde kullanılıp başka yerlerde kullanılmayandır, bu da "الذي،التي" ve kardeşleri gibi olanlardır" der. Müşterek olanını da; "bir lafızla birkaç şey için kullanılandır" diyerek "muhtas" ve "müşterek" olanı birbirinden ayırt etmiştir.[193]

İbn 'Akîl, İbn Mâlik'in saymış olduğu ism-i mevsûller dışında ayrıca beş adet harfî mevsûlden sözeder; أنْ ، أنَّ ، كَيْ ، ما ، لَوْ. O, söz konusu bu mevsûllerin alameti olarak; mastar kalıbının onların yerine geçebilmesinin mümkün olmasıdırdiye tanımlamıştır.[194]

2.4.1. En (أنْ) Harf-i mastariyye

İbn 'Akîl, bu harfleden en (أنْ), enne (أنَّ) ve mâ (ما) için âyetle istişhâda başvurur. İlk temas ettiği harf, en (أنْ)'dir. Bu harf, mutasarrıf olan mâzi, muzâri ve emir fiillerine bitişir. Eğer bu harfin bitiştiği fiil, mutasarrıf olmayan fiillerdense o zaman en (أنْ) harfi, mevsûle/masdariyye olmaktan çıkar ve muhaffefe nûnu olur.[195] Şu âyetlerde olduğu gibi:

9- وَأَن لَّيْسَ لِلْإِنسَانِ إِلَّا مَا سَعَى[196]

"İnsan için ancak çalıştığı vardır."[197]

10- أَوَلَمْ يَنظُرُواْ فِي مَلَكُوتِ السَّمَاوَاتِ وَالأَرْضِ وَمَا خَلَقَ اللّهُ مِن شَيْءٍ وَأَنْ عَسَى أَن يَكُونَ قَدِ اقْتَرَبَ أَجَلُهُمْ فَبِأَيِّ حَدِيثٍ بَعْدَهُ يُؤْمِنُونَ[198]

"*Göklerin ve yerin hükümranlığına, Allah'ın yarattığı her şeye ve ecellerinin yaklaşmış olabileceğine bakmadılar mı? O halde Kur'an'dan sonra hangi söze inanacaklar?*" [199]

---

[192] İbn Hişâm, 124-125.
[193] es-Semerrâî, I, 123.
[194] İbn 'Akîl, I, 141.
[195] İbn 'Akîl, 17138.
[196] Necm: 53/39.
[197] Diyanet, 526.
[198] A'râf: 7/185.
[199] Diyanet, 173.

Şâhid: Yukarıda iki âyette de istişhâd noktası aynıdır. Şöyle ki; Mevsûl ve mastariyye olması gereken en (أنْ)'den sonra mutasarrıf olmayan bir fiil gelmiştir bu da, en (أنْ)'in artık müsakkal enne (أنَّ)'den dönüşmüş olan en (أنْ)'i muhaffefe olmasına yol açmıştır. İlk âyette leyse (لَيْسَ), ikinci âyette ise 'asâ (عَسىَ) fiilleri gayr-i mutasarrıftır. Yani kendilerinden muzâri veya emir kalıpları türetilemeyen fiiller grubundandır. Dolayısıyla burada gelen en (أَنْ) mastariyye ve muhaffefedir, ismi, zamiri şan olup içinde gizlidir. Gayr-i mutasarrıf olan leyse (لَيْسَ)'de isim ve haberiyle beraber en (أَنْ)'in haberidir.

2.4.2. Enne (أَنّ) Harf-i mastariyye

Müellifimiz, ikinci sırada harfî mevsûllerden saydığı müsakkal olan enne (أَنَّ) harfini ele alır. Amel etme açısından fiile benzeyen bu harf, kendine isim ve haber ister. Aynı zamanda mastariyye olup mâbadini mastar teviline dönüştürüp müfred makamında cereyan eder. İbn 'Akîl, bu harfin hem ismine hem de haberine bitişik olarak gelebildiğini de ifade eder.[200]

Bu minvalde ele aldığı âyet-i kerime şudur:

11- أَوَلَمْ يَكْفِهِمْ أَنَّا أَنزَلْنَا عَلَيْكَ الْكِتَابَ يُتْلَى عَلَيْهِمْ إِنَّ فِي ذَلِكَ لَرَحْمَةً وَذِكْرَى لِقَوْمٍ يُؤْمِنُونَ[201]

"Kendilerine okunan kitabı sana indirmiş olmamız onlara yetmedi mi? Şüphesiz bunda inanan bir kavim için bir rahmet ve bir öğüt vardır."[202]

Şâhid: İbn 'Akîl, harf-i mastariyye kategorisinde zikrettiği enne (أَنَّ)'ye bu âyeti delil getirmiştir. Görüldüğü üzere müşedded olarak gelen enne (أَنَّ), akabinde gelen ismine (elif'e) fâsılasız olarak bitişmiş olup "أَنْزَلْنَا" cümlesini de haber olarak almıştır. Binaenaleyh, enne (أَنَّ), isim ve haberiyle beraber mastar tevilinde, kendinden önce gelen "يَكْفِ" fiilinin fâili olmuştur. O halde takdir şöyle olur: "أَوَلَمْ يَكْفِهِمْ إِنْزَالُنَا"; Sana kitabı "indirmemiz" onlara yetmedi mi?

İbn 'Akîl, muhaffefe olan en (أَنْ) ile müsakkale olan enne (أَنَّ) arasındaki ince bir farkı: "Müsakkale olanın ismi mezûr gelmesine karşın, muhaffefe olanda isim mahzûf

---

[200] İbn 'Akîl, I, 138.
[201] Ankebût: 29/51.
[202] Diyanet, 401.

gelir”[203] diyerek ortaya koymuştur. Nitekim konuyla alakalı istişhâd edilen âyetler de bu farkı açıkça ortaya koymaktadır.

2.4.3. Mâ (ما) Harf-i mastariyye

Müellifin, mâ (ما)’yı harf-i mastariyye olarak ele aldığını yukarıda zikretmiştik. Sıra bu harfe geldiğinde şu açıklamayı yapar: “Mâ (ما), mastariyye ve zarfiyye olarak geldiği gibi zarf mânasını taşımadığı da oluyor.[204] Ayrıca söz konusu bu harf; mâzi ve muzâri fiillerine, bazen de isim cümlesine bitişir. Bununla beraber mastariyye ve zarfiyye olan mâ’nın mâzi ve lem (لَمْ) ile menfî muzâri fiillerine bitişmesi çokça görülen bir durumdur. Lem (لَمْ) edatıyla nefyedilmemiş olan muzâri fiile bitişmesi ise az görülen bir durumdur.”[205]

Fiile bitişmesine delil olarak şu âyeti kerime istişhâd edilmiştir:

12- يَا دَاوُدُ إِنَّا جَعَلْنَاكَ خَلِيفَةً فِي الْأَرْضِ فَاحْكُمْ بَيْنَ النَّاسِ بِالْحَقِّ وَلَا تَتَّبِعِ الْهَوَىٰ فَيُضِلَّكَ عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ ۚ إِنَّ الَّذِينَ يَضِلُّونَ عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ لَهُمْ عَذَابٌ شَدِيدٌ بِمَا نَسُوا يَوْمَ الْحِسَابِ[206]

“*Ona dedik ki: “Ey Dâvûd! Gerçekten biz seni yeryüzünde halife yaptık. İnsanlar arasında hak ile hüküm ver. Nefis arzusuna uyma, yoksa seni Allah’ın yolundan saptırır. Allah’ın yolundan sapanlar için hesap gününü unutmaları sebebiyle şiddetli bir azap vardır.”*[207]

Şâhid: Harfî mevsûllerden sayılan mâ (ما), bu âyeti kerimede fiili mâziye bitişmiş olup mâbadini mastar teviline sokmuştur. Takdir şu şekilde olur: “بِسَبَبِ نِسْيانِهِمْ” yani, “unutmaları sebebiyle.” İbn ‘Akîl, bu âyeti istişhâd etmesinin sebebi, salt mâzinin başına geldiğini göstermek için değil de genel anlamda (yani mâzi olsun muzâri olsun) fiile dâhil olduğunu kanıtlamak içindir. Ayrıca mâ (ما)’nın zarf olarak geldiği gibi zarf olmaksızın da gelebildiğini yukarıda nakletmiştik. Burada zarf mânasını taşımadığı anlaşılmaktadır. Nitekim mastar teviline girdirilip elde ettiğimiz mâna, bizi bu sonuca ulaştırmış oluyor.[208]

---

[203] İbn ‘Akîl, I, 138.
[204] Müellif, kitabında her birinin örneklerini vermiştir. Biz burada konumuzu fazla uzatmamak için o örnekleri vermemeyi uygun bulduk. Bkz. *Şerhu İbn ‘Akîl,* I, 139.
[205] İbn ‘Akîl, I, 139.
[206] Sâd: 38/26.
[207] Diyanet, 453.
[208] İbn ‘Akîl, I, 139.

Şu noktayı unutmamakta fayda var; mastariyye ve harfiyye olan mâ (ما)'yı isim olan mevsûle mâ (ما) ile karıştırmamak gerekir. Zira ismî mevsûl olan "mâ"nın sılasından kendisine döndürülmesi gereken bir zamire ihtiyacı var. Bu durum harfî olanda söz konusu değildir. Harfî olan "mâ", sadece mâbadini mastar teviline sokup müfred makamını gerektirir.[209]

Beyzâvî, bu âyette geçen "بِمَا نَسُوا يَوْمَ الْحِسَابِ" cümlesi için şu açıklamayı yapar: "Onlar, yoldan sapmaları ve hesap gününü unutmaları sebebiyle bu ağır cezaya çarptırılacaklardır. Zira hesap gününü hatırlamak, Hakk'a sarılmaya ve heva-hevesten kaçınmaya vesiledir."[210] Bu açıklamadan, "mâ"nın mabadiyle beraber mastar teviline girdirildiği açıkça anlaşılmaktadır.

2.4.4. Ellezî (الَّذِي) İsm-i Mevsûl

(مَوْصُولُ الأسْمَاءِالَّذِي الأنْثَى الَّتِي وَاليا إذاَ ما تُثّياَ لا تُثْبِتِ)

"İsm-i mevsûl*ellezî gelir,* müennesi de*elletî*'dir. Bunlardan tesniye yapılacağı vakit yâ harfi hazfedilir." [211]

İsm-i mevsûllerden olan ellezî (أَلَّذِي), müfred müzekker, âkil ve gayr-i âkilller için gelirken, çoğulu olan (أَلَّذِينَ) ise sadece müzekker ve âkilller için gelir. Ellezine (أَلَّذِينَ)'in gayr-i âkiller makamında gelmesi de istisnaî bir durumdur.[212] "أَلَّذِي"nin müennesi ise "أَلَّتِي" gelir. Ellezî (أَلَّذِي) ism-i mevsûlünü tensiye kalıbına sokmak için; ref' halinde yâ (ي)'yı düşürüp yerine elif (ا)'i getiririz. Dolayısıyla "أَللَّذاَنِ" olur. Nasb ve cer hallerinde ise yâ üzerine bırakılır ki, bu da "أَللّذَيْنِ" olur. Fakat (mütevatir kıraâte göre) hazfedilen yâ (ي)'ya ivaz olmak üzere sondaki nûn şeddelenerek okunur: أَللَذاَنِّ gibi.[213] Bunun delili şu âyeti kerimedir:

13-وَاللَّذَانِّ يَأْتِيَانِهَا مِنْكُمْ فَآذُوهُمَاۖ فَإِنْ تَابَا وَأَصْلَحَا فَأَعْرِضُوا عَنْهُمَاۗ إِنَّ اللَّهَ كَانَ تَوَّابًا رَحِيمًا[214]

---

[209] İbn Hişâm, 124, Dipnot 6.
[210] Şeyhzâde, IV, 84.
[211] İbn Mâlik, 7.
[212] es-Semerrâî, I, 125.
[213] İbn 'Akîl, I, 141.
[214] Nisâ: 4/16.

"Sizlerden fuhuş (zina) yapanların her ikisini *de incitip kınayın. Eğer onlar tövbe edip ıslah olurlarsa, onları incitip kınamaktan vazgeçin. Çünkü Allah, tövbeleri çok kabul edendir, çok merhamet edendir."*[215]

Şâhid: Kırâat kitaplarında, Âsım kıraâtına göre nûnun şeddesiz okunduğu, İbn Kesîr (ö. 120 h.)'e göre ise, şeddeli okunduğu anlaşılmıştır.[216] Bununla beraber mütevatir kırâattan biri olan İbn Kesîr'in okuyuşu, istişhâd edilen konumuzla alakalı sağlam bir hüccet olduğunu, *Kur'ân-ı Kerîm*'in dışında ise, söz konusu tesniyelerin genelde İmam Âsım'ın okuduğu şekliyle, yani nûnun şeddesiz okunması ile şöhret bulduğunu klasik ve günümüz kitaplarındaki yazılarda müşahede etmekteyiz.

İbn 'Akîl, burada İbn Kesîr'in kıraâtına işaret etmiş ve nûnun şeddesinin hazfedilen "yâ"nın yerine geçtiğini belirtmiştir.[217]

14- وَقَالَ الَّذِينَ كَفَرُوا رَبَّنَا أَرِنَا اللَّذَيْنِّ أَضَلَّانَا مِنَ الْجِنِّ وَالْإِنْسِ نَجْعَلْهُمَا تَحْتَ أَقْدَامِنَا لِيَكُونَا مِنَ الْأَسْفَلِينَ[218]

"(Ateşe giren) inkârcılar şöyle derler: "Rabbimiz! Cinlerden ve insanlardan bizi saptıranları bize göster de onları ayaklarımızın altına alalım ki en aşağılıklardan olsunlar."[219]

Şâhid: Yine Âsım kıraâtına göre nûn, şeddesiz "أَلَّذَيْنِ" okunur. Fakat İbn Kesîr burada da nûnu, müşedded olarak "اللَّذَيِنَّ" diye telaffuz eder.[220]

Ellezâni "أَلَّذَانِ" ve ellezeyni "أَلَّذَيْنِ" ikiside tesniye olmakla beraber ilk âyette mübtedâ olduğundan dolayı ref' makamında elif ile gelmiş, sonraki âyette ise mef'ûl olduğundan nasb makamı gereği "yâ" üzerine mahallen mansûb gelmiş. İkisinin sonundaki nûn, hem şeddeli hem de şeddesiz okunabilir. Ne var ki İbn 'Akîl, iki örneği de müşedded olan kısım için istişhâd etmiştir.[221]

---

[215] Diyanet, 79.
[216] Abdu'l-Fettâh Pâlûvî, *Zübdetu'l-İrfân,* Âsitâne, Üsküdar ts., 46.
[217] İbn 'Akîl, I, 141.
[218] Fussilet: 41/29.
[219] Diyanet, 478.
[220] Pâlûvî, 121.
[221] İbn 'Akîl, I, 141.

2.4.5. Mâ (ما) İsm-i Mevsûl

15- وَإِنْ خِفْتُمْ أَلَّا تُقْسِطُوا فِي الْيَتَامَىٰ فَانْكِحُوا مَا طَابَ لَكُمْ مِنَ النِّسَاءِ مَثْنَىٰ وَثُلَاثَ وَرُبَاعَ ۖ فَإِنْ خِفْتُمْ أَلَّا تَعْدِلُوا فَوَاحِدَةً أَوْ مَا مَلَكَتْ أَيْمَانُكُمْ ۚ ذَٰلِكَ أَدْنَىٰ أَلَّا تَعُولُوا[222]

"Eğer, (velisi olduğunuz) yetim kızlar (ile evlenip onlar) hakkında adaletsizlik etmekten korkarsanız, (onları değil), size helâl olan (başka) kadınlardan ikişer, üçer, dörder olmak üzere nikâhlayın. Eğer (o kadınlar arasında da) adaletli davranmayacağınızdan korkarsanız, o takdirde bir tane alın veya sahip olduğunuz (cariyeler) ile yetinin. Bu, adaletten ayrılmamanız için daha uygundur."[223]

2.4.6. Men (مَنْ) İsm-i Mevsûl

16- وَاللَّهُ خَلَقَ كُلَّ دَابَّةٍ مِنْ مَاءٍ ۖ فَمِنْهُمْ مَنْ يَمْشِي عَلَىٰ بَطْنِهِ وَمِنْهُمْ مَنْ يَمْشِي عَلَىٰ رِجْلَيْنِ وَمِنْهُمْ مَنْ يَمْشِي عَلَىٰ أَرْبَعٍ ۚ يَخْلُقُ اللَّهُ مَا يَشَاءُ ۚ إِنَّ اللَّهَ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ[224]

"*Allah, bütün canlıları sudan yarattı. İşte bunlardan bir kısmı karnı üzerinde sürünür, kimi iki ayak üzerinde yürür, kimisi dört ayak üzerinde yürür. Allah, dilediğini yaratır. Çünkü Allah, her şeye hakkıyla gücü yetendir."*[225]

Konuya geçmeden önce "مَنْ" ve "ما" ism-i mevsûllerinin birbirlerine olan yakın ilişkisinden dolayı ikisini de aynı konuda değerlendirmeyi uygun bulduğumuzu belirtmekte fayda görüyoruz. Nitekim iki ismin birbirinden farkları ve eşitlikleri ele alınacağından ayrı kategorilerde zikredilmeleri karışıklığa sebebiyet verebilir.

Şâhid: İbn 'Akîl bu konuda şunları zikreder: "İsm-i mevsûllerden olan "مَنْ" ve "ما" tezkîr ve te'nîs konusunda eşittirler. Ayrıca müfred, tesniye ve cemi'de de değişmezler. Örneğin:

أَعْجَبَنِي ماَ قامَ / ومَنْ قامَ ، جاءَنَي ماَ قاَمَتْ / وَ مَنْ قامَتْ / وَمَنْ قاَماَ / وَمَنْ قاَمُوا, görüldüğü üzere iki isim de tek lafız üzere gelmiş, müzekker ve müenneslik, tensiye ve cem' hususunda lafzen değişim söz konusu olmamıştır.

Bu iki isimden (ما) genellikle akılsız varlıklar için gelir, çok az yerde de akıllı varlıklar için gelir. İşte bu nadir duruma (akıllı varlıklar için gelmesine) istişhâd olarak

---

[222] Nisâ: 4/3.
[223] Diyanet, 76.
[224] Nûr: 24/45.
[225] Diyanet, 355.

İbn ‘Akîl, yukarıda aktardığımız: “فَانْكِحُوا مَا طَابَ لَكُمْ مِنَ النِّسَاءِ” *“size helâl olan (başka) kadınlardan… Nikâhlayın”* âyeti kerimesini getirir.[226]

İsmi mevsûl olan “مَنْ” kullanımda “ما”nın tam tersi olarak akseder. Yani çoğunlukla âkiller için, az olarak da gayr-i âkiller için gelir. Müellifimiz, bunun örneğini de yukarıdaki mezkûr âyetle verir: “ فَمِنْهُمْ مَنْ يَمْشِي عَلَىٰ بَطْنِهِ وَمِنْهُمْ مَنْ يَمْشِي عَلَىٰ رِجْلَيْنِ وَمِنْهُمْ مَنْ يَمْشِي عَلَىٰ أَرْبَعٍ” *“Bunlardan bir kısmı karnı üzerinde sürünür, kimi iki ayak üzerinde yürür, kimisi dört ayak üzerinde yürür.”* Bu âyette geçen “karnı üzerinde sürünür” den maksat; yılan ve ona benzeyen sürüngen türüdür. “İki ayak üzere yürüyen” den; insan, “dört ayak üzere yürüyen” den de deve, koyun, keçi ve sair hayvanlar kastedilmiştir.”[227] Kısaca burada men ism-i mevsûlü hem akıllı hem de akılsız varlıklar için geldiği anlaşılmaktadır.

Bu âyeti incelediğimizde; “مَنْ” kelimesinin hem gayr-i âkil olan yılan, deve, koyun vs. için kullanıldığını, hem de akıllı bir varlık olan insan için kullanıldığını görebiliriz. Yalnız konunun başında da değinildiği gibi, bu ism-i mevsûl, daha çok akıl sahibi varlıklar için kullanılır, en azından Arap dili kaynaklarından bu anlaşılmaktadır.[228]

Zemahşerî, *el-Keşşâf* adlı eserinde bu âyet ışığında şunları zikreder: “Kendileriyle evlenilebilen kadınlar için burada “ما” kullanılmıştır. Çünkü Allah c.c. âkil müennesi, gayr-ı âkiller konumunda zikretmiştir. Bunun başka örneği de, yine yukarıdaki âyetin devamında şu şekilde gelmektedir: (أَوْ مَا مَلَكَتْ أَيْمَانُكُمْ)[229] “*Yahut elinizin altındaki cariyelerle yetinin*” burada da “cariye” müennes olduğundan gayr-ı âkil konumuna kaim edilmiştir.[230] Fakat sema’ ve müşahede yoluyla anlaşılıyor ki Arap dilinde bu gibi örnekler pek azdır.

Fâdıl es-Semerrâî ise İbn ‘Akîl’in aksini düşünür ve “مَنْ” ile “ما” arasındaki farkı şu şekilde izah eder: Mâ (ما), men (من)’den daha kapsamlıdır. Mâ (ما), hem akıllı varlıkların sıfatlarında hem de akılsız varlıklarda kullanılır. Ayrıca bu, pek de yaygındır. Fakat men (من), öyle değildir; nadiren kuralın dışına çıkmaktadır. Dilbilimciler, şu

---

[226] İbn ‘Akîl, I, 147.
[227] İbn Kesîr, Ebû’l-Fidâ İsmâîl b. Ömer, *Tefsiru’l-Kurani’l-Azîm* I-VIII, (thk.: Sâmî b. Muhammed es-Selâme), Dâru Taybe, Riyâd 1999, VI, 73.
[228] es-Semerrâî, I, 130.
[229] Nisâ: 4/3.
[230] Zemahşerî, I, 435.

sebebi öne sürerler: Mâ (ما)'nın binâsı/yapısı gereği sonunda bir elif-i med bulunur (bunun sonucu olarak da telaffuzu esnasında fiziki anlamda ağız açılır ve genişler). Dolayısıyla bu lafızdaki şekilsel genişlik, mânaya etki eder. Neticede bu da anlam genişliğine ve umumiyete işaret ederek bağlantı noktasını oluşturur. Men (من) kelimesinde ise böyle bir şey yoktur. Sonu sükûn ile mukayyet olup o sükûn, mânanın veya delaletinin darlığına, başka bir ifade ile istisnalar hariç sadece akıl sahiplerine kullanılmasına bağlanmıştır. Dolayısıyla mâna lafza mutabık olmuştur.[231]

2.4.7. Eyyün (أيّ) İsm-i Mevsûl

2.4.7.1. Murab veya Mebnî Olması

Bu konuda İbn Mâlik'in şu beyti, açıklayıcı nitelikte olduğu kanaatindeyiz:

(أيٌّ كَماَ ، وَأُعْرِبَتْ ماَ لَمْ تُضَفْ وَصَدْرُ وَصْلِهاَ ضَمِيرٌ انْحَذَفْ)

"*Eyyün, mâ* gibidir. İzafe edilip sadr-ı sılası da hazfedilmesi durumu hariç (diğer kalan hallerde hep) murab gelir." [232]

Yukarıdaki beyitten de anlaşıldığı üzere İbn Mâlik, eyyün (أيٌّ) için dört duruma işaret etmiştir. Üç durumda murap bir durumda da mebnî olur. Şimdi kısaca müellifimizin de temas ettiği bu hallere değinilmeye çalışılacaktır:

1. Muzâf olup sadr-ı sılası mezkûr olması. Örneğin: يُعْجِبُنِي أَيُّهُمْ هُوَ قاَئِمٌ

2. Muzâf olmayıp sadr-ı sılası da mahzûf olması. Örneğin: يُعْجِبُنِي أيٌّ قاَئِمٌ

3. Muzâf olmayıp sadr-ı sılası mezkûr olması. Örneğin: يُعْجِبُنِي أيٌّ هُوَ قاَئِمٌ

4. Muzâf olup sadr-ı sılası mahzûf olması. Örneğin: يُعْجِبُنِي أَيُّهُمْ قاَئِمٌ[233]

İlk üç durumda ism-i mevsûl, murap olur. Dolayısıyla ref' halinde zamme, nasb halinde fetha ve cer halinde ise kesra alır. Son maddeye gelince; "أيٌّ" bu durumda zamme üzere mebnî kalır, yani ref', nasb ve cer hallerinde zamme üzere sabittir.

---

[231] es-Semerrâî, I, 131.
[232] İbn Mâlik, 8.
[233] İbn 'Akîl, I, 161-162.

İbn ‘Akîl, bu konuda şu açıklamayı yapar: Eyyün (أيٌّ), kullanım açısından mâ gibidir. Şu anlamda; ister müzekker, müennes olsun; ister müfred, tesniye veya cemi’ olsun tek lafızla gelir. Yani telaffuzunda bir değişiklik söz konusu olamaz.[234]

Yukarıda sayılan maddelerden mebnî olma durumu (yani sonuncu madde) için müellifimiz aşağıdaki âyeti celîleyi istişhâd eder:

17- ثُمَّ لَنَنْزِعَنَّ مِنْ كُلِّ شِيعَةٍ أَيُّهُمْ أَشَدُّ عَلَى الرَّحْمَٰنِ عِتِيًّا[235]

“Sonra her bir topluluktan, Rahmân’a karşı en isyankâr olanları mutlaka çekip çıkaracağız.”[236]

Şâhid: Âyette ism-i mevsûl olan “أيٌّ”, “هُمْ” zamirine izafe edilmiştir. Sadr-ı sılası da mahzûf olduğundan artık zamme üzere mebnî kalmıştır. Zira “أيٌّ” burada mahallen mansûb “نَنْزِعَ” nûn mef’ûlüdür. Fakat mebnî olması hasebiyle nasb makamında bile olsa zamme ile sabit olup lafzen fetha kabul etmemiştir. Sadr-ı sıla ise mahzûf olan “هُوَ” olup mübtedâdır, “أشَدُّ” onun haberidir.

2.4.7.2. İ’râb-ı Mutlak

Müellifimizin “أيٌّ” ile ilgili dikkat çektiği bir diğer husus ise; Arapların bu isme mutlak olarak irâb vermesidir. Yani izafe edilse ve sadr-ı sılası hazfedilse bile mebnî olmasına imkân tanınmamasıdır. O halde; ref’ halinde zamme (أيُّ), nasb halinde fetha (أيَّ) ve cer halinde de kesra (أيِّ) üzere murab olur. Yukarıda zikredilen âyeti bu minvalde ele alan İbn ‘Akîl, mütevatir olmayan bir kırâate[237] göre:

ثُمَّ لَنَنْزِعَنَّ مِنْ كُلِّ شِيعَةٍ أَيُّهُمْ أَشَدُّ عَلَى الرَّحْمَٰنِ عِتِيًّا olarak mef’ûl makamında olduğundan fetha üzerine istişhâd etmiştir.[238]

---

[234] İbn ‘Akîl, I, 161.
[235] Meryem: 19/69.
[236] Diyanet, 309.
[237] Aşere İmamlarının kırâatı sahih kabul edilir. Bu kıraat de söz konusu İmamlardan rivayet edilmediğinden “fethalı okuyuş” mütevatir kapsamının dışına çıkarılmıştır. Aşere kırâatında bulunmadığına dair bilgi için bkz. Pâlûvî, 87-88. Ayrıca şâz kıraat olduğuna dair bkz. es- Suyûtî, Celaleddîn, *el-Behcetu’l-mardiyye,* Dâru’s-Selâm, Kahire 2000, 105.
[238] İbn ‘Akîl, I, 165.

2.4.8. Âidin Hazfi (Merfû')

İsim olan mevsûllerde sılasından kendisine döndürülmek üzere bir zamîr (âid)'e ihtiyaç var. Sıla da ya cümle olur veya şibh-i cümle olur. Cümle de ya "fiiliyye"dir veyahut "ismiyye"dir. Şibih cümle de zarf, car ve mecrûru ve sıfatı sarîhadır.[239]

Böyle bir durumda, sılada bulunan ve mevsûle dönecek olan âidin durumu ve hazfedilip hazfedilmeyeceği hususu ile karşı karşıya kalınır. Müellifimiz, İbn Mâlik'in *el-Elfiyye*'de değindiği âidin hazfine şöyle izahat getirir: Âid, ya merfu' olur veya diğerleri olur. Merfu' olma durumunda yalnızca âid mübtedâ olup haber müfred olduğunda o âid hazfedilir, aksi halde merfû olma durumunda âidin hazfi söz konusu olamaz. Bunun örneği şu âyeti kerimedir:[240]

18- وَهُوَ الَّذِي فِي السَّمَاءِ إِلَٰهٌ وَفِي الْأَرْضِ إِلَٰهٌ ۚ وَهُوَ الْحَكِيمُ الْعَلِيمُ[241]

"*O, gökte de ilâh olandır, yerde de ilâh olandır. O, hüküm ve hikmet sahibidir, hakkıyla bilendir.*"[242]

Şâhid: Âyette mezkûr olan "أَلَّذِي" ism-i mevsûlü, kendisine dönmek üzere bir âid ister. Hemen bitişiğindeki "فِي السَّماءِ" car ve mecrûru ise ona muteallik tir. Sonda gelen "إلهٌ" lafzı ise hazfe giden "هُوَ" ye haber olur. Görüldüğü üzere haber, müfred olup mevsûle dönen âid'e uygun gelmiştir. Zira mevsûl müfred olduğundan, âidin müfred olması kaçınılmaz olur. Dolayısıyla mübtedâ ve haber uygunluğu da göz önünde bulundurulduğunda mahzûf olan mübtedânın tarîki evlâ ile müfred olması gerekir.

Beyzâvî, âyette geçen "إلهٌ" lafzına; "kendisine ibadet etmeye layık olan" anlamını vermektedir. Ayrıca her iki zarfın da (فِي السَّمَاءِ ، فِي الأَرْضِ) "ma'bûd" mânasında olan ilâhun (إلهٌ)'a muteallik olduğunu vurgular.[243]

2.4.9. Sadr-ı Sıla'nın Hazfi

Bilindiği üzere ism-i mevsûller mübhem isimlerdir. Marife olabilmeleri de ancak bu ibhâmın ortadan kalkmasıyla olur. Bu ibhâmı da ancak sıla cümlesi kaldırır.[244] Sıla

---

[239] İbn Hişâm, 130-133.
[240] İbn 'Akîl, I, 165.
[241] Zühruf: 43/84.
[242] Diyanet, 494.
[243] Şeyhzâde, IV, 211.

cümlesi de, eğer isim cümlesiyse mübtedâ ve haberden, fiil cümlesiyse fiil ve fâilden oluşur. Burada "sadr" dediğimiz şey, isim cümlesinde mübtedâ; fiil cümlesinde de fiildir. Dolayısıyla sılanın sadrı, sıla olacak cümlenin başındaki kelimedir denebilir.

Sadr-ı sılanın hazfi ile alakalı Kûfeliler ile Basralılar arasında şöyle bir ihtilaf bulunaktadır:

Kûfeliler, sadr-ı sılanın mutlak anlamda hazfedilebileceğini belirtmiştir. Yani mevsûl eyyün (أيٌّ) olsun veya olmasın, sıla cümlesi de ister uzun olsun ister olmasın fark etmez. Basralılar ise mevsûlün bizzat eyyün (أيٌّ) olması şartıyla mutlak olarak sadr-ı sılanın hazfedilebileceğini, ancak mevsûl eyyün (أيٌّ) dışında başka bir şey olması durumunda; sıla cümlesinin "uzun olması" şartıyla ancak sadr-ı sıla hazfedilebilir. O halde ihtilaf noktası, mevsûl, eyyün (أيٌّ) dışında başka bir mevsûl olup sıla cümlesinin kısa olması ile alakalıdır.[245]

Müellifimiz, Kûfelilerin söz konusu iddialarını güçlendirecek şu âyeti aktarır (Yahyâ b. Ya'mûr'dan rivayet edilen kırâate göre):[246]

19- ثُمَّ آتَيْنَا مُوسَى الْكِتَابَ تَمَامًا عَلَى الَّذِي أَحْسَنَ وَتَفْصِيلًا لِكُلِّ شَيْءٍ وَهُدًى وَرَحْمَةً لَعَلَّهُمْ بِلِقَاءِ رَبِّهِمْ يُؤْمِنُونَ[247]

"Sonra iyilik yapanlara nimeti tamamlamak, her şeyi açıklamak, hidayet ve rahmete erdirmek için Mûsâ'ya Kitab'ı (Tevrat'ı) verdik ki, Rablerinin huzuruna varacaklarına iman etsinler."[248]

Şâhid: أحْسَنُ lafzından önce hazfe giden "هُوَ" zamiri sadr-ı sıla olup mübtedâdır. "أحْسَنُ" lafzı da ona haber olur. İsim cümlesi, ellezî (أَلَّذِي)'nin sılası olur. Sıla cümlesi uzun olmaması ve ism-i mevsûlün eyyün (أيٌّ) gelmeyip "الَّذي" gelmesine rağmen sadr-ı sıla yine de hazfedilmiştir. Tabi Kûfelilerin dayanağı olan bu delil, zayıf bir kırâat olup muteber değildir. Zira aşere kırâatında böyle bir okuyuş mevcut olmadığı anlaşılmaktadır.[249]

---

[244] Bedî' Ya'kûb, II, 125.
[245] İbn 'Akîl, I, 165,1. Dipnot.
[246] İbn 'Akîl, I, 165, 1. Dipnot.
[247] En'âm: 6/154.
[248] Diyanet, 148.
[249] Bkz. Pâlûvî, 53-58.

2.4.10. Âidin Hazfi (Mansûb)

Mevsûle dönecek olan âid'in hazfi; âid'in muttasıl ve tam[250] bir fiille veya bir vasıf ile mansûb olmasına bağlıdır.[251]

Aşağıdaki âyet buna delildir:

20- ذَرْنِي وَمَنْ خَلَقْتُ وَحِيدًا[252]

"*Beni, yarattığım kişiyle baş başa bırak.*"[253]

Şâhid: Âyette geçen men (مَنْ), ism-i mevsûl olup kendisine dönecek olan âid -yukarıdaki hazf şartları yerine geldiğinden- "خَلَقْتُ" fiilinden sonra hazfe gitmiş ve takdiri şöyle olmuştur: وَمَنْ خَلَقْتُهُ.

21- وَإِذَا رَأَوْكَ إِنْ يَتَّخِذُونَكَ إِلَّا هُزُوًا أَهَٰذَا الَّذِي بَعَثَ اللَّهُ رَسُولًا[254]

"*Onlar seni görünce ancak eğlenceye alırlar. "Allah'ın peygamber olarak gönderdiği adam bu mu? (derler.)*"[255]

Şâhid: istişhâd noktası "بَعَثَ" fiilidir. Bir önceki konuyla aynıdır. Takdiri: بَعَثَهُ'dır.

2.4.10. Âidin Hazfi (Mecrûr)

(كَذَاكَ حَذْفُ ماَ بِوَصْفٍ خُفِضاَ كَأَنْتَ قاَضٍ بَعْدَ أمْرٍ مِنْ قَضَى)

"Bir vasıf ile mecrûr olan (âid'in) hazfi de böyledir. *Kadâ* fiilinin emrinden sonra gelen "*Ente Kâdin*" gibi."[256]

Âid, ya izafe yoluyla veyahut harf-i cer ile mecrûr olur. İzafe yoluyla mecrûr olduğunda, yalnızca hâl veya istikbâl mânasında olan ism-i fâilin kendisine izâfe edilmesi şartıyla hazfedilebilir.[257]

Müellifimiz, -İbn Mâlik'in de temas ettiği gibi- bu şartları barındıran "قاَضٍ" vasfıyla istişhatta bulunur:

---

[250] Nâkıs olmayan fiil demektir.
[251] İbn 'Akîl, I, 169.
[252] Müddessir 74/11.
[253] Diyanet, 574.
[254] Furkân: 21/41.
[255] Diyanet, 362.
[256] İbn Mâlik, 8.
[257] İbn 'Akîl, I, 173.

22- قَالُوا لَنْ نُؤْثِرَكَ عَلَىٰ مَا جَاءَنَا مِنَ الْبَيِّنَاتِ وَالَّذِي فَطَرَنَا ۖ فَاقْضِ مَا أَنْتَ قَاضٍ ۖ إِنَّمَا تَقْضِي هَٰذِهِ الْحَيَاةَ الدُّنْيَا[258]

"*Sihirbazlar şöyle dediler: "Bize gelen apaçık delillere ve bizi yaratana seni asla tercih etmeyeceğiz. Artık sen vereceğin hükmü ver. Sen ancak bu dünya hayatında hüküm verirsin."*[259]

Şâhid: Âyette geçen قَاضٍ hâl veya istikbal mânasında olduğundan muzâfun ileyh olan âid, hazfedilmiştir. Zira hemen önce geçen mâ (ما), ism-i mevsûl olup âid istemektedir. Takdiri şudur: فَاقْضِ مَا أَنْتَ قَاضِيهِ.

Eğer âid, harf ile mecrûr ise iki şartla hazfi caizdir: a) Aid'e dâhil olan harf, lafzen ve manen mevsûle dâhil olanla aynı olmalı; b) İkisinde amel eden âmilin maddesi aynı olmalı.[260]

Şu âyette olduğu gibi:

23- وَقَالَ الْمَلَأُ مِنْ قَوْمِهِ الَّذِينَ كَفَرُوا وَكَذَّبُوا بِلِقَاءِ الْآخِرَةِ وَأَتْرَفْنَاهُمْ فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا مَا هَٰذَا إِلَّا بَشَرٌ مِثْلُكُمْ يَأْكُلُ مِمَّا تَأْكُلُونَ مِنْهُ وَيَشْرَبُ مِمَّا تَشْرَبُونَ[261]

"*O peygamberin kavminden, Allah'ı inkâr eden, ahireti yalanlayan ve bizim dünya hayatında kendilerine bol bol nimet verdiğimiz ileri gelenler şöyle dediler: "O da ancak sizin gibi bir insandır. Sizin yediğiniz şeylerden yiyor, içtiğiniz şeylerden içiyor."*[262]

Şâhid: "ما" ism-i mevsûlünü mecrûr kılan ile "تَشْرَبُونَ" fiilinden sonra mukadder olan "مِنْهُ"daki âidi hazfeden harfler aynı olup ikisinin de âmili "شَرِبَ" maddesinden gelmektedir. Sonuçta âidin hazfi gerçekleşmiş oldu. Takdiri şöyle olur: وَيَشْرَبُ مِمَّا تَشْرَبُونَ مِنْهُ.

2.5. EDÂT-I TA'RÎF (ال)

(أَلْ حَرْفُ تَعْرِيفٍ أوِ الَّلامُ فَقَطْ فَنَمَطٌ عَرَّفْتَ قُلْ فِيهِ النَّمَطْ)

---

[258] Tâhâ: 20/72.
[259] Diyanet, 315.
[260] İbn 'Akîl, I, 173.
[261] Mü'minûn: 23/33.
[262] Diyanet, 343.

“Harf-ı tarîf, ya ‘*eliflâm*’ veya ‘*lâm*’ tek başınadır. ‘*nematun*’ kelimesini muarref kılacaksan, ‘*en-nemat*’ de!”[263]

2.5.1. Elif-Lâm (ال) ‘Ahdî

Fâdıl es-Semerrâî, bu konuda şunları zikreder: Tarîf eliflâmı, ikiye ayrılır: a) Ahdiyye b) Cinsiyye.

Ahdiyye: Cinsin fertlerinden muayyen olan birisine dâhil olandır. Bu da üç’e ayrılır: Ahd-i zikrî, ahd-i zihnî, ahd-i hudûrî.

Cinsiyye: Cins’e dâhil olup onun fertlerinden muayyen biri kast edilmeyendir.

Müellifimizin istişhâd olarak getirdiği âyet “ahd-i zikrî” kısmına girer. Şimdi kısaca tanımı yapıldıktan sonra âyete geçilecektir.

Ahd-i zikrî, bir cümlede daha önce lafzen bahsi geçen bir ismin eliflâmlı zikredilmesidir. Müellifimiz, konuyla alakalı şu âyeti zikreder:

24- إِنَّا أَرْسَلْنَا إِلَيْكُمْ رَسُولًا شَاهِدًا عَلَيْكُمْ كَمَا أَرْسَلْنَا إِلَىٰفِرْعَوْنَ رَسُولاً*فَعَصَىٰ فِرْعَوْنُ الرَّسُولَ فَأَخَذْنَاهُ أَخْذًا وَبِيلًا[264]

“(Ey Mekkeliler!) Şüphesiz biz size üzerinize şâhidlik edecek bir peygamber gönderdik. Nitekim Firavun’a da bir peygamber göndermiştik. Ama Firavun o peygambere isyan etti, biz de onu ağır ve çetin bir şekilde yakalayıverdik.”[265]

Şâhid: İkinci âyette mezkûr olan “الرَّسُول” kelimesinde bulunan eliflâm (ال), “ahdi zikrî”dir. Zira daha önce nekre olarak geçen “رَسُول” kelimesi, ikincisinde muarref olarak tekrarlandığından aynı “rasûl”den bahsedildiği anlaşılmış oluyor. Ayrıca âyette ikinci defa geçen “Rasûl”ün Hz. Mûsâ olduğu tefsirlerde kayıtlıdır.[266]

---

[263] İbn Mâlik, 8.
[264] Müzemmil: 73/15-16.
[265] Diyanet, 573.
[266] Örnek olarak bkz. İbn Kesîr, VIII, 256; Şihâbuddin, Ahmed b. Muhammed Ömer el-Hafâcî, *Hâşiyetu’ş-şihâb (İnâyetu’l-Kâdî ve Kifâyetu’r-râdî) ‘alâ Tefsîri’l-Beydâvî* I-IX, (thk.: Abdurrezzâk el-Mehdî), Dâru’l-Kutub’il-İlmiyye, Beyrût 1997, IX, 313.

2.5.2. Elif-Lâm (ال) İstiğrâk-ı Cins

Eliflâm (ال), istiğrâk-ı cins için de gelir. İstiğrâk, sözlükte "kapsamak", "bütün şeyleri içine almak" anlamı verilir.[267]

İbn Hişâm el-Ensârî, İstiğrâk elif-lâmını iki kısma ayırır: a) Hakîkatu'l-efrâd b) Sıfâtu'l-efrâd.[268]

İbn 'Akîl, cinsin istiğrâkı için kullanılan elif-lâm hakkında; onun tanınma alameti "كُلّ" lafzının onun yerine konmasının mümkün olabilmesidir ifadelerine yer vermektedir.[269] Aşağıda vermiş olduğu âyetle bu durumu izah etmeye çalışır.

25- إِنَّ الْإِنْسَانَ لَفِي خُسْرٍ[270]

"*İnsan gerçekten ziyan içindedir.*"[271]

Şâhid: Âyetin mealinden de anlaşıldığı üzere, "insan cinsi" ziyandadır. Zira sadece "bir insan" anlamı verilemez. İnsan cinsinin bütün fertlerinin ziyanda olduğu anlamını elde etmemizin bir başka delili de 3. Âyette gelen istisnâ edatıdır. Malumdur ki istisnâ edebilmek için önceden bir çoğunluk, küme geçecek ki, o çoğunluktan bir veya birkaç şey ayrılabilsin. Dolayısıyla "الإِنْسَان" kelimesinin başında bulunan eliflâm, bütün insanları kapsamına aldığının alametidir. Ayrıca eliflâmın istiğrâk-ı cins için kullanıldığının diğer bir alameti de, "كُلّ" lafzı onun yerine konduğunda mânanın tam olmasıdır. Burada olduğu gibi: كُلُّ الْإِنْسَانِ لَفِي خُسْرٍ.

2.5.3. Elif-Lâm (ال) Mevsûllere dâhil olan

Mevsûlün başında gelen elif-lâm, müellifimize göre zait mesabesindedir. Tabi bu, mevsûlün sılası ile marife olduğu görüşünü savunanlara göre olup amel ettiği varsayılır. Nitekim diğer bir görüşe göre; mevsûl, sıla ile değil, başındaki elif-lâm ile marife olur. Müellifimiz, birinci görüşü benimseyip elif-lâmı zait kabul etmiş ve şu âyeti kerimeyle desteklemiştir:[272]

---

[267] *el-Mu'cemu'l-vasît,* 673.
[268] İbn Hişâm, 136.
[269] İbn 'Akîl, I, 178.
[270] 'Asr: 103/2.
[271] Diyanet, 601.
[272] İbn 'Akîl, I, 180.

26- اهْدِنَا الصِّرَاطَ الْمُسْتَقِيمَ*صِرَاطَ الَّذِينَ أَنْعَمْتَ عَلَيْهِمْ غَيْرِ الْمَغْضُوبِ عَلَيْهِمْ وَلَا الضَّالِّينَ[273]

"Bizi doğru yola, kendilerine nimet verdiklerinin yoluna ilet; gazaba uğrayanlarınkine ve sapıklarınkine değil."[274]

Şâhid: İbn 'Akîl'in benimsediği mezhebe göre الَّذِينَ'nin başında bulunan elif-lâm, lazimî bir ziyadedir. Çünkü ism-i mevsûl, kendisinden sonra gelen sıla cümlesi ile marife olmuştur. Zayıf olan bir kırâate göre, "صِرَاطَ لَذِينَ" (elifsiz) okunmuşsa da buna itibar edilmemiştir.[275]

2.6. MÜBTEDÂ-HABER

Özne ve yüklemin karşılığında olan mübtedâ ve haberi İbn Hâcib, şöyle tarif eder: Mübtedâ, müsnedün ileyh olup lafzî avâmillerden mücerred olan isimdir. Ya da: Zahir bir ismi ref' edip nefiy harfinden veya istifhâm elifinden sonra gelen vasıftır. Haber ise, müsnedün bih olup lafzî avâmillerden mücerred olandır. Söz konusu vasfın zıddıdır.[276]

Fâdıl es-Semerrâî, bu konuda şu ifadelere yer verir: Asıl olan, mübtedânın marife, haberin nekre gelmesi; muhatabın indinde mübtedânın malûm, haberin ise meçhul olmasıdır.[277] Tabi bu durumların istisnaları mevcut olup nahiv eserlerinde ayrıntılı olarak ele alınmıştır.

2.6.1. Mübtedâ'nın Vasıf Olması

Vasıf, fâiliyle beraber gelirse; ya ifrâd, tesniye ve cem'de mutabık olurlar veya olmazlar. Bu da iki kısma ayrılır: a) Memnû' b) Câiz.[278]

İbn 'Akîl, yukarıdaki kısa girişten sonra izahat kısmında şunları kaydeder: Eğer vasıf fâiliyle ifrâd noktasında uyum sağlarsa, iki vecih caiz olur.

Birincisi: Vasıf mübtedâ, ondan sonrası fâil olup haber yerine geçer.

İkincisi: Vasıftan sonra gelen müahher mübtedâ, vasıf ise haber mukaddem olur.[279]

---

[273] Fâtiha: 1/7.
[274] Diyanet, 1.
[275] İbn 'Akîl, I, 180.
[276] İbn Hâcib, 35.
[277] es-Semerrâî, I, 168.
[278] İbn 'Akîl, I, 197.

İbn ‘Akîl, her iki vechin caiz olduğu aşağıdaki âyetle istişhatta bulunur:

27- قَالَ أَرَاغِبٌ أَنْتَ عَنْ آلِهَتِي يَا إِبْرَاهِيمُ لَئِنْ لَمْ تَنْتَهِ لَأَرْجُمَنَّكَ وَاهْجُرْنِي مَلِيًّا[280]

Babası, “Ey İbrahim! Sen benim ilâhlarımdan yüz mü çeviriyorsun? Eğer vazgeçmezsen, mutlaka seni taşa tutarım. Uzun bir süre benden uzaklaş!” dedi.”[281]

Şâhid: İbn ‘Akîl, burada iki yolun caiz olduğunu, dolayısıyla “أَراَغِبٌ” mübtedâ, “أَنْتَ” fâil olup haber yerine kaim olduğunu belirtmiş öte yandan diğer vecih için: “أَنْتَ” mübtedâ müahher, “أَراَغِبٌ” ise haber mukaddem olduğu ihtimali üzerinde durmuştur.

Müellifimiz, birinci vechin daha evlâ olduğunu belirtmiş ve nedenlerini izah etmiştir.[282]

Ayrıca “أَراَغِبٌ” kelimesinde bulunan “hemze”, istifhâm-ı inkârî içindir. Taaccüb içeren bu cümleye “akıllı kimsenin bunlardan yüz çevirmesi şaşılacak bir durumdur” anlamı yüklenmiş olur.[283]

2.6.2. Haberin Cümle Oluşu (Haber’de Zamîr’in Bulunması)

Haber, ya cümledir veyahut müfrettir. Eğer cümle olursa ya mâna itibariyle mübtedânın kendisidir ya da değildir. Eğer mâna itibariyle mübtedânın aynı değilse o takdirde haberi mübtedâya bağlamak üzere bir râbıt’a (bağlaç) ihtiyaç duyulur. Bu râbıt da ya mübtedâya dönen bir zamîr olur veya ism-i işaret olur veyahut haber mübtedânın lafzıyla tekrarlanmış olur.[284]

Haber cümlesinin ism-i işaret yoluyla mübtedâya bağlanmasına şâhid olarak şu âyet getirilmiştir:

28- يَا بَنِي آدَمَ قَدْ أَنْزَلْنَا عَلَيْكُمْ لِبَاسًا يُوَارِي سَوْآتِكُمْ وَرِيشًا وَلِبَاسُ التَّقْوَى ذَلِكَ خَيْرٌ ذَلِكَ مِنْ آيَاتِ اللَّهِ لَعَلَّهُمْ يَذَّكَّرُونَ[285]

“*Ey Âdemoğulları! Size avret yerlerinizi örtecek giysi ve süslenecek elbise verdik. Takva (Allah’a karşı gelmekten sakınma) elbisesi var ya, işte o daha hayırlıdır. Bu*

---

[279] İbn ‘Akîl, I, 196-197.
[280] Meryem: 19/46.
[281] Diyanet, 307.
[282] Detaylı bilgi için bkz. İbn ‘Akîl, I, 197.
[283] Şeyhzâde, III, 290.
[284] İbn ‘Akîl, I, 203.
[285] A’râf: 7/26.

(giysiler), Allah'ın rahmetinin alametlerindendir. Belki öğüt alırlar (diye onları insanlara verdik).''[286]

Şâhid: Haberin cümle olup mâna açısından mübtedânın aynı olmadığına, ism-i işaret yoluyla mübtedâyla bağlantı sağlandığına delil olarak getirilmiş olan bu âyette geçen "لِبَاسُ" mübtedâdır. "ذَالِكَ" ism-i işaret olup "خَيْرٌ" onun haberi olur. "ذَالِكَ خَيْرٌ" cümle olarak kendisine işaret ettiği "لِبَاسُ" için haber olur. Anlaşıldığı üzere burada haberi mübtedâya bağlayan şey, ذَالِكَ'deki işarettir.

Beyzâvî, şu ihtimallerin de bulunduğunu zikreder: Âyette geçen "خَيْرٌ" kelimesi haber olup "ذَالِكَ" ism-i işaretini de "لِبَاسُ" için sıfat yapmak; ya da Nâfi', İbn Âmir ve Kisâî'nin de kırâatlerinde olduğu gibi "لِبَاسَ" (mansûb olarak) okuyup daha önce geçen "لِبَاساً" ismine atıf yapmak.[287]

2.6.3. Haber'in Mübtedâ Lafzıyla Tekrarlanması

Haberin mübtedâyla olan bağlantısı bazen de haberin mübtedânın lafzıyla tekrarlanmasıyla olur. Bu durumda artık râbıt'a ihtiyaç duyulmaz. Müellifimiz bu minvalde ele aldığı iki âyet şunlardır:

29- الْحَاقَّةُ * مَا الْحَاقَّةُ[288]

"*Gerçekleşecek olan kıyamet! Nedir o gerçekleşecek olan kıyamet?''*[289]

30-الْقَارِعَةُ * مَا الْقَارِعَةُ[290]

"*Yürekleri hoplatan büyük felaket! Nedir o yürekleri hoplatan büyük felaket?''*[291]

Şâhid: "الحَاقَّةُ" ve "القَارِعَةُ" mübtedâ olurlar, ikinci âyetlerde gelip mübtedânın lafzıyla tekrarlanan "مَا الْقَارِعَةُ" ve "مَا الْحَاقَّة" isim cümleleri ise birinci mübtedâların (الحَاقَّةُ ve القَارِعَةُ) haberi olurlar. Râbıt, haberin mübtedânın lafzıyla tekrarından ibarettir.

İbn 'Akîl, bu konunun genelde tazîm makamında geldiğini, az defa da bu durumların dışında geldiğini aktarmıştır.[292]

---

[286] Diyanet, 152.
[287] Şeyhzâde, II, 335.
[288] Hakka: 69/1-2.
[289] Diyanet, 565.
[290] Kâri'a: 101/1-2.
[291] Diyanet, 600.

2.6.4. Mübtedâ'nın Nekre Olması

(وَلاَ يَجُوز الابْتِدا بِالنَّكِرهْ مَا لَمْ يُفِدْ كَعِنْدَ زَيْدٍ نَمِرَهْ)

"Bir fayda sağlaması dışında nekre'nin mübtedâ olması caiz değildir. "*İnde Zeydin Nemiratun"* gibi"[293]

İbn 'Akîl, yukarıdaki beyitte geçen nekre olan mübtedâ'nın "fayda sağlama" konusu hakkında, kimi âlimler yaklaşık 30 küsür madde saydığını belirttikten sonra kendisi de 24 madde sıralamıştır.[294] Fakat konunun fazla uzamaması için burada bir kaçından bahsedip âyetle istişhâd edilen mevzuya ulaşmayı hedeflemekteyiz:

1. Haberin zarf veya car ile mecrûr olması durumunda ona mukaddem olması

2. Kendisinden önce bir istifhamın geçmesi

3. Kendisinden önce bir nefiy edatının geçmesi

4. Mevsûf olması

5. Âmil olması

6. Muzâf olması

7. Şart olması

8. Cevâb olması

9. 'Âmm olması (genelleme mânası içermesi)

10. Kendisinden "çeşitlendirme" amaçlanması

11. Duâ olması

Bu son madde için İbn 'Akîl, şu âyetle istişhâd etmektedir:

31- سَلَامٌ عَلَىٰ إِلْ يَاسِينَ[295]

"İlyas'a selâm olsun.[296]

---

[292] İbn 'Akîl, I, 204.
[293] İbn Mâlik, 10.
[294] İbn 'Akîl, I, 216-226.
[295] Sâffât: 37/130.
[296] Diyanet, 450.

Şâhid: Âyette geçen **"**سَلاَمٌ" kelimesi nekre bir isim olup aslın hilafına mübtedâ olmuştur. Buna cevaz verilmesinin nedeni ise, duâ makamında gelip sağlamış olduğu faydadan ötürüdür.

2.6.5. Mübtedâ ve Haber'in Hazfi

(وَحَذْفُ ماَ يُعْلَمُ جاَئِزٌ كَماَ تَقُولُ "زَيْدٌ" بَعْدَ "مَنْ عِنْدَكُماَ")

"Hazfedildiği bilinen (mübtedâ veya haber)in hazfi caizdir. Örneğin: "*kim var yanında*?" diyen birine "*zeyd*" demek gibi."

2.6.5.1. Haberin Hazfi

Mübtedâ ve haber eğer kendilerine delalet edecek bir karine varsa hazfedilmeleri caizdir.[297] İbn Mâlik, yukarıdaki beyitte, "yanınızda kim var?" sorusuna "zeydün" yani "yanımızda zeyd var" diyerek yanıt veren birinin -var olan karineden de anlaşıldığı için- haberin hazfedilebildiğine işaret etmiştir. Takdiri şudur: "زَيْدٌ عِنْدَناَ".

2.6.5.2. Mübtedânın Hazfi

Müellifimiz, mübtedânın hazfine şâhid olarak Fussilet suresinde geçen şu âyeti celîleyi getirir:

32- مَنْ عَمِلَ صَالِحًا فَلِنَفْسِهِۦۖ وَمَنْ أَسَاءَ فَعَلَيْهَاۗ وَمَا رَبُّكَ بِظَلَّامٍ لِّلْعَبِيدِ[298]

"*Kim iyi bir iş yaparsa kendi lehinedir. Kim de kötülük yaparsa kendi aleyhinedir. Rabbin, kullara (zerre kadar) zulmedici değildir.*"[299]

Şâhid: Mânanın siyakından anlaşılan şudur: "Kim iyi bir iş yaparsa 'o yaptığı iş' kendi lehinedir. Kim de kötülük yaparsa 'yaptığı kötülük' kendi aleyhinedir. O halde mübtedâ mahzûf olup karineden anlaşılmıştır. Âyetin takdiri -Allah daha iyisini bilir- şöyledir: مَنْ عَمِلَ صاَلِحاً فَعَمَلُهُ لِنَفْسِهِ وَمَنْ أَساَءَ فَإِساَءَتُهُ عَلَيْهاَ.

Burada geçen "فَعَمَلُهُ" ve "فَإِساَءَتُهُ" cümlelerin ikisi mübtedâ olup hazfedilmişlerdir. Karine ise "مَنْ عَمِل" ile "وَمَنْ أَساَءَ" kelimelerinden anlaşılan zimnî mânadır.

---

[297] İbn 'Akîl, I, 244.
[298] Fussilet: 41/46.
[299] Diyanet, 480.

2.6.5.3. Mübtedâ ve Haberin (İkisinin) Hazfi

Yukarıda olduğu gibi yine bir delil bulunmasından ötürü hem mübtedâ hem de haber hazfedilebilir. Şu âyette olduğu gibi:

33- وَاللَّائِي يَئِسْنَ مِنَ الْمَحِيضِ مِنْ نِسَائِكُمْ إِنِ ارْتَبْتُمْ فَعِدَّتُهُنَّ ثَلَاثَةُ أَشْهُرٍ وَاللَّائِي لَمْ يَحِضْنَ وَأُولَاتُ الْأَحْمَالِ أَجَلُهُنَّ أَنْ يَضَعْنَ حَمْلَهُنَّ وَمَنْ يَتَّقِ اللَّهَ يَجْعَلْ لَهُ مِنْ أَمْرِهِ يُسْرًا[300]

"*Kadınlarınızdan âdetten kesilmiş olanlarla, henüz âdet görmeyenler hususunda tereddüt ederseniz, onların bekleme süresi üç aydır. Hamile olanların bekleme süresi ise, doğum yapmalarıyla sona erer. Kim Allah'a karşı gelmekten sakınırsa, Allah ona işinde bir kolaylık verir.*"[301]

Şâhid: "وَاللَّائِي لَمْ يَحِضْنَ" cümlesinden sonra hem mübtedâ hem de haber hazfedilmiştir. Âyetin takdiri şöyle olur: "وَاللَّائِي لَمْ يَحِضْنَ فَعِدَّتُهُنَّ ثَلَاثَةُ أَشْهُر". Bunların hazfi de kendilerinden önceki cümlelerden anlaşılan mânadan elde edilir. Bu hazf ile Arap dilinde gereksiz cümlelerin tekrarının bertaraf edilmesinin ne denli önemsendiği anlaşılmış oluyor.

Ayrıca buradaki hazfin sebebi olarak, müfred yerine kaim oldukları ve hakikatte müfredin hazfedildiği ayrıntısını aktaran İbn 'Akîl, şu takdiri yapar:

"وَاللَّائِي لَمْ يَحِضْنَ كَذالِكَ". Durum böyle olunca haliyle "وَاللَّائِي لَمْ يَحِضْنَ" cümlesi " وَاللَّائِي يَئِسْنَ" cümlesine atfedilmesi gerekir.[302]

2.6.6. Haberin Birden Fazla Olması

Müellif, nahiv âlimlerinin bir mübtedâya birkaç haberin atıfsız olarak gelmesi konusunda ihtilaf içinde olduklarını kaydeder.

Müellifin de içinde bulunduğu bir grup âlim, iki haberin aynı anlamda olup olmamasına bakılmaksızın taaddüd-ü haberi caiz görmüştür. Başka bir grup âlim ise taaddüd-ü haberin ancak o haberlerin aynı mânada olması şartıyla cevaz verirler.[303]

Haberin taaddüdü ile alakalı şu âyet istişhâd edilmiştir:

---

[300] Talâk: 64/4.
[301] Diyanet, 557.
[302] İbn 'Akîl, I, 246.
[303] İbn 'Akîl, I, 257.

34- وَهُوَ الْغَفُورُ الْوَدُودُ * ذُو الْعَرْشِ الْمَجِيدُ * فَعَّالٌ لِمَا يُرِيدُ[304]

"*O, çok bağışlayandır, çok sevendir. Arş'ın sahibidir, şanı yüce olandır. Dilediğini mutlaka yapandır.*"[305]

Şâhid: Bir mübtedâya mâna itibariyle aynı olmayan birden fazla haber gelebilmiştir. Şöyle ki: هُوَ: Mübtedâ, الْغَفُورُ: 1. Haber, الْوَدُود: 2. Haber, ذُو: 3. Haber, فَعَّالٌ: 4. Haber olmuştur.

Böylece bir mübtedâ dört tane haber almış alabilmektedir. Diğer grup, savundukları iddialarını, her habere bir mübtedâ takdir edilmesi üzerine bina etmişlerse de bunun çok kabul görmediği anlaşılmaktadır.[306]

Beyzâvî, "ذُو الْعَرْشِ الْمَجِيد" âyetinin tefsirini yaparken bu âyetin "ذُي الْعَرْشِ الْمَجِيد" kırâatına göre okunabildiğini ve "لِرَبِّكَ"ye sıfat olduğunu belirtmiştir. Âyette geçen "arş" kelimesinin de "mülk" anlamında olduğunu vurgulayan Beyzâvî, "mecîd" kelimesini, Allahın zât ve sıfatındaki yücelik olduğunu açıklamıştır.[307]

2.6.7. Haberin Birden Fazla Olması (Biri Müfred Diğeri Cümle)

Diğer bir grubun iddia ettiği konu ise haberin taaddüdünün ancak haberlerin tek cins olmaları halinde caiz olduğuna bağlamasıdır. Yani ikisinin müfred veya ikisinin de cümle olmalarının gerekliliği gibi. Bu teorinin sahiplerine göre iki haberden biri müfred diğeri cümle olursa bu caiz olmaz.[308]

İbn 'Akîl ise bunu kabul etmez ve Arapların bunu çok kullandığını ifade ederek şu âyeti delil getirir:

35- فَأَلْقَاهَا فَإِذَا هِيَ حَيَّةٌ تَسْعَىٰ[309]

"*Mûsâ da onu attı. Bir de ne görsün o, hızla akan bir yılan olmuş!*"[310]

Şâhid: Karşıt görüşlüler, her ne kadar burada geçen "تَسْعَى" cümlesinin hâl cümlesi olduğunu iddia etseler de bu, nahiv âlimlerinin çoğunun görüşüne aykırıdır.

---

[304] Burûc: 85/14-15-16.
[305] Diyanet, 590.
[306] İbn 'Akîl, I, 257.
[307] Şeyhzâde, IV, 547.
[308] İbn 'Akîl, I, 260.
[309] Tâhâ: 20/20.
[310] Diyanet, 312.

Dolayısıyla asıl olan, “تَسْعَى” cümlesinin mahallen merfû’ mübtedâ olan “هِيَ”ye ikinci haber olmasıdır. Müellifimiz de haberin taaddüd ettiği bu âyeti, haberlerden birinin müfred diğerinin ise cümle olarak geldiğine delil ve istişhâd olarak getirmiştir.

2.7. كاَنَ VE BENZERLERİ

(تَرْفَعُ كاَنَ الْمُبْتَدا اسْماً وَالْخَبَرْ تَنْصِبُهُ ككاَنَ سَيِّداً عُمَرْ)

“*Kâne*, mübtedâyı ref’ edip kendisine isim, haberi de nasb edip kendine haber yapar. “*Kâne seyyiden ömeru*” gibi.”[311]

Mübtedâ ve haberi amelden düşürenlere genel olarak “nevâsıh” adı verilir. Bunlar, fiil ve harften oluşurlar. Fiil olanlar: Sadedinde bulunduğumuz kâne ve benzerleri, mukârabe fiilleri, zanne ve benzerleri; harf olanlar: “mâ” ve benzerleri, cins için olan “lâ” ve “inne” ile benzerleridir.

Şuan işlenecek konu كاَنَ ve benzerleri olduğundan onun üzerinde biraz durulmaya çalışılacaktır. Müellifimizin de belirttiği gibi كاَنَ ve benzerlerinin hepsi ittifakla fiildir. Aralarında sadece “لَيْسَ” Cumhûr’un görüşüne göre yine fiil olup Ebû ‘Alî el-Fârisî (ö. 377 h.) gibi âlimlere göre harftir.[312]

Bu fiillerin işlevi, mübtedâyı ref’, haberi nasb edip birincisini isim, ikincisini de kendine haber yapmasıdır.

Esasen bu fiiller iki kısma ayrılır:

1. Söz konusu işlevi şartsız yerine getirenler ki bunlar; كانَ ، ظَلَّ ، باتَ ، أَضْحى ، أمْسى ، صارَ ، لَيْسَ fiilleridir.

2. Ancak bir şartla bu işlevi yerine getirenler ki bunlar da ikiye ayrılır:

a) Amel edebilmesi için kendilerinden önce lafzen veya takdiren nefiy veya şibih nefiy geçmiş olması, bunlar da: زالَ ، بَرِحَ ، فَتِئَ ، انْفَكَّ fiilleridir.

b) Amel edebilmesi için kendisinden önce mastariyye, zarfiyye olan “ماَ”nın geçmiş olması ki bu da: “دامَ” fiilidir.[313]

---

[311] İbn Mâlik, 11.
[312] İbn ‘Akîl, I, 262.
[313] İbn ‘Akîl, I, 263.

2.7.1. Fetie (فتئ)'nin Kullanımı

Müellifimiz فَتِئَ ile alakalı amel şartlarında bahsettiği "nefiy veya şibih nefyin lafzen veya takdiren geçmiş olma" şartında geçen "takdîrî" olmasına şu âyeti kerimeyi istişhâd eder:

36- قَالُوا تَاللَّهِ تَفْتَأُ تَذْكُرُ يُوسُفَ حَتَّىٰ تَكُونَ حَرَضًا أَوْ تَكُونَ مِنَ الْهَالِكِينَ[314]

"*Oğulları, "Allah'a yemin ederiz ki, sen hâlâ Yusuf'u anıp duruyorsun. Sonunda üzüntüden eriyip gideceksin veya helâk olacaksın" dediler*."[315]

Şâhid: "Kâne" benzerlerinden olan "فَتِئَ" burada kendisinden önce zahiren bir nefiy edatı geçmemiştir fakat mukadder olarak geçmesinden dolayı amel etmiştir; "تَفْتَأُ" muzârifiilinin ismi أَنْتَ'dir. "تَذْكُرُ" fiili ise cümle olarak onun haberi olur. Takdiri ise şöyledir: … لا تَفْتَأُ. Bazıları, nefiy edatının kasemden sonra gelmeyebileceğini, bu âyetin de bu duruma şâhid olarak getirildiğini ifade etmişlerdir.[316]

2.7.2. Dâme (دامَ)'nin Kullanımı

Yukarıda ikinci kısımda zikredilen "amel edebilmesi için kendisinden önce mastariyye, zarfiyye olan "ما"nın geçmiş olması" şartına haiz olan dâme (دامَ) fiiline istişhâd olarak müellifimiz, şu âyeti nakleder:

37- وَجَعَلَنِي مُبَارَكًا أَيْنَ مَا كُنْتُ وَأَوْصَانِي بِالصَّلَاةِ وَالزَّكَاةِ مَا دُمْتُ حَيًّا[317]

"Nerede olursam olayım beni kutlu ve erdemli kıldı ve bana yaşadığım sürece namazı ve zekâtı emretti."[318]

Şâhid: Âyette geçen "كَانَ" benzerlerinden olan dâme (دامَ)'den önce zarfiyye ve mastariyye olan mâ (ما) geçmiş, şart yerine geldiği için de artık amel etmiştir. Ayrıca mastariyye olan "mâ"nın özelliğinden biri de mabâdini de mastar teviline sokmasıdır. Bu durum bu âyette gerçekleşmiş olup takdiri şöyle olur:

وَأَوْصَانِي بِالصَّلَاةِ وَالزَّكَاةِ مُدَّةَ دَوَامِي حَيّاً.

---

[314] Yûsuf: 12/85.
[315] Diyanet, 244.
[316] İbn 'Akîl, I, 263.
[317] Meryem: 19/31.
[318] Diyanet, 306.

2.7.3. Mutasarrıf Olan Fiiller

Nevâsıh fiilleri, mutasarrıf olup olmama konusunda iki kısma ayrılır: a) Mutasarrıf olan filler, b) Gayr-ı mutasarrıf olanlar ki bunlar da لَيْسَ ve دامَ fiilleridir.

Müellif, İbn Mâlik'in konuyla alakalı görüşünü: "Musannıf, mutasarrıf olan fiillerden mâzî olmayan yani muzâri, emir, ism-i fâil gibi fiillerin, tıpkı mâzî fiiller gibi amel ettikleri konusunda uyarıyor" diye açıkladıktan sonra muzâri fiili için şu âyetle bu durumu örneklendirmeye çalışır:

38- وَكَذَٰلِكَ جَعَلْنَاكُمْ أُمَّةً وَسَطًا لِتَكُونُوا شُهَدَاءَ عَلَى النَّاسِ وَيَكُونَ الرَّسُولُ عَلَيْكُمْ شَهِيدًا ۗ وَمَا جَعَلْنَا الْقِبْلَةَ الَّتِي كُنْتَ عَلَيْهَا إِلَّا لِنَعْلَمَ مَنْ يَتَّبِعُ الرَّسُولَ مِمَّنْ يَنْقَلِبُ عَلَىٰ عَقِبَيْهِ ۚ وَإِنْ كَانَتْ لَكَبِيرَةً إِلَّا عَلَى الَّذِينَ هَدَى اللَّهُ ۗ وَمَا كَانَ اللَّهُ لِيُضِيعَ إِيمَانَكُمْ ۚ إِنَّ اللَّهَ بِالنَّاسِ لَرَءُوفٌ رَحِيمٌ[319]

"*Böylece, sizler insanlara birer şâhid (ve örnek) olasınız ve Peygamber de size bir şâhid (ve örnek) olsun diye sizi orta bir ümmet yaptık. Her ne kadar Allah'ın doğru yolu gösterdiği kimselerden başkasına ağır gelse de biz, yönelmekte olduğun ciheti ancak; Resul'e tabi olanlarla, gerisingeriye dönecekleri ayırt edelim diye kıble yaptık. Allah, imanınızı boşa çıkaracak değildir. Şüphesiz Allah, insanlara çok şefkatli ve çok merhametlidir.*"[320]

Şâhid: Âyette mezkûr olan "وَ يَكُونَ" fiili, nâsih fiillerden olan "كانَ"nin muzarî fiili olup aynı işlevi yerine getirmiştir. Zira "الرَّسُولُ" onun ismi, "شَهِيداً" ise haberi olmuştur.

Bu durum sair müştaklar (emir, ism-i fâil vs.) için de geçerli olduğunu belirten İbn 'Akîl, emir sığasının aynı ameli yaptığına dair şu âyeti istişhâd eder:

39- يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا كُونُوا قَوَّامِينَ بِالْقِسْطِ شُهَدَاءَ لِلَّهِ وَلَوْ عَلَىٰ أَنْفُسِكُمْ أَوِ الْوَالِدَيْنِ وَالْأَقْرَبِينَ ۚ (...)[321]

"*Ey iman edenler! Kendiniz, ana babanız ve en yakınlarınızın aleyhine de olsa, Allah için şâhidlik yaparak adaleti titizlikle ayakta tutan kimseler olun.(...)*"[322]

Şâhid: Emir sığasında gelen "كُونُوا" cümlesi mâzisi olan كانَ'nin işlevini yani ismini ref', haberini de nasbetmiştir. Çünkü كُونُوا'da bulunan "و", isim; "قَوَّامِينَ" ise haberdir.

---

[319] Bakara: 2/143.
[320] Diyanet, 21.
[321] Nisâ: 4/135.
[322] Diyanet, 99.

Aynı şekilde aşağıdaki âyet de buna örnek olarak getirilmiştir:

40- قُلْ كُونُوا حِجَارَةً أَوْ حَدِيدًا[323]

"*De ki: "(Şüphe mi var?) İster taş olun ister demir!"*[324]

Şâhid: "كُونُوا" fiilinde bulunan "و" zamiri isim; "حِجَارَةً" kelimesi ise haber olmuştur.

2.7.4. Nakıs Fiillerde Haberin Ortada Gelmesi

(وَفِي جَمِيعِها تَوَسُّطَ الخَبَرْ أجِزْ وَكُلُّ سَبْقَهُ دامَ حَظَرْ)

"Takdim ve tehirini gerektiren bir şey olmadığı sürece nâkıs fiillerin haberlerinin ortada gelmesi caizdir."[325]

Müellifimiz, yukarıdaki beyti açıklarken, haberin, fiili ile ismi arasına -haberin takdim veya tehirini vacip kılacak bir sebebin bulunması durumu hariç- girmesinin caiz olduğunu yineler ve söz konusu takdim ve tehir için örnekler verip haberin isimden önce geldiğine dair şu âyetle istişhâd eder:

41- وَلَقَدْ أَرْسَلْنَا مِنْ قَبْلِكَ رُسُلًا إِلَىٰ قَوْمِهِمْ فَجَاءُوهُمْ بِالْبَيِّنَاتِ فَانْتَقَمْنَا مِنَ الَّذِينَ أَجْرَمُوا ۖ وَكَانَ حَقًّا عَلَيْنَا نَصْرُ الْمُؤْمِنِينَ[326]

"Andolsun, senden önce biz nice peygamberleri kendi kavimlerine gönderdik. Peygamberler onlara apaçık mucizeler getirdiler. Biz de suç işleyenlerden intikam aldık. Mü'minlere yardım etmek ise üzerimizde bir haktır.[327]

Şâhid: Burada "حَقًّا", nâkıs bir fiil olan كانَ'in haberi olup isim olan "نَصْرُ" kelimesinden önce gelmiştir. Görüldüğü üzere tavassut caiz olmuştur.

Es-Semerrâî, haberin isimden önce gelmesini, habere atfedilen bir önem ve ihtimam sebebiyle olduğunu belirtip kısa bir örnekle bunu somutlaştırmıştır.[328]

---

[323] İsrâ: 17/50.
[324] Diyanet, 286.
[325] İbn Mâlik, 11.
[326] Rûm: 30/47.
[327] Diyanet, 408.
[328] Geniş bilgi için Bkz: es-Semerrâî, I, 247.

2.7.5. Nakıs Fiillerde "Haberin Ma'mûlu"nun Öne Geçmesi

Müellifin zikrettiğine göre nahiv âlimleri, "لَيْسَ"nin haberinin onun önüne geçmesi konusunda ihtilaf etmişlerdir. Kûfeliler, Müberred, Zeccâc, İbn Serrâc ve müellifimizin de aralarında bulunduğu bir grup âlim, "leyse"nin haberinin onun önüne geçmesine -câmid bir fiil olması hasebiyle- asla cevaz vermezlerken, Ebû 'Alî el-Fârîsî ve İbn Berhân gibi dilciler de cevaz verenler arasında sayılmıştır. Sîbeveyh'in bu konudaki düşüncesi hakkında ise cevaz ve men' şeklinde iki farklı görüş nakledilmiştir.[329]

İbn 'Akîl şöyle devam eder: Araplardan "leyse"nin haberinin kendisine takdimi noktasında bize ulaşan herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Şu kadarı var ki, "leyse"nin haberinin mamûlü ona takdim edilebilir. Şu âyette olduğu gibi:

42-وَلَئِنْ أَخَّرْنَا عَنْهُمُ الْعَذَابَ إِلَىٰ أُمَّةٍ مَعْدُودَةٍ لَيَقُولُنَّ مَا يَحْبِسُهُ ۗ أَلَا يَوْمَ يَأْتِيهِمْ لَيْسَ مَصْرُوفًا عَنْهُمْ وَحَاقَ بِهِمْ مَا كَانُوا بِهِ يَسْتَهْزِئُونَ[330]

"*Andolsun, biz onlardan azabı belirli bir süreye kadar geciktirsek, o zaman da mutlaka "Onu ne alıkoyuyor?" derler. İyi bilin ki, azap onlara geleceği gün, kendilerinden bir daha uzaklaştırılmaz ve alay etmekte oldukları şey, kendilerini çepeçevre kuşatmış olur."*[331]

Şâhid: Âyette geçen"يَوْمَ" zarf olup لَيْسَ'nin haberi olan "مَصْرُوفاً"nin mamûlüdür, لَيْسَ'nin önüne geçmiştir. Bu âyet, caiz görenlerin delilidir, onlar şöyle derler: Bir şeyin mamûlü öne geçebiliyorsa âmilin kendisi haydi haydi öne geçer.

Ebû Suûd Efendî (ö.1574 m.) de tefsirinde bu âyetle ilgili şunları zikreder: "يَوْمَ" zarf olup لَيْسَ'nin haberinin mamûlüdür. Basralılar takdîm olmasına cevaz verirler. Zira mamûl, âmiline tabidir. Metbû' nereye düşebiliyorsa tabi' de oraya gelebilir[332].

---

[329] İbn 'Akîl, I, 277-278.
[330] Hûd: 11/8.
[331] Diyanet, 221.
[332] Ebû's-Suûd Efendî el-İmâdî, *İrşâdu'l-'akli's-selîm ilâ mezâya'l-kitâbi'l-kerîm* I-V, (thk.: Abdu'l-Kâdir Ahmed 'Atâ), Metba'atu's-Sa'âde, Mektebetu'r-Riyâd el-Hadîse, Riyâd tsz, II, 15.

2.7.6. Nâkıs Fiillerin "Tâmme" Gelmesi

Nevâsıh fiilleri, tâmme olarak da kullanılabilir. Tâmme: nâkıs fiillerin isim ve haber almaksızın sadece fâilleri ile yetinmeleridir. Fakat şu fiiller sadece nâkıs kullanılırlar: "لَيْسَ ، فَتِئَ" ve müzarîsi "يَزالُ" olan "زالَ" fiilidir.[333]

Müellifimiz, tâmme olarak kullanılan fiillere şu âyetlerle istişhâd etmektedir:

43- وَإِنْ كَانَ ذُو عُسْرَةٍ فَنَظِرَةٌ إِلَىٰ مَيْسَرَةٍ ۚ وَأَنْ تَصَدَّقُوا خَيْرٌ لَكُمْ ۖ إِنْ كُنْتُمْ تَعْلَمُونَ[334]

"*Eğer borçlu darlık içindeyse, ona eli genişleyinceye kadar mühlet verin. Eğer bilirseniz, (borcu) sadaka olarak bağışlamanız, sizin için daha hayırlıdır.*"[335]

Şâhid: "كانَ" fiili bu âyette tâmme olarak gelmiş, ardından gelen ve esmâ-i hamseden olan "ذُو" da onun fâili olmuştur.

44- خَالِدِينَ فِيهَا مَا دَامَتِ السَّمَاوَاتُ وَالْأَرْضُ إِلَّا مَا شَاءَ رَبُّكَ ۚ إِنَّ رَبَّكَ فَعَّالٌ لِمَا يُرِيدُ[336]

"*Onlar, gökler ve yerler durdukça orada ebedî olarak kalacaklardır. Ancak Rabbinin dilemesi başka(dır). Şüphesiz Rabbin istediğini yapandır.*"[337]

Şâhid: Âyette geçen "ما دامَ" fiili tâmme olarak gelmiş "السَّماواتُ" da ona fâil olmuştur. "دامَ" fiilinin başında bulunan "ما", mastariyye olduğundan cümle mastar teviline girer, takdiri şöyle olur. …مُدَّةَ دَوامِ.

45- فَسُبْحَانَ اللَّهِ حِينَ تُمْسُونَ وَحِينَ تُصْبِحُونَ[338]

"Öyle ise akşama girdiğinizde, sabaha kavuştuğunuzda, Allah'ı tespih edin."[339]

Şâhid: Ef'âl-i Hamseden olan "تُصْبِحُونَ" ve "تُمْسُونَ" fiilleri كانَ'nin amelini yapmamış ve tâmme olarak gelmişlerdir. Nitekim biri; "*sabaha girmek*" diğeri ise "*akşama girmek*" anlamlarına geldiğinden dolayı sonlarında bulunan "و" onlara fâil olmuştur.

---

[333] İbn 'Akîl, I, 279.
[334] Bakara: 2/280.
[335] Diyanet, 46.
[336] Hûd: 11/107.
[337] Diyanet, 232.
[338] Rûm: 30/17.
[339] Diyanet, 405.

2.7.7. Cezim Edatlarının (كان)' nin Muzârisine Dâhil Olması

(وَمِنْ مُضارِعٍ لِكانَ مُنْجَزِمْ تُحْذَفُ نُونٌ وَهْوَ حَذْفٌ ما لتُزِمْ)

"Başında cezim edatı bulunan *kâne*'nin muzârisinin nûnu hazfedilir, ve bu hazif gereklidir."[340]

كانَ'nin müzarîsi olan "يَكُونُ" fiiline cezim edatı bitişirse asıl itibariyle sondaki zammeyi götürür "لَمْ يَكُنْ" kalır. Biraz daha açacak olursak, cezim edatı bu fiile bitiştiğinde öncelikle nûnun üzerinde bulunan zamme gider "لَمْ يَكُونْ" kalır. Bu durumda iltikâu's-sakineyn (iki sakin harfin bir araya gelmesi durumu) gerçekleşeceğinden "و" da hazfedilir, fiil "لَمْ يَكُنْ" olur. Asıl olanı bundan sonra bir şeyin hazfedilmemesidir. Fakat Araplar çok kullanımdan dolayı tahfîf (dilde kolaylık) olsun diye sondaki nûnu da hazfedip "لَمْ يَكُ" okurlar. Bu nûnun hazfedilmesi ise caiz olup luzûmî değildir.[341]

İbn 'Akîl, bu açıklamasından sonra Sîbeveyh ve ona tabi olanların şu görüşünü de paylaşır: söz konusu meczûm fiil eğer sakin bir harf ile karşılaşırsa sondaki nûn düşmez. Örneğin: "لَمْ يَكُ الرَّجُلُ قائِماً" denmez. Fakat dil âlimi Yûnus b. Habîb (ö. 182 h.)'in buna cevaz verdiği ve şu şâz kırâat ile istişhâd ettiğini belirtir:[342]

46- لَمْ يَكُنِ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْ أَهْلِ الْكِتَابِ وَالْمُشْرِكِينَ مُنْفَكِّينَ حَتَّىٰ تَأْتِيَهُمُ الْبَيِّنَةُ[343]

"*Kitap ehlinden inkâr edenler ile Allah'a ortak koşanlar, kendilerine apaçık delil gelinceye kadar (küfürden) ayrılacak değillerdi.*"[344]

Şâhid: Yukarıdaki âyetle ilgili Yûnus b. Habîb, iddiasını şâz olan şu kırâate dayandırır: ...لَمْ يَكُ الَّذِينَ كَفَرُوا. Fakat zikredilen kural (cezimli olan fiilin sakin bir harf ile karşılaşması durumu…) gereği, burada "يَكُنْ" fiilinin sonunda bulunan nûnun hazfedilmemesi gerekirdi.

"كانَ" fiilinin muzârisi eğer harekeli bir harfe uğrarsa bu durumda muteharrik olan şey ya muttasıl bir zamir olur veya onun dışında başka şey olur. Eğer muttasıl zamire uğrarsa, âlimlerin ittifakıyla sondaki nûn hazfedilmez. Fakat onun dışında bir şey olursa hazif de caiz olur. İbn 'Akîl bu açıklamadan sonra İbn Mâlik'in bu konuda "كانَ" fiilinin

---

[340] İbn Mâlik, 12.
[341] İbn 'Akîl, I, 298-299.
[342] İbn 'Akîl, I, 300.
[343] Beyyine: 98/1.
[344] Diyanet, 598.

tâmme veya nakıs olması arasında bir fark gözetmediğini vurgulamıştır.[345] Ayrıca İbn ‘Akîl, İbn Mâlik’in böyle bir farkı gözetmemesini haklı gösterme gayretiyle şu âyetin şâz kırâatı ile de istişhatta bulunur:

47- إِنَّ اللَّهَ لَا يَظْلِمُ مِثْقَالَ ذَرَّةٍ وَإِنْ تَكُ حَسَنَةً يُضَاعِفْهَا وَيُؤْتِ مِنْ لَدُنْهُ أَجْرًا عَظِيماً[346]

“*Şüphesiz Allah (hiç kimseye) zerre kadar zulüm etmez. (Yapılan) çok küçük bir iyilik de olsa onun sevabını kat kat arttırır ve kendi katından büyük bir mükâfat verir.*”[347]

Şâhid: Müellifimiz, “تَكُنْ”da bulunan nûnun burada hazfedildiğini ve âyetin şâz bir kırâate göre, “حَسَنَةٌ” (Hasenetun) yani merfû olarak okunduğunu belirtmiştir. İbn ‘Akîl, “تَكُ” fiilinin burada meczûm geldiğini, arkasından harekeli bir harf geldiğini ve bu kırâate istinaden söz konusu fiilin tâmme olarak geldiğini vurgulamak istemiştir. Neticede ardından gelen “حَسَنَةٌ” merfû’ olup ona fâil olmuştur.

2.8. لَيْسَ’YE BENZEYEN HARFLER

“Kâne (كانَ) ve benzerleri” konusunun başında müellifimizin nevâsıhları iki kısma ayırdığını bunların biri fiil, diğerinin ise harf olduğunu belirttiğini aktarmıştık. Şimdiye kadar açıkladıklarımız fiil olan nevâsıhlar olup şimdi de harf olan nevâsıhları açıklamaya çalışacağız.

Harf olan nâsıhlardan kâne (كانَ)’nin amelini yapanlar şunlardır: مآ ، لا ، لاتَ ، إنْ.

2.8.1. Mâ (ما)’nın Kullanımı

Bu harflerden biri olan “مآ”, Benî Temîm ekolüne göre, hiçbir şekilde amel edemez. Hicâz ekolüne göre ise aşağıda sayacağımız altı şart yerine gelirse لَيْسَ’nin amelini yapar. لَيْسَ’nin amelini yapmasının sebebi, nefy-i hâl konusunda ona benzemesidir. Dolayısıyla ismini ref’, haberini de nasb eder.[348] Şu âyette olduğu gibi:

---

[345] İbn ‘Akîl, I, 300.
[346] Nisâ: 4/40.
[347] Diyanet, 84.
[348] İbn ‘Akîl, I, 302.

48- فَلَمَّا سَمِعَتْ بِمَكْرِهِنَّ أَرْسَلَتْ إِلَيْهِنَّ وَأَعْتَدَتْ لَهُنَّ مُتَّكَأً وَآتَتْ كُلَّ وَاحِدَةٍ مِنْهُنَّ سِكِّينًا وَقَالَتِ اخْرُجْ عَلَيْهِنَّ فَلَمَّا رَأَيْنَهُ أَكْبَرْنَهُ وَقَطَّعْنَ أَيْدِيَهُنَّ وَقُلْنَ حَاشَ لِلَّهِ مَا هَٰذَا بَشَرًا إِنْ هَٰذَا إِلَّا مَلَكٌ كَرِيمٌ[349]

"Kadın, bunların dedikodularını işitince haber gönderip onları çağırdı. (Ziyafet düzenleyip) onlar için oturup yaslanacakları yer hazırladı. Her birine birer de bıçak verdi ve Yûsuf'a, "Çık karşılarına" dedi. Kadınlar Yûsuf'u görünce, onu pek büyüttüler ve şaşkınlıkla ellerini kestiler. "Hâşâ! Allah için, bu bir insan değil, ancak şerefli bir melektir" dediler."[350]

Şâhid: Burada mâ (ما), leyse (لَيْسَ)'nin amelini yapmıştır. Zira "هذا" onun ismi ve "بَشَراً" de ona haber olmuştur. Tabi yukarıda da belirttiğimiz gibi bu Hicâz ekolüne göredir. Benî Temîmler bunu böyle kabul etmezler. Müellifimizin de Hicâzlıların görüşünü benimsediğini[351] burada belirtmek gerekir.

Hicâzlıların görüşünü destekleyecek diğer bir âyette şudur:

49- الَّذِينَ يُظَاهِرُونَ مِنْكُمْ مِنْ نِسَائِهِمْ مَا هُنَّ أُمَّهَاتِهِمْ إِنْ أُمَّهَاتُهُمْ إِلَّا اللَّائِي وَلَدْنَهُمْ وَإِنَّهُمْ لَيَقُولُونَ مُنْكَرًا مِنَ الْقَوْلِ وَزُورًا وَإِنَّ اللَّهَ لَعَفُوٌّ غَفُورٌ[352]

"*İçinizden kadınlarına zıhâr yapanlar bilsinler ki, o kadınlar onların anaları değildir. Onların anaları ancak, kendilerini doğuran kadınlardır. Şüphesiz onlar (zıhar yaparlarken) hoş karşılanmayan ve yalan bir söz söylüyorlar. Şüphesiz Allah çok affedicidir, çok bağışlayıcıdır."*[353]

Şâhid: Yukarıda ki âyette olduğu gibi burada da ما'dan sonra gelen "هُنَّ" ona isim, "أُمَّهاتِهِمْ" ise ona haber olmuştur. Dolayısıyla ما'nın amel ettiği de delillendirilmiş oluyor.

Yukarıda değinildiği gibi, Hicâzlılara göre ما'nın amel edebilmesinin 6 şartı var. Bunlardan 4 tanesini zikreden İbn 'Akîl, şu şekilde sıralar:[354]

1. Mâ (ما)'dan sonra zait "إنْ" harfi gelmemelidir.

2. Mâ (ما)'da bulunan nefiy, "إلاَّ" ile bozulmamalıdır.

---

[349] Yûsuf: 12/31.
[350] Diyanet, 238.
[351] İbn 'Akîl, I, 302.
[352] Mücâdele: 58/2.
[353] Diyanet, 541.
[354] İbn 'Akîl, I, 303-304.

3. Mâ (ما)'nın haberi, isminin önüne geçmemelidir. Zarf ve car-mecrûr olması hariç.

4. Mâ (ما)'nın haberinin mamûlü, isminin önüne geçmemelidir. Zarf ve car-mecrûr olması hariç.

Sayılan maddelerden 2. si için müellifimiz, iki tane âyetle istişhatta bulunur:

50- مَا أَنْتَ إِلَّا بَشَرٌ مِثْلُنَا فَأْتِ بِآيَةٍ إِنْ كُنْتَ مِنَ الصَّادِقِينَ[355]

"Sen de ancak bizim gibi bir beşersin. Eğer doğru söyleyenlerden isen haydi bize bir mucize getir."[356]

51- قُلْ مَا كُنْتُ بِدْعًا مِنَ الرُّسُلِ وَمَا أَدْرِي مَا يُفْعَلُ بِي وَلَا بِكُمْ إِنْ أَتَّبِعُ إِلَّا مَا يُوحَىٰ إِلَيَّ وَمَا أَنَا إِلَّا نَذِيرٌ مُبِينٌ[357]

"*De ki: "Ben türedi (ilk) bir peygamber değilim. Bana ve size ne yapılacağını da bilmem. Ben sadece bana vahyedilene uyarım. Ben sadece apaçık bir uyarıcıyım."*[358]

Şâhid: Her iki âyette de istişhâd noktası aynıdır. Zira ikisinde de ما'nın nefyini hasır edatı olan "إلاَّ" bozmuştur. "Mâ" amelden düştüğüne göre ilk âyette "أنْتَ" mübtedâ, "بَشَرٌ" haber; ikinci âyette de "أناَ" mübtedâ, "نَذِيرٌ" haber olur.

Ancak bu durumda olan mâ'nın amel etmesine cevaz verenler de olmuştur, Yûnus b. Habîb ve Şelevbîn (ö. 645 h.) bunların başında gelir.[359]

2.8.3. Leyse (لَيْسَ) ve Mâ (ما)'nın Haberlerinde Bâ (ب)'nın Gelmesi

(وَبَعْدَ ما وَلَيْسَ جَرَّ البا الخَبَرْ وَ بَعْدَ لاَ وَنَفْيِ كَانَ قَدْ يُجَرْ)

"*Bâ* harf-i ceri, *mâ* ve *leyse*'nin haberlerini mecrûr kılar. Bu durum, *lâ* ve *kâne*'nin (muzârisinin) menfî olanında azdır."[360]

Leyse (لَيْسَ) ve ona amelde benzeyen mâ (ما)'nın haberlerinde bazen bâ harf-i ceri zait olarak gelir. Bu durumda olan haber mansûb olmaktan çıkar ve o harf ile mecrûr olur. İbn 'Akîl, bunun delillerini de *Kur'ân* âyetleriyle gösterir:

---

[355] Şu'arâ: 26/154.
[356] Diyanet, 372.
[357] Ahkâf: 46/9.
[358] Diyanet, 502.
[359] İbn 'Akîl, I, 303, 2. Dipnot.
[360] İbn Mâlik, 12.

52- أَلَيْسَ اللَّهُ بِكَافٍ عَبْدَهُۥ وَيُخَوِّفُونَكَ بِالَّذِينَ مِنْ دُونِهِۦ وَمَنْ يُضْلِلِ اللَّهُ فَمَا لَهُ مِنْ هَادٍ[361]

"Allah, kuluna yetmez mi? Seni O'ndan (Allah'tan) başkalarıyla korkutmaya çalışıyorlar. Allah, kimi saptırırsa artık onun için bir yol gösterici yoktur."[362]

53- وَمَنْ يَهْدِ اللَّهُ فَمَا لَهُ مِنْ مُضِلٍّ أَلَيْسَ اللَّهُ بِعَزِيزٍ ذِي انْتِقَامٍ[363]

"Allah, kimi de doğru yola iletirse artık onu saptıracak hiç kimse yoktur. Allah mutlak güç sahibi, intikam sahibi değil midir?"[364]

54- وَلِكُلٍّ دَرَجَاتٌ مِمَّا عَمِلُوا وَمَا رَبُّكَ بِغَافِلٍ عَمَّا يَعْمَلُونَ[365]

"Herkesin amellerine göre dereceleri vardır. Rabbin onların yaptıklarından habersiz değildir."[366]

55- مَنْ عَمِلَ صَالِحًا فَلِنَفْسِهِ وَمَنْ أَسَاءَ فَعَلَيْهَا وَمَا رَبُّكَ بِظَلَّامٍ لِلْعَبِيدِ[367]

"Kim iyi bir iş yaparsa kendi lehinedir. Kim de kötülük yaparsa kendi aleyhinedir. Rabbin, kullara (zerre kadar) zulmedici değildir."[368]

Şâhid: Yukarıdaki âyetler aynı noktaya temas ettiklerinden ayrı ayrı değerlendirme ihtiyacı duymadık. Zira dört âyetten ilk ikisi "لَيْسَ" ile ilgili olup diğer ikisi de "ما" ile ilgilidir. Kısaca tek tek ele alacak olursak; 52 no'lu âyette "بِكَافٍ", 53 no'lu âyette de "بِعَزِيزٍ" kelimeleri لَيْسَ'nin haberleri olup zait olan "bâ" ile mecrû olmuşlar. 54 no'lu âyette geçen "بِغَافِلٍ" ve 55 no'lu âyette geçen "بِظَلَّامٍ" isimleri de مَا'nın haberleri olup yine zait bir "bâ" ile mecrûrdurlar. Tabi söz konusu haberlerin bu harfle mecrûr olmaları lafzen olup mahallen yine mansûbturlar.

2.8.4. İn (إِنْ)'in Kullanımı

İn (إِنْ)-i nâfiye, Basralıların çoğu ve Ferrrâ (ö. 207 h.) gibi âlimler bu harfin hiçbir şekilde amel etmeyeceği görüşünü savunur. Buna mukabil Kûfeliler ve Basralılar da

---

[361] Zümer: 39/36.
[362] Diyanet, 461.
[363] Zümer: 39/37.
[364] Diyanet, 461.
[365] En'âm: 6/132.
[366] Diyanet, 144.
[367] Fussilet: 41/46.
[368] Diyanet, 480.

Müberred (ö. 286 h.), İbn Serrâc (ö. 316 h.), Ebû Ali el-Fârisî, İbn Cinnî ve müellifimiz, bu harfin "لَيْسَ" gibi amel ettiği görüşündedirler.[369]

Ayrıca müellif, in (إنْ)'in isim ve haberinin nekre gelme şartının bulunmadığının altını çizmiş ve hem nekrede hem de marifede amel edebileceğini belirtmiştir.

İbn Cinnî, *el-Muhteseb* adlı eserinde Sa'îd b. Cübeyr (ö. 713 m.)'den rivayet edilen bir kırâate istinaden şu âyeti aktarır:

56- إِنَّ الَّذِينَ تَدْعُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ عِبَادٌ أَمْثَالُكُمْ فَادْعُوهُمْ فَلْيَسْتَجِيبُوا لَكُمْ إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ[370]

"*Allah'ı bırakıp tapındıklarınızın hepsi sizin gibi (yaratılmış) kullardır. Eğer doğru söyleyenler iseniz, haydi hemen onları çağırın da size cevap versinler (duanıza icabet etsinler).*"[371]

Şâhid: Zemahşerî, bu konuda şöyle der: Sa'îd b. Cübeyr'in kırâatına göre âyette geçen "إنَّ'', "إنْ" olarak okunur, "عِبادٌ" kelimesi de mansûb okunup "عِباداً" olur. Dolayısıyla "إنْ" harfi, burada ماَ'nın amelini yapar ve "الَّذِينَ" ism-i mevsûlü ona isim olup "عِباداً" de ona haber olur. O halde mâna şöyle olur, "Allah'ı bırakıp kendilerine ibadet ettiklerinizin hepsi sizin gibi kullar değildir."[372]

Müellifimiz ise burada "إنْ" harfinin "لَيْسَ" gibi amel ettiği görüşünü benimseyip orada bir nüans farklılığını ortaya koymaya çalışmıştır.

2.8.5. Lâte (لاَتَ)'nin Kullanımı

Leyse (لَيْسَ)'ye benzeyen diğer bir harf ise لاَتَ'dir. Bu kelime, nefiy için kullanılan "لا" ile fethalı tenîs "ت"sından meydana gelmiştir. Bu kelime ile ilgili Cumhûr'un görüşü, "لَيْسَ" gibi amel etmesidir. Fakat ayırıcı bir özelliği de isim ve haberinin bir arada zikredilemez olmasıdır. Biri varsa diğeri olmaz. Binaenaleyh, incelemeler sonucunda Arap dilinde daha çok isminin hazfedildiği ortaya çıkmıştır.[373] Buna örnek olarak da kelamların en belîği *Kur'ân*'dan istişhâd edilir:

---

[369] İbn 'Akîl, I, 317.
[370] A'râf: 7/194.
[371] Diyanet, 174.
[372] Zemahşerî, II, 176.
[373] İbn 'Akîl, I, 319.

57- كَمْ أَهْلَكْنَا مِنْ قَبْلِهِمْ مِنْ قَرْنٍ فَنَادَوْا وَلَاتَ حِينَ مَنَاصٍ[374]

"*Biz onlardan önce nice nesilleri helâk ettik. Onlar da feryat ettiler, ama artık kurtuluş zamanı değildi.*"[375]

Şâhid: Zemahşerî, bu âyetin tefsirinde "لَاتَ" kelimesinde bulunan "ت"nin tenîs ve aynı zamanda te'kîd için olduğunu vurgulamıştır. Ayrıca o, لَاتَ'nin sadece "حِين" (zaman) zarfına dâhil olduğuna dikkat çekmiştir.[376] İbn 'Akîl, لات'nin sadece "حِين" zarfında amel ettiği görüşünü savunanlardan biri de Sibeveyh olduğunu zikretmiştir.[377] Müellifimiz bu âyeti, لَاتَ'nin isminin mahzûf olduğuna, haberinin bâkî kaldığına şâhid olarak getirmiştir. âyetin takdirini de şöyle yapar: "وَلَاتَ الْحِينُ حِينَ مَنَاصٍ" Burada geçen "الْحِينُ" mukadder isim olup ikinci "حِينَ" ise haber olmuştur.

Öte yandan şâz olan bir kırâate göre "وَلَاتَ حِينُ مَنَاصٍ": yani "حِين" kelimesinin ref'iyle okunmuş ve "لَاتَ"nin ismi olmuştur. Haberi de mahzûf olan "لَهُمْ" zarfıdır. Takdiri şöyle olur: وَلَاتَ حِينُ مَنَاصٍ لَهُمَ[378].

2.9. MUKÂRABE (YAKINLAŞMA) FİİLLERİ

(كَكَانَ كَادَ وَعَسَى لكِنْ نَدَرْ غَيْرُ مُضَارِعٍ لِهَاذَيْنِ خَبَرْ)

"*Kâde* ve *'asâ, kâne* gibidirler. Fakat bu ikisinin haberinin muzâri dışında bir şey gelmesi pek azdır."

Nevâsıhın ikinci kısmı olan Mukârabe (yakınlaşma) fiilleri كَادَ ve benzerleri olup İbn Mâlik'in zikrettiğine göre onbir adet fiildir. Âlimler arasında bunların fiil olma noktasında sadece "عَسَى" ile ilgili ihtilaf söz konusudur. Sa'leb (ö. 291 h.) ve İbn Serrâc gibi âlimler, "عَسَى"nın harf olduğu kanaatindeler. Fakat sahîh olan görüş, bunun da fiil olması yönündedir. Zira ona, fâil tâ'sı ve benzer tâ'ların dâhil olması fiil olduğunu güçlendirir.[379]

İbn 'Akîl, bu açıklamayı yaptıktan sonra bu fiillerin hepsinin mukârabe için olmadığını fakat buna rağmen hepsine: "Ef'âl-i mukârabe" denmesinin sebebini, " تَسْمِيَةُ

---

[374] Sâd: 38/3.
[375] Diyanet, 452.
[376] Zemahşerî, III, 634.
[377] İbn 'Akîl, I, 320.
[378] Sîbeveyh (Amr b. Osman), *el-Kitâb* I-V, (thk.: A. Selâm Muhammed Hârûn), Mektebetu'l-Hâncî, Beyrût 1988, I, 58; ayrıca aynı yer bkz. 1. Dip not.
[379] İbn 'Akîl, I, 322-323.

الْكُلّ بِاسْمِ الْبَعْض" yani "Bazılarında bulunan ismi, hepsinde kullanma" kabilinden olduğunu zikretmiştir.[380]

Bu fiiller, 3 kısma ayrılır:[381]

a) Mukârabe için olanlar: كَادَ، كَرَبَ، أَوْشَكَ

b) Recâ için olanlar: عَسىَ، حَرىَ، اخْلَوْلَقَ

c) İnşâ için olanlar: جَعَلَ، طَفِقَ، أَخَذَ، عَلِقَ، أَنْشَأَ

Bu fiiller, mübtedâ ve habere dâhil olup birincisini ref' edip isim, ikincisini de nasb edip haber yapar.

2.9.1.'Asâ (عَسَى)'nın Haberinde أَنْ Gelmesi

Müellifimiz, 'asâ (عَسىَ)'nınhaberinde "أَنْ" harfi mastariyyenin çok geldiğini, aksinin ise az olduğunu belirttikten sonra, Sîbeveyh ve Basralıların çoğunluğunun da bu görüşte olduğunu ve haberinin ancak şiirde أَنْ'siz gelebildiğini savunduklarını belirtmiştir.[382]

Bu fiillin haberi, Kur'ân'da sadece "أَنْ" harfiyle beraber gelmiştir. Aşağıdaki iki âyet buna şâhid olarak getirilmiştir:

58- فَتَرَى الَّذِينَ فِي قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ يُسَارِعُونَ فِيهِمْ يَقُولُونَ نَخْشَىٰ أَنْ تُصِيبَنَا دَائِرَةٌ فَعَسَى اللَّهُ أَنْ يَأْتِيَ بِالْفَتْحِ أَوْ أَمْرٍ مِنْ عِنْدِهِ فَيُصْبِحُوا عَلَىٰ مَا أَسَرُّوا فِي أَنْفُسِهِمْ نَادِمِينَ[383]

"*İşte kalplerinde bir hastalık (nifak) bulunanların, "Başımıza bir felaketin gelmesinden korkuyoruz" diyerek onların arasında koşup durduklarını görürsün. Ama Allah, yakın bir fetih veya katından bir emir getirir ve onlar içlerinde gizledikleri şeye (nifaka) pişman olurlar."*[384]

59- عَسَىٰ رَبُّكُمْ أَنْ يَرْحَمَكُمْ وَإِنْ عُدْتُمْ عُدْنَا وَجَعَلْنَا جَهَنَّمَ لِلْكَافِرِينَ حَصِيرًا[385]

"*Umulur ki Rabbiniz size merhamet eder. Eğer yine eski duruma dönerseniz, biz de (cezaya) döneriz. Biz cehennemi kâfirlere bir zindan yapmışızdır."*[386]

---

[380] İbn 'Akîl, I, 322-323.
[381] İbn 'Akîl, I, 323.
[382] İbn 'Akîl, I, 327.
[383] Mâide: 5/52.
[384] Diyanet, 116.
[385] İsrâ: 12/8.

Şâhid: Heriki âyette de "عَسىَ"nın haberi muzarî fiil olup "أنْ" ile beraber gelmiştir. Birincisinde "أنْ يَأْتِيَ", ikincisinde de "أنْ يَرْحَمَكُمْ" cümleleri mastar tevilinde, mahallen mansûb olup عَسىَ'nın haberi olurlar. *Kur'ân-ı Kerîm*'de bunun örnekleri çok olup yukarıda da dile getirdiğimiz gibi hepsi "أنْ" ile beraber varit olmuştur.[387]

2.9.2. Kâde (كادَ)'in Haberinde "أنْ" Gelmemesi

Kâde (كادَ), "neredeyse" anlamında olan bu fiilinin haberinde mastariyye "أنْ"in bulunmaması daha fazla olup bulunması ise azdır. Bu da, "عَسَى"nın tersi olduğu anlamına gelir. Müellifimiz, bunun Endülüslülerin iddia ettiği şekilde olmadığını vurgulamıştır. Zira onlar, "bu fiilin haberinde "أنْ"in bulunması sadece şiire hastır" derler.[388]

Sadedinde bulunduğumuz fiilin haberinde mastariyye "أنْ"in bulunmadığına dair İbn 'Akîl iki âyetle istişhâd eder:

60- قَالَ إِنَّهُ يَقُولُ إِنَّهَا بَقَرَةٌ لَا ذَلُولٌ تُثِيرُ الْأَرْضَ وَلَا تَسْقِي الْحَرْثَ مُسَلَّمَةٌ لَا شِيَةَ فِيهَا قَالُوا الْآنَ جِئْتَ بِالْحَقِّ فَذَبَحُوهَا وَمَا كَادُوا يَفْعَلُونَ[389]

"*Mûsâ şöyle dedi: "Rabbim diyor ki; o, çift sürmek, ekin sulamak için boyunduruğa vurulmamış, kusursuz, hiç alacası olmayan bir sığırdır." Onlar, "İşte, şimdi tam doğrusunu bildirdin" dediler. Nihayet o sığırı kestiler. Neredeyse bunu yapmayacaklardı."*[390]

61- لَقَدْ تَابَ اللَّهُ عَلَى النَّبِيِّ وَالْمُهَاجِرِينَ وَالْأَنْصَارِ الَّذِينَ اتَّبَعُوهُ فِي سَاعَةِ الْعُسْرَةِ مِنْ بَعْدِ مَا كَادَ يَزِيغُ قُلُوبُ فَرِيقٍ مِنْهُمْ ثُمَّ تَابَ عَلَيْهِمْ إِنَّهُ بِهِمْ رَءُوفٌ رَحِيمٌ[391]

"*Andolsun Allah; Peygamber ile içlerinden bir kısmının kalpleri eğrilmeğe yüz tuttuktan sonra, sıkıntılı bir zamanda ona uyan muhacirlerle ensarın tövbelerini kabul etmiştir. Evet, onların tövbelerini kabul etmiştir. Şüphesiz O, onlara çok şefkatli ve çok merhametlidir."*[392]

---

[386] Diyanet, 282.
[387] Muhammed Ahmed Kâsım, *İ'râbu'ş-şevâhidi'l-Kur'âniyye ve'l-ehâdîsi'n-nebeviyye fî Şerhi İbn 'Akîl,* el-Mektebetu'l-'Asriyye, Beyrut 2003, 47.
[388] İbn 'Akîl, I, 330.
[389] Bakara: 2/71.
[390] Diyanet, 10.
[391] Tevbe: 9/117.
[392] Diyanet, 204.

Şâhid: İki âyette görüldüğü üzere, haber أنْ'siz gelmiştir. Nitekim 60. Âyette geçen "يَفْعَلُونَ" ve 61. Âyette geçen "يَزِيغُ" fiilleri merfû olup başında "أنْ" olmadan gelmişlerdir. İbn 'Akîl, bu fiilin haberinin bu şekilde geldiğine dair iddiasını bu âyetlerle güçlendirmiştir.

2.9.3. Kâde (كادَ)'in Muzâri' Kullanımı

(وَاسْتَعْمَلُوا مُضارِعاً لِأَوْشَكاَ وَكادَ لاَ غَيْرُ وَ زادَ مُوشِكاَ)

"Sadece *Evşeke* ve *Kâde*'nin muzarîlerini kullanmışlar. Ayrıca -*Evşeke*'den ism-i fâil- *Mûşikün* olarak da kullanılmıştır."[393]

Mukâraba fiillerinden sadece "أوْشَكَ" ve "كادَ" mutasarrıf olup muzârileri kullanıla gelmiştir.[394] Kâde'nin muzârisinin amel ettiğine dair müellif şu âyeti delil getirir:

62- وَإِذَا تُتْلَىٰ عَلَيْهِمْ آيَاتُنَا بَيِّنَاتٍ تَعْرِفُ فِي وُجُوهِ الَّذِينَ كَفَرُوا الْمُنْكَرَ ۖ يَكَادُونَ يَسْطُونَ بِالَّذِينَ يَتْلُونَ عَلَيْهِمْ آيَاتِنَا ۗ قُلْ أَفَأُنَبِّئُكُمْ بِشَرٍّ مِنْ ذَٰلِكُمُ ۗ النَّارُ وَعَدَهَا اللَّهُ الَّذِينَ كَفَرُوا ۖ وَبِئْسَ الْمَصِيرُ[395]

"Kendilerine âyetlerimiz açık açık okunduğu zaman, o kâfirlerin yüz ifadelerinden inkârlarını anlarsın. Neredeyse, kendilerine âyetlerimizi okuyanlara hışımla saldıracaklar. De ki: "Şimdi size bu durumdan daha beterini haber vereyim mi: Ateş... Allah, onu kâfirlere vaad etti. Ne kötü varış yeridir orası!"[396]

Şâhid: Bu fiillerden biri olan كادَ'nin muzarîsi olan "يَكادُ" fiili âyette amel etmiştir. Nitekim sonrasında gelen "يَسْطُونَ" cümlesi mahallen masûb ona haber olmaktadır. İsmi ise يَكادُونَ'de bulunan vâv (و)'dır. Ayrıca bu âyette, كادَ'nin haberinde أنْ'in gelmediğine de istişhâd vardır.

2.9.4. 'Asâ (عَسَى)'ya Zamir Bitişmesi

(وَالْفَتْحَ وَالْكَسْرَ أجِزْ فِي السِّينِ مِنْ نَحْوِ عَسَيْتُ وَانْتِقَا الْفَتْحِ زُكِنْ)

---

[393] İbn Mâlik, 13.
[394] İbn 'Akîl, I, 338.
[395] Hac: 22/72
[396] Diyanet, 338.

"'*Aseytu* misalinde olduğu gibi '*asâ* fiiline zamir bitiştiğinde 'sîn' harfini fetha veya kesra ile okuyabilirsin. Fakat fethayı seçmek gerekir (meşhur olanı budur)."[397]

'Asâ (عَسَى) fiiline fâil zamiri bitişirse -mutekellim, muhatab, gâibe olması fark etmez- sîn harfi, hem fetha hem de kesra ileokunabilir. Fakat meşhur olanı fetha ile okunmasıdır. Mutevatir kırâatta bunun örneği mevcuttur. Zira Medîne İmamı Nâfi', kesra ile okumuş geri kalan İmamlar ise fetha ile okumuşlar.[398]

Müellifimiz de İmam Nâfi'in –kullanımda az olan kırâat olsa da- bu okuyuşuyla istişhâd etmiştir:

63- فَهَلْ عَسِيْتُمْ إِنْ تَوَلَّيْتُمْ أَنْ تُفْسِدُوا فِي الْأَرْضِ وَتُقَطِّعُوا أَرْحَامَكُمْ[399]

"*Demek, yüz çevirdiğinizdeyeryüzünde bozgunculuk çıkaracak ve akrabalık bağlarını koparacaksınız, öyle mi?*"[400]

Şâhid: Âyette geçen "عَسَى" fiiline merfû, muhatab, muttasıl olan "تُمْ" zamiri bitişmiş olup عَسىَ'nın sîn harfi kesra ile okunmuştur. Yukarıda belirtildiği gibi, bu okuyuş İmam Nâfi'e aittir.

2.10. إنّ VE BENZERLERİ

(إِنَّ ، أَنَّ ، لَيْتَ ، لَكِنَّ ، لَعَلَّ ، كَأَنَّ عَكْسُ ماَ لِكاَنَ مِنْ عَمَلْ)

"*İnne, Enne, Leyte, Lâkinne, Le'alle* ve *Keenne* amel yönünden *Kâne*'nin zıddıdırlar."[401]

Bu konunun temel taşını inne (إِنَّ) ve enne (أَنَّ) harfleri teşkil etmesinden dolayı, Sîbeveyh (ö. 180 h.)'in *el-Kitâb* adlı eserinde konuyla alakalı zikrettiği şu noktayla giriş yapmak uygun olsa gerek. Sîbeveyh, önce enne (أَنَّ) den söz eder ve onun isim olduğunu, onda bir sılanın (fiilin) amel ettiğini zikreder, sonra da inne (إِنَّ)'in fiil

---

397 İbn Mâlik, 13.
398 Pâlûvî, 126.
399 Muhammed 47/22.
400 Diyanet, 508.
401 İbn Mâlik, 13.

konumunda olduğunu, dolayısıyla ‘أنَّ’de amel eden şeyin ‘إنَّ’de amel edemeyeceğini belirtir.[402]

Molla Câmî, “bu harflerin muta’addî fiile benzemelerinden ötürü ismini nasb ve haberini ref’ ederler, zira fiil de fâil ve mef’ûl alıp dolayısıyla ref’ ve nasb amelini yapar” satırlarına yer vermiştir.[403] Bu harfler: Te’kîd için “أنَّ” ve “إنَّ”, istidrâk için “لَكِنَّ”, teşbîh veya zan için “كَأَنَّ”, temennî için “لَيْتَ”, tereccî, işfâk veya ta’lîl için “لَعَلَّ”dir.[404]

es-Semerrâî,“إنّ” harfinin hemzesinin üç hali olduğunu, bunların; a) Kesranın vacip olduğu yerler, b) fethanın vacip olduğu yerler, c) ikisinin caiz olduğu yerler olarak maddelere ayırmıştır. Ayrıca bunu şu şekilde formüle etmiştir. Eğer ‘mastar’ ne “إنَّ”in ne de mamulünün yerine geçebiliyorsa kesralı, eğer yerlerine geçebiliyorsa fethalı, eğer iki ihtimal varsa hem kesralı hem de fethalı okumak caiz olur.[405]

2.10.1. İnne (إنّ)’nin Kesralı Gelmesi Gereken Yerler

Müellif, إنَّ’nin altı yerde kesralı gelmesinin vacip olduğunu zikretmiştir. Aşağıda ele alacaklarımız arasında zikretmeyeceğimiz üç kısım kısaca şunlardır:

1) İnne’nin cümlenin başında gelmesi,
2) Haberinde lâm olup kasemin cevabında gelmesi,
3) Ef’âl-i kulûbtan sonra gelmesi, (lâm ile ta’lîk[406] olma şartıyla).[407]
4) “حَيْثُ” zarfından sonra gelmesi,
5) Cisim olan bir isme haber olacak cümlenin başında gelmesi,

Geri kalanlar ise şunlardır:

2.10.1.1. Sadr-ı Sıla Olarak Gelmesi

63- إِنَّ قَارُونَ كَانَ مِنْ قَوْمِ مُوسَىٰ فَبَغَىٰ عَلَيْهِمْ ۖ وَآتَيْنَاهُ مِنَ الْكُنُوزِ مَا إِنَّ مَفَاتِحَهُ لَتَنُوءُ بِالْعُصْبَةِ أُولِي الْقُوَّةِ إِذْ قَالَ لَهُ قَوْمُهُ لَا تَفْرَحْ ۖ إِنَّ اللَّهَ لَا يُحِبُّ الْفَرِحِينَ[408]

---

[402] Sîbeveyh, III, 120.
[403] A. Rahmân b. Ahmed el-Câmî, *Mollâ Câmî (el-Fevâidu’d-diyâiyye)*, Mektebetu’l-Büşrâ, Karaçî 2011, s. 131-133.
[404] İbn Hişâm, 170.
[405] es-Semerrâî, I, 299.
[406] Ta’lîk için bkz. İbn Hişâm, 199.
[407] İbn ‘Akîl, I, 353-354.

"Şüphesiz Kârûn, Mûsâ'nın kavmindendi. Onlara karşı azgınlık etti. Biz ona, anahtarlarını (bile taşımak) güçlü bir topluluğa ağır gelecek hazineler verdik. Hani, kavmi kendisine şöyle demişti: "Böbürlenme! Çünkü Allah, böbürlenip şımaranları sevmez"[409]

Şâhid: Âyette geçen "مآ", ismi mansûbtur. "مَفاتِحَهُ" muzâf-muzâfun ileyh olup inne'nin haberi olur. Burada inne, mâbabadiyle birlikte "ما"nın sılası olur. Dolayısıyla "إنَّ", sıla cümlesinin başında gelmesinden ötürü kesralı gelmek zorunda olduğu gözlemlenmektedir.

2.10.1.2. Kavl (قوْل) Maddesinden Sonra Gelmesi

64- قَالَ إِنِّي عَبْدُ اللَّهِ آتَانِيَ الْكِتَابَ وَجَعَلَنِي نَبِيًّا[410]

"Bebek şöyle konuştu: "Şüphesiz ben Allah'ın kuluyum. Bana kitabı (İncil'i) verdi ve beni bir peygamber yaptı."[411]

Şâhid: Burada "إنَّ", isim ve haberiyle beraber "قالَ" maddesinden sonra gelip ona mef'ûl olduğundan hemzesi kesralı gelmiştir.

2.10.1.3. Hâl Cümlesinin Başında Gelmesi

65- كَمَا أَخْرَجَكَ رَبُّكَ مِنْ بَيْتِكَ بِالْحَقِّ وَإِنَّ فَرِيقًا مِنَ الْمُؤْمِنِينَ لَكَارِهُونَ[412]

"Nasıl ki, Rabbin seni hak uğruna (savaşmak üzere) evinden çıkarmıştı. Mü'minlerden bir grup ise bu konuda kesinlikle isteksizlerdi."[413]

Şâhid: "إنَّ", isim ve haberiyle birlikte "أخْرَجَكَ" fiilindeki mef'ûl olan "ك" zamirine hâl cümlesi olur. Dolayısıyla inne'nin meksûr gelmesi burada da vaciptir. "إنَّ" ile alakasından dolayı, "لَكارِهُونَ" cümlesinin başındaki lâmın da "lâm-ı muzahleka" olduğunu ayrıca anımsatmakta fayda görüyoruz.

---

[408] Kasas 28/76.
[409] Diyanet, 393.
[410] Meryem 19/30.
[411] Diyanet, 306.
[412] Enfâl 8/5.
[413] Diyanet, 176.

2.10.1.4. Elâ (ألآ)'dan Sonra Gelmesi

66- وَإِذَا قِيلَ لَهُمْ آمِنُوا كَمَا آمَنَ النَّاسُ قَالُوا أَنُؤْمِنُ كَمَا آمَنَ السُّفَهَاءُ أَلَا إِنَّهُمْ هُمُ السُّفَهَاءُ وَلَٰكِنْ لَا يَعْلَمُونَ[414]

"Onlara, "İnsanların inandıkları gibi siz de inanın" denildiğinde ise, "Biz de akılsızlar gibi iman mı edelim?" derler. İyi bilin ki, asıl akılsızlar kendileridir, fakat bilmezler."[415]

Şâhid: İstiftâhiye diye isimlendirilen "ألآ" harfinden sonra gelen "انَّ", meksûr olmuştur. İstiftâhiye (açılış) için olan "ألآ" hakkında Zemahşerî, aslında bunun, iki harften meydana geldiğini, bunların da; istifhâm hemzesi ile nefiy ما'sı olduğunu belirttikten sonra bu kelimenin mânasının: Kendinden sonra gelecek olan cümleyi tahakkuk ettirmek için gelen bir "tenbîh" edatı olduğunu, zira istifhâm nefiyye dâhil olduğunda tahkîk mânası taşıdığını ifade etmiştir.[416] Tenbîh ve tahkîkten sonra gelen şeyin de sadâret isteyeceği aşîkardır.

2.10.2. İnne (إنّ)'nin Kesra ve Fetha ile Okunması

Müellif, انَّ harfinin iki ihtimalli okunabilen yerleri açıklarken fâ-i cezâiyye'den sonra gelmesi halinde hem kesralı hem de fethalı okunabileceğini şu âyetle istişhâd etmiştir:

67- وَإِذَا جَاءَكَ الَّذِينَ يُؤْمِنُونَ بِآيَاتِنَا فَقُلْ سَلَامٌ عَلَيْكُمْ كَتَبَ رَبُّكُمْ عَلَىٰ نَفْسِهِ الرَّحْمَةَ أَنَّهُ مَنْ عَمِلَ مِنْكُمْ سُوءًا بِجَهَالَةٍ ثُمَّ تَابَ مِنْ بَعْدِهِ وَأَصْلَحَ فَأَنَّهُ غَفُورٌ رَحِيمٌ[417]

" Âyetlerimize iman edenler sana geldikleri zaman, de ki: "Selâm olsun size! Rabbiniz kendi üzerine rahmeti (merhameti) yazdı. Şöyle ki: Sizden kim cahillikle bir kabahat işler de sonra peşinden tövbe eder, kendini düzeltirse (bilmiş olun ki) O, çok bağışlayandır, çok merhamet edendir."[418]

Şâhid: Burada "انَّ" harfi hem kesra hem de fetha ile okunabilmektedir. Kesra ile okunduğunda, cümle olarak (isim ve heberiyle birlikte) مَنْ'in cevabı olur. Fetha ile

---

[414] Bakara 2/ 13.
[415] Diyanet, 2.
[416] Zemahşerî, I, 70.
[417] En'âm 6/54.
[418] Diyanet, 133.

okunduğu vakit de, mastar tevilinde mübtedâ olup haberi mahzûf olur. Takdiri şudur: فالغُفْرانُ جَزاؤُهُ.[419] فا'dan sonrasını kesra ile okumak kıyasa daha uygundur. Nitekim فا'dan sonra hem isim hem de fiil gelebilir. Böyle yerlerde ise, bu harfin kesralı gelmesi önceliklidir. Fakat sadece isim veya sadece fiil gelebilen yerlerde, bu harfin fethalı gelmesi daha uygundur.[420]

İbn 'Akîl, bu konuda fetha ve kesranın caiz olduğu yerleri açıklarken bu harfin isim ve haberiyle beraber cümle olarak bir mübtedâya haber olması gerektiğini vurgulamıştır. Konuyla alakası pek fazla olmasa bile müellifin bu minvalde ele aldığı şu âyete kısaca değinmek yerinde olur.

"سَبِّحِ اسْمَ رَبِّكَ الْأَعْلَى" Müellifin bu âyeti getirmesinin nedeni; "سَبِّحِ" fiili emrinin, mef'ûluyla cümle olarak mukadder bir mübtedâya haber olmasıdır. Takdirini şöyle yapar:...أَوَّلُ قِراءَتِي: سَبِّحِ

2.10.3. Enne (أنّ)'nin Haberine Lâm (ل) Bitişmesi

Bu konuda es-Semerrâî, muhatabın inkâr durumuna göre bir cümledeki vurguların arttırıldığını, dolayısıyla vurguyu pekiştirme için kullanılan إنَّ'den sonra bir de lâm harfinin gelmesi te'kîdi arttırmak ve muhatabı inandırmak için kullanıldığını belirtmiştir.[421]

*Kâfiye'*nin şârihi Radî, bu konuda şunları zikreder: İbtidâ lâmı, te'kîd ve ibtidâ mânası içerdiğinden sadr-ı kelâm ister, fakat إنَّ de te'kîd ve ibtidâ mânası içerdiğinden lâm harfini başa getirdiğimiz takdirde iki te'kîd edatı bir araya gelmiş olur ki bu da hoş karşılanmayan bir durumdur. Bundan dolayı "ل" harfi haberin başına getirilmiştir. Ayrıca إنَّ, âmil konumundadır. Âmil olan şey için de takdim evladır, hele bu amil harf ise, artık bu zaruret haline gelir. Zira bizatihi harf, amel etme konusunda zayıftır.[422]

---

[419] İbn 'Akîl, I, 321.
[420] Kâsım, 54.
[421] es-Semerrâî, I, 323.
[422] Radî el-Esterâbâdî, *Şerhu'r-Radî li Kâfiyeti İbn Hâcib* I-II, (thk.: Yahya Beşîr Mısrî), Câmi'atu'l-İslâm / Silsiletu neşri'r-Resâili'l-Câmi'iyye, Suud 1996, II, 1268.

Müellif, söz konusu lâm'ın إنَّ'den başka diğer harflerin haberlerinde gelmeyeceğini, ancak Kûfelilere göre لَكِنَّ'nin,[423] Muberred'e göre de fethalı olan أنَّ'nin haberinde gelebileceğini nakletmiştir.[424]

Enne (أنَّ)'nin haberinde lâm'ın geldiğine şu şâzkırâat ile istişhâd edilir:

68- وَمَا أَرْسَلْنَا قَبْلَكَ مِنَ الْمُرْسَلِينَ إِلَّا إِنَّهُمْ لَيَأْكُلُونَ الطَّعَامَ وَيَمْشُونَ فِي الْأَسْوَاقِ ۗ وَجَعَلْنَا بَعْضَكُمْ لِبَعْضٍ فِتْنَةً أَتَصْبِرُونَ ۗ وَكَانَ رَبُّكَ بَصِيرًا[425]

"Senden önce gönderdiğimiz bütün peygamberler de, şüphesiz, yemek yerler, sokaklarda gezerlerdi. Ey insanlar! Sabreder misiniz diye sizi birbirinizle sınarız. Rabbin her şeyi görür."[426]

Şâhid: Bu âyet, şâz olan kırâate göre "أنَّهُمْ" (fethalı) okunmuş olup haberinde lâm gelmiştir. Fakat bu durumda bu lâm'a "muzahleka lâm"ı denmez, zira o takdirde "أنَّ"nin kesralı okunması gerekirdi. O halde bu kırâate göre buradaki lâm, zaittir. "أنَّ" ise mastariyye olup takdiri şöyle olur: إلاَّ أنَّهُمْ يَأْكُلُونَ.[427]

2.10.4. İnne (إنّ)'nin Haberinde Zamîr-i Fasl'ın Başında Lâm (ل) Gelmesi

Yukarıda bahsi geçen ibtidâ lâmı ayrıca إنَّ'nin haberinin başında gelen zamîri fâsıl ile beraber gelir. Zamiri fâsıl, haberin sıfatla karıştırılmaması için, mübtedâ ile haber arasına giren merfû' munfâsıl sığadır. Yani "هُوَ"dir.[428] Aşağıdaki âyette olduğu gibi:

69- إِنَّ هَٰذَا لَهُوَ الْقَصَصُ الْحَقُّ ۚ وَمَا مِنْ إِلَٰهٍ إِلَّا اللَّهُ ۚ وَإِنَّ اللَّهَ لَهُوَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ[429]

"Şüphesiz bu (İsa hakkındaki) gerçek kıssadır. Allah'tan başka hiçbir ilâh yoktur. Şüphesiz Allah, mutlak güç sahibidir, hüküm ve hikmet sahibidir."[430]

Şâhid: Âyetin i'râbını kısaca yapacak olursak, "هَذَا": إنَّ'nin ismi, "هُوَ": zamiri fâsıl olup kendisine ibtidâ/müzahleka ل'ı dâhil olmuştur. "القَصَصُ" ise haber olur.[431]

---

[423] İbn 'Akîl, I, 363.
[424] İbn 'Akîl, I, 367.
[425] Furkân: 25/20.
[426] Diyanet, 360.
[427] Kâsım, 54.
[428] İbn 'Akîl, I, 372.
[429] Âli imrân: 3/62.
[430] Diyanet, 57.
[431] Kasım, 55.

2.10.5. İnne (إنّ)'nin İsmine Lâm (ل) Bitişmesi

إنَّ'nin ismi bazen haberinden sonra gelir. Böyle durumlarda söz konusu lâm-ı İbtidâ, isimde de gelebilir. İbn 'Akîl, zamiri fasl veya muteahhir olan isimde ibtidâ lâmı'nın gelmesi durumunda artık إنَّ'nin haberinde lâm'ın gelemeyeceğini ifade etmiştir. Dolayısıyla ortada ne gelirse gelsin lâm harfini alabilir.[432] Aşağıdaki âyet bunun şâhididir:

70- وَإِنَّ لَكَ لَأَجْرًا غَيْرَ مَمْنُونٍ[433]

"Şüphesiz sana tükenmez bir mükâfat vardır."[434]

Şâhid: Burada إنَّ'nin ismi olan "لأجْراً" kelimesi haber olan "لَكَ"den sonra gelmiş olup başına lâm-ı ibtidâ gelmiştir.

2.10.6. İn (إنْ) Muhaffefe

(وَخُفِّفَتْ إنَّ فَقَلَّ الْعَمَلُ وَتَلْزَمُ اللاَّمُ إذاَ ماَتُهْمَلُ)

"*İnne*, muhaffefe olduğunda amel etmesi azalır. Amel etmediğinde ise *lâm* gerekir."[435]

Muberred, *el-Muktadab* adlı eserinde "إنْ" harfinin dört şekilde geldiğini aşağıdaki sıraya göre zikretmiştir:

1. Cezâ anlamında kullanılması,
2. Mâ mânasında gelmesi,
3. Şeddeliden şeddesize dönüşmüş olan kullanım (başka bir ifadeyle, muhaffefe olan kullanım ki, konumuz şuan onunla alakalıdır),
4. Mâ ile beraber zait gelmesi (إماَّ).

Müberred, bu maddeleri sayarken her biri için kısa açıklamalarda da bulunur. Konu bağlamında ele aldığı "إنْ" ile ilgili şu açıklamasını da eklemekte fayda var; Eğer bu harfin sonrası merfû okunursa haberinde mutlaka "fârika lâm"ı bulunmalıdır ki onunla "إنْ" harfinin mûceb mânasında olduğu, nefiy olmadığı anlaşılsın. Fakat bu

---

[432] İbn 'Akîl, 373.
[433] Kalem: 68/3.
[434] Diyanet, 563.
[435] İbn Mâlik, 14.

harfin mabâdi mansûb okunursa o takdirde lâm'ın getirilmesine hacet yoktur, ancak te'kîd için gelmesi bunun dışındadır.[436]

es-Semerrâî, إنَّ'in "yalnızca isimlere has olma" özelliğinin muhaffefe إنْ'ne dönüşmesinden sonra sona erdiğini ve artık fiil cümlelerine de dâhil olabileceğini zikreder.[437]

Sîbeveyh, *el-Kitâb'ı*nda bu konuyla alakalı şu görüşlere yer verir: Bu harften sonra gelen cümle kimi zaman yemin mânası içermekle başlayabilir. Kimi zaman da bu harf, nâfiye mâ (ماَ)'sı anlamında gelip kelâmın mânasını ibtidâya doğru yönlendirir.[438]

Müellife göre إنَّ muhaffefeye dönüştüğünde ardından ibtidâ için sadece nevâsıh fiilleri gelebilir. Bu tezini de şu âyetlerle kanıtlamaya çalışmaktadır:

71- (...) وَمَا جَعَلْنَا الْقِبْلَةَ الَّتِي كُنْتَ عَلَيْهَا إِلَّا لِنَعْلَمَ مَنْ يَتَّبِعُ الرَّسُولَ مِمَّنْ يَنْقَلِبُ عَلَىٰ عَقِبَيْهِۚوَإِنْ كَانَتْ لَكَبِيرَةً إِلَّا عَلَى الَّذِينَ هَدَى اللَّهُ (...)[439]

"(...) Her ne kadar Allah'ın doğru yolu gösterdiği kimselerden başkasına ağır gelse de biz, yönelmekte olduğun ciheti ancak; Resul'e tabi olanlarla, gerisingeriye dönecekleri ayırt edelim diye kıble yaptık. (...)"[440]

72- وَإِنْ يَكَادُ الَّذِينَ كَفَرُوا لَيُزْلِقُونَكَ بِأَبْصَارِهِمْ لَمَّا سَمِعُوا الذِّكْرَ وَيَقُولُونَ إِنَّهُ لَمَجْنُونٌ[441]

"*Şüphesiz inkâr edenler Zikr'i (Kur'an'ı) duydukları zaman neredeyse seni gözleriyle devirecekler. (Senin için,) "Hiç şüphe yok o bir delidir" diyorlar."*[442]

73- وَمَا وَجَدْنَا لِأَكْثَرِهِمْ مِنْ عَهْدٍ وَإِنْ وَجَدْنَا أَكْثَرَهُمْ لَفَاسِقِينَ[443]

"Biz onların çoğunda, sözünde durma diye bir şey bulmadık. Ama gerçekten onların çoklarını yoldan çıkmış kimseler bulduk."[444]

Şâhid: Görüldüğü üzere 61, 62 ve 63 no'lu âyetlerde muhaffef olan إنْ'den sonra nevâsıh fiillerden sırasıyla "كاَنَتْ, يَكاَدُ" ve ef'âl-i kulûbtan "وَجَدَ" gelmiştir. Bu harften

---

[436] el-Muberred, Ebu'l-'Abbâs Muhammed, *Kitâbu'l-Muktedab* I-IV, (thk.: Muhammed A. Hâlik 'Adîme), Lecnetu ihyâi't-turâsi'l-İslâmî, Kahire 1994, II, 359-360.
[437] es-Semerrâî, I, 343.
[438] Sîbeveyh, III, 152-153.
[439] Bakara: 2/143.
[440] Diyanet, 21.
[441] Kalem: 68/51.
[442] Diyanet, 565.
[443] A'râf: 7/102.
[444] Diyanet, 162.

sonra fiil gelmesi durumunda o fiilin nevâsıhlardan gelmesi çok yaygın olup nevâsıhların dışında başka fiillerin gelmesi pek azdır.[445]

2.10.7. En (أنْ) Muhaffefe

İbn Mâlik, *el-Elfiyye*'de, müsakkale olan أنَّ'nin muhaffef olduğu durumlarda isminin içinde gizli, haberinin ise peşinden gelen cümle olduğunu zikretmiştir.[446]

es-Semerrâî, nahiv âlimlerinin söz konusu "أنْ" ile nâsb edatı olan "أنْ" arasında şöyle bir fark ortaya koyduklarını açıklar: muhaffefe olan "أنْ" "tahkik" ve "yakîn" faydası verirken buna karşılık nasb edatı olan "أنْ", "yakîn" faydası barındırmaz.[447]

Sîbeveyh, ayrıca bu konuda şu nükteyi de ifade etmiştir: "Lâm" ve benzeri harf-i cerler enne (أنَّ)'nin başından hazfedildikleri gibi bazen bu harfin başında da hazfedilirler.[448]

2.10.8. En (أنْ)'in Haberiyle Arasına Fâsıla Girmesi

Konuya başlamadan önceşu kısa izahı yapmak yerinde olacaktır. Şöyle ki, "أنْ" harfinin haberinin konumuna bağlı olarak "أنْ" ile alakalı hüküm de değişir. Dolayısıyla şu sayılacak hallerde "fâsıla"nın gelip gelmeyeceği öncelikle bilinmesi gerekir. Bunlar, haberin;

1. İsim cümlesi olması,

2. Fiil cümlesi olması (gayr-ı mutasarrıf),

3. Fiil cümlesi olması (mutasarrıf),

3.1. Duâ olması,

3.2. Gayr-ı duâ olması durumlarında söz konusu olur. Şimdi bunlar, sırasıyla ele alınmaya çalışılacaktır.

---

[445] es-Semerrâî, I, 343.
[446] İbn Mâlik, 14.
[447] es-Semerrâî, I, 350.
[448] Sîbeveyh, III, 154.

2.10.8.1. En (أنْ)'in Haberin İsim Cümlesi Olması

En (أنْ)'in haberinin isim cümlesi olması halinde kendisiyle haberi arasında fâsılaya gerek yoktur. Ancak nefiy kastedilmesi durumu bundan müstesna olup o takdirde nefiy edatıyla fâsıl olur.[449] Şu âyette olduğu gibi:

74- فَإِلَّمْ يَسْتَجِيبُوا لَكُمْ فَاعْلَمُوا أَنَّمَا أُنْزِلَ بِعِلْمِ اللَّهِ وَأَنْ لَا إِلَٰهَ إِلَّا هُوَ ۖ فَهَلْ أَنْتُمْ مُسْلِمُونَ[450]

"Eğer size (bu konuda) cevap veremedilerse, bilin ki o (Kur'an) ancak Allah'ın ilmiyle indirilmiştir ve O'ndan başka hiçbir ilâh yoktur. Artık Müslüman oluyor musunuz?"[451]

Şâhid: En'in ismi içinde gizli zamiri şan olup haberi isim cümlesi olan " لا إلَهَ إلاَّ هُوَ"dır. Görüldüğü üzere "أنْ", haberinden nefiy harfi ile fasledilmiştir. Fakat yukarıda da değinildiği gibi bunun sebebi, burada menfî mâna kast edilmesindendir.

2.10.8.2. Fiil Cümlesi Olması (Gayr-ı Mutasarrıf)

En'in haberi fiil cümlesi olarak gelirse bakılır; fiil ya mutasarrıftır veya gayr-ı mutasarrıftır.[452] Eğer gayr-ı mutasarrıfsa o takdirde fâsıl getirmeye hacet yoktur. Şu iki âyetten de anlaşıldığı üzere:

75- وَأَنْ لَيْسَ لِلْإِنْسَانِ إِلَّا مَا سَعَىٰ[453]

"İnsan için ancak çalıştığı vardır."[454]

76- أَوَلَمْ يَنْظُرُوا فِي مَلَكُوتِ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَمَا خَلَقَ اللَّهُ مِنْ شَيْءٍ وَأَنْ عَسَىٰ أَنْ يَكُونَ قَدِ اقْتَرَبَ أَجَلُهُمْ ۖ فَبِأَيِّ حَدِيثٍ بَعْدَهُ يُؤْمِنُونَ[455]

"Onlar göklerdeki ve yerdeki sınırsız hükümranlık ve nizama, Allah'ın yarattığı her şeye, ecellerinin yaklaşmış olabileceğine hiç bakmadılar mı? Peki, bundan sonra artık hangi söze inanacaklar?"[456]

---

[449] İbn 'Akîl, I, 386.
[450] Hûd: 11/14.
[451] Diyanet, 222.
[452] Mutasarrıf fiil: kendisinden mâzi, muzarî emir, ism-i fail, ism-i mef'ûl gibi sığaların türetilebildiği fiil türüdür. Gayr-ı mutasarrıf ise bunun aksidir.
[453] Necm: 53/39.
[454] Diyanet, 526.
[455] A'râf: 7/185.
[456] Diyanet, 173.

Şâhid: İki âyette de istişhâd noktası aynıdır. Yani أنْ harfinden sonra mutasarrıf olmayan fiiller -birincisinde لَيْسَ, ikincisinde" عَسَى- gelmiş ve bundan dolayı da fâsıl gelmemiştir.

2.10.8.3. Fiil Cümlesi Olması (Mutasarrıf)

A) Haberin duâ olması

Haber, mutasarrıf bir fiil cümlesi olup duâ olursa bu takdirde fâsıla gerekmez. Şu âyette olduğu gibi:

-

77- وَيَدْرَأُ عَنْهَا الْعَذَابَ أَنْ تَشْهَدَ أَرْبَعَ شَهَادَاتٍ بِاللَّهِ إِنَّهُ لَمِنَ الْكَاذِبِينَ * وَالْخَامِسَةَ أَنَّ غَضَبَ اللَّهِ عَلَيْهَا إِنْ كَانَ مِنَ الصَّادِقِينَ[457]

"Kocasının yalancılardan olduğuna dair Allah'ı dört defa şâhid getirmesi (Allah adına yemin etmesi), beşinci defada da eğer kocası doğru söyleyenlerden ise Allah'ın gazabının kendi üzerine olmasını dilemesi, kadından cezayı kaldırır."[458]

Şâhid: Âyette altı çizili cümlede bulunan "غَضبَ" fiili mutassarrıf olup أنْ'in haberidir, duâ makamında gelen bu cümleyle âmili arasına herhangi bir fâsıla girmemiştir.

Tabi burada geçen أنَّ'yi muhaffef olarak okuyan İmam Nâfi'e göre takdir böyle olur. Ayrıca bu kırâatte "غضب" kelimesi, "dât"ın kesrası ile fiile dönüşür, "الله" lafzı da merfû olarak fâil olur. Ya'kûb b. İshâk el-Hadramî (ö. 205 h.)'nin okuduğu diğer bir kırâatte ise "غَضَبُ اللهِ" şeklinde, yani bâ'nın zammesi ve lafzatullahın muzâfun ileyh olarak mecrûr okunmasıyla olur ki "غضب" kelimesi bu durumda masdar olur. Bu iki kırâatta da "وَالْخَامِسَةُ" kelimesi merfû okunmuştur. İmam Âsım'ın da aralarında bulunduğu bu iki kırâat dışında kalan okuyuşta ise âyet, malum vechiyle okunur. Yani şu şekilde olur: "وَالْخَامِسَةَ أَنَّ غَضَبَ اللَّهِ عَلَيْهَا".[459]

---

[457] Nûr: 24/8-9.
[458] Diyanet, 349.
[459] Pâlûvî, 98.

B) Haberin gayr-ı duâ olması

Müellif, bu durumda olan haberin, bir grup âlim tarafından fâsılanın gelmemesi esas alındığını, ancak nadir de olsa gelebildiğini belirtmiştir. Musannıfımızın da aralarında bulunduğu diğer bir grup âlim ise; hem fasılalı hem de fasılasız gelmesinin caiz olduğunu, fakat fasılanın gelmesinin daha iyi olduğunu savunmuşlardır.[460] İbn ‘Akîl, fâsılanın aşağıda sayacağımız 4 maddeden biriyle meydana geldiğini aktardıktan sonra bunları tek tek misalleriyle beraber serdetmiştir.[461] Şimdi burada âyetlerle istişhâd ettiği o maddeler kısaca ele alınmaya çalışılacaktır.

Birinci madde, haber cümlesi ile “أَنْ” arasına “قَدْ” harfinin fâsıl olması:

78- قَالُوا نُرِيدُ أَنْ نَأْكُلَ مِنْهَا وَتَطْمَئِنَّ قُلُوبُنَا وَنَعْلَمَ أَنْ قَدْ صَدَقْتَنَا وَنَكُونَ عَلَيْهَا مِنَ الشَّاهِدِينَ[462]

“Onlar, “İstiyoruz ki ondan yiyelim, kalplerimiz yatışsın. Senin bize doğru söylediğini bilelim ve ona, (gözü ile) görmüş şâhidlerden olalım” demişlerdi.”[463]

İkinci madde, tenfîs diye tabir edilen sîn (س) ve sevfe (سَوْفَ) harflerinden[464] biriyle fâsıla girmesidir. Sîn harfinin fâsıla olarak geldiğine dair İbn ‘Akîl, şâhid olarak şu âyeti getirir:

79- (…) عَلِمَ أَنْ سَيَكُونُ مِنْكُمْ مَرْضَىٰ (…)[465]

“(…) Allah, içinizde hastaların bulunacağını (…)”[466]

Üçüncü madde, nefiy harfleri ile fâsıla girmesi, aşağıda sunulacak üç âyette geçen; لَمْ ، لَنْ ، لا harfleri gibi:

80- أَفَلَا يَرَوْنَ أَلَّا يَرْجِعُ إِلَيْهِمْ قَوْلًا وَلَا يَمْلِكُ لَهُمْ ضَرًّا وَلَا نَفْعًا[467]

“Onlar bu heykelin, sözlerine karşılık vermediğini, kendilerinden hiçbir zararı uzaklaştıramayacağını ve onlara hiçbir fayda sağlayamayacağını görmezler mi?”[468]

---

[460] Fâsılanın gerekliliğini savunanlardan biri de İbn Hişâm olup *Şerhu Katri’n-nedâ*’da bu konuyu ele almıştır. Detaylı bilgi için bkz: İbn Hişâm, 176.
[461] İbn ‘Akîl, I, 387-389.
[462] Mâide: 5/113.
[463] Diyanet, 125.
[464] Tenfîs harfleri س ve سَوْفَ’den her biridir. Bkz. İbn ‘Akîl, I, 387.
[465] Muzzemmil: 73/20.
[466] Diyanet, 574.
[467] Tâha: 20/89.
[468] Diyanet, 317.

81- أَيَحْسَبُ الْإِنْسَانُ أَلَّنْ نَجْمَعَ عِظَامَهُ[469]

"İnsan, kendisinin kemiklerini bir araya getiremeyeceğimizi mi sanır?"[470]

82- أَيَحْسَبُ أَنْ لَمْ يَرَهُ أَحَدٌ[471]

"Kendisini kimsenin görmediğini mi sanıyor?"[472]

Dördüncü madde, fâsıla olarak لَوْ harfinin gelmesidir. Fakat müellifin de zikrettiği gibi, dil âlimlerindenbu harfi fâsıla sayanların sayısı epeyce azdır.[473] Kabul edenlere göre şu iki âyet delil gösterilebili:

83- وَأَنْ لَو اسْتَقَامُوا عَلَى الطَّرِيقَةِ لَأَسْقَيْنَاهُمْ مَاءً غَدَقًا[474]

"(Yine de ki: "Bana şöyle de vahyedildi): 'Eğer yolda dosdoğru olurlarsa, mutlaka onlara bol yağmur yağdırırız."[475]

84- أَوَلَمْ يَهْدِ لِلَّذِينَ يَرِثُونَ الْأَرْضَ مِنْ بَعْدِ أَهْلِهَا أَنْ لَوْ نَشَاءُ أَصَبْنَاهُمْ بِذُنُوبِهِمْ وَنَطْبَعُ عَلَىٰ قُلُوبِهِمْ فَهُمْ لَا يَسْمَعُونَ[476]

"Önceki sahiplerinden sonra yeryüzüne varis olanlara şu gerçek apaçık belli olmadı mı ki, biz dileseydik onları da (öncekiler gibi) günahları yüzünden cezalandırırdık. Biz onların kalplerini mühürleriz de onlar hakkı işitmezler."[477]

Şâhid: 78 no'lu âyetten 84'e kadar ki âyetlerde أنْ'den sonra mutasarrıf ve gayr-ı duâ olan fiiller gelmiştir. Bakıldığı zaman söz konusu âyetlerde geçen muhaffefe أنْ'lerinde isimleri gizli olduğu, haberi olan fiillerle aralarına fâsılaların girdiği görülebilir. Birinci âyette geçen "قَدْ", ikinci âyette "س", üçüncü maddedeki âyetlerde geçen "لا, لَنْ, لَمْ" harfleri, dördüncü maddedeki âyetlerde geçen "لَوْ" harfi, bunların hepsi birer fâsıl olarak gelmiştir.

---

469 Kiyâme: 75/3.
470 Diyanet, 576.
471 Beled: 90/7.
472 Diyanet, 593.
473 İbn 'Akîl, I, 388.
474 Cin: 72/16
475 Diyanet, 572.
476 A'râf: 7/100.
477 Diyanet, 162.

2.10.9. En (أنْ) ile Haberi Arasına Fâsıla Girmemesi

Yukarıda sözünü ettiğimiz "أنْ" ile alakalı; haberinin mutasarrıf bir fiil olması ve duâ olmaması durumunda fâsıla olmaksızın, olduğu gibi fiile bitişikliği kabul edenlerin görüşüne delil olarak İbn 'Akîl, şu âyetle istişhâd eder:[478]

85- وَالْوَالِدَاتُ يُرْضِعْنَ أَوْلَادَهُنَّ حَوْلَيْنِ كَامِلَيْنِۖ لِمَنْ أَرَادَ أَنْ يُتِمَّ الرَّضَاعَةَۚ (...)[479]

"-Emzirmeyi tamamlamak isteyenler için- anneler çocuklarını iki tam yıl emzirirler. (...)"[480]

Şâhid: Bu âyette mezkûr olan "يُتِمّ" kelimesi mutasarrıf bir fiil olup duâ makamında da gelmemesine rağmen fâsılasız gelmiştir. Bu görüş, burada geçen "أنْ" harfini muhaffefe kabul edenlere göredir. Bu görüşe göre aynı zamanda "يُتِمّ" fiili merfû okunup en'in haberi yapılır. Diğer bir şâz kırâatte ise "أنْ" harfini nasb edatından kabul ederek "يُتِمّ" fiilinin sonu yine merfû okunmuştur.[481] Bu iki kırâatte şâz okuyuşlardır. Sahih olan kırâat, أنْ'in nasb edatı sayılıp ardından gelen fiilin mansûb okunmasıdır.[482]

2.10.10. Keen (كأنْ) Muhaffefe

(وَخُفِّفَتْ كَأَنَّ أَيْضاً فَنُوِي مَنْصُوبُهاَ ، وَثَابِتاً أَيْضاً رُوِي)

"Muhaffef olan *keenne*'nin ismi, içinde gizli gelebildiği gibi zahir olarak geldiği de rivayet edilmiştir."[483]

Teşbîh edatı olan bu harf ile alakalı Sîbeveyh, "Halîl b. Ahmed'den "كَأَنَّ" hakkında bilgi istedim. O, bu harfin إنَّ ve teşbîh için olan ك'in bir araya gelmesinden oluştuğunu, fakat sonradan tek bir harf mesabesinde kullanıldığını söyledi" diye naklediyor.[484]

---

478 İbn 'Akîl, I, 388-389.
479 Bakara: 2/233.
480 Diyanet, 36.
481 Kâsım, 65.
482 Pâlûvî, 35.
483 İbn Mâlik, 14.
484 Sîbeveyh, III, 151.

“كَأَنَّ” harfi, teşbîh açısından bunun yalın hali olan “ك” harfinden daha vurgulu olduğunu nakleden Semerrâî, bu harfin haberinin nekre gelmesinde bir sakınca bulunmadığının altını çizmiştir.[485]

İbn Hişâm el-Ensârî, bu harfin vucûbî olarak amel ettiğini, haberinin müfred veya isim cümlesi olması durumunda ise fâsılaya gerek duymadığını, fakat fiil cümlesi olması halinde “لَمْ” veya “قَدْ” harfleriyle aralarına fâsıla girmesi gerektiğine vurgu yapmıştır.[486]

Müellifimiz de İbn Hişâm gibi düşündüğünüşu âyeti istişhâd ederek ortaya koymuştur:[487]

86- (...) فَجَعَلْنَاهَا حَصِيدًا كَأَنْ لَمْ تَغْنَ بِالْأَمْسِ كَذَٰلِكَ نُفَصِّلُ الْآيَاتِ لِقَوْمٍ يَتَفَكَّرُونَ[488]

“(...) sanki dün yerinde hiç yokmuş gibi, kökünden yolunmuş bir hâle getiririz. İşte düşünen bir toplum için, âyetleri böyle ayrı ayrı açıklıyoruz.”[489]

Şâhid: “كَأَنْ” harfinin ismi içinde gizli zamir-i şândır. “تَغْنَ” fiili onun haberi olup cezim edatı olan “لَمْ” harfi, fâsıl olarak gelmiştir.[490]

2.11. CİNSİNİ NEFİY EDEN LÂ (لا)

(عَمَلَ إِنَّ اجْعَلْ لِلاَ فِي النَّكِرَهْ مُفْرَدَةً جَاءَتْكَ أَوْ مُكَرَّرَهْ)

“*İnne*’nin amelini nekreda olmak kaydıyla ‘*lâ*’ için de sabit kıl! Bu, ister tek gelsin ister tekrarlansın, fark etmez.”[491]

Nevâsıhlardan sayılan bu harf ile alakalı es-Semerrâî, şunları zikreder: Bu harf, sadece nekreye dâhil olup marifeye dâhil olması durumunda o da nekreye tevil edilir. Ardından gelen isim, ya fetha üzere mebni veya mansûb gelir. Ayrıca mübtedânın başına gelip onu kendine isim, haberi de haber yapar. Bu açıklamadan sonra es-

---

[485] es-Semerrâî, I, 310.
[486] İbn Hişâm, 180-182.
[487] İbn ‘Akîl, I,
[488] Yûnus: 10/24.
[489] Diyanet, 210.
[490] Kâsım, 65.
[491] İbn Mâlik, 14.

Semerrâî, bu harfin amel etmesinin bir şartının da kesinlikle fâsılanın olmaması gerektiğine bağlamıştır. Aksi halde amel etmemesi söz konusu olacağını belirtmiştir.[492]

Yukarıda zikredilen özelliklerle beraber İbn Hişâm, üçüncü bir şart daha öne sürer ki o da: لا'nın isminin haberinden önce gelmesi, yani isim mukaddem, haber muahhar olmasıdır.[493]

2.11.1. Lâ (لا) ile İsminin Arasına Fâsıla Girmesi

İbn 'Akîl de bu harf ile ismi arasına bir fâsılanın girmemesi noktasında diğer nahiv âlimleriyle hemfikir olduğunu açıkça belirttikten sonra şu âyetle de bunu somutlaştırmaya çalışmıştır:[494]

87- لَا فِيهَا غَوْلٌ وَلَا هُمْ عَنْهَا يُنْزَفُونَ[495]

"Onda baş döndürme özelliği yoktur. Onlar, onu içmekle sarhoş da olmazlar."[496]

Şâhid: Görüldüğü üzere cinsini nefiy eden لا'nın ismi olan "غَوْلٌ" ile arasına "فِيهَا" ile fâsıla girmiştir. Bundan dolayı lâ'nın ameli iptal olmuş "غَوْلٌ" de merfû gelmiştir. Artık "فِيهَا" mukaddem haber,"غَوْلٌ" ise muahhar mübtedâdır.[497]

2.12. ظنّ VE BENZERLERİ

(انْصِبْ بِفِعْلِ الْقَلْبِ جُزْءي ابْتَدَاَ أعْنِي: رَأى ، خَالَ ، عَلِمْتُ ، وَجَداَ

ظَنَّ ،حَسِبْتُ ،وَزَعَمْتَ ،مَعَ عَدَّ حَجاَ ، دَرَى ، وَجَعَلَ اللَّذْ كَاعْتَقَدْ

وَهَبْ ، تَعَلَّمْ ، وَالَّتِي كَصَيَّراَ أيْضاً بِهاَ انْصِبْ مُبْتَدَأً وَخَبَراً)

"Ef'âl-i kulûb ile ibtidâ'nın iki cüz'ünü mansûb kıl! Bunlar: *Raâ, Hâle, 'Alime, Vecede, Zanne, Hasibe, Za'ame, 'Adde, Hacâ, Derâ, Heb, Te'allem* ve *İ'tkâd* mânasında kullanılan *Ce'ale,* fiilleridir. Ayrıca *Sayyera* gibi olan fiillerle de mübtedâ ve haberi mansûb kıl! "[498]

---

[492] es-Semerrâî, I, 361.
[493] İbn Hişâm, 189.
[494] İbn 'Akîl, I, 395.
[495] Sâffât: 37/47.
[496] Diyanet, 446.
[497] Kâsım, 66.
[498] İbn Mâlik, 15.

Nevâsıhların üçüncü kısmı olan ef'âl-i kulûb da, tıpkı diğer nevâsıhlar gibi mübtedâ ve haberin amelini bozar ve mübtedâyı mansûb yapıp kendine birinci mef'ûl, haberi de mansûb yapıp ikinci mef'ûl kılar.[499]

Yukarıda *el-Elfiyye*'den aktarılan "*Zanne* ve Benzerleri"ni kısaca ele alan İbn Mâlik'in bu ifadelerinden sonra müellifimiz, bu fiilleribelli kısımlara ayırıyor. Öncelikle bunları iki kısma ayırıp kendi içinde de ayrıca ayırıma tabi kılıyor:[500]

1. Ef'âl-i Kulûb:

a) Kesin bilgiye (Yakîn) delalet edenler: رَأىَ ، وَجَدَ ، عَلِمَ ، دَرَى ، تَعَلَّمْ

b) Bir tarafı tercih etmeye (Rüchân) delalet edenler: خاَ ل ، ظَنَّ ، حَسِبَ ، زَعَمَ ، عَدَّ ، حَجاَ ، جَعَلَ ، هَبْ

2. Ef'âlu't-Tahvîl: صَيَّرَ ، جَعَلَ ، وَهَبَ ، تَخِذَ ، اتَّخَذَ ، تَرَكَ ، رَدَّ

es-Semerrâî, ef'âl-i kulûb'a bu ismin verilmesinin nedeninin, bu fiillerin kalpte ve içte olmasından kaynaklandığını, zira kalbî ve bâtınî olup zâhirî ve hissî olmadıklarını zikreder.[501]

Şimdi, İbn 'Akîl'in bu fiillerden bir kısmını örneklendirmek amacıyla başvurduğu âyetleri ele almaya çalışalım:

2.12.1. Raâ (رأى)'nın Kullanımı

İbn 'Akîl, normal şartlarda '*yakîn*' için kullanılan "رَأىَ" fiilinin bazen "ظَنَّ" '*rüchân*' mânasında kullanıldığını belirtmiş ve şu âyetle istişhatta bulunmuştur:

88-إِنَّهُمْ يَرَوْنَهُ بَعِيدًا[502]

"Şüphesiz onlar o azabı uzak görüyorlar."[503]

Şâhid: Burada "يَرَى" fiili nevâsıh görevi görmüş, sonundaki zamiri birinci mef'ûl, "بَعِيداً" kelimesini ikinci mef'ûl yapmıştır. Fakat yakîn mânasında değilde "zan" mânasında gelmiştir. Görüldüğü üzere âyetin mealinde "görmek" mânası verilmiş fakat

---

[499] İbn Hişâm, 193.
[500] İbn 'Akîl, I, 416.
[501] es-Semerrâî, II, 6.
[502] Me'âric: 70/6.
[503] Diyanet, 567.

“zan” mânası verilecekse meal şöyle olmalıydı; onlar, “o azabı (ihtimalden) uzak görüyorlar”[504] veya “o azabın uzak olduğunu zannediyorlar”.[505]

2.12.2. Vecede (وَجَدَ)’nin Kullanımı

Bu fiil de “yakîn” ifade eden kısımdan olup عَلِمَ (bilmek) mânasında kullanılır:

89- وَمَا وَجَدْنَا لِأَكْثَرِهِمْ مِنْ عَهْدٍ وَإِنْ وَجَدْنَا أَكْثَرَهُمْ لَفَاسِقِينَ[506]

“Biz onların çoğunda, sözünde durma diye bir şey bulmadık. Ama gerçekten onların çoklarını yoldan çıkmış kimseler bulduk.”[507]

Şâhid: Yakîn mânası veren “وَجَدَ” burada “عَلِمَ” mânasında kullanılmıştır. Neticede “أَكْثَرَ” kelimesi birinci mef’ûl, “فَاسِقِينَ” ise ikinci mef’ûl olmuştur.

Aslında mealler[508], buraya “bulduk” mânası verir. Fakat burada “bildik” anlamı verilmesinin mânaya daha uygun düşeceği açıktır. Zira bu anlamı, Zemahşerî’nin aktardıkları da desteklemektedir. O, bu konuda şöyle diyor: “Burada geçen “وَجَدَ” fiili “عَلِمَ” mânasındadır. Bunun delili ise, muhaffefe olan “إِنْ” harfi ve ل’ı fârika’nın ona dâhil olmasıdır. Bu da, ancak mübtedâ ve haberde, ayrıca bunlara (mübtedâ-habere) dâhil olanlarda caiz olur.”[509]

2.12.3. Zanne (ظنّ)’nin Yakîn İçin Kullanımı

“ظَنَّ” fiilinde asıl olması gereken, “rüchân” kısmında kalıp o mânada amel etmesidir. Fakat bu genel geçer bir kâide olmadığını, bazen “yakîn” mânasında da kullanıldığını şu âyetle desteklemeye çalışmıştır:

90- وَعَلَى الثَّلَاثَةِ الَّذِينَ خُلِّفُوا حَتَّىٰ إِذَا ضَاقَتْ عَلَيْهِمُ الْأَرْضُ بِمَا رَحُبَتْ وَضَاقَتْ عَلَيْهِمْ أَنْفُسُهُمْ وَظَنُّوا أَنْ لَا مَلْجَأَ مِنَ اللَّهِ إِلَّا إِلَيْهِ ثُمَّ تَابَ عَلَيْهِمْ لِيَتُوبُوا إِنَّ اللَّهَ هُوَ التَّوَّابُ الرَّحِيمُ[510]

“Savaştan geri kalan üç kişinin de tövbelerini kabul etti. Yeryüzü bütün genişliğine rağmen onlara dar gelmiş, vicdanları da kendilerini sıktıkça sıkmış, böylece

---

[504] Komisyon, *Kur’ân-ı Kerîm ve Açıklamalı Meâli*, (10. Baskı), Yayın Matbaacılık, TDV, s. 567.
[505] Kâsım, 67.
[506] A’râf: 7/102.
[507] Diyanet, 162.
[508] *Diyanet Vakfı, Elmalılı Hamdi Yazır, Hayrat Neşriyat, Ömer Nasuhi Bilmen* meâllerinde söz konusu âyetin meâline bakılabilir.
[509] Zemahşerî, II, 127.
[510] Tevbe: 9/118.

Allah'(ın azabın)'dan yine O'na sığınmaktan başka çare olmadığını anlamışlardı. Sonra (eski hâllerine) dönsünler diye, onların tövbelerini de kabul etti. Şüphesiz Allah, tövbeyi çok kabul eden ve çok merhamet edendir."[511]

Şâhid: Âyette geçen "ظَنَّ" fiili, "yakîn" mânasında kullanılmış olup meal de buna işaret etmiştir. Amel etme noktasına gelince, daha önce muhaffefe olan "أنْ" konusunu işlerken bu harfin isminin içinde gizli olduğunu, haberinin ise peşinden gelen cümlenin olduğunu zikretmiştik. Burada da bu harf (أنْ), mâbadiyle beraber mastar tevilinde ظَنَّ'nin iki mef'ûlu yerine geçmiştir.

es-Semerrâî, bu âyette geçen "وَظَنُّوا أَنْ لَا مَلْجَأَ مِنَ اللَّهِ إِلَّا إِلَيْهِ ثُمَّ تَابَ عَلَيْهِمْ" kısmıyla alakalı; burada geçen "zan", "yakîn" için kullanılmadığını, zira âyetin mânasının "onlar, Allah'ın rahmetinden ve onları affetme beklentisinden ümitlerini kesmemiş iken" olması daha uygun olacağını, dolayısıyla makamın zan makamı olduğunu belirtmiştir.[512]

2.12.4. Ce'ale (جعل)'nin Ef'âl-i Kulûb Olarak Kullanımı

Bu fiil aslında hem ef'âl-i kulûb hem de tahvîl mânalarında kullanılır.[513] Müellifimiz de ilk etapta ef'âl-i kulûb'tan sayarak şu âyeti şâhid olarak getirmiştir:

91- وَجَعَلُوا الْمَلَائِكَةَ الَّذِينَ هُمْ عِبَادُ الرَّحْمَٰنِ إِنَاثًا أَشَهِدُوا خَلْقَهُمْ سَتُكْتَبُ شَهَادَتُهُمْ وَيُسْأَلُونَ[514]

"Onlar, Rahmân'ın kulları olan melekleri de dişi saydılar. Onların yaratılışına şâhid mi oldular? Onların (yalan) şâhidlikleri yazılacak ve sorgulanacaklardır."[515]

Şâhid: Ef'âl-i kulûb'ün rüchân kısmından olan "جَعَلَ" fiili burada "اعْتِقَاد" mânasında gelmiş ve "مَلائِكَة" kelimesi birinci mef'ûl, "إناثاً" ikinci mef'ûl olmuştur.[516]

2.12.5. Ce'ale (جعل)'nin Ef'âl-i Tahvîl Olarak Kullanımı

Yukarıda kısaca değindiğimiz gibi bu fiil tahvîl/tasyîr için de kullanılır. Buna örnek olarak şu âyet istişhâd edilmiştir:

92- وَقَدِمْنَا إِلَىٰ مَا عَمِلُوا مِنْ عَمَلٍ فَجَعَلْنَاهُ هَبَاءً مَنْثُورًا[517]

---

[511] Diyanet, 205.
[512] es-Semerrâî, II, 22.
[513] es-Semerrâî, II, 29.
[514] Zuhruf: 43/19.
[515] Diyanet, 489.
[516] Kâsım, 68.

"Onların yaptıkları bütün amellerine yöneldik ve onları dağılmış zerreciklere çevirdik."[518]

Şâhid: Âyette görüldüğü üzere "جَعَلَ" fiili tahvîl için gelmiştir. Zira meâlden de bu çok açık bir şekilde anlaşılmaktadır. Dolayısıyla söz konusu fiilde bulunan zamir (ه) birinci mef'ûl, "هَبَاءً" ikinci mef'ûl olmuştur.

2.12.6. Tehize (تَخِذَ) veİttehaze (اتَّخَذَ)'nin Kullanımı

93- فَانْطَلَقَا حَتَّىٰ إِذَا أَتَيَا أَهْلَ قَرْيَةٍ اسْتَطْعَمَا أَهْلَهَا فَأَبَوْا أَنْ يُضَيِّفُوهُمَا فَوَجَدَا فِيهَا جِدَارًا يُرِيدُ أَنْ يَنْقَضَّ فَأَقَامَهُ ۖ قَالَ لَوْ شِئْتَ لَاتَّخَذْتَ عَلَيْهِ أَجْرًا[519]

"Yine yola koyuldular. Nihayet bir şehir halkına varıp onlardan yiyecek istediler. Halk onları konuk etmek istemedi. Derken orada yıkılmaya yüz tutmuş bir duvar gördüler. Adam hemen o duvarı doğrulttu. Mûsâ, "İsteseydin bu iş için bir ücret alırdın" dedi."[520]

94-وَمَنْ أَحْسَنُ دِينًا مِمَّنْ أَسْلَمَ وَجْهَهُ لِلَّهِ وَهُوَ مُحْسِنٌ وَاتَّبَعَ مِلَّةَ إِبْرَاهِيمَ حَنِيفًا ۗ وَاتَّخَذَ اللَّهُ إِبْرَاهِيمَ خَلِيلًا[521]

"Kimin dini, iyilik yaparak kendini Allah'a teslim eden ve hakka yönelen İbrahim'in dinine tabi olan kimsenin dininden daha güzeldir? Allah, İbrahim'i dost edindi."[522]

Şâhid: Bu iki konunun birbiriyle olan irtibatından dolayı ikisini bir arada değerlendirmeyi uygun buluyoruz. Öncelikle iki âyetle ilgili bir ön değerlendirme yapılmaya çalışılacaktır.

Dil âlimlerinden kimi, bu iki fiilin (تَخِذَ ، اتَّخَذَ) aynı mânada kullanıldığını belirtmekteyken kimi de (mânadan ziyade) ikisinin türetildiği maddenin aynı olduğunu ifade etmiştir. Buna mukabil olarak başka âlimlere göre bu iki fiilin maddeleri tamamen birbirinden ayrıdır. Nahiv âlimlerinden bazısına göre ise, "تَخِذَ" fiili, "أَخَذَ"den türetilmiştir.[523]

---

[517] Furkân: 25/23.
[518] Diyanet, 361.
[519] Kehf: 18/77.
[520] Diyanet, 301.
[521] Nisâ: 4/125.
[522] Diyanet, 97.
[523] es-Semerrâî, II, 30.

İlk âyete gelince, burada geçen "تَخِذَ" fiili tahvîl mânasında kullanılmış ve iki mef'ûl almıştır şöyle ki, أَجْراً: birinci mef'ûl, عَلَيْهِ: ikinci mef'ûl olmuştur.

Bu âyette iki sahih kırâat cari olur; birincisi İmam Âsım'ın da aralarında bulunduğu çoğu kırâat İmamlarının okuyuşu olan şeddeli okuyuş (لَتَّخَذْتَ), diğeri ise İbn Kesîr, Ebû Amr ve Şeyh Ya'kûb'un okuyuşu olan tahfîf kırâatidir (لَتَخِذْتَ).[524]

İkinci âyette geçen "اتَّخَذَ" fiili de tahvîl anlamında kullanılmış ve iki mef'ûl almıştır. Bunlar: أَبْراهِيمَ ve خَلِيلاً kelimeleridir.

Neticede ihtilaflı olan bu iki fiil, mâna itibariyle aynıdır. Fakat "türeme" noktasında farklı görüşlerin mevcut olduğu anlaşılmaktadır. Binaenaleyh konuyu fazla uzatmadan bu kısa bilgilerle yetinilmeye çalışılacaktır.

2.12.7. Terake (تَرَكَ)'nin Kullanımı

Emîl Bedî' Ya'kûb, sözlüğünde bu fiilin tahvîl ve tasyîr mânasında kullanılması durumunda iki mef'ûl alabileceğini aski halde tahallî (boş bırakma) mânasında kullanılırsa bir mef'ûl alabileceğini belirtmiştir. Ayrıca birinci mânada kullanılırsa, mastar teviline giren "أَنَّ" ile isim ve haberine ve bu makamda olanlara (örneğin أَنْ) dâhil olamayacağını zikretmiştir.[525]

95- وَتَرَكْنَا بَعْضَهُمْ يَوْمَئِذٍ يَمُوجُ فِي بَعْضٍ وَنُفِخَ فِي الصُّورِ فَجَمَعْنَاهُمْ جَمْعًا[526]

"O gün biz onları bırakırız, dalga dalga birbirlerine karışırlar. Sonra sûra üfürülür de onları toptan bir araya getiririz."[527]

Şâhid: İki mef'ûl almış olan "تَرَكَ" fiili tahvîl mânasında kullanılmıştır. Burada iki tevil vadır, ilk tevile göre; birinci mef'ûl "بَعْضَ" kelimesi olup ikincisi ise "يَمُوج" cümlesidir. İkinci tevile göre ise; "تَرَكَ" fiili sedece bir mef'ûl alacağından "يَمُوج" cümle olarak "هُمْ" zamirinden hâl olur.[528]

---

[524] Palûvî, 86.
[525] Bedî' Ya'kûb, IV, 317.
[526] Kehf: 18/99.
[527] Diyanet, 303.
[528] Kâsım, 70.

2.12.8. Ef'âl-i Kulûb'ün Ta'lîk Olması (Amelden Düşmesi)

Ta'lîk: Ef'âl-i kulûb'ün lafzen amelden düşüp mahallen amel etmeye devam etmesidir. Kendisinden sonra gelen cümle mahallen mansûb olarak iki mef'ûl yerine geçer.[529] Bunun sebebi "ظَنَّ" ve benzerleri ile mamulleri (mef'ûlleri) arasına sadrı kelâm isteyen bir şeyin girmesidir.[530] Konu bütünlüğü içerisinde bakıldığında aynı çatı altında ele alınan "ilğâ" kavramına da kısaca temas etmek yerinde olacaktır.

İlğâ: Sadedinde bulunduğumuz fiillerin hem lafzen hem mahallen amelden düşmesi demektir. Bunun sebebi de, bu fiillerin iki mef'ûlü arasına girmesi veyahut en sonda gelmeleridir.[531]

Müellifimiz ta'lîk'in, mutasarrıf fiillerin hepsinde gerçekleşebileceğini, fakat mutasarrıf olmayan fiillerde ve ef'âl-i tahvîl'de ne ta'lîk ne de ilğâ'nın gerçekleşmesinin mümkün olamayacağını ifade ederken öte yandan ta'lîk'in gerçekleşmesinin vacip olduğu yerlerden birinin; bu fiillerden sonra nefiy مَا'sı veya nefiy anlamında olan "إنْ"vb. harflerden birinin gelmesi olduğuna vurgu yapar. Bu minvalde ele aldığı âyet, şudur:

96- يَوْمَ يَدْعُوكُمْ فَتَسْتَجِيبُونَ بِحَمْدِهِ وَتَظُنُّونَ إِنْ لَبِثْتُمْ إِلَّا قَلِيلًا[532]

"Allah'ın sizi (kabirlerinizden) çağıracağı, sizin de O'na hamd ederek emrine hemen uyacağınız ve (kabirlerinizde) pek az kaldığınızı sanacağınız günü hatırla!"[533]

Şâhid: Âyette geçen "تَظُنُّونَ" fiili ile mamûlü olan "لَبِثْتُمْ إلاّ قَلِيلاً" cümlesi arasına sadrı kelâm isteyen nafiye إنْ'i girmiştir. Dolayısıyla fiil, lafzen amel etmemiş fakat "لَبِثْتُمْ إلاّ قَلِيلاً" cümlesi mahallen mansûb onun iki mef'ûlü yerine kaimdir. Böylece ta'lîk gerçekleşmiş oluyor.

2.12.9. 'Alime (عَلِمَ)'nin Tek Mef'ûl Alması

(لِعِلْمِ عِرْفَانٍ وَظَنِّ تُهَمَهْ تَعْدِيَةٌ لِوَاحِدٍ مُلْتَزَمَهْ)

---

[529] Bedî' Ya'kûb, IV, 584.
[530] İbn Hişâm, 200.
[531] İbn Hişâm, 197.
[532] İsrâ: 17/52.
[533] Diyanet, 286.

"'*Alime, 'arafe'* mânasında, *zanne* de *'itteheme'* mânasında kıllanılırsa tek bir mef'ûl almaları îcâb eder."

Ef'âl-i kulûb'ün yakîn kısmından sayılan bu fiil, "bilmek" anlamında ise iki mef'ûl alır, fakat عَرَفَ (tanımak) mânasında gelirse tek mef'ûl alır.[534] Bunun delili şu âyeti kerimedir:

97- وَاللَّهُ أَخْرَجَكُمْ مِنْ بُطُونِ أُمَّهَاتِكُمْ لَا تَعْلَمُونَ شَيْئًا وَجَعَلَ لَكُمُ السَّمْعَ وَالْأَبْصَارَ وَالْأَفْئِدَةَ لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ[535]

"Allah, sizi analarınızın karnından, siz hiçbir şey bilmez durumda iken çıkardı. Şükredesiniz diye size kulaklar, gözler ve kalpler verdi."[536]

Şâhid: Âyette geçen "شَيْأً" kelimesi, تَعْلَمُونَ'ye mef'ûl olmuştur. Ondan başka da mef'ûl yoktur. Zira fiil, burada "عَرَفَ" mânasında gerçekleşmiştir.

es-Semerrâî, bu iki fiilin mâna itibariyle aralarında bir farkın olup olmaması noktasında nahivciler arasında ihtilaf olduğunu kaydetmiştir. Sözlerine şöyle devam eder: Kimine göre herhangi bir fark yokken, kimine göre ise şöyle bir fark vardır; "عَلِمَ" maddesi sıfatlarla ilgili, "عَرَفَ" maddesi ise zâtlarla ilintilidir. Zira "عَرَفْتُ زَيْداً" denildiği vakit, Zeyd'in sadece zatının tanındığı anlaşılır. Fakat "عَلِمْتُ زَيْداً قَائِماً" dendiğinde Zeyd'in vasıflarından en az birinin bilindiği ortadadır ("Ayakta olması" gibi).[537]

2.12.10. Zanne (ظنّ)'nin Bir Mef'ûl Alması

(لِعِلْمِ عِرْفَانٍ وَظَنِّ تُهَمَهْ تَعْدِيَةٌ لِوَاحِدٍ مُلْتَزَمَهْ)

"'Alime, 'arafe' mânasında, zanne de 'itteheme' mânasında kıllanılırsa tek bir mef'ûl almaları îcâb eder."[538]

Bir önceki konuda da aktardığımız bu beyiti burada aktarma ihtiyacı duyduk, nitekim 'zanne' fiilinin 'töhmet' (vehim) mânasında kullanıldığına dair İbn Mâlik'in bu beyti aşağıda getirilecek âyetle ilgili bize yardımcı olacaktır.

98- وَمَا هُوَ عَلَى الْغَيْبِ بِضَنِينٍ[539]

---

[534] İbn 'Akîl, I, 440.
[535] Nahl: 16/78.
[536] Diyanet, 274.
[537] es-Semerrâî, II, 7-8.
[538] İbn Mâlik, 15.

"O, gayb hakkında cimri değildir."[540]

Şâhid: Kırâat İmamlarından İbn Kesîr, Ebû 'Amr, Kisâî ve Ya'kûb'un râvilerinden Ruveys, âyette geçen "ضَنِين" kelimesini "ظَنِين" olarak okurlar. Geri kalan İmamlar ise malûm olan vech ile okumuştur.[541] İkisi de mütevatir kırâattır. Birinci kırâati esas alırsak âyette geçen "ظَنِين" kelimesi "مُتَّهَم" mânasında olup bir mef'ûl alır.

Ayrıca "ظَنِين" kelimesi, sıfatı müşebbehe olup 'faîl'in mef'ûl mânasında kullanıldığı yerlerden biridir. Bundan dolayı da "müttehem" takdiri yapılabiliyor.[542]

Meallere baktığımızda bu âyete farklı mânaların verildiğini müşahede ederiz. Zira kimi "cimrilik"[543] olarak alırken -ki yukarıda verilen mealde bu tercih edilmiştir- kimi "gizlemek"[544] olarak almış, kimi "suçlanma"[545] anlamında kullanırken kimi "töhmet altında tutulma"[546] diye mâna vermiştir, kimi de daha farklı yaklaşımlar sergilemiştir. Bu farklıların sebeplerinden biri de şüphesiz yukarıda değindiğimiz farklı okuyuşlardan kaynaklanmaktadır.

Bir örnek olma bağlamında, önemli tefsirlerden biri sayılan Beyzâvî'ye bakılırsa orada İmam Âsım ve ona paralellik arzeden İmamların okuyuşu olan "ضَنِين" kırâatı esas alınmış olup tefsirinde; "ضَنّ" kökünden türetildiği, bunun da "cimrilik etmez", yani "talim ve tebliğde cimrilik etmez" mânasına geldiği şeklindeki bir yaklaşımın kaydedildiği görülür.[547]

2.12.11. Raâ (رَأى)'nın İki Mef'ûl Alması

Müellifimiz, mastarı "الرُّؤْيا" olan bu fiilin "الْحُلْمِيَّة" (rüyada görme) mânasında olması halinde iki mef'ûl alacağını ve "رَأى الْحُلْمِيَّة" diye isimlendirileceğini ifade etmiştir. Buna örnek olarak şu âyeti istişhâd etmiştir:

---

[539] Tekvîr: 81/24.
[540] Diyanet, 586.
[541] Pâlûvî, 142-143.
[542] Kâsım, 72.
[543] Diyanet İşleri meâli; Elmalılı Hamdi Yazır; Ümit Şimşek meâli, Tekvîr: 81/24.
[544] Edip Yüksel meâli, Tekvîr: 81/24.
[545] Hasan Basri Çantay meâli, Tekvîr: 81/24.
[546] Diyanet İşleri Eski meâli; Ahmet Tekin meâli; Cemal Külünkoğlu meâli, Tekvîr: 81/24.
[547] Şeyhzâde, IV, 533.

99- وَدَخَلَ مَعَهُ السِّجْنَ فَتَيَانِۖ قَالَ أَحَدُهُمَا إِنِّي أَرَانِي أَعْصِرُ خَمْرًاۖ وَقَالَ الْآخَرُ إِنِّي أَرَانِي أَحْمِلُ فَوْقَ رَأْسِي خُبْزًا تَأْكُلُ الطَّيْرُ مِنْهُۖ نَبِّئْنَا بِتَأْوِيلِهِۖ إِنَّا نَرَاكَ مِنَ الْمُحْسِنِينَ[548]

"Onunla beraber zindana iki delikanlı daha girdi. Biri, "Ben rüyamda şaraplık üzüm sıktığımı gördüm" dedi. Diğeri, "Ben de rüyamda başımın üzerinde, kuşların yediği birekmek taşıdığımı gördüm. Bize bunun yorumunu haber ver. Şüphesiz biz seni iyilik yapanlardan görüyoruz" dedi."[549]

Şâhid: "أَرَىٰ" fiili burada "حُلْمِيَة" (rüyada görme) mânasında olup iki mef'ûl almıştır. Fiilin sonunda bulunan "ي" zamiri birinci mef'ûl, "...أَعْصِرُ" Cümlesi mahallen mansûb ikinci mef'ûl olur.

2.13. أَرَى-أَعْلَمَ VE BENZERLERİ

(إِلَى ثَلاَثَةٍ رَأى وَعَلِمَا عَدَّوْا إذاصاَراَ أرىَ وَ أعْلَماَ)

"*Raâ* ve *alime* fiilleri, *Erâ* ve *a'leme* olduklarında (mezid fiile dönüştüklerinde) üç mef'ûl alırlar."[550]

Bu iki fiil kendilerine hemze bitişmeden önce iki mef'ûl alırlardı, fakat hemze dâhil olduktan sonra artık üç mef'ûl alırlar. Bu durumda daha önce fâil olan isim artık üçüncü mef'ûl makamında vâki olacaktır. Zira bu, hemzenin özelliklerinden biridir. Örneğin, lâzım bir fiilin başına geldiği zaman onu bir mef'ûl alacak şekilde muteaddî yapar. Eğer bir mef'ûl alan muteaddî bir fiile bitişirse onu da iki mef'ûl alacak şekle sokar. Son olarak da iki mef'ûl alıyorsa, üç mef'ûl aldırır. Bu fiillerin benzerleri de şu şekilde sıralanabilir: أَعْطىَ ، كَسىَ ، نَبَّأَ ، أَخْبَرَ.[551]

2.13.1. E'tâ (أعطى)'nın Kullanımı

Bu fiil de iki mef'ûl alanlardandır. Mef'ûlleri, hazfedildiklerine işaret edecek hiçbir delil olmaksızın bazen birincisi, bazen ikincisi, bazen de ikisi hazfedilebilir.[552] Her iki mef'ûlün hazfedildiğine örnek şudur:

---

[548] Yûsuf: 12/36.
[549] Diyanet, 238.
[550] İbn Mâlik, 16.
[551] İbn 'Akîl, I, 452.
[552] İbn 'Akîl, I, 455.

100- فَأَمَّا مَنْ أَعْطَىٰ وَاتَّقَىٰ[553]

"Onun için kim (elinde bulunandan) verir, Allah'a karşı gelmekten sakınırsa…"[554]

Şâhid: Hiçbir delil olmaksızın "أعْطىَ" fiilinin iki mef'ûlü hazfedilmiş ve sadece fiil kalmıştır.

101- وَلَسَوْفَ يُعْطِيكَ رَبُّكَ فَتَرْضَىٰ[555]

"Şüphesiz, Rabbin sana verecek ve sen de hoşnut olacaksın."[556]

Şâhid: "أعْطىَ" fiilinin birinci mef'ûlü sonundaki "ك" zamiridir. İkinci mef'ûlü ise mahzûftur. Bu fiil, iki mef'ûlünden birinin hazfiyle mânası bozulmayanlardandır. Zira "أعْطَيْتُ صَدِيقِي دِرْهَماً" caiz olduğu gibi "أعْطَيْتُ صَدِيقي" cümlesiyle de iktifâ edilebilir. Çünkü ben son durumda "neyi" verdiğimi değil "kime" verdiğimi anlatma çabasındayım.[557]

Beyzâvî, hazfedilen mef'ûlün; nefsin kemâlatı, durumun net belirmesi ve dinin yücelmesi gibi mânalara işaret eden bir isim olduğunu zikreder.[558]

2.14. FÂİL

Malum/etken fiillerle kurulu cümlelerde işi yapan, olayı gerçekleştiren kişi ya da nesneye "fâil" denir.[559] Başka bir ifadeyle, fiil cümlesindeki fiil, isim (varlık) tarafından yapılıp ona isnâd edilir. Bu isimle isimlenene de, "fâil" denir.

Fâil fiilden sonra açıktan gelir, zahir değilse o halde gizli zamirdir diyen İbn Mâlik, fiilin tesniye veya cem' olma hususunda fâile uyma zorunluluğunun olmadığını belirtir. İbn Mâlik, şunları da ekler: Bazen gizli olan bir fiil, zahir olan fâili merfû kılabiliyor, "? مَنْ قَرَأ" sorusuna: "زَيْدٌ" demek suretiyle cevap vermek gibi.[560]

---

[553] Leyl: 92/5.
[554] Diyanet, 595.
[555] Duhâ: 93/5.
[556] Diyanet, 596.
[557] Kâsım, 74.
[558] Şeyhzâde, IV, 573.
[559] Çögenli, 105.
[560] İbn Mâlik, 16.

2.14.1. Fiilin Hazfi

İbn ‘Akîl, bu fiilin bazen de vucûben hazfedildiğini şu âyetle istişhâd eder:

102- وَإِنْ أَحَدٌ مِنَ الْمُشْرِكِينَ اسْتَجَارَكَ فَأَجِرْهُ حَتَّىٰ يَسْمَعَ كَلَامَ اللَّهِ ثُمَّ أَبْلِغْهُ مَأْمَنَهُۚ ذَٰلِكَ بِأَنَّهُمْ قَوْمٌ لَا يَعْلَمُونَ[561]

“Eğer Allah’a ortak koşanlardan biri senden sığınma talebinde bulunursa, Allah’ın kelâmını işitebilmesi için ona sığınma hakkı tanı. Sonra da onu güven içinde olacağı yere ulaştır. Bu, onların bilmeyen bir kavim olmaları sebebiyledir.”[562]

Şâhid: Âyetin başında geçen “أَحَدٌ” kelimesi mahzûf bir fiilin fâili olur. Burada fiilin hazfe gitmesi vacip olup sebebi ise, şartiye edatları “إِنْ ، إِذَا” harflerinden sonra bulunan merfû ismin mutlaka mahzûf bir fiili bulunmasındandır. Ayrıca mezkûr fiil, mahzûf olan fiili tefsir etmektedir. Zira bu harfler, fiile dâhil olan harflerdir, isme değil.[563] Dolayısıyla âyetin takdiri şöyledir: وَإِنْ(اسْتَجَارَكَ) أَحَدٌ مِنَ الْمُشْرِكِينَ اسْتَجَارَكَ.

Aynı şekilde إذا’dan sonra bulunan merfû ismin de mutlaka mahzûf bir fiille merfû kılınması gerekliliğine şu âyet şâhittir:

103- إِذَا السَّمَاءُ انْشَقَّتْ[564]

“Gök yarıldığı zaman…”[565]

Şâhid: İstişhad noktasında bir önceki âyetle aynıdır. Yani burada da fâil “ألسَّمَاءُ” mahzûf olan bir fiille merfû olmuş, açık olarak gelen mezkûr fiil “انْشَقَّتْ” ise hazfedilen fiili tefsir ediyor. Burada farklı olan şey, şart edatının “إِذَا” olmasıdır. Tabi bu görüş nahiv âlimlerinin cumhuruna göredir.[566] Bu görüşe muhalif olan farklı yaklaşımlar varsa da burada ele almamız konunun uzamasına sebep olacağından o konuya girmemeyi uygun buluyoruz.

2.14.2. Mef’ûlün Öne Geçmesi

İbn Mâlik, bir beyitinde şöyle der:

(… وَقَدْ يَجِئِ الْمَفْعُولُ قَبْلَ الْفِعْلِ)

---

[561] Tevbe: 9/6.
[562] Diyanet, 186.
[563] Kâsım, 76.
[564] İnşikâk: 84/1.
[565] Diyanet, 588.
[566] İbn ‘Akîl, I, 474.

"… Bazen mef'ûl fiilden önce gelir."[567]

Mef'ûl'de asıl olan munfasıl olmasıdır (kendisiyle fiili arasına bir fasılanın girmesidir). Yani fâilden sonra gelmesidir. Fakat bazen fâilden, bazen de fiilden önce gelir. Fiilden önce gelmeside bazen vacip, bazen de caizdir. İbn 'Akîl, mef'ûlün ismi şart olması veya ism-i istifham olması veyahut geriye düştüğü takdirde muttasıla dönüşecek olan munfasıl bir zamir olması durumlarında takdiminin vacip olacağını aktarmıştır.[568]

Ayrıca mef'ûlün cevâzen öne geçmesi durumunda herhangi bir iltibâs (karışıklık) meydana gelmemelidir. İltibâs durumunda öne geçmesi mümkün değildir. Örneğin:

ضَرَبَ مُوسىَ عِيسىَ burada mef'ûl عِسىَ'dır. Şayet مُوسىَ'nın önüne geçerse, i'râbının takdiri olmasından dolayı kim fâil kim mef'ûl bilinemez, karışıklık meydana gelir.[569]

Yukarıda bahsettiğimiz zamirin örneği şudur:

104- إِيَّاكَ نَعْبُدُ وَإِيَّاكَ نَسْتَعِينُ[570]

"(Allahım!) Yalnız sana ibadet ederiz ve yalnız senden yardım dileriz."[571]

Şâhid: Munfasıl ve mansûb bir zamir olan "إِيَّاكَ", ardından gelen "نَعْبُدُ" fiilinin mef'ûlüdür. Şayet fiilden sonra gelecek olsa muttasıl zamire dönüşüp takdiri şöyle olur: "نَعْبُدُكَ", fakat "نَعْبُدُ إِيَّاكَ" caiz değildir. Zira muttasıl kılma imkânı dururken böyle bir yola başvurulamaz. Netice olarak burada mef'ûlün takdimi vacip olur.

Şu noktaya temas etmekte fayda vardır; sadedinde bulunduğumuz konu fâil konusudur. Fakat son ele aldığımız konu ise mef'ûl konusuydu. Bu, marfûattan mansûbata bir geçiş gibi görünse de aslında fâil konusuyla yakın irtibatlıdır, hatta iç içedir. Zira mef'ûlün takdimi demek; önce fâilin önüne, sonra fiilin önüne geçmesi demektir. Bu da demek oluyor ki, fâil bazen muahhar olabiliyor. Hatta mef'ûl, fiilin önüne geçip onun takdiminin vacip olduğu tartışılan bir durumda bile fâilden kopmak, onunla irtibatı kesmek mümkün değildir. Çünkü fiilin önüne geçen, tariki evlâ ile fâilin önüne geçmiş olur.

---

[567] İbn Mâlik, 17.
[568] İbn 'Akîl, I, 485.
[569] es-Semerrâî, II, 54.
[570] Fâtiha: 1/5.
[571] Diyanet, 1.

2.15. NÂİB-İ FÂİL

(يَنُوبُ مَفْعُولٌ بِهِ عَنْ فاَعِلٍ فِيماَ لَهُ ، كَنِيلَ خَيْرُ نائِلٍ)

"Mef'ûlün bih, bazen fâilin yerine geçer ve onun hükmünü alır. '*Nîle hayru nâilin*' gibi."[572]

Müberred, bu konuda şu kaydı düşer: Nâib-i fâil merfûdur, hâlbuki onun yerine geçen mef'ûlün hakkı mansûb olmaktır. Bunun sebebi, fâil hazfedilince onun yerine bir şey kaim olmalıdır, zira fâilsiz hiçbir fiil yoktur. Fiil ile fâil tek şey mesabesindedir. (Onun yerine en yakınında bulunan mef'ûl geçince) artık (aslı mef'ûl olan) fâil ile fiil yekvücut olurlar. Çünkü birbirinden bağımsız değildirler.[573]

es-Semerrâî, fâilin hazfe gidip onun yerine bir naibin geçmesinin pek çok sebebi olabileceğini ve bunların; lafzî bir sebep olan secî ve manzumenin düzeni gibi, manevî bir sebep olan cehl veya ilm (ondan haberdar olma) gibi, zikredilmesinin amaç dışı olması gibi, korkudan hazfedilmesi vb. durumlardan ötürü hazfedilebileceğini belirtmiştir.[574]

2.15.1. Kîle (قِيلَ) ve Ğîda (غِيضَ)'de İşmam Yapılması

İbn 'Akîl, meçhul sığalı, sülasi, aynü'l-fiil'i mu'tel (ecvef) olan bir fiilin fâu'l-fiili hakkında üç vecih ile okunabildiğini zikretmiştir.

1. İhlâsul-kesr (hâlis kesra ile okuma) örnek: قِيلَ ، بِيعَ.
2. İhlâsud-dam (hâlis zamme ile okuma) örnek: قُولَ ، بُوعَ.
3. İşmâm (fâ'nın harekesini zamme ile kesra arası bir şekilde okumak)

İşmâm: lügatte, "koklatmak" mânasına gelir. Istılahta ise; "*Sükûndan sonra damme harekesine işaret ederek dudakların ileriye doğru toplanmasıdır*" şeklinde tarif edilir.[575]

İşmâm, sadece telaffuz esnasında ortaya çıkabilir, yazıya aktarılamaz.[576]

---

[572] İbn Mâlik, 17.
[573] Müberred, IV/50.
[574] es-Semerrâî, II, 72.
[575] İsmail Kraçam, *Kur'ânı Kerîm'in Faziletleri ve Okunma Kâideleri,* (15. Baskı), Lord Matbaacılık, İstanbul 2009, 270.
[576] İbn 'Akîl, I, 502-505.

Kur'ân-ı Kerîm'de işmâm ile ilgili âyetler vardır, fakat son maddeye uygun olarak müellifimiz, şu âyeti şâhid getirir:

105- وَقِيلَ يَا أَرْضُ ابْلَعِي مَاءَكِ وَيَا سَمَاءُ أَقْلِعِي وَغِيضَ الْمَاءُ وَقُضِيَ الْأَمْرُ وَاسْتَوَتْ عَلَى الْجُودِيِّ وَقِيلَ بُعْدًا لِلْقَوْمِ الظَّالِمِينَ[577]

"Ey yeryüzü! Yut suyunu. Ey gök! Tut suyunu" denildi. Su çekildi, iş bitirildi. Gemi de Cûdî'ye oturdu ve "Zalimler topluluğu, Allah'ın rahmetinden uzak olsun!" denildi."[578]

Şâhid: Âyette mezkûr olan "قِيلَ" ve "غِيضَ" kelimeleri işmâm ile okunmuştur. Bu, yazıda belli olmayıp telaffuzda belirginleşen bir okuyuştur.[579]Ayrıca bu gibi kelimelerde Yûsuf suresinin 11. Âyeti hariç İmam Âsım'ın kırâatine göre işmâm yapılmadığı anlaşılmaktadır.[580]

2.15.2. Mef'ûlün bih Dışında Mahzuf Olanın Nâib-i Fâil Olması

Eğer meçhul bir fiilden sonra; mef'ûlün bih, mastar, zarf, car ve mecrûr gelirse, Basralılar -Ahfeş hariç- hazfedilen fâilin yerine mef'ûlün bih'in geçmesi gerektiği kanaatindeler. Mef'ûlün bih var olduğu sürece başka bir şeyin nâib olması caiz değildir. Bunun aksine varid olan durumlar ise şâz veya müevveldir. Kûfeliler ise, mef'ûlün bih'in varlığına rağmen başkası da fâilin naibi olabileceği görüşündedirler. Delilleri ise Ebû Ca'fer'in kırâatıdır:[581]

106- قُلْ لِلَّذِينَ آمَنُوا يَغْفِرُوا لِلَّذِينَ لَا يَرْجُونَ أَيَّامَ اللَّهِ لِيَجْزِيَ قَوْمًا بِمَا كَانُوا يَكْسِبُونَ[582]

"İnananlara söyle, Allah'ın (ceza) günlerinin geleceğini ummayanları (şimdilik) bağışlasınlar ki Allah herhangi bir topluma (kendi) kazandığının karşılığını versin."[583]

Şâhid: Kûfeliler, bu âyette geçen "يَجْزِيَ" fiili muzârisini kırâat İmamlarından Ebû Ca'ferin yüczâ (يُجْزَى) kırâatına[584] istinaden ardından gelen "قَوْماً" kelimesi mef'ûlün bih olup "بِماَ" car ve mecrûrü ise mahallen merfû naibi fâil olur. Fakat Basralılar, bu kırâatın

---

[577] Hûd: 11/44
[578] Diyanet, 225.
[579] Kâsım, 76.
[580] Pâlûvî, 72.
[581] İbn 'Akîl, I, 508-509.
[582] Câsiye: 45/14.
[583] Diyanet, 499.
[584] Pâlûvî, 125.

şâz olduğunu öne sürerler.[585] Aslında sahih derecesinde kabul edilen kırâatler arasında sayılan, başka bir ifadeyle aşere İmamları arasında 8. Sırada yer alan Ebû Ca'fer'in[586] okuyuşuna "şâz kırâat" tabirinin kullanılması ne denli doğru bir iddia olduğu tartışılabilir.

2.16. İŞTİĞÂL

Emîl Bedî Ya'kûb'un tarif ettiğine göre iştiğâl: Mansûb bir isim mukaddem olur, ondan sonra da o isme dönen zamirde amel eden bir âmil gelir, o âmil de, zamire değil de o ismin başına gelseydi onu ya lafzen ya da mahallen mansûb kılardı. Örneğin: زَيْداً ضَرَبْتُهُ. Bedî Ya'kûb, iştiğâl'in üç rüknü olduğunu, bunların kısaca; Meşğûl (âmil/fiil), meşğûlün bih (isme dönen zamir), meşğûlün anh (mukaddem olan isim).[587] Ayrıca şunu da eklemek gerekir ki, mezkûr fiil, mahzûf fiili tefsir eder.

2.16.1. Meşğûlün anh (İsmin) Mansûb Gelmesi

İbn 'Akîl, bu konunun nahiv âlimleri tarafından beş kısma ayrıldığını;

1. Nasbın vacip olması,

2. Ref'in vacip olması,

3. İki ihtimalin caiz olup nasbın tercih edilmesi,

4. İki ihtimalin caiz olup ref'in tercih edilmesi,

5. İki ihtimalin eşit olması.[588]

Müellifimiz, dördüncü maddeyi şöyle açıklıyor: Başta gelen ismi; mansûb veya merfû olmasını vacip kılacak veya nasbı tercih kılacak veyahut iki ihtimalin eşit olduğunu gerektiren bir şeyin bulunmaması durumudur. Burada tercih edilenin ref' olduğunu, fakat nasbın gelmesinde de bir sakıncanın olmadığının altını çizen İbn 'Akîl, nasbı gelmesine cevaz vermeyenlere ise şu âyeti delil olarak öne sürer:[589]

---

[585] Kâsım, 78.
[586] Karaçam, 158.
[587] Bedî' Ya'kûb, II, 208.
[588] İbn 'Akîl, I, 520-524.
[589] İbn 'Akîl, I, 528.

107- جَنَّاتُ عَدْنٍ يَدْخُلُونَهَا وَمَنْ صَلَحَ مِنْ آبَائِهِمْ وَأَزْوَاجِهِمْ وَذُرِّيَّاتِهِمْ وَالْمَلَائِكَةُ يَدْخُلُونَ عَلَيْهِمْ مِنْ كُلِّ بَابٍ[590]

"Bu sonuç da Adn cennetleridir. Atalarından, eşlerinden ve çocuklarından iyi olanlarla beraber oraya girerler. Melekler de her bir kapıdan yanlarına girerler (ve şöyle derler…)"[591]

Şâhid: Kırâatı aşerede bulunmayan bir okuyuşa göre, âyetin başında geçen "جَنَّاتِ" (elif-tâ ile cem' olanlardan olduğu için) "tâ"nın kesrası ile okunmuş ve mansûb olmuştur. Yukarıda sayılan maddelerden dördüncü kısma girmesine rağmen ref' tercih edilmemiş nasb ile okunmuştur. Âyette geçen "يَدْخُلُونَ", mahzûf olan fiili tefsir etmektedir. Takdiri şudur: يَدخُلُونَ جَنَّاتِ عَدْنٍ يَدْخُلُونَهَا. Fakat sahih kırâate göre, bu kelimenin merfû okunması esastır.[592] Dördüncü maddede asıl olması gereken de budur.

2.17. MÜTEADDÎ VE LÂZIM FİİLLER

"el-Fi'lu'l-vâkı'" ve "el-Fi'lu'l-mucâviz" de denilen muteaddî fiilin tarifi şöyle yapılmıştır; hiçbir harfin veya ona benzer şeylerin yardımına ihtiyacı olmaksızın kendi kendine bir, iki veya üç mef'ûlün bih alabilen fiildir. Lâzimî fiil ise, kendi başına mef'ûl alabilmesi için harf ve benzeri araçlara gereksinim duyan fiildir.[593]

Başka bir ifadeyle: muteaddî, fâilden sadır olan fiilin mef'ûle geçmesi (geçişli fiil), lâzım; fâilden sadır olan fiilin mef'ûle geçmemesidir (geçişsiz fiil).

2.17.1. Mef'ûlün Hazfi

Mef'ûl, aslında fadla'dır (fazlalıktır). Kelamda ümde (asıl/rükün) olan fiil ve fâildir. Dolayısıyla mef'ûlün hazfi bir zarara yol açmıyorsa[594] hazfedilmesinde herhangi bir sakınca yoktur.[595]

Şu âyetlerde bu mef'ûlün hazfedilişi gibi:

---

590 Ra'd: 13/23.
591 Diyanet, 251.
592 Sahih kırâatlerde bu okuyuşun mevcut olmadığına dair bilgi için bkz. Pâlûvî, 76-77.
593 Bedî' Ya'kûb, VII, 151.
594 Mef'ûlün bir suale cevap olması veya hasr edilmiş olması gibi durumlarda hazfedildiği takdirde bir eksiklik oluşacağından dolayı hazfinin caiz olmadığı zikredilir. Bkz: İbn 'Akîl, I, 544.
595 İbn 'Akîl, I, 543.

108- فَأَمَّا مَنْ أَعْطَىٰ وَاتَّقَىٰ[596]

"Onun için kim (elinde bulunandan) verir, Allah'a karşı gelmekten sakınırsa…"[597]

109- وَلَسَوْفَ يُعْطِيكَ رَبُّكَ فَتَرْضَىٰ[598]

"Şüphesiz, Rabbin sana verecek ve sen de hoşnut olacaksın."[599]

110- قَاتِلُوا الَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَلَا بِالْيَوْمِ الْآخِرِ وَلَا يُحَرِّمُونَ مَا حَرَّمَ اللَّهُ وَرَسُولُهُ وَلَا يَدِينُونَ دِينَ الْحَقِّ مِنَ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ حَتَّىٰ يُعْطُوا الْجِزْيَةَ عَنْ يَدٍ وَهُمْ صَاغِرُونَ[600]

"Kendilerine kitap verilenlerden Allah'a ve ahiret gününe iman etmeyen, Allah'ın ve Resûlünün haram kıldığını haram saymayan ve hak din İslâm'ı din edinmeyen kimselerle, küçülerek (boyun eğerek) kendi elleriyle cizyeyi verinceye kadar savaşın."[601]

Şâhid: Her üç âyette de mef'ûlün hazfi söz konusudur. Birinci âyette, "أعْطىَ" fiilinin mef'ûlü mahzûf olup "ماَ أُمِرَ بِإِخْراَجِهِ"cümlesidir.[602] İkinci âyet, 101 no'lu âyetle aynıdır, oraya bakılabilir. Üçüncü âyet ise İbn 'Akîl'in de ifade ettiği gibi birinci mef'ûl mahzûf olup "كُمْ" zamiridir, ikinci mef'ûl mezkûr olan "الْجِزْيَةَ"dir. Dolayısıyla "يُعْطُوكُمُ الْجِزْيَةَ" diye takdir edilir.[603] Bu hazifler mef'ûlün fadla olmasından kaynaklan caiz durumlardır.

2.18. MEF'ÛLÜN MUTLAK

İbn Hişâm'ın tarif ettiği şekliyle mef'ûlün mutlak; Fiilin lafzından veya onun mânasında olan bir âmilin kendisine dâhil olduğu mastardır. Ayrıca bu mastarcümlede "fazlalık" konumundadır.[604] Müellifimiz ise mef'ûlün mutlak'ı; mansûb olup ya âmilini te'kîd, ya nev'ini veya adedini beyan eden bir mastardır.[605]

---

596 Leyl: 92/5.
597 Diyanet, 595.
598 Duhâ: 93/5.
599 Diyanet, 596.
600 Tevbe: 9/29.
601 Diyanet, 190.
602 İbn Kesîr, VIII, 418.
603 İbn 'Akîl, I, 544.
604 İbn Hişâm, 250.
605 İbn 'Akîl, I, 557.

2.18.1. Mastara Niyâbet (كُلّ - بَعْض)

Bazen mastara delalet eden başka şeyler onun yerine geçebiliyor. Örneğin; Mastarın *külliyeti, ba'ziyeti, nev'îliği, sıfatı, hey'eti, mürâdifi, zamiri* vb. şeyler naib olabiliyor.[606]

Bunlardan bir tanesi de küll (كُلّ) kelimesidir. Onun da şartı, mastara izafe edilmesidir. Şu âyette olduğu gibi:

111- وَلَنْ تَسْتَطِيعُوا أَنْ تَعْدِلُوا بَيْنَ النِّسَاءِ وَلَوْ حَرَصْتُمْ فَلَا تَمِيلُوا كُلَّ الْمَيْلِ فَتَذَرُوهَا كَالْمُعَلَّقَةِ وَإِنْ تُصْلِحُوا وَتَتَّقُوا فَإِنَّ اللَّهَ كَانَ غَفُورًا رَحِيمًا[607]

"Ne kadar uğraşırsanız uğraşın, kadınlar arasında adaleti yerine getiremezsiniz. Öyle ise (birine) büsbütün gönül verip ötekini (kocası hem var, hem yok) askıda kalmış kadın gibi bırakmayın. Eğer arayı düzeltir ve Allah'a karşı gelmekten sakınırsanız, şüphesiz Allah çok bağışlayıcı ve çok merhamet edicidir."[608]

Şâhid: Âyette mastara (الْمَيْلِ) izafe edilen "كُلَّ" kelimesi "تَمِيلُوا" fiilinin mef'ûlü mutlakı olmuştur. Yukarıda mef'ûlün mutlakı tarif ederken onun; "fiilin lafzından veya mânasından olma" şartını zikretmiştik. Burada her ne kadar "كُلّ" kelimesi fiilinin lafzından değilse de onun lafzından olan bir mastara izafesinden dolayı cevaza medardır.

2.18.2. Mastara Niyâbet (Zamir)

Aynı şekilde mastara dönen zamir de onun yerine geçebiliyor. Bunun örneği de âyetten istişhâd edilir:

112- قَالَ اللَّهُ إِنِّي مُنَزِّلُهَا عَلَيْكُمْ فَمَنْ يَكْفُرْ بَعْدُ مِنْكُمْ فَإِنِّي أُعَذِّبُهُ عَذَابًا لَا أُعَذِّبُهُ أَحَدًا مِنَ الْعَالَمِينَ[609]

"Allah da, "Ben onu size indireceğim. Ama ondan sonra sizden her kim inkâr ederse, artık ben ona kâinatta hiçbir kimseye etmeyeceğim azabı ederim" demişti."[610]

---

[606] es-Semerrâî, II, 159.
[607] Nisâ: 4/19.
[608] Diyanet, 98.
[609] Mâide: 5/115.
[610] Diyanet, 126.

Şâhid: Âyette geçen "لاَ أُعَذِّبُهُ" cümlesinin sonunda bulunan zamir, "أعَذِّبُ" fiiline mef'ûlün mutlak olup kendinden önce geçen "عَذاَباً"mastarına döner. Takdiri şudur: لاَ أعَذِّبُ الْعَذاَبَ.

2.18.3. Mastara Niyâbet (Aded)

Mastara bazen de aded (sayı) naiblik yapar. Şu âyette olduğu gibi:

113- وَالَّذِينَ يَرْمُونَ الْمُحْصَنَاتِ ثُمَّ لَمْ يَأْتُوا بِأَرْبَعَةِ شُهَدَاءَ فَاجْلِدُوهُمْ ثَمَانِينَ جَلْدَةً وَلَا تَقْبَلُوا لَهُمْ شَهَادَةً أَبَدًاۚ وَأُولَٰئِكَ هُمُ الْفَاسِقُونَ[611]

"Namuslu kadınlara zina isnat edip sonra da dört şâhid getiremeyenlere seksen değnek vurun. Artık onların şâhidliğini asla kabul etmeyin. İşte bunlar fâsık kimselerdir."[612]

Şâhid: Cem'i müzekeri sâlim'e mulhak olan "ثَماَنِينَ", kendinden önce gelen "فاجْلِدُوهُمْ" fiili için mef'ûlün mutlak olur.

2.18.4. Mastarda Amel Eden Fiilin Hazfi

(وَماَ لِتَفْصِيلٍ كَإِمّاَ مَنّاَ عاَمِلُهُ يُحْذَفُ حَيْثُ عَنّاَ)

"*'İmmâ mennâ*' gibi tafsîl için olanlarda nerede olursa olsun âmilleri hazfedilir."[613]

Kendinden önce geçenin sonucunu tafsîl etmek için gelen mastarın âmili, vucûben hazfedilir. Şimdi bu konuyu şu âyet üzerinde daha anlaşılır kılmaya çalışalım:

114- فَإِذَا لَقِيتُمُ الَّذِينَ كَفَرُوا فَضَرْبَ الرِّقَابِ حَتَّىٰ إِذَا أَثْخَنْتُمُوهُمْ فَشُدُّوا الْوَثَاقَ فَإِمَّا مَنًّا بَعْدُ وَإِمَّا فِدَاءً حَتَّىٰ تَضَعَ الْحَرْبُ أَوْزَارَهَاۚ ذَٰلِكَ (...)[614]

"(Savaşta) inkâr edenlerle karşılaştığınız zaman boyunlarını vurun. Nihayet onları çökertip etkisiz hâle getirdiğinizde bağı sıkı bağlayın (sağ kalanlarını esir alın).

---

[611] Nûr: 24/4.
[612] Diyanet, 349.
[613] İbn Mâlik, 20.
[614] Muhammed: 47/4.

Artık bundan sonra (esirleri) ya karşılıksız ya da fidye karşılığı salıverin. Savaş sona erinceye kadar hüküm budur.(...)"[615]

Şâhid: Âyette mezkûr olan "مَنّاً" ve "فِداَءً" kelimeleri mastardır. Kendilerini mansûb eden fiil vucûben hazfedilmiştir. Ayrıca "إمّاَ" şartiyesi, âyette de belirtildiği üzere; "*Nihayet onları çökertip etkisiz hâle getirdiğinizde…"* Cümlesinin sonucunu tafsîl etmek için gelmiştir. Zira tutulan esirler "ya karşılıklı ya da karşılıksız salıverilmesi", tutuklamanın bir neticesidir. Mahzûf olan fiille beraber âyetin takdiri şudur: إمّا تَمُنُّونَ مَنّاً وَإمّاَ تفْدُونَ فِداَءً.

2.19. MEF'ÛLÜN LEH

İbn Hişâm, mef'ûlün leh'i şöyle tarif eder: Fiilin oluş sebebini (nedenini, niçinini) bildiren mef'ûl olup mezkûr olan fiilin hadesi, kendisi için işlendiği şeyin ismidir. Âmiliyle zaman ve fâilde müşterektir.[616] İbn 'Akîl ise şöyle tarif eder: İllet bildiren bir mastar olup âmiliyle zaman ve fâil yönünden ortak olan isimdir.[617]

Harf-i cersiz gelmesi için şu üç şartın berâber bulunması gerekir. Şâyet biri eksik olursa, mef'ûlün leh harf-i cerli gelir: 1) Mastar olmalıdır, 2) fiilin fâili ile mef'ûlün leh'in fâili aynı olmamalıdır, 3) ta'lîl mânası anlaşılmalıdır.[618]

Bu mef'ûle aynı zamanda "mef'ûlün lieclih" de denir. Ayrıca sayılan şartları dörde ve beşe çıkaranlar da vardır.[619]

2.19.1. Mef'ûlün Leh'in Muzâf Olması

Mef'ûlün leh ile ilgili yukarıda zikrettiğimiz şartları yerindeyse üç hal söz konusudur; 1) Elif-lâm ve izâfeli olmaması, 2) elif-lâm ile olması, 3) izâfeli olmasıdır.[620] İlk iki seçeneğe herhangi bir açıklama getirmeden ilgili âyetin istişhâd edildiği üçüncü madde kısaca izah edilecektir.

---

[615] Diyanet, 506.
[616] İbn Hişâm, 253.
[617] İbn 'Akîl, I, 574.
[618] İbn Hişâm, 253.
[619] es-Semerrâî, II, 222-224.
[620] İbn 'Akîl, I, 575.

Muzâf olması durumunda, cer veya nasb ile okunması eşittir. Mansûb gelişine şu âyeti kerime istişhâd edilebilir:

115- أَوْ كَصَيِّبٍ مِنَ السَّمَاءِ فِيهِ ظُلُمَاتٌ وَرَعْدٌ وَبَرْقٌ يَجْعَلُونَ أَصَابِعَهُمْ فِي آذَانِهِمْ مِنَ الصَّوَاعِقِ حَذَرَ الْمَوْتِ وَاللَّهُ مُحِيطٌ بِالْكَافِرِينَ[621]

"Yahut onların durumu, gökten yoğun karanlıklar içinde gök gürültüsü ve şimşekle sağanak hâlinde boşanan yağmura tutulmuş kimselerin durumu gibidir. Ölüm korkusuyla, yıldırım seslerinden parmaklarını kulaklarına tıkarlar. Oysa Allah, kâfirleri çepeçevre kuşatmıştır."[622]

Şâhid: Âyette geçen "حَذَرَ" kelimesi mef'ûlün leh'tir. Zira parmaklarını kulaklarına tıkamalarının sebebi, ölüm korkusudur. Dolayısıyla "يَجْعَلُونَ" fiilinin illeti olan mef'ûlün leh, muzâf olarak gelmiş ve mansûp olarakkırâat edilmiştir.

2.20. MEF'ÛLÜN FÎH

es-Semerrâî, Basra nahiv âlimleri tarafından mef'ûlün fîh'e zarf isminin verildiğini zikreder. Zarf'ın ise, içine eşyaların bırakılabileceği kap anlamında olduğunu dolayısıyla mef'ûlün fîh'e "zarf" denmesinin sebebi de şöyle açıklanır: Eşya, bir kabın içinde nasıl durabiliyorsa, işlenen fiiller de zaman ve mekânda işlendiklerler, dolayısıyla onlar da "zarf" görevi görmüş olur.[623] Ayrıca nahivcilerin, zaman ve mekâna ancak "فِي" mânası barındırdıkları zaman zarf ismini verdiklerini belirtmiştir. Fakat "فِي" harfi açıktan gelirse yine o şekilde isimlendirmediklerini de sözlerine eklemiştir.[624]

Sîbeveyh, *el-Kitâb*'ında zarf diye isimlendirilen ne varsa bunların bazen zarf olmaktan düşüp isim olarak gelebildiğini belirtmiştir. Şu örneği de buna delil olarak getirir: دارُكَ ذاتُ الْيَمِينِ.

İbn Hişâm'ın da ifade ettiği gibi; Mef'ûlün fîh, ism-i zaman veya mübhem olma şartıyla ism-i mekândan oluşur.[625]

---

[621] Bakara: 2/19.
[622] Diyanet, 3.
[623] es-Semerrâî, II, 179.
[624] es-Semerrâî, II, 179.
[625] İbn Hişâm, 256.

2.20.1. Mutasarrıf Zarf

İbn ‘Akîl, ism-i zaman ile ism-i mekânın mutasarrıf ve gayr-ı mutasarrıf diye iki kısma ayrıldığını belirtmiş ve zaman ve mekândan mutasarrıf olanların zarf ve gayr-ı zarf olarak gelebildiklerini ifade ettikten sonra bunlardan gayr-ı mutasarrıf olanların, “سَحَرَ” örneğinde olduğu gibi muayyen bir gün kastedilmesi şartıyla sadece zarf veya şibih zarf gelebildiğini zikretmiştir. Bunun yanında eğer “سَحَرَ” kelimesinden muayyen bir zaman dilimi kastedilmezse bu durumda o, artık mutasarrıf olup fakat yine zarftır diyerek konuyu özetlemiştir.[626] Örneğini şu âyetle verir:

116- إِنَّا أَرْسَلْنَا عَلَيْهِمْ حَاصِبًا إِلَّا آلَ لُوطٍ ۖ نَجَّيْنَاهُمْ بِسَحَرٍ[627]

“Şüphesiz biz de üzerlerine taşlar savuran bir rüzgâr gönderdik. Yalnız Lût’un ailesi başka. -Katımızdan bir nimet olarak- bir seher vakti onları kurtardık.”[628]

Şâhid: Âyette geçen “سَحَرٍ” kelimesi muayyen/belli bir gün olmadığından dolayı mutasarrıf olarak gelmiştir. Yani “*seherlerden bir seher*” diye tabir edilir.

2.21. MEF’ÛLÜN MA’AH

Ma’iyet (birliktelik) bildiren vâv (و) harfinden sonra gelip cümlede ‘fazla’lık konumunda olan bir isim olup fiil veya fiilin hem harfleri hem de mânasını barındıran bir şeyden sonra gelendir.[629]

2.21.1. Vâv (و)’ın Ma’iyyet İçin Olup Olmaması

İbn ‘Akîl, bu konuda şu ayrıntıyı verir: Söz konusu vâv’dan sonra gelen isim ya mâkabline atfedilmesi mümkün olur veya mümkün olmaz, **mümkün olduğu** takdirde de ya zayıf olarak atfedilir veya zayıf değildir. Şayet atfedilmesi zayıf değilse onun merfû gelmesi mansûb gelmesinden daha uygundur. Fakat atfedilmesinde bir zayıflık söz konusu ise, o zaman mansûb gelmesi merfû gelmesinden daha evlâdır. **Mümkün olmadığı** takdirde ise o ismin ma’iyyet (birliktelik) veya ona layık bir fiilin takdir edilmesiyle mansûb gelmesi gereklidir. Şu âyette bu iki ihtimal söz konusudur:

---

[626] İbn ‘Akîl, I, 586-587.
[627] Kamer: 54/34.
[628] Diyanet, 529.
[629] İbn Hişâm, 258.

117- وَاتْلُ عَلَيْهِمْ نَبَأَ نُوحٍ إِذْ قَالَ لِقَوْمِهِ يَا قَوْمِ إِنْ كَانَ كَبُرَ عَلَيْكُمْ مَقَامِي وَتَذْكِيرِي بِآيَاتِ اللَّهِ فَعَلَى اللَّهِ تَوَكَّلْتُ فَأَجْمِعُوا أَمْرَكُمْ وَشُرَكَاءَكُمْ ثُمَّ لَا يَكُنْ أَمْرُكُمْ عَلَيْكُمْ غُمَّةً ثُمَّ اقْضُوا إِلَيَّ وَلَا تُنْظِرُونِ[630]

"Nûh'un haberini onlara oku. Hani o, bir vakit kavmine şöyle demişti: "Ey kavmim! Eğer benim konumum ve Allah'ın âyetleriyle öğüt vermem size ağır geliyorsa, (biliniz ki) ben sadece Allah'a dayanıp güvenmişim. Artık siz de (bana) ne yapacağınızı ortaklarınızla beraber kararlaştırın ki, işiniz size dert olmasın! Bundan sonra bana hükmünüzü uygulayın; bana mühlet de vermeyin!"[631]

Şâhid: Âyette mezkûr olan "وَشُرَكَاءَكُمْ" lafzını kendisinden önceki "أَمْرَكُمْ" kelimesine atfedemeyiz. Zira atfedersek "أَمْرَكُمْ" kelimesinin âmili olan "أَجْمِعُوا" fiili, matûfün (شُرَكَاءَكُمْ) başına da gelmiş olur ki takdiri şöyle olur: أَجْمِعُوا شُرَكَاءَكُمْ bu da caiz değildir. Nitekim Araplar, جَمَعْتُ شُرَكَائِ derler.

Sonuç olarak; a) isim, ma'iyyet vâv (و)'ıylamansûb olup takdiri: فَأَجْمِعُوا أَمْرَكُمْ مَعَ شُرَكَاءِكُمْ olur, b) o isme uygun bir fiil takdir edilip o fiilin mef'ûlü kılınır. Bunun da takdiri şudur: فَأَجْمِعُوا أَمْرَكُمْ واجْمَعُوا شُرَكَاءَكُمْ.[632]

2.22. HÂL

Emîl Bedî Ya'kûb'un yaptığı tarif şudur: Hâl; Fiil işlenirken onu işleyenin durumu açıklanan ve cümlede fudla (terkîb açısından fazlalık) olan müştak bir isimdir.[633] Bu tariften yola çıkarak şöyle bir tanımlamada daha bulunabiliriz: Hâl; fiil işlenirken, fâilin, mef'ûlün veyahut her ikisinin durumunu gösteren mansûb bir isimdir.

İbn Hişâm, hâl'de üç şartın gerçekleşmesini öngörmüştür;

1. Vasıf/müştak olmalıdır.

2. Yer aldığı cümlede "fazla" olmalıdır.

3. "كَيْفَ" ile sorulan soruya cevap olabilmelidir.[634]

Müberred, hâl'de amel eden şey, ancak fiil veya fiil yerine geçen, ona delalet eden bir şey olması gerektiğini zikrettikten sonra şunları da ilave eder; Binaenaleyh âmil fiil

---

[630] Yûnus: 10/71.
[631] Diyanet, 216.
[632] İbn 'Akîl, I, 596.
[633] Bedî' Yâ'kûb, V, 162.
[634] İbn Hişâm, 262.

ise hâl, öne de geçebilir arkaya da düşebilir. Fakat âmil fiile delalet eden bir nâib ise o takdirde hâl, sadece âmilden sonra gelmelidir.[635]

2.22.1. Sâhibu'l-Hâl Nekre Olup Sıfat ile Tahsis Edilmesi

Zi'l-hâl (sâhibu'l-hâl)'in hakkı, marife olmasıdır. Herhangi bir etken olmadığı sürece genelde nekre gelir.[636] Şu durumlarda olduğu gibi:

1) Hâl'in nekreye takdîm olması,
2) Nekrenin sıfatla tahsis olması,
3) Nekrenin izafe ile tahsis olması,
4) Nekrenin nefiy veya şibih nefiy gelmesi gibi.

Müellifimiz, yukarıdaki maddeleri örnekleriyle açıklamıştır.[637] Burada yalnızca ilgili âyetlerle yapılan istişhâd kısımlarına değinilecektir. Sıfatla tahsis edilmesine şu âyet şâhid getirilmiştir:

118- فِيهَا يُفْرَقُ كُلُّ أَمْرٍ حَكِيمٍ * أَمْرًا مِنْ عِنْدِنَآ إِنَّا كُنَّا مُرْسِلِينَ[638]

"Katımızdan bir emirle her hikmetli iş o gecede ayırt edilir. ...biz peygamberler göndermekteyiz."[639]

Şâhid: Âyette hâl, "أَمْراً" kelimesi olup zi'l-hâl ise, "أَمْرٍ" kelimesidir, nekre olmasına rağmen bunun caiz olmasının sebebi, ardından gelen "حَكِيمٍ" ile vasıflanmış olmasıdır.[640]

2.22.2. Sâhibu'l-Hâl Nekre Olup İzafe ile Tahsis Edilmesi

Zi'l-hâl'in nekre olup izafe ile tahsis olduğuna dair istişhâd edilen âyet de şudur:

119- وَجَعَلَ فِيهَا رَوَاسِيَ مِنْ فَوْقِهَا وَبَارَكَ فِيهَا وَقَدَّرَ فِيهَا أَقْوَاتَهَا فِي أَرْبَعَةِ أَيَّامٍ سَوَاءً لِلسَّائِلِينَ[641]

---

[635] Müberred, IV, 300.
[636] İbn 'Akîl, I, 633.
[637] Detaylı bilgi için bkz. İbn 'Akîl, I, 633-636.
[638] Duhân: 44/4-5.
[639] Diyanet, 495.
[640] İbn 'Akîl, I, 636.
[641] Fussilet: 41/10.

"O, dört gün içinde (dört evrede), yeryüzünde yükselen sabit dağlar yarattı, orada bolluk ve bereket meydana getirdi ve orada rızık arayanların ihtiyaçlarına uygun olarak rızıklar takdir etti."[642]

Şâhid: İstişhad noktası, hâl olan "سَوَاءً" kelimesi ile zi'l-hâl olan "أَرْبَعَةِ أيامٍ" izafe tamlamasıdır. "سَوَاءً" kelimesinin "أَرْبَعَة" lafzına hâl olmasını caiz kılan şey, أَرْبَعَة'nin أيّام zarfına izafesi sebebiyledir.[643]

2.22.3. Sâhibu'l-Hâl Nekre Olup nefiy'den Sonra Gelmesi

Zi'l-hâl'in nekre olup nefiyden sonra gelerek tahsis edildiğine şâhid olarak getirilen âyet de şudur:

120- وَمَا أَهْلَكْنَا مِنْ قَرْيَةٍ إِلَّا وَلَهَا كِتَابٌ مَعْلُومٌ[644]

"Helâk ettiğimiz her memleketin mutlaka bilinen bir yazısı (belli vakti) vardır."[645]

Şâhid: Âyette mezkûr olan **"**وَلَهَا كِتَابٌ مَعْلُومٌ" cümlesi mahallen mansûb "قَرْيَةٍ" için hal olur. Görüldüğü zi'l-hâl nekre olmasına rağmen hâl cümlesi almıştır. Fakat bunun sebebi de hâl cümlesinin nefiyden sonra gelmesidir.[646]

İbn 'Akîl, burada şu noktaya da temas etmektedir; malum olduğu üzere nekreden sonra geleni ona sıfat kılmak bir kaide haline gelmiştir. Fakat burada cümleyi "قَرْيَةٍ" için sıfat yapamayız. Zira vâv harfi, sıfat ile mevsûfu arasına giremez. Bunun yanında "إلاَّ" edatının bulunması da buna manidir. Nitekim sıfat ile mevsûfu arasına "إلاّ" istisna edatı da giremez.[647]

Buna mukabil Zemahşerî, aynı görüşte olmayıp "وَلَهَا كِتَابٌ مَعْلُومٌ" cümlesinin "قَرْيَةٍ" için sıfat olduğunu zikreder.[648]

2.22.4. Sâhibu'l-Hâl'in Muzâfun ileyh Olması

(وَلاَ تُجِزْ حالاً مِنَ الْمُضافِ لَهْ إلاَّ إذاَ اقْتَضىَ الْمُضافُ عَمَلَهْ)

---

[642] Diyanet, 476.
[643] İbn 'Akîl, I, 637.
[644] Hicr: 15/4
[645] Diyanet, 261.
[646] İbn 'Akîl, I, 638.
[647] İbn 'Akîl, I, 638.
[648] Zemahşerî, II, 520

"Hâl'in muzâfun ileyh'e gelmesi caiz değildir. Fakat muzâf, hâl'de amel edebiliyorsa o zaman caiz olur."[649]

Hâl cümlesi muzâfun ileyh'e şu iki durumda gelebilir:

1. Muzâf, ism-i fâil, mastar, vb. fiil mânası barındıran âmillerden biri olursa o takdirde hâl, muzâfun ileyh'e gelir. Aksi takdirde gelemez. Aşağıdaki âyet bunu daha iyi anlaşılır kılacağı ümit edilir:

121- إِلَيْهِ مَرْجِعُكُمْ جَمِيعًا وَعْدَاللَّهِ حَقًّاۚ إِنَّهُ يَبْدَأُ الْخَلْقَ ثُمَّ يُعِيدُهُ لِيَجْزِيَ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ بِالْقِسْطِۚ وَالَّذِينَ كَفَرُوا لَهُمْ شَرَابٌ مِنْ حَمِيمٍ وَعَذَابٌ أَلِيمٌ بِمَا كَانُوا يَكْفُرُونَ[650]

"Hepinizin dönüşü ancak O'nadır. Allah, bunu bir gerçek olarak va'detmiştir. Şüphesiz O, başlangıçta yaratmayı yapar, sonra, iman edip salih ameller işleyenleri adaletle mükâfatlandırmak için onu (yaratmayı) tekrar eder. Kâfirlere gelince, inkâr etmekte olduklarından dolayı, onlar için kaynar sudan bir içki ve elem dolu bir azap vardır."[651]

Şâhid: Âyette geçen "جَمِيعاً" kendinden önce geçen "كُمْ" zamirine -muzâfun ileyh olmasına rağmen- hâl olmuştur. Bunu caiz kılan şey, muzâf'ın yani "مَرْجِعُ" kelimesinin hâlde amel edebilen bir âmil olmasıdır. Zira "مَرْجِعُ" kelimesi mastar olup fiil mânası taşımaktadır.[652]

2. Muzâf, muzâfun ileyh'in bir cüz'ü veya muzâfun ileyh'in varlığı ile kendisine ihtiyaç duyulmayan muzâfın cüz'ünün benzeri olduğu takdirde hâl yine muzâfun ileyh'e gelebilir. Bir cüz'ü olmasına örnek şudur:

122- وَنَزَعْنَا مَا فِي صُدُورِهِمْ مِنْ غِلٍّ إِخْوَانًا عَلَىٰ سُرُرٍ مُتَقَابِلِينَ[653]

"Biz, onların kalplerindeki kini söküp attık. Artık onlar sedirler üzerinde, kardeşler olarak karşılıklı otururlar."[654]

Şâhid: Âyette geçen "إِخْوَاناً" kelimesi, muzâfun ileyh olan "هِمْ" zamirine hâl olmaktadır. Bunun caiz olmasının sebebi ise, muzâf olan "صُدُور" kelimesi muzâfun ileyh olan هِمْ'in bir cüz'ü olmasındandır. Yani onların kalpleri, onlardan bir parça

---

[649] İbn Mâlik, 24.
[650] Yûnus: 10/4.
[651] Diyanet, 207.
[652] Kâsım, 92.
[653] Hicr: 15/47.
[654] Diyanet, 263.

olması hasebiyle muzâf ile muzâfun ileyh birbirinden bağımsız ele alınamamıştır. Cüz'ünün benzeri olmasına örnek şudur:

123- ثُمَّ أَوْحَيْنَا إِلَيْكَ أَنِ اتَّبِعْ مِلَّةَ إِبْرَاهِيمَ حَنِيفًاۖ وَمَا كَانَ مِنَ الْمُشْرِكِينَ[655]

"Sonra da sana, "Hakka yönelen İbrahim'in dinine uy. O, Allah'a ortak koşanlardan değildi" diye vahyettik."[656]

Şâhid: Âyette "حَنِيفاً" kelimesi "إِبْرَاهِيم" ismine hâl olmasını cevaz kılan şey, muzâf'ın (مِلَّةَ) muzâfun ileyh'in (إِبْرَاهِيم) bir cüz'ü gibi olmasıdır. Zira Hz. İbrâhim'in dini onunla o kadar çok özdeşleşmiş ki onun bir parçası gibi olmuştur.

2.22.5. Hâl'in Âmilinin Önüne Geçmesi

Nadiren de olsa bazen zarf veya câr ve mecrûr olan âmilinin önüne geçebiliyor. Câr ve mecrûr olan âmilinin önüne geçtiğine dair delil şu şâz kırâattir:[657]

124- وَمَا قَدَرُوا اللَّهَ حَقَّ قَدْرِهِ وَالْأَرْضُ جَمِيعًا قَبْضَتُهُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ وَالسَّمَاوَاتُ مَطْوِيَّاتٌ بِيَمِينِهِۚ سُبْحَانَهُ وَتَعَالَىٰ عَمَّا يُشْرِكُونَ[658]

"Allah'ın kadrini gereği gibi bilemediler. Yeryüzü kıyamet gününde bütünüyle O'nun elindedir. Gökler de O'nun kudretiyle dürülmüştür. O, onların ortak koştuklarından uzaktır, yücedir."[659]

Şâhid: Âyette geçen "مَطْوِيّاَت" kelimesinin mecrûr okunduğu şâz kırâate göre; bu kelime kendisinden sonra gelmiş olan "بِيَمِينِهِ" câr ve mecrûr'una hâl olmaktadır. Başka bir ifadeyle; hâl, âmiline takdim olunmuştur. Fakat bu durum, sadece zarf ve câr-mecrûrlar için geçerlidir. Ancak Ahfeş, bunu kıyasen her yerde geçerli olduğuna cevaz vermiştir.[660]

2.22.6. Hâl-i Müekkide

Müellifimiz, hâli belli bir ayırıma tabi tutarak şu ifadelere yer verir: Hâl iki kısma ayrılır, müekkide ve gayr-i müekkide, bunlardan müekkide olanı iki kısma ayrılıp bu iki

---

[655] Nahl: 16/123.
[656] Diyanet, 280.
[657] İbn 'Akîl, I, 650.
[658] Zümer: 39/67.
[659] Diyanet, 464.
[660] İbn 'Akîl, I, 650.

kısmın dışındakiler gayr-i müekkide grubuna dâhil olur. Birinci kısım, âmilini te'kîd eden hâl-i müekkide olup aynı zamanda âmiline manen uyan bir vasıf (müştak)'tır. Bu da iki kısımdır: a) âmiline lafzen uymayan (çoğunlukla) b) âmiline lafzen uyan (nadiren).[661]

Âmiline manen uyduğu halde lafzen uymayan kısım için aşağıdaki âyetler istişhâd edilir:

125- لَقَدْ نَصَرَكُمُ اللَّهُ فِي مَوَاطِنَ كَثِيرَةٍ وَيَوْمَ حُنَيْنٍ إِذْ أَعْجَبَتْكُمْ كَثْرَتُكُمْ فَلَمْ تُغْنِ عَنْكُمْ شَيْئًا وَضَاقَتْ عَلَيْكُمُ الْأَرْضُ بِمَا رَحُبَتْ ثُمَّ وَلَّيْتُمْ مُدْبِرِينَ[662]

"Andolsun, Allah birçok yerde ve Huneyn savaşı gününde size yardım etmiştir. Hani, çokluğunuz size kendinizi beğendirmiş, fakat (bu çokluk) size hiçbir yarar sağlamamış, yeryüzü bütün genişliğine rağmen size dar gelmişti. Nihayet (bozularak) gerisingeriye dönüp kaçmıştınız."[663]

Şâhid: Görüldüğü üzere âyette mezkûr olan "مُدْبِرِينَ" kelimesi müekkid hâl olup âmili/zi'l-hâl'i olan "وَلَّيْتُمْ" fiiline manen uymuş fakat lafzen uymamıştır. Zira mealde de geçtiği üzere "*gerisin geriye dönmek*" ile "*kaçmak*" eylemleri aynı mânayı ifade eder.

126- وَإِذِ اسْتَسْقَىٰ مُوسَىٰ لِقَوْمِهِ فَقُلْنَا اضْرِبْ بِعَصَاكَ الْحَجَرَ ۖ فَانْفَجَرَتْ مِنْهُ اثْنَتَا عَشْرَةَ عَيْنًا ۖ قَدْ عَلِمَ كُلُّ أُنَاسٍ مَشْرَبَهُمْ ۖ كُلُوا وَاشْرَبُوا مِنْ رِزْقِ اللَّهِ وَلَا تَعْثَوْا فِي الْأَرْضِ مُفْسِدِينَ[664]

"Hani, Mûsâ kavmi için su dilemişti. Biz de, "Âsânı kayaya vur" demiştik, böylece kayadan on iki pınar fışkırmış, her boy kendi su alacağı pınarı bilmişti. "Allah'ın rızkından yiyin, için. Yalnız, yeryüzünde bozgunculuk yaparak fesat çıkarmayın" demiştik."[665]

Şâhid: İstişhad noktası bir önceki âyetle aynıdır. Nitekim burada da "مُفْسِدِينَ" kelimesi müekkid hâl olmuş, âmiline (لَاتَعْثَوْا) ile mâna açısından eşit olup sadece lafız olarak farklılık arz etmiştir.

Âmiline hem manen hem deh lafzen uyan kısım için de aşağıdaki âyetler istişhâd edilir:

---

[661] İbn 'Akîl, I, 653.
[662] Tevbe: 9/25.
[663] Diyanet, 189.
[664] Bakara: 2/60.
[665] Diyanet, 8.

127- مَا أَصَابَكَ مِنْ حَسَنَةٍ فَمِنَ اللَّهِ ۖ وَمَا أَصَابَكَ مِنْ سَيِّئَةٍ فَمِنْ نَفْسِكَ ۚ وَأَرْسَلْنَاكَ لِلنَّاسِ رَسُولًا ۚ وَكَفَىٰ بِاللَّهِ شَهِيدًا[666]

"Sana ne iyilik gelirse Allah'tandır. Sana ne kötülük gelirse kendindendir. (Ey Muhammed!) Seni insanlara bir peygamber olarak gönderdik. Şâhid olarak Allah yeter."[667]

128- وَسَخَّرَ لَكُمُ اللَّيْلَ وَالنَّهَارَ وَالشَّمْسَ وَالْقَمَرَ ۖ وَالنُّجُومُ مُسَخَّرَاتٌ بِأَمْرِهِ ۗ إِنَّ فِي ذَٰلِكَ لَآيَاتٍ لِقَوْمٍ يَعْقِلُونَ[668]

"O, geceyi, gündüzü, güneşi ve ayı sizin hizmetinize verdi. Bütün yıldızlar da O'nun emri ile sizin hizmetinize verilmiştir. Şüphesiz bunlarda aklını kullanan bir millet için ibretler vardır."[669]

Şâhid: Bu son iki âyette de açıkça görüldüğü üzere, müekkide olan hâl'ler, âmilleri ile mâna ve lafız itibariyle uyum içindedir. Birinci âyete "رَسُولاً" ile "أَرْسَلْنَاكَ" uyumu; ikinci âyette ise "مُسَخَّراتٍ" ile "سَخَّرَ" uyumu açıkça görülmektedir.

Fakat son âyetle ilgili şu noktaya temas etmekte fayda görüyorum; âyette geçen "وَالنُّجُوم" kelimesi ile ardından gelen "مُسَخَّرَاتٌ" kelimeleri üzerinde kırâat İmamlarının ihtilafı söz konusudur. Sahih olan bu kırâatlerden ilki, söz konusu iki kelimenin merfû okunmasıdır. Bu, kırâat İmamlarından İbn Âmir ile Âsım'ın ikinci ravisi Hafs'ın okuyuşudur. İkinci okuyuş ise sadedinde bulunduğumuz konuya istişhâd olarak getirdiğimiz; mecrûr okuyuş olup bu da yukarıda adı geçen iki İmam dışındakilerin kırâatidir.[670]

2.22.7. Hâl Cümlesinin Vâv (و) ile Gelmesi

İbn Mâlik, hâl cümlesinin, müsbet (başında nefiy bulunmayan) muzâri fiil ile başlıyorsa bu durumda vâv harfi ile beraber gelemeyeceğini, sadece bir zamir olması gerektiğini ifade eder.[671]

---

[666] Nisâ: 4/79.
[667] Diyanet, 89.
[668] Nahl: 16/12.
[669] Diyanet, 267.
[670] Pâlûvî, 79.
[671] İbn Mâlik, 24.

es-Semerrâî'ye göre, bu vâvın cümleye kattığı mâna şudur: Vâvla beraber gelen cümle sonrakiyle musahaba/eşlik etmesinin sağlamasıdır.[672]

İbn 'Akîlin zikrettiğine göre, İbn Mâlik, başka bir eserinde; tıpkı müsbet muzâri fiil gibi menfî muzâri fiil için de aynı kuralın geçerli olduğunu dile getirmiştir. Bu kurala aykırı gibi görünen durumları ise mahzûf bir mübtedânın varlığına tevîl edileceğini sözlerine eklemiştir.[673] Şu kırâatte olduğu gibi:

129- قَالَ قَدْ أُجِيبَتْ دَعْوَتُكُمَا فَاسْتَقِيمَا وَلَا تَتَّبِعَانِّ سَبِيلَ الَّذِينَ لَا يَعْلَمُونَ[674]

"Allah da, "Her ikinizin de duası kabul edildi. Öyleyse dürüst olmakta devam edin ve sakın bilmeyenlerin yolunda gitmeyin" dedi."[675]

Şâhid: Âyette mezkûr olan "وَلاَتَتَّبِعاَنّ" kelimesi, kırâat İmamlarından İbn Âmir'in ravilerinden olan İbn Zekvân'a göre sondaki nûn muhaffef okunur.[676] Bu kelime menfî bir muzâri fiil olup vâv ile gelmiş fakat hâl cümlesi olmamıştır. Fiilden önce bir mübtedânın mahzûf olduğunu zikreden İbn 'Akîl, âyetin takdirini ise şöyle yapar: وَأنْتُماَ لاَتَتَّبِعاَنِ.[677]

2.22.8. Sâhibu'l-Hâl'in Hazfi

Hâl'in âmili, bazen vucûben bazen de cevâzen hezfedilebilir. Hazfinin vucûbî olarak geldiği yerler arasında; cümlenin içeriğini te'kîd eden hâl ile haberin yerine geçen hâl'i sayabiliriz. Hazfinin caiz olduğu yerlerden biri de hâl'in istifhâmın cevabında gelmesidir. Aşağıdaki âyette olduğu gibi:

130- أَيَحْسَبُ الْإِنْسَانُ أَلَّنْ نَجْمَعَ عِظَامَهُ * بَلَىٰ قَادِرِينَ عَلَىٰ أَنْ نُسَوِّيَ بَنَانَهُ[678]

"İnsan, kendisinin kemiklerini bir araya getiremeyeceğimizi mi sanır? Evet, bizim, onun parmak uçlarını bile düzenlemeye gücümüz yeter."[679]

---

[672] es-Semerrâî, II, 297.
[673] İbn 'Akîl, I, 659.
[674] Yûnus: 10/89.
[675] Diyanet, 218.
[676] Pâlûvî, 29.
[677] İbn 'Akîl, I, 660.
[678] Kiyâme: 75/3-4.
[679] Diyanet, 576.

Şâhid: "قَادِرِينَ" kelimesi hâldir. Fakat sâhibu'l-hâl açıktan gelmemiş, cevazen hazfedilmiştir. Bunun sebebi, birinci âyetin başında geçen istifhâm-i inkâra cevap olmasıdır.[680] Takdiri şudur: بَلَى نَجْمَعُهاَ قادِرِينَ.[681]

2.23. TEMYÎZ

Temyîz, kendinden önce geçen şeyin zatından veya nisbetinden ibhâmı (bilinmezliği) kaldırıp "مِنْ" mânası barındıran nekre bir isimdir.[682] Başka bir ifadeyle; çeşitli mânalar kastedilmeye müsait önceki isimden asıl amacın ne olduğunu açıklamak üzere zikredilen mansûb ve nekre bir isimdir.

Müberred'e göre; temyîzde amel eden şeyin fiil veya fiile benzeyen, onun takdirinde olan bir şey olması gerekir.[683]

Ayrıca İbn Hişâm'ın konuyla alakalı temas ettiği noktalardan biri de temyîzin cümle içinde 'fazla' konumunda olup 'camid' bir isimden oluşması şartıdır. Buna ilaveten o, temyîzi genel anlamda iki kısma ayırıp; müfredi açıklayan, cümledeki nisbeti açıklayan diye sınıflara ayırmıştır.[684] İbn 'Akîl, temyîz'in; *müfessir, tefsîr, mübeyyin, tebyîn* ve *mümeyyiz* diye isimlendildiğini zikreder.[685] Tezimizin çok uzaması kaygısından dolayı 'adedin temyîzi' konusuna değinmemeyi uygun buluyoruz.

2.23.1. Cümledeki Nisbetin Beyanı

İbn 'Akîl de İbn Hişâm gibi temyîz'i iki kısma ayırır; zâtı açıklayan ki bu, miktar ifade eden birimlerden (veya adetten) sonra gelir, ikinci kısım da cümledeki nisbetin kapalılığını açıklayan çeşittir. Ayrıca müellif, temyîz'in 'cümledeki nisbeti beyân etme' hususuna şu açıklamayı ilave eder; Temyîz, kendinden önce geçen fâil veya mef'ûlün kapalılığını ortadan kaldırmak için kullanılır.[686] Bunun örneğini şu âyetlerle verebiliriz:

131- قَالَ رَبِّ إِنِّي وَهَنَ الْعَظْمُ مِنِّي وَاشْتَعَلَ الرَّأْسُ شَيْبًا وَلَمْ أَكُنْ بِدُعَائِكَ رَبِّ شَقِيًّا[687]

---

[680] Kâsım, 96.
[681] İbn 'Akîl, I, 660.
[682] es-Semerrâî, II, 312.
[683] Müberred, III, 32.
[684] İbn Hişâm, 266-267.
[685] İbn 'Akîl, I, 663.
[686] İbn 'Akîl, I, 664.
[687] Meryem: 19/4.

"O, şöyle demişti: "Rabbim! Şüphesiz kemiklerim gevşedi. Saçım sakalım ağardı. Sana yaptığım dualarda (cevapsız bırakılarak) hiç mahrum olmadım."[688]

Şâhid: Bu âyette geçen "شَيْباً" kelimesi kendinden önce geçen cümlede bulunan fâili (الرَّأْسُ) tebyîn için gelip temyîz olmuştur. Yani bir önceki cümlenin nispetini açıklamıştır. Takdiri şudur: اشْتَعَلَ شَيْبُ الرَّأْسِ. es-Semerrâî, bu durumda olan temyîze; "muhavvel" (fâil veya mef'ûlden dönüşmüş) adını vermektedir.[689]

Beyzâvî, bu âyetle ilgili belagat ilminin teşbîh sanatını kısaca şu şekilde ele alır: Burada "شَيْباً" (saçın ağarması) kelimesi beyazlıkta ve parlaklıkta yalın bir ateş alevine, saçlardaki akların bütün başa sirayet etmesini ise ateş alevinin başka yerlere sıçramasına benzetilmiştir. Sonra istiâre yoluyla "اشْتِعَال" (tutuşma) saçın ağarma mekânı olan "الرَّأْس" (baş)'a isnat edilmiştir. Bu isnat da mübâlağa için icra edilmiştir.[690]

132- وَفَجَّرْنَا الْأَرْضَ عُيُونًا فَالْتَقَى الْمَاءُ عَلَىٰ أَمْرٍ قَدْ قُدِرَ[691]

"*Yeryüzünü pınar pınar fışkırttık. Derken sular takdir edilmiş bir iş için birleşti."*[692]

Şâhid: "عُيُونَ" kelimesi burada mef'ûlden nakledilmiş olup temyîzdir. Kendinden önce geçen "الأَرْضَ" kelimesindeki nispeti açıklamıştır. Takdiri şudur: فَجَّرْنَا عُيُونَ الْأَرْضِ.

Beyzâvî, buradaki değişikliğin (temyîzin aslında mef'ûlden dönüştüğünün) sebebini de "mübâlağa" olarak değerlendiriyor.

2.23.2. Temyîzin Vucûben Mansûb Olması

(وَالنَّصْبُ بَعْدَ مَا أُضِيفَ وَجَبَا إِنْ كَانَ مِثْلَ: مِلْءُ الْأَرْضِ ذَهَبَا)

"(Temyîz, *'mil'u'l-arzi zeheben'* gibi olursa, izâfeden sonra mansûb olarak gelmesi vacip olur."[693]

Miktara delalet eden bir şey, temyîz dışında başka bir isme izâfe edilmesi durumunda temyîzin mansûb gelmesi vacip olur.[694] Yukarıda İbn Mâlik'in; " مِلْءُ الْأَرْضِ

---

[688] Diyanet, 304.
[689] es-Semerrâî, II, 317.
[690] Şeyhzâde, III, 278.
[691] Kamer: 54/12.
[692] Diyanet, 528.
[693] İbn Mâlik, 25.
[694] İbn 'Akîl, I, 666.

ذَهَباً” “*Dünya dolusu altın* örneğinde olduğu gibi” demesindeki maksat da budur. Müellifimiz, bu açıklamayı yaptıktan sonra İbn Mâlik’in iktibâs[695] sanatıyla ele aldığı konuyu bizzat âyetle açmaya çalışır.[696] Söz konusu âyet şudur:

133- إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا وَمَاتُوا وَهُمْ كُفَّارٌ فَلَنْ يُقْبَلَ مِنْ أَحَدِهِمْ مِلْءُ الْأَرْضِ ذَهَبًا وَلَوِ افْتَدَىٰ بِهِۦٓ أُولَٰئِكَ لَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ وَمَا لَهُمْ مِنْ نَاصِرِينَ[697]

“Şüphesiz inkâr edip kâfir olarak ölenler var ya, dünya dolusu altını fidye verseler bile bu, hiçbirisinden asla kabul edilmeyecektir. Onlar için elem dolu bir azap vardır. Onların hiçbir yardımcıları da yoktur.”[698]

Şâhid: “ذَهَباً” kelimesi burada temyîz olup vucûben mansûb olarak gelmiştir. Zira miktara delalet eden isim (مِلْء), temyîze değil onun dışında başka bir şeye izâfe edilmiştir. Malum olan şu ki; miktar mânası içeren isim, temyîze izâfe edilseydi temyîz, mecrûr olurdu.

2.24. HARF-İ CER

(هاكَ حُرُوفَ الْجَرِّ وَهْيَ مِنْ إِلىَ حَتّىَ خَلاَ حاَشاَ عَداَ فِي عَنْ عَلاَ

مُذْ مُنْذُ رُبَّ اللاَّمُ كَيْ وَاوٌ وَتاَ وَالْكاَفُ وَالْباَ وَلَعَلَّ وَمَتىَ)

“Harf-i cerler şunlardır: *min, ilâ, hattâ, halâ, hâşâ, ‘adâ, fî, ‘an, ‘alâ, müz, münzu, rubbe, lâm, key, vâv, tâ, kâf, bâ, le’alle, metâ*”[699]

İbn Mâlik, *el-Elfiyye*’de bu beyitlerle yirmi adet cer eden harf ismini vermiş ardından herbir harfin özelliğini sıralamış, alamât-ı fârikalarını zikretmiştir. Bu harfler, isimlere has olup onları mecrûr kılarlar.

Sîbeveyh, *el-Kitâb*’ında harf-i cerleri de ‘izafe’ mefhumu çerçevesinde değerlendirmiştir. Zira o, ‘cer’ kavramının ancak muzâfun ileyh olan isimlerde söz konusu olabileceğini, bunu da üç gruba ayırmanın mümkün olduğunu zikrettikten sonra bu grupları kısaca şöyle sunmuştur: “*Bil ki muzâfun ileyh, üç şeyle mecrûr olur: a) Ne*

---

695 İktibâs: Konuşan kişinin, sözlerine mukaddes kelamdan -ayet, hadis gibi- bir şeyler eklemesi/serpiştirmesidir. (Fakat onun ayet veya hadis olduğu zikredilmemelidir, aksi takdirde o, iktibas olmaktan çıkar) Bkz: Bedî’, Ya’kûb, II, 373

696 İbn ‘Akîl, I, 666.

697 Âli İmrân: 3/91.

698 Diyanet, 60.

699 İbn Mâlik, 25.

zarf ne de isim olan bir şeyle, b) zarf olan bir şeyle, c) zarf olmayan bir isimle." Ardından, birinci kısma girenlerin, sadedinde bulunduğumuz cer harfleri olduğunu, nitekim bu harflerin ne zarf ne de isim olduğunu belirtir. Bu kısımla alakalı örnekleri sıralayan müellif, cer harflerinin 'izafe' potasında değerlendirilmesini de örnekler üzerinden giderek iddiasını talîl eder, kısa bir pasajaktaracak olursak: "مَرَرْتُ بِزَيْدٍ" cümlesinde aslında 'murûr' (yanına varmak/geçmek) fiili Zeyd'e izâfe edilmiş olup bâ (ب) harfi ise bir vasıta görevi görmüştür."[700] Dolayısıyla burada bir 'izâfe'den söz edilebilir.

es-Semerrâî de Sîbeveyh'in görüşünü destekler mahiyette izahat yapmıştır. O, cer harflerine aynı zamanda 'izâfe harfleri' dendiğini, zira bu harfler, fiillerin mânasını isimlere doğru taşıdığından/çektiğinden bu ismi aldıklarını belirtir. Fakat kendisinin benimsediği görüş, bu harflerden sonra gelen isimlerin mecrûr olmasından dolayı 'cer harfleri' adını almasıdır.[701]

2.24.1. Hattâ (حتّى) Kullanımı

İntihâu'l- gâye (bitiş ve sonuç) için kullanılan bu harf, ancak sonda olan ismi veya sonda olan isme bitişik olanı mecrûr kılar.[702] Ayrıca ism-i zahirin başında gelmesi kıyasî olup zamirde gelmesi şâzdır.[703] Bu harf, bazen farklı Arap lehçelerinde değişik harflerle telaffuz edilmiştir. Şu âyette olduğu gibi:

134- إِنْ هُوَ إِلَّا رَجُلٌ بِهِ جِنَّةٌ فَتَرَبَّصُوا بِهِ حَتَّىٰ حِينٍ[704]

"Bu, ancak cinnet getirmiş bir adamdır. Öyle ise bir müddet onu gözetleyiniz."[705]

Şâhid: Bu harf, Hüzeyl kabilesi lügatine göre "حتّى" yerine "عَتَّى" olarak (ع harfi ile) telaffuz edildiği rivayet olunmuştur. Ayrıca İbn Mes'ûd'un da o şekilde kırâat ettiğine istişhâd getirilmiştir.[706] Fakat sahih bir kırâat olmadığı anlaşılmaktadır.[707]

---

[700] Bkz. Sîbeveyh, I, 419-421.
[701] es-Semerrâî, III, 5.
[702] Kâsım, 99.
[703] İbn 'Akîl, II, 11.
[704] Mü'minûn: 23/25.
[705] Diyanet, 342.
[706] İbn 'Akîl, II, 12.
[707] Bkz. Pâlûvî, 96-98.

Min (مِنْ) harfine gelince, bunun pek çok kullanımı olup İbn ‘Akîl’in âyetlerle istişhâdda bulunduğu kısımları şunlardır: *Tab’îz, beyânu’l-cins, ibtidâu’l-gâye* ve *zâit* olması. Şimdi sırasıyla bunları ele almaya çalışalım.

2.24.2. Min (مِنْ) Kullanımı (Tab’îz)

İbn ‘Akîl, min (مِنْ) harfinin tab’îz (bir kısım) için kullanıldığına örnek olarak şu âyeti delil getirir.

135- وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يَقُولُ اٰمَنَّا بِاللهِ وَبِالْيَوْمِ الْاٰخِرِ وَمَا هُمْ بِمُؤْمِنِينَ[708]

“İnsanlardan, inanmadıkları hâlde, “Allah’a ve âhiret gününe inandık” diyenler de vardır.”[709]

Şâhid: Âyette geçen “النّاس” kelimesi çoğul olup başında bulunan min (مِنْ) harfiyle“o insanlardan bazısı” anlamını kazanmıştır.

2.24.3. Min (مِنْ) Kullanımı (Cinsin Beyanı)

Cins kısaca; bir ismin bütün fertlerini kapsayacak şekilde genel olmasıdır diye tanımlanabilir.[710] Min (مِنْ) harfinin kullanımlarından bir tanesi de bu cinsin altın giren fert(ler)’i açıklamaktır. Aşağıdaki örnekte olduğu gibi:

136- ذٰلِكَ وَمَنْ يُعَظِّمْ حُرُمَاتِ اللهِ فَهُوَ خَيْرٌ لَهُ عِنْدَ رَبِّهِ وَاُحِلَّتْ لَكُمُ الْاَنْعَامُ اِلَّا مَا يُتْلٰى عَلَيْكُمْ فَاجْتَنِبُوا الرِّجْسَ مِنَ الْاَوْثَانِ وَاجْتَنِبُوا قَوْلَ الزُّورِ[711]

“Bu böyle. Kim Allah’ın hükümlerine saygı gösterirse, bu, Rabbi katında kendisi için bir hayırdır. Haramlığı size okunanların (bildirilenlerin) dışında bütün hayvanlar size helâl kılındı. Artık putlara tapma pisliğinden kaçının, yalan sözden kaçının.”[712]

Şâhid: Âyette mezkûr olan “الرِّجْس” kelimesi pislik anlamında olup bütün pislik çeşitlerinin fertlerini kapsamaktadır. Min (مِنْ) harfi de o cinsin altına giren fertlerden biri olan “الأوْثَان” (putlar) kelimesine dâhil olmuş ve cinsi beyan etmiştir. Yani pisliklerden bir fert olan putlar (a tapmak)’dan sakının.

---

[708] Bakara: 2/8.
[709] Diyanet, 2.
[710] Bedî’ Ya’kûb, V, 136.
[711] Hac: 22/30.
[712] Diyanet, 334.

2.24.4. Min (مِنْ) Kullanımı (İbtidâu'l-Gâye)

Bu harfin diğer bir kullanımı da ibtidâu'l-gâye (sonucun başlangıcı) mânasındadır. Bir yerden başka bir yere gitmek için söylenen cümlede "Erzurum'dan İstanbul'a gittim" gibi, başlangıç noktasının neresi olduğunu bildiren "…dan …den" mânasında kullanılan bir harftir. Bu harfin, Sîbeveyh ve Basralılar'a göre zaman için kullanımının olmadığı istisnasını çıkaracak olursak, mekân ve zaman için kullanıldığınıda zikretmekte fayda var.[713] Genelde mekân ifade eden cümlelerde varılacak yere/hedefe de "إلى" harfi dâhil olur. İbn 'Akîl, mekân için kullanımına şu âyeti örnek vermektedir:

137- سُبْحَانَ الَّذِي اَسْرٰى بِعَبْدِهٖ لَيْلاً مِنَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ اِلَى الْمَسْجِدِ الْاَقْصَا الَّذِي بَارَكْنَا حَوْلَهُ لِنُرِيَهُ مِنْ اٰيَاتِنَآ اِنَّهُ هُوَ السَّمِيعُ الْبَصِيرُ[714]

"Kendisine âyetlerimizden bir kısmını gösterelim diye kulunu (Muhammed'i) bir gece Mescid-i Haram'dan çevresini bereketlendirdiğimiz Mescid-i Aksa'ya götüren Allah'ın şanı yücedir. Hiç şüphesiz O, hakkıyla işitendir, hakkıyla görendir."[715]

Zaman için kullanımına da şu âyetle istişhâd eder:

138- لَا تَقُمْ فِيهِ اَبَداً لَمَسْجِدٌ اُسِّسَ عَلَى التَّقْوٰى مِنْ اَوَّلِ يَوْمٍ اَحَقُّ اَنْ تَقُومَ فِيهِ فِيهِ رِجَالٌ يُحِبُّونَ اَنْ يَتَطَهَّرُوا وَاللهُ يُحِبُّ الْمُطَّهِّرِينَ[716]

"Onun içinde asla namaz kılma. İlk günden temeli takva (Allah'a karşı gelmekten sakınmak) üzerine kurulan mescit (Kuba mescidi), içinde namaz kılmana elbette daha lâyıktır. Orada temizlenmeyi seven adamlar vardır. Allah da tertemiz olanları sever."[717]

Şâhid: İlk âyette Allah azze ve celle, kulunu bir yerden başka bir yere götürdüğünü zikreder. Mescid-i Haram başlangıç noktası (ibtida), Mescid-i Aksa da varış noktası olan (gâye/intihâ)'dır. Dolayısıyla min (مِنْ) harfi, ibtidaya dâhil olmuş ve nereden hareket edildiği anlaşılmıştır. İkinci âyette de söz konusu harf, zaman ifade eden"أوَّل يَوْم"(ilk gün) cümlesine dâhil olmuş ve ibtida mânası kazandırmıştır.

---

[713] es-Semerrâî, III, 76.
[714] İsrâ: 17/1,
[715] Diyanet, 281.
[716] Tevbe: 9/108.
[717] Diyanet, 203.

2.24.5. Min (مِنْ) Kullanımı (Zâit Olması)

Arap dilinde bir takım harfler bazen zait (fazla) olarak kullanılırlar. Çoğu zaman da bu fazlalığın sebebi, te'kîd (vurgu) ve istiğrak amaçlıdır.[718] Genelde cümleden kaldırıldığında cümlenin mânası bozulmadığı takdirde o harf zait (fazla) sayılır.

Basralılar'ın cumhuruna göre bu harf, ancak iki şartla zait gelir:

1- Mecrûru nekre olmalıdır.

2- Kendisinden önce nefiy veya şibih nefiy geçmelidir.

Mûceb[719] olan olan cümlelerde zait olarak gelmez. Ayrıca ardından marife bir isim de gelmez. Fakat Ahfeş'e göre hem mûceb hem de marifede zait gelebildiğini ifade eder ve şu âyetle istişhatta bulunur[720]:

139- يَا قَوْمَنَآ اَجِيبُوا دَاعِيَ اللهِ وَاٰمِنُوا بِهٖ يَغْفِرْ لَكُمْ مِنْ ذُنُوبِكُمْ وَيُجِرْكُمْ مِنْ عَذَابٍ اَلِيمٍ[721]

"Ey kavmimiz! Allah'ın davetçisine uyun, ona iman edin ki, günahlarınızı bağışlasın ve sizi elem dolu bir azaptan kurtarsın."[722]

Şâhid: Âyette "مِنْ" harfi mûceb bir cümleden sonra gelmiş, ardından da marife bir isim gelmiştir. Basralıların aksine Ahfeş'e göre bu harf zaittir.

2.24.6. Hattâ (حَتَّى) Kullanımı (İntihâu'l-Gâye)

İntihâu'l-gâye; "intihâ", bitiş anlamına gelir, "gâye" de hedef ve varılmak istenen yer anlamında kullanılır. Aslında birbirine yakın mânada iki kelimedir. Fakat 'gâye'ye ulaşmak için bir ibtidâ varsa bunun bir de intihâsının olacağı kaçınılmazdır.

İbn 'Akîl, bu anlamda kullanılan üç harfin bulunduğunu, bunlardan asıl olanın "إلى" olduğunu, zira "إلى" hem âhiri (bir şeyin sonunu) hem de başkasını mecrûr kıldığını, fakat "حتَّى" nın sadece âhir veya âhire bitişik olanı mecrûr kıldığını zikreder.[723] Şu âyette olduğu gibi:

---

[718] es-Semerrâî, III, 82.
[719] Başında nefiy bulunmayan cümle anlamındadır.
[720] İbn 'Akîl, II, 16-17.
[721] Ahkâf: 46/31.
[722] Diyanet, 505.
[723] İbn 'Akîl, II, 17.

140- سَلَامٌ هِيَ حَتّٰى مَطْلَعِ الْفَجْرِ[724]

"O gece, tan yerinin ağarmasına kadar bir esenliktir."[725]

Şâhid: Tan yerinin ağarması, gecenin sonu veya sonuna bitişik olan bir zamandır. Bundan dolayı hattâ burada "مَطْلَع" kelimesini mecrûr kılmıştır.

2.24.7. Lâm (ل)'ın Kullanımı (İntihâu'l-Gâye)

İntihâu'l-gâye anlamında kullanılan diğer bir harf ise lâm (ل) harfidir. Fakat mellifimiz bu durumun lâm harfi için az olduğunu da belirtmiştir.[726] Şu âyeti bu kısımdan sayabiliriz:

141- خَلَقَ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضَ بِالْحَقِّ يُكَوِّرُ الَّيْلَ عَلَى النَّهَارِ وَيُكَوِّرُ النَّهَارَ عَلَى الَّيْلِ وَسَخَّرَ الشَّمْسَ وَالْقَمَرَ كُلٌّ يَجْرِي لِاَجَلٍ مُسَمًّى اَلَا هُوَ الْعَزِيزُ الْغَفَّارُ[727]

"Gökleri ve yeri hak ve hikmete uygun olarak yaratmıştır. Geceyi gündüzün üzerine örtüyor, gündüzü de gecenin üzerine örtüyor. Güneşi ve ayı da koyduğu kanunlara boyun eğdirmiştir. Bunların her biri belli bir zamana kadar akıp gitmektedir. İyi bilin ki O, mutlak güç sahibidir, çok bağışlayandır."[728]

Şâhid: Görüldüğü üzere meal verilirken de "*kadar*" kaydı konulmuştur. Bu da lâm (ل) harfinin bir bitişe işaret ettiğini ve zikri geçen şeylerin akıp gideceğini fakat bunun, belli bir zamana kadar olacağını bu harfin yardımıyla anlamış bulunuyoruz.

2.24.8. Min (مِنْ) Kullanımı (Bedel Anlamında)

Bu harfin diğer bir kullanımı da bedel (yerine) anlamındadır.

142- يَا اَيُّهَا الَّذِينَ اٰمَنُوا مَا لَكُمْ اِذَا قِيلَ لَكُمُ انْفِرُوا فِي سَبِيلِ اللهِ اثَّاقَلْتُمْ اِلَى الْاَرْضِ اَرَضِيتُمْ بِالْحَيٰوةِ الدُّنْيَا مِنَ الْاٰخِرَةِ فَمَا مَتَاعُ الْحَيٰوةِ الدُّنْيَا فِي الْاٰخِرَةِ اِلَّا قَلِيلٌ[729]

---

[724] Kadr: 97/5.
[725] Diyanet, 597.
[726] İbn 'Akîl, II, 18.
[727] Zümer: 39/5.
[728] Diyanet, 457.
[729] Tevbe: 9/38.

"Ey iman edenler! Ne oldunuz ki, size "Allah yolunda sefere çıkın" denilince, yere çakılıp kaldınız. Yoksa ahiretten vazgeçip dünya hayatını mı seçtiniz? Oysa ahirete göre dünya hayatının yararı, pek az bir şeydir."[730]

Şâhid: Âyette mezkûr olan "مِنَ الاخرة" cümlesindeki min harfi, cümleye "*bedel/yerine*" mânası katmıştır. Genelde mealler buraya "vazgeçme" mânası verirler. Fakat Türkçede "*...den vazgeçip başka bir şeyi seçmek*" aslında kısaca "*yerine*" veya "*bedel*" mânasına geldiği aşikârdır.

Başka bir âyette de şöyle ifade edilmiştir:

143- وَلَوْ نَشَاءُ لَجَعَلْنَا مِنْكُمْ مَلٰٓئِكَةً فِي الْاَرْضِ يَخْلُفُونَ[731]

"Eğer dileseydik, içinizden yeryüzünde sizin yerinize geçecek melekler yaratırdık."[732]

Şâhid: Aynı şekilde burada geçen min harfinin görevi de cümleye "bedel" anlamı katmaktır. Zira "مِنْ" harfini kaldırıp yerine "بَدَل" kelimesini koyduğumuz takdirde mâna tam anlamıyla (biz kulların anlaması açısından) oturmuş olur. Beyzâvî de "بَدَلَكُم" takdirini yapmıştır.[733]

2.24.9. Lâm (ل)'ın Kullanımı (Temlîk)

Yukarıda lâm harfinin intihâ için kullanıldığını zikretmiştik, şimdi de milk/temlîk anlamında kullanılışına değinmeye çalışacağız. Temlîk, bir şeyin bir kimseye veya bir başka şeye ait olmasıdır. O şeye sahip olana da mâlik denir. Örneğin, "الْمَالُ لِزَيْدٍ" burada Zeyd, lâm vasıtasıyla malın sahibi olduğu anlaşılmaktadır. Bir başka ifadeyle, malın kime ait olduğu anlaşılmış olur.[734] âyetteki örneği şudur:

144- لِلّٰهِ مَا فِي السَّمٰوَاتِ وَمَا فِي الْاَرْضِ وَاِنْ تُبْدُوا مَا فِٓي اَنْفُسِكُمْ اَوْ تُخْفُوهُ يُحَاسِبْكُمْ بِهِ اللّٰهُ فَيَغْفِرُ لِمَنْ يَشَاءُ وَيُعَذِّبُ مَنْ يَشَاءُ وَاللّٰهُ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ[735]

---

[730] Diyanet, 192.
[731] Zuhruf: 43/60.
[732] Diyanet, 492.
[733] Şeyhzâde, IV, 206.
[734] İbn 'Akîl, II, 20.
[735] Bakara: 2/284.

"Göklerdeki her şey, yerdeki her şey Allah'ındır. İçinizdekini açığa vursanız da, gizleseniz de Allah sizi, onunla sorguya çeker de dilediğini bağışlar, dilediğine azap eder. Allah'ın gücü her şeye hakkıyla yeter."[736]

Şâhid: Görüldüğü üzere âyette lafzatullahın başında bulunan lâm, temlik/milk içindir. Göklerdeki ve yerdeki her şeyin gerçek sahibinin Allah c.c. olduğunu, bildirmiştir.

2.24.10. Lâm (ل)'ın Kullanımı (Ta'diyet)

Bu harf-i cerin diğer bir kullanımı da ta'diyet (geçiş sağlaması) için olanıdır. Örneğin, "وَهَبْتُ لِزَيْدٍ مالاً" bu cümlede Zeyd'e bir malın verildiği, neticede lâm vasıtasıyla malın intikali/geçişi bir yerden başka bir yere sağlanmış olduğunu müşahede etmekteyiz. Âyette Cenab-ı Hak şöyle buyurur:

145- وَاِنّي خِفْتُ الْمَوَالِيَ مِنْ وَرّاءي وَكَانَتِ امْرَاَتي عَاقِراً فَهَبْ لِي مِنْ لَدُنْكَ وَلِياً * يَرِثُني وَيَرِثُ مِنْ اٰلِ يَعْقُوبَ وَاجْعَلْهُ رَبِّ رَضِياً[737]

"Gerçek şu ki ben, benden sonra gelecek akrabalarım(ın isyankâr olmaların)dan korkuyorum. Karım ise kısırdır. Bana kendi tarafından; bana ve Yakup hanedanına varis olacak bir çocuk bağışla ve onu hoşnutluğuna ulaşmış bir kimse kıl!"[738]

Şâhid: Hz. Zekeriyyâ Rabbinden kendisine bir çocuk bahşetmesini istemesi ve bu isteğini lâm ile ifade edip "*bana ver*" demesi bu harfin burada ta'diyet (geçiş) için kullanıldığını anlamış oluyoruz.

2.24.11. Lâm (ل)'ın Kullanımı (Zâit Olması)

Lâm harfi bazen zait (fazla) geldiği de olur. Müellifimizin ifade ettiği üzere bunun bazen kıyasen bazen de sema'an bu şekilde gelmesidir.[739]

Bu harfin zait gelmesini iki kısma ayırabiliriz: a) Salt te'kîd için gelir ki bu, lâm harfinin fiilin mâmulünde gelip fiil de o mâmulden önce gelme şartıyla gerçekleşir, b)

---

[736] Diyanet, 48.
[737] Meryem: 19/5-6.
[738] Diyanet, 304.
[739] İbn 'Akîl, II, 21.

iki sebepten biriyle zayıflayan bir âmilin takviyesi için gelir, bu iki sebep de kısaca; a) âmilin sonraya kalması, b) âmilin amel etmede fer' olmasıdır.[740]

Müellifimiz, lâm harfinin kıyasî olarak zait gelişine şu âyeti delil getirir:

146- وَقَالَ الْمَلِكُ اِنِّي اَرٰى سَبْعَ بَقَرَاتٍ سِمَانٍ يَأْكُلُهُنَّ سَبْعٌ عِجَافٌ وَسَبْعَ سُنْبُلَاتٍ خُضْرٍ وَاُخَرَ يَابِسَاتٍ يَا اَيُّهَا الْمَلَأُ اَفْتُونِي فِيرُؤْيَايَ اِنْ كُنْتُمْ لِلرُّءْيَا تَعْبُرُونَ[741]

"Kral, "Ben rüyamda yedi semiz ineği, yedi zayıf ineğin yediğini; ayrıca yedi yeşil başak ve yedi de kuru başak görüyorum. Ey ileri gelenler! Eğer rüya yorumluyorsanız, rüyamı bana yorumlayın" dedi."[742]

Şâhid: Burada lâm kıyasî olarak zait gelmiştir. Zira mef'ûl (للرُّؤْيا), fiilin (تَعْبُرُون) önüne geçmiştir. Dolayısıyla âmil zayıflamıştır, onun takviyesi ve güçlendirilmesi için mâmulüne zait bir "lâm" bitiştirilmiştir. Aynı zamanda bu "lâm" zait olması hasebiyle herhangi bir şeye de muteallik değildir.[743]

2.24.12. Bâ (ب)'nın Kullanımı (Zarfiyet)

Bâ (ب) harfinin pek çok kullanımı mevcuttur. Bunlardan müellifimizin âyetle istişhâdda bulunduğu kısımları açıklamaya gayret göstereceğiz. Ele alacağımız kısımlar kısaca şunlardan ibarettir: *Zarfiyet*, *sebebiyet*, *ta'diyet*, *ta'vîz*, *'an* mânasında kullanımı, *musâhabe*. Öncelikle müellifimizin zarfiyet (bir şeyi içine alan) anlamında kullanılan bu harfe getirdiği âyet örneği şudur:

147-وَاِنَّكُمْ لَتَمُرُّونَ عَلَيْهِمْ مُصْبِحِينَ * وَبِاللَّيْلِ اَفَلَا تَعْقِلُونَ[744]

"Ve siz elbette sabahleyin ve geceleyin onlara uğrar ve üzerlerinden geçersiniz. Hâlâ akıl edip düşünmez misiniz?"[745]

Şâhid: Âyette geçen "*geçersiniz*" lafzı bir vakitte cereyan etmesi gereken hususlardan olması hasebiyle "بِاللَّيْلِ" kelimesinde bulunana bâ harfinin zarf mânası içermesi sonucunu doğurmuştur. Takdiri şudur: ...وَفِي اللَّيْلِ.

---

[740] İbn 'Akîl, II, 21, 1 nolu dipnot.
[741] Yûsuf: 12/43.
[742] Diyanet, 239.
[743] Kâsım, 106.
[744] Saffât: 37/137-138.
[745] Diyanet, 450.

2.24.13. Bâ (ب)'nın Kullanımı (Sebebiyet)

Bâ (ب)'nın kullanımlarından biri de "sebebiyet" mânasında olmasıdır. Bunun örneği şu âyeti kerimedir:

148- فَبِظُلْمٍ مِنَ الَّذِينَ هَادُوا حَرَّمْنَا عَلَيْهِمْ طَيِّبَاتٍ أُحِلَّتْ لَهُمْ وَبِصَدِّهِمْ عَنْ سَبِيلِ اللهِ كَثِيراً[746]

"Yahudilerin yaptıkları zulüm ve birçok kimseyi Allah yolundan alıkoymaları, …sebebiyle önceden kendilerine helâl kılınmış temiz ve hoş şeyleri onlara haram kıldık."[747]

Şâhid: Mealde de görüldüğü üzere iki yerde bâ (ب) harfine sebeb mânası verilmiştir. Takdiri şudur: فَبِسَبَبِ ظُلْمِهِمْ وَبِسَبَبِ صَدِّهِمْ.

2.24.14. Bâ (ب)'nın Kullanımı (Ta'diyet)

Bu harfin diğer bir anlamı da taaddîlik (geçişlik) sağlamasıdır. Yani lazimî bir fiilin ma'mûlüne dâhil olup o fiili müteaddiye çevirir. Şu âyet buna örnektir:

149- مَثَلُهُمْ كَمَثَلِ الَّذِي اسْتَوْقَدَ نَاراً فَلَمَّا أَضَاءَتْ مَا حَوْلَهُ ذَهَبَ اللهُ بِنُورِهِمْ وَتَرَكَهُمْ فِي ظُلُمَاتٍ لَا يُبْصِرُونَ[748]

"Onların durumu, (geceleyin) ateş yakan kimsenin durumuna benzer: Ateş tam çevresini aydınlattığı sırada Allah ışıklarını yok ediverir de onları göremez bir şekilde karanlıklar içinde bırakıverir."[749]

Şâhid: Arap dilinde lazimî bir fiilin müteaddî olabilmesi için bir takım sebepler bulunmalıdır. O sebeplerden biri de harf-i cerdir. Yukarıda da görüldüğü üzere "ذَهَبَ" fiili lazimî bir fiil olup bâ (ب) harf-i ceriyle taaddîlik vasfı kazanmıştır.

Nahiv âlimlerinden şöyle diyenler de var; burada "bâ" harfi tıpkı "hemze" gibi dâhil olduğu fiili, müteaddî fiiller kategorisine sokmuştur. Takdiri de şöyle olur: أَذْهَبَ اللهُ نُورَهُمْ.[750]

---

[746] Nisâ: 4/160.
[747] Diyanet, 102.
[748] Bakara: 2/17.
[749] Diyanet, 3.
[750] Kâsım, 109.

Beyzâvî, "ذَهَبَ" fiilinin Allah'a isnad edilmesini birkaç şekilde yorumlarken şu ifadelere de yer verir: bu isnad, mübâlağa için de olabilir. Zira bâ harfinin istishâb ve istimsâk (alıkoyma) mânasını barındırmasından ötürü, söz konusu fiilin hemze değil de bâ harfi ile müteaddî olmasının arkasında yatan sebep budur.[751]

2.24.15. Bâ (ب)'nın Kullanımı (Ta'vîz)

İvaz, kısaca "karşılık" demektir. Başka bir ifadeyle, bir şeyi başka şeyle değiştirmektir (değiş-tokuş). Örneğin, "اشْتَرَيْتُ الْفَرَسَ بِأَلْفٍ" "*At'ı bin liraya karşılık sattım*" burada "*karşılık*" kelimesi ivaz mânasına olup bâ harfiyle ifade edilmiştir. İşte bu kullanım için İbn 'Akîl, şu âyeti istişhâd eder:[752]

150- أُولَٰئِكَ الَّذِينَ اشْتَرَوُا الْحَيٰوةَ الدُّنْيَا بِالْاٰخِرَةِ فَلَا يُخَفَّفُ عَنْهُمُ الْعَذَابُ وَلَا هُمْ يُنْصَرُونَ[753]

"Onlar, ahireti verip dünya hayatını satın alan kimselerdir. Artık bunlardan azap hiç hafifletilmez. Onlara yardım da edilmez."[754]

Şâhid: "Ahireti verip (karşılığında) dünyayı satın almak" cümlesinden anladığımız "karşılık" mânası, ta'vîz diye kastettiğimiz şeydir. Bu mânayı elde etmemize yardımcı olan vasıta ise bâ (ب) harfidir.

Beyzâvî, bu âyetin tefsirinde "*îsâr*" kavramını verip "*tercih etme*", "*üstün tutma*" ve "*öncelikli kılma*" mânalarını kapsamış olur ki, bu bizim istişhâd ettiğimiz mânaya çok da uzak değildir.[755]

2.24.16. Bâ (ب)'nın Kullanımı (عَنْ Anlamında)

Bâ harfinin diğer bir kullanımı da 'an (عَنْ) mânasında olmasıdır. Aşağıdaki âyet buna delildir:

151- سَأَلَ سَائِلٌ بِعَذَابٍ وَاقِعٍ[756]

"Soran birisi, kesinlikle inecek olan azabı sordu."[757]

---

[751] Şeyhzâde, I, 158.
[752] İbn 'Akîl, II, 22.
[753] Bakara: 2/86.
[754] Diyanet, 12.
[755] Şeyhzâde, I, 345.
[756] Meâric: 70/1.

Şâhid: Âyette geçen "سأل" fiili genelde عَنْ harf-i ceriyle kullanılır. Burada bâ harfiyle kullanılmış olsa da 'an harfi mânasındadır. Takdiri şudur: سَاَلَ سَائِلٌ عَنْ عَذَابٍ وَاقِعٍ.

2.24.17. Bâ (ب)'nın Kullanımı (Musâhabe)

Bu harfle ilgili müellifimizin son olarak kullanımından söz ettiği kısmı "musahabe" (birliktelik) mânasındaki kullanımıdır. Buna da şu âyeti delil getirir:

152- فَسَبِّحْ بِحَمْدِ رَبِّكَ وَكُنْ مِنَ السَّاجِدِينَ[758]

"O hâlde, Rabbini hamd ile tesbih et (yücelt) ve secde edenlerden ol."[759]

Şâhid: Mealde geçen "ile" kelimesi aslında "bâ" harfinin mânasına işarette bulunmaktadır. Zira "hamd ile tesbih et" demek, tesbih edilecek şeyle beraber bulunması gereken bir durum isteniyor ki o da hamddir. Takdiri şudur: فَسَبِّح مُصاَحِباً حَمْدَ رَبِّ.[760]

2.24.18. 'Alâ (على)'nın Kullanımı

Harf-i cerlerden biri de 'alâ (عَلىَ) harfidir. Bu harf en çok isti'lâ mânasında kullanılır. Bazen de -müellifin de ifade ettiği gibi- "فِي" (zarfiyet) mânasında kullanılır. İstişhad edilen âyet şudur:

153- وَدَخَلَ الْمَدِينَةَ عَلٰى حِينِ غَفْلَةٍ مِنْ اَهْلِهَا فَوَجَدَ فِيهَا رَجُلَيْنِ يَقْتَتِلَانِ هٰذَا مِنْ شِيعَتِهِ وَهٰذَا مِنْ عَدُوِّهِ فَاسْتَغَاثَهُ الَّذِي مِنْ شِيعَتِهِ عَلَى الَّذِي مِنْ عَدُوِّهِ فَوَكَزَهُ مُوسٰى فَقَضٰى عَلَيْهِ قَالَ هٰذَا مِنْ عَمَلِ الشَّيْطَانِ اِنَّهُ عَدُوٌّ مُضِلٌّ مُبِينٌ[761]

"Mûsâ, halkın habersiz olduğu bir sırada şehre girdi. Orada biri kendi tarafından, diğeri düşmanı tarafından; kavga eden iki adam gördü. Kendi tarafından olan, düşmanına karşı ondan yardım istedi. Mûsâ da ona bir yumruk indirip onu öldürdü. Mûsâ, "Bu şeytanın işidir. O, gerçekten apaçık bir saptırıcı düşmandır" dedi."[762]

---

[757] Diyanet, 567.
[758] Hicr: 15/98.
[759] Diyanet, 266.
[760] Kâsım, 110.
[761] Kasas: 28/15.
[762] Diyanet, 386.

Şâhid: ‘Alâ harf-i ceri burada fî mânasında kullanılmış olup takdiri şudur: وَدَخَلَ الْمَدِينَةَ فِي حينِ غَفْلَةٍ Beyzâvî, bu âyetin tefsirinde “عَلَى حِينِ” car ve mecrûrunu, فِي وَقْتِ diye açıklamıştır.[763]

2.24.19. ‘An (عَنْ)’ın Kullanımı

‘An (عَنْ) harfi, çoğunlukla mucâveze (geçiş) için kullanılır. Bazen de “بَعْدَ” (sonra) anlamında kullanılır.[764] Buna örnek olarak şu âyet getirilir:

154- لَتَرْكَبُنَّ طَبَقاً عَنْ طَبَقٍ[765]

“Şüphesiz siz hâlden hâle geçeceksiniz.”[766]

Şâhid: Âyette geçen ‘an harf-i ceri “بَعْدَ” anlamında olup takdiri şöyledir:

لَتَرْكَبُنَّ طَبَقاً بَعْدَ طَبَقٍ. Bu âyetin tefsiri ile alakalı Zemahşerî, şu takdiri yapar: حالاً بَعْدَ حالٍ (bir durumdan sonra başka bir durum). Zemahşerî’nin bu şekilde bir takdir yapması da, âyette geçen ‘an harfinin ba’de mânasına geldiğini gösteren diğer bir istidlaldir.

2.24.20. Kef (ك)’in Kullanımı (Ta’lîl)

İbn Mâlik *el-Elfiyye*’de bu harf ile ilgili şu beyitlere yer verir:

(شَبِّهْ بِكافٍ وَبِهاَ التَّعْليلُ قَدْ يُعْنَى وَزائِداً لِتَوْكِيدٍ وَرَدْ)

“*Kef* harfi teşbih için kullanılır. Aynı şekilde nadir de olsa ta’lîl mânasını da gelir. Te’kîd amaçlı olarak zait geldiği de görülür.”[767]

Kef (ك) harfinin en çok kullanıldığı mâna teşbîhdir. Bunun yanında Fâdıl es-Semerrâî, bu harfin “isti’lâ” için de kullanıldığını zikreder.[768] Az kullanımlarından biri de ta’lîl olup müellifimiz buna şu âyeti istişhâd eder:

155- لَيْسَ عَلَيْكُمْ جُنَاحٌ اَنْ تَبْتَغُوا فَضْلاً مِنْ رَبِّكُمْ فَإِذَا اَفَضْتُمْ مِنْ عَرَفَاتٍ فَاذْكُرُوا اللهَ عِنْدَ الْمَشْعَرِ الْحَرَامِ وَاذْكُرُوهُ كَمَا هَدٰيكُمْ وَاِنْ كُنْتُمْ مِنْ قَبْلِهِ لَمِنَ الضَّالِّينَ[769]

---

[763] Şeyhzâde, 3/506.
[764] İbn ‘Akîl, II, 23.
[765] İnşikâk: 84/19.
[766] Diyanet, 589.
[767] İbn Mâlik, 26.
[768] es-Semerrâî, III, 60.
[769] Bakara 2/198.

"(Hac mevsiminde ticaret yaparak) Rabbinizin lütuf ve keremini istemekte size bir günah yoktur. Arafat'tan ayrılıp (sel gibi Müzdelife'ye) akın ettiğinizde, Meş'ar-i Haram'da Allah'ı zikredin. Onu, size gösterdiği gibi zikredin. Doğrusu siz onun yol göstermesinden önce yolunu şaşırmışlardan idiniz."[770]

Şâhid: Meallerde genelde "كَمَا" kelimesi "*gibi*" diye açıklanmıştır, fakat nahiv kitaplarına baktığımızda bu âyet genelde kef harfinin ta'lîl mânasında kullanıldığına delil getirilmiştir. Binaenaleyh, bu kelime, "*için*" olarak çevrilmesi gramere daha uygun düşeceği kanaatini taşımaktayız. Müellifimiz de bu âyeti istişhâd ettikten sonra takdirini şöyle yapar: لِهِدَايَتِهِ إِيَّاكُمْ.[771]

2.24.21. Kef (ك)'in Kullanımı (Zâit Olması)

Yukarıda İbn Mâlik'e ait olan beyitlerde değindiğimiz "kef (ك) harfinin zait olarak gelme"si kaydını İbn 'Akîl de aynen teyid eder. Yalnız bunun te'kîd için kullanıldığının altını da çizmiştir. Daha sonra şu âyeti istidlal eder:[772]

156- فَاطِرُ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ جَعَلَ لَكُمْ مِنْ اَنْفُسِكُمْ اَزْوَاجاً وَمِنَ الْاَنْعَامِ اَزْوَاجاً يَذْرَؤُكُمْ فِيهِ لَيْسَ كَمِثْلِهِ شَيْءٌ وَهُوَ السَّمِيعُ الْبَصِير[773]

"O, gökleri ve yeri yaratandır. Size kendinizden eşler, hayvanlardan da (kendilerine) eşler yaratmıştır. Bu sûretle sizi üretiyor. O'nun benzeri hiçbir şey yoktur. O, hakkıyla işitendir, hakkıyla görendir."[774]

Şâhid: es-Semerrâî'nin de dediği gibi, bu âyette geçen kef harfi te'kîd için olup zait olarak gelmiştir. Aksi takdirde bu harfin teşbih için kullanıldığı varsayılırsa mâna bozulur. Zira mâna şöyle olur: "O'nun mislinin misli yoktur" bu da O'nun mislinin subûtunu gerektirir ki Allah bundan münezzehtir. O halde buradaki ziyadelik O'nun mislini nefiy etmeyi vurgulamak içindir.[775]

---

[770] Diyanet, 30.
[771] İbn 'Akîl, II, 26.
[772] İbn 'Akîl, II, 26.
[773] Şûrâ: 42/11.
[774] Diyanet, 483.
[775] es-Semerrâî, III, 60.

2.24.22. Harf-i cerlerden Sonra Mâ (ماَ)'nın Zait Olarak Gelmesi

İbn Mâlik, bu konuyu şu beyitlerle özetlemiştir:

(وَ بَعْدَ مِنْ وَعَنْ وَبَاءٍ زِيدَ ماَ فَلَمْ يُعَقْ عَنْ عَمَلٍ قَدْ عُلِماَ)

"*Min, 'an* ve *bâ* harflerinden sonra "*mâ*" zait olarak gelir ve onlar da amelden düşmezler."[776]

İbn Mâlik'in saydığı harfler, "mâ"nın kendilerinden sonra gelmesi durumunda amelden düşmeyen kısımdır. Ayrıca ما'nın kendilerinden sonra gelip amelden düşen harfler kısmı da var ki, burada zikretmenin konuyu uzatacağı endişesiyle onlara yer verilmemiştir.[777]

İbn 'Akîl, konunun daha iyi anlaşılması için şu üç âyeti istişhâd eder, sırasıyla şunlardır:

157- مِمَّا خَطِيـٓـَٔاتِهِمْ أُغْرِقُوا فَأُدْخِلُوا نَاراً فَلَمْ يَجِدُوا لَهُمْ مِنْ دُونِ اللهِ اَنْصَاراً[778]

"Hataları (küfür ve isyanları) yüzünden suda boğuldular ve cehenneme sokuldular da kendileri için Allah'tan başka yardımcılar bulamadılar."[779]

158- قَالَ عَمَّا قَلِيلٍ لَيُصْبِحُنَّ نَادِمِينَ[780]

"Allah, "Yakın zamanda mutlaka pişman olacaklardır!" dedi."[781]

159- فَبِمَا رَحْمَةٍ مِنَ اللهِ لِنْتَ لَهُمْ وَلَوْ كُنْتَ فَظًّا غَلِيظَ الْقَلْبِ لَانْفَضُّوا مِنْ حَوْلِكَ فَاعْفُ عَنْهُمْ وَاسْتَغْفِرْ لَهُمْ وَشَاوِرْهُمْ فِي الْاَمْرِ فَإِذَا عَزَمْتَ فَتَوَكَّلْ عَلَى اللهِ إِنَّ اللهَ يُحِبُّ الْمُتَوَكِّلِينَ[782]

"Allah'ın rahmeti sayesinde sen onlara karşı yumuşak davrandın. Eğer kaba, katı yürekli olsaydın, onlar senin etrafından dağılıp giderlerdi. Artık sen onları affet. Onlar için Allah'tan bağışlama dile. İş konusunda onlarla müşavere et. Bir kere de karar verip azmettin mi, artık Allah'a tevekkül et, (ona dayanıp güven). Şüphesiz Allah, tevekkül edenleri sever."[783]

---

[776] İbn Mâlik, 26.
[777] Detaylı bilgi için bkz: İbn 'Akîl, II, 32.
[778] Nûh: 71/25.
[779] Diyanet, 570.
[780] Mü'minûn: 23/40.
[781] Diyanet, 343.
[782] Âli İmrân: 3/159.
[783] Diyanet, 70.

Şâhid: Âyetlerin konu birliğinden dolayı üçünü bir arada değerlendirmeyi tercih ediyoruz. İlk âyette "مِنْ" harf-i ceri ماَ'ya dâhil olmuş ve amelden düşmemiştir. Zira mâdan sonra gelen "خَطِيأَتِهِم" kelimesi mecrur kılınmıştır. İkinci âyette geçen "عَنْ" harf-i ceri de ماَ'ya dâhil olmasına rağmen ardından gelen "قَلِيلٍ" kelimesini mecrur kılmıştır. Üçüncü âyette de "ب" harf-i ceri ما'ya dâhil olmuş olup "رَحْمَةٍ" kelimesini mecrûr kılmıştır.

Zemahşerî, birinci âyetin tefsirinde bu gibi zait mâların te'kîd ve vurguyu arttırmak için geldiğini/geldiklerini belirtir.[784] Zira ikinci âyetin tefsirindemâ'nın zait olarak gelişini, "zamanın çok kısa ve az olduğuna" işaret etmek için olduğunu,[785] üçüncü âyette de bu zaitliğin "Hz. Peygamberin onlarla yumuşak davranmasının ancak Allahın rahmetiyle olduğuna delalet etmek ve bu mânayı pekiştirmek" üzere geldiğini zikreder.[786]

2.25. İZÂFE

Emîl Bedî' Ya'kûb, *Mevsû'atu Ulûmi'l-luğati'l-Arabiyye* adlı eserinde izâfeyi şöyle tanımlar: "İki isim arasında kayıtlanmış bir nispet olup ikinci isim mutlak anlamda mecrûrdur. Birinci isme muzâf denilir ve kelamdaki konumuna bağlı olarak irâb alır, ikincisine de muzâfun ileyh denir ki bu daima mecrûrdur."[787]

İbn Hişâm ise izâfenin isimlendirme açısından ikiye ayrıldığını, bunların; ma'nevî izâfe ve lafzî izâfe olduğunu, manevî izâfenin de lâm mânasında, min mânasında ve fî mânasında kısımlarının olduğunu zikreder. Ayrıca manevî izâfeye bu ismin verilmesinin sebebinin tarîf veya tahsîs faydası vermesi; lafzî izâfede ise sadece tahfîf faydası vermesinden kaynaklandığını belirtmektedir.[788]Aynı şekilde İbn 'Akîl de iki kısma ayırır; mahza ve gayr-ı mahza. Muzâf, vasıf (müştak) değilse veya vasıf olduğu halde âmil değilse, yani mamûlüne izafe edilmediyse ona mahza (ma'neviyye); eğer muzâfımız vasıf ve âmil ise, yani mamûlüne de izafe edildiyse ona da gayr-ı mahza (lafziyye) denir.[789]

---

[784] Zemahşerî, IV, 466.
[785] Zemahşerî, III, 171.
[786] Zemahşerî, I, 406.
[787] Bedî' Ya'kûb, II, 251.
[788] İbn Hişâm, 282.
[789] Geniş bilgi için bkz. İbn 'Akîl, II, 44-45.

Bu konuda Müberred şu noktalara dikkat çekmektedir: “Müfred bir isim başka bir isme –müfred olsun muzâf olsun- izâfe edilmesi halinde artık ikinci isim birincisinin tamamı sayılır ve tek bir isim (yek vucût) olarak kabul edilir. Buna ilaveten birinci isme eliflâm (ال) kesinlikle dâhil olamaz ve varsa tenvîni de hazfedilir. Bunun sebebi ise şudur, tenvîn zait olup aynı şekilde izâfe ve eliflâm da öyle olunca ‘bir tek isim iki ziyadeliği taşıyamaz’ sonucunu doğurduğundan bu caiz olmaz.”[790]

2.25.1. Fî (فِي) Mânasında Kullanılması

Yukarıda zikredilenlere ilaveten müellifimiz şu açıklamayı yapar: Eğer muzâfun ileyh muzâfın cinsinden olursa min (مِنْ) harfi, eğer muzâfun ileyh zarf olup muzâf kendisine vâkî olabilen cinstense o takdirde de fî (في) harf-i ceri takdir edilir. Bunların dışında başka bir şey olursa o zaman da lâm (ل) mânasında olur.[791] “في” harfinin takdir edilmesine delil olarak İbn ‘Akîl şu iki âyeti getirir:

160- لِلَّذِينَ يُؤْلُونَ مِنْ نِسَائِهِمْ تَرَبُّصُ اَرْبَعَةِ اَشْهُرٍ فَاِنْ فَاؤُ فَاِنَّ اللهَ غَفُورٌ رَحِيم[792]

“Eşlerine yaklaşmamağa yemin edenler için dört ay bekleme süresi vardır. Eğer (bu süre içinde) dönerlerse, şüphesiz Allah çok bağışlayandır, çok merhamet edendir.”[793]

161- وَقَالَ الَّذِينَ اسْتُضْعِفُوا لِلَّذِينَ اسْتَكْبَرُوا بَلْ مَكْرُ الَّيْلِ وَالنَّهَارِ اِذْ تَأْمُرُونَنَا اَنْ نَكْفُرَ بِاللهِ وَنَجْعَلَ لَهُ اَنْدَاداً وَاَسَرُّوا النَّدَامَةَ لَمَّا رَاَوُا الْعَذَابَ وَجَعَلْنَا الْاَغْلَالَ فِي اَعْنَاقِ الَّذِينَ كَفَرُوا هَلْ يُجْزَوْنَ اِلَّا مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ[794]

“Zayıf ve güçsüz görülenler, büyüklük taslayanlara, “Hayır, bizi hidayetten saptıran gece ve gündüz kurduğunuz tuzaklardır. Çünkü siz bize Allah’ı inkâr etmemizi ve O’na eşler koşmamızı emrediyordunuz” derler. Azabı görünce de içten içe pişmanlık duyarlar. Biz de inkâr edenlerin boyunlarına demir halkalar geçiririz. Onlar ancak yapmakta olduklarının cezasını göreceklerdir.”[795]

Şâhid: İlk âyette muzâf olan “تَرَبُّصُ” kelimesi, anlam itibariyle muzâfun ileyh olan “أَرْبَعَةِ” kelimesinde mündemiç olup onun zarfı olmuştur. Zira “beklemek” olgusu

---

[790] Müberred, IV, 143.
[791] İbn ‘Akîl, II, 43.
[792] Bakara: 2/226.
[793] Diyanet, 35.
[794] Sebe’: 34/33.
[795] Diyanet, 431.

bir vakitte meydana gelmelidir ki o da âyette geçen "*dört ay*" ifadeleridir. Dolayısıyla "في" harfi tayin edilir ve takdiri şöyle olur: تَرَبُّصٌ فِي اَرْبَعَةِ اَشْهُر. Aynı şeyler ikinci âyet için de geçerli olup "gece(de) kurduğunuz tuzaklar" anlamındaki takdiri şudur: مَكْرٌ فِي الَّيْل.

2.25.2. Tahfîf Faydası Vermesi

Yukarıda İbn Hişâm'dan nakledilen satır aralarında lafzî izafe (gayr-ı mahza) kısmının tarîf ve tahsîs faydası vermediğini, dolayısıyla sadece tahfif (dilde kolaylık) faydası sağladığı ifade edilmişti.

İbn 'Akîl, bu noktaya temas ederek bu izafe çeşidinin salt tahfif faydası vermesinden ötürü rubbe (رُبَّ)'nin kendisine dâhil olduğunu ve nekre bir isme de sıfat yapılabildiğini belirtmiştir.[796] Şu âyette olduğu gibi:

162- يَا اَيُّهَا الَّذِينَ اٰمَنُوا لَا تَقْتُلُوا الصَّيْدَ وَاَنْتُمْ حُرُمٌ وَمَنْ قَتَلَهُ مِنْكُمْ مُتَعَمِّداً فَجَزَاءٌ مِثْلُ مَا قَتَلَ مِنَ النَّعَمِ يَحْكُمُ بِهِ ذَوَا عَدْلٍ مِنْكُمْ <u>هَدْياً بَالِغَ الْكَعْبَةِ</u> (...)[797]

"Ey iman edenler! İhramlı iken (karada) av hayvanı öldürmeyin. Kim (ihramlı iken) onu kasten öldürürse (kendisine) bir ceza vardır. (Bu ceza), <u>Kâ'be'ye ulaştırılmak üzere…</u>, bir kurbanlık hayvan (...)"[798]

Şâhid: Âyette geçen "هَدْياً" kelimesi nekre bir isimdir. Ardından gelen "بَالِغَ الْكَعْبَةِ" izafe tamlaması ise gayr-ı mahza (lafzî) kısımdan olup sadece tahfif faydası verir. Dolayısıyla bu izafe çeşidi tarif faydası vermediğinden nahiv kitaplarında sabit olan "sıfat mevsûfuna tarîf ve tenkîrde uyması gerekir"[799] kuralına da aykırı olmamış olur. Böyle bir izafe ancak telaffuza yönelik bir kolaylık sağlamış olur. Ayrıca bunun caiz olmasına; izafenin gayr-ı mahza kısmından olması hasebiyle muzâfta tenvîn mukadder (gizli) olup izafe de infisal niyetindedir. Takdiri şudur: بَالِغاً الْكَعْبَة.[800]

---

[796] İbn 'Akîl, II, 45.
[797] Mâide: 5/95.
[798] Diyanet, 122.
[799] İbn Hişâm, 319.
[800] Kâsım, 116.

2.25.3. Muzâf'ın Muzâfun ileyh'ten Tezkîr Elde Etmesi

Müellifimiz, muzâfın bazen muzâfun ileyhten te'nîs veya tezkîr kazanabildiğini ancak bunun da üç şartla gerçekleşebileceğini zikreder, bu şartları şöyle sıralar: a) Muzâfın hazfedilmesi mümkün olmalıdır, b) muzâfun ileyh muzâfın yerine geçebilmelidir, c) bu durum mânadan anlaşılabilmelidir.[801]

Muzâfın muzâfun ileyhten müzekkerlik kesp ettiğine dair şu âyeti celile istişhâd edilir:

163- وَلَا تُفْسِدُوا فِي الْأَرْضِ بَعْدَ اِصْلَاحِهَا وَادْعُوهُ خَوْفاً وَطَمَعاً ۖ اِنَّ رَحْمَتَ اللهِ قَرِيبٌ مِنَ الْمُحْسِنِينَ[802]

"Düzene sokulduktan sonra yeryüzünde bozgunculuk yapmayın. Allah'a (azabından) korkarak ve (rahmetini) umarak dua edin. Şüphesiz, Allah'ın rahmeti iyilik edenlere çok yakındır."[803]

Şâhid: Âyette istişhâd edilen nokta "رحْمَتَ الله" tamlamasıdır. "رحمت" kelimesi müennes bir isim olmakla birlikte "الله" lafzından müzekkerlik vasfı kazanmıştır. Bunun caiz olması için gereken şart/şartlar da yerindedir. Zira muzâf kaldırılıp yerine muzâfun ileyh gelmesi mümkün olan bir yerdir. Takdiri de şöyle olur: إِنَّ اللهَ قَرِيبٌ مِنَ الْمُحْسِنِينَ.[804]

Bu iktisabın faydası şu olsa gerek, إِنَّ'nin ismi ve haberi aslında mübtedâ ve haberdir. Dolayısıyla mübtedâ ve haber arasında uygunluğun bulunması gereken durumlardan bir tanesi de tezkîr ve te'nîste eşit olmalarıdır. Söz konusu iktisabla bu sağlanmış olur. Yani ikisi de müzekker olmuş olur.

2.25.4. Muzâf Olan İsimlerin Tesniyelerinin Teksîr mânasına Gelmesi

Müellif, bazı muzâf isimlerin sadece zamirlere izâfe edildiğini, zahir isimlere izâfe edilemediğini, varsa da şâz olduğunu belirtmiş ve bunları tek tek açıklamıştır.[805] Bu isimlerden biri de lebbey (لَبَّيْ)'dir. İbn Mâlik'in aksine Sîbeveyh'e göre, bu ve benzeri isimler hem zahire hem de zamire izâfe edildiğini dile getiren İbn 'Akîl, bu konuda Sîbeveyh'in "لَبَّيْكَ" hakkında şöyle dediğini nakleder: Bu gibi isimler tensiye

---

[801] İbn 'Akîl, II, 49-50.
[802] Ar'âf: 7/56.
[803] Diyanet, 156.
[804] Kâsım, 117.
[805] İbn 'Akîl, II, 52-53.

grubuna dâhildir. Mahzûf bir fiille mansûb olup mastardırlar. Bu gibi mastarların tesniyesinden maksat, teksîrdir (çokluk). Hâl böyle olunca da bu ismin tesniyeye mulhak olduğunu söyleyebiliriz.[806] Bu anlamda kullanılan âyet şudur:

164- ثُمَّ ارْجِعِ الْبَصَرَ كَرَّتَيْنِ يَنْقَلِبْ اِلَيْكَ الْبَصَرُ خَاسِئاً وَهُوَ حَسِير[807]

"Sonra tekrar tekrar bak; bakışların (aradığı çatlak ve düzensizliği bulamayıp) âciz ve bitkin hâlde sana dönecektir."

Şâhid: İbn 'Akîl'e göre, Sîbeveyh'in mezhebinde burada geçen كَرَّتَيْن kelimesi, "كَرّاَت" "*çok defa*" anlamında ele alınır.[808] Yoksa "*iki kere bak*" anlamında değildir. Bu mânanın doğruluğunu âyetin devamı da desteklemektedir, zira bakışların âciz ve bitkin halde dönmesi, iki bakışla olabilecek bir iş değildir. O halde çokluk mânası verilmelidir. Zemahşerî ve Beyzâvî de bu görüşü savunanlardandır.[809]

2.25.5. İz (إذْ)'in Kullanımı

İbn Mâlik, bu konuda şu beyitleri serdeder:

(وَألْزَمُوا إضافَةُ إلىَ الْجُمَل حَيْثُ وَ إذْ وَإنْ يُنَوَّنْ يُحْتَمَل)

"*'Haysu'* ve *'iz'* kelimelerinin cümleye izâfe edilmeleri gerekli görülmştür. Tenvînli gelmesi de muhtemel olup caizdir."[810]

Sadece cümleye izâfe edilmesi gereken bazı isimler vardır ki bunlar da "حَيْثُ ، إذْ ، إذاَ" isimleridir. Müellifimizin âyetle istişhâdda bulunduğu "إذْ" kelimesidir. Bunun hem isim cümlesine hem de fiil cümlesine izâfesinin mümkün olduğunu belirtmiştir. Ayrıca izâfe edildiği cümlenin hazfedilebileceğini, o cümleye ivaz olacak bir tenvînin getirilebileceğini zikrettikten sonra şu âyeti istişhâd eder:[811]

165- فلولآ إذا بلغت الحلقوم*وَأَنْتُمْ حِيَنَئِذٍ تَنْظُرُون[812]

*"Can boğaza geldiğinde, onu geri döndürsenize! * Oysa siz o zaman bakıp dururunuz."*[813]

---

[806] İbn 'Akîl, II, 54.
[807] Mülk: 67/4.
[808] İbn 'Akîl, II, 54.
[809] Zemahşerî, IV, 426; Şeyhzâde, IV, 423.
[810] İbn Mâlik, 28.
[811] İbn 'Akîl, II, 57.
[812] Vâkı'a: 56/84.

Şâhid: Bu âyet ilk âyetle (1. âyetsayfa: 3) aynıdır.

2.25.6. Muzâf İsmin Cümleye Cevazen İzafesi

Müellif, İbn Mâlik'in beyitlerinde geçen "ismin cümleye izâfesi" konusunu şerh ederken böyle bir ismin cümleye cevazen izâfesi durumunda i'râbın da binânın da caiz olduğunu zikreder ve muzâfun ileyh konumunda olan cümlenin fiil veya isim cümlesi olması arasında fark olmadığını belirtir. Ardından şöyle devam eder: Mu'rab bir fiilden veya mübtedâdan önce gelen isim için tercih edilmesi gereken yol i'râb ile okunmasıdır. Fakat binâ da caizdir der.[814] Buna delil olarak da şu âyeti istişhâd eder:

166- قَالَ اللهُ هٰذَا يَوْمُ يَنْفَعُ الصَّادِقِينَ صِدْقُهُمْ لَهُمْ جَنَّاتٌ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ خَالِدِينَ فِيهَا أَبَدًا رَضِيَ اللهُ عَنْهُمْ وَرَضُوا عَنْهُ ذٰلِكَ الْفَوْزُ الْعَظِيمُ[815]

"Allah, şöyle diyecek: "Bugün, doğrulara, doğruluklarının yarar sağlayacağı gündür." Onlara içinden ırmaklar akan, içinde ebedî kalacakları cennetler vardır. Allah, onlardan razı olmuş, onlar da Allah'tan razı olmuşlardır. İşte bu büyük başarıdır."[816]

Şâhid: Bu âyette geçen "يَوْم" kelimesi, mu'rab bir fiil cümlesine izâfe olmuş ve iki şekilde okunması caiz görülmüştür. Mu'rab olmasına istinaden ref', mebnî olmasına istinaden de fetha ile okunabilir. Bu, kûfelilerin mezhebidir. Basralılara göre, muzarî bir fiile izâfe edilmesinden dolayı sadece ref' ile okumak caizdir. Sağlam olan görüş de budur.[817] Bu kelime, İmam Nâfi' dışındaki İmamların hepsi (dokuz İmam) ref' vechini benimsemiş, İmam Nâfi' ise fetha ile okuyuşu tercih etmiştir.[818]

2.25.7. Ledun (لَدُنْ)'un Kullanımı

Lâzimu'l-izâfe olan diğer bir isim de "لَدُنْ" kelimesidir. Zaman veya mekân sonucunu bildirmek içindir. Bu ismin Arapların çoğuna göre tek bir kullanım (sadece zarfiyyet veya ibtidai gayet) açısından harfe benzediğinden mebnî olduğunu, kendisini haber yapmanın caiz olmadığını, zarfiyyetten ancak min (مِنْ) harfi ile çıkabileceğini

---

[813] Diyanet, 536.
[814] İbn 'Akîl, II, 60.
[815] Mâide: 5/119.
[816] Diyanet, 126.
[817] Kâsım, 118.
[818] Pâlûvî, 53.

kaydeden İbn ‘Akîl, bu son durumun çokça gerçekleştiğini ve Kur’ân’da sadece min (مِنْ) harfi ile kullanıldığını zikreder.[819] Kur’ân’dan istişhâd ettiği şu âyetlerle iddiasını pekiştirmek istemiştir:

167- فَوَجَدَا عَبْداً مِنْ عِبَادِنَا اٰتَيْنَاهُ رَحْمَةً مِنْ عِنْدِنَا وَعَلَّمْنَاهُ مِنْ لَدُنَّا عِلْماً[820]

“Derken kullarımızdan bir kul buldular ki, biz ona katımızdan bir rahmet vermiş, kendisine tarafımızdan bir ilim öğretmiştik.”[821]

168- قَيِّماً لِيُنْذِرَ بَأْساً شَدِيداً مِنْ لَدُنْـهُ وَيُبَشِّرَ الْمُؤْمِنِينَ الَّذِينَ يَعْمَلُون الصَّالِحَاتِ اَنَّ لَهُمْ اَجْراً حَسَناً[822]

“(Allah onu), katından gelecek şiddetli bir azap ile (inanmayanları) uyarmak, salih ameller işleyen mü’minleri, içlerinde ebedî olarak kalacakları güzel bir mükâfat (cennet) ile müjdelemek için dosdoğru bir kitap kıldı.”[823]

Şâhid: Her ikiayette de “لَدُنْ” ismine “مِنْ” harf-i ceri dâhil olmuş ve onu zarf olmaktan çıkarmıştır. Her iki âyette de bu isim sukûn üzere mebnî olarak gelmiştir. Fakat ikinci âyet için ikinci bir kırâat şekli var ki o durumda mu’rab olur. Zira bu durumda kelimenin sonu kesraya dönüşür. Kırâat, İmam Âsım’ın ravisi Ebû Bekr Şu’be (ö. 193 h.)’ye ait olup şu şekildedir: “Dâl” harfinin sukûnuyla beraber zamme kokusunu hissttirerek, “nûn” ile “he” harflerini de kesralı okumaktır.[824] Yani “مِنْ لَدْنِهِ” şeklinde yazılır, fakat işin tam aslını (sukûnla beraber zamme çıkarabilme işini) anlamak için bir femi muhsinden okumak gerekir.

2.25.8. Kablu (قَبْلُ) ve Ba’du (بَعْدُ)’nun Kullanımı

Müellifimiz, İbn Mâlik’in konuyla ilgili beyitlerini şöyle açıklamaya çalışır;

عَلُ ، الجِهاَتُ السِّتُّ ، دوُنُ ، أوَّلُ ، حَسْبُ ، بَعْدُ ، قَبْلُ ، غَيْرُ bu isimlerin dört hali vardır. Bir halde mebnî, diğer üç halde de mu’rab olur. Lafzen izâfe olur ya da muzâfun ileyh hazfedilip lafzı menvî (maksud) olursa mu’rab olur. Muzâfun ileyh mahzûf olup lafzı değil de mânası menvî (maksûd) olursa o takdirde de mebnî olur.[825]

---

[819] İbn ‘Akîl, II, 67.
[820] Kehf: 18/65.
[821] Diyanet, 300.
[822] Kehf: 18/2.
[823] Diyanet, 292.
[824] Pâlûvî, 84.
[825] İbn ‘Akîl, II, 72-74.

Muzafun ileyhin hazfedilip ne lafzı ne de mânasının kastedildiği kısım, mu'rab kısmının sadece tenvînli olanıdır. Bu takdirde de nekre olur. Şu kırâatte olduğu gibi:

169- فِي بِضْعِ سِنِينَ لِلَّهِ الْأَمْرُ مِنْ قَبْلُ وَمِنْ بَعْدُ وَيَوْمَئِذٍ يَفْرَحُ الْمُؤْمِنُونَ[826]

"(Rumlar, yakın bir yerde yenilgiye uğratıldılar.) Onlar yenilgilerinden sonra birkaç yıl içinde galip geleceklerdir. Önce de, sonra da emir Allah'ındır. O gün Allah'ın (Rumlara) zafer vermesiyle mü'minler sevinecektir."[827]

Şâhid: "مِنْ قَبْلٍ وَمِنْ بَعْدٍ" okunan kırâate göre, muzâfun ileyh hazfedilmiş ve ne lafzı ne de mânası maksûd olduğundan "قَبْل" ve "بَعْد" kelimeleri mu'rab ve nekre olarak tenvîn almışlardır. Mebnî olan durumuna örnek olarak yukarıdaki âyetin Âsım kırâatı olan damme üzere kırâat edilmesidir.[828] Şöyle okunur:

فِي بِضْعِ سِنِينَ لِلَّهِ الْأَمْرُ مِنْ قَبْلُ وَمِنْ بَعْدُ وَيَوْمَئِذٍ يَفْرَحُ الْمُؤْمِنُون

Burada muzâfun ileyh mahzûf olup sadece mânası maksûd olduğundan dördüncü kısımdan sayılan mebnî kısmıdır. Buna "damme üzere mebni" de denir.[829]

2.25.9. Muzâfın Hazfi

Muzâfın hazfedilip yerine muzâfun ileyhin geçmesi konusunu İbn Mâlik, vecîz bir nazım şeklinde şöyle ifade etmiştir:

(وَمَا يَلِي الْمُضَافَ يَأْتِي خَلَفَا عَنْهُ فِي الإِعْرَابِ أَدَّا مَا حُذِفَا)

"(Bazen) muzâf hazfedilir, ondan sonra gelen (muzâfun ileyh) ise i'râbta onun yerine geçer."

Müellifimiz, muzâfın hazfedilip muzâfun ileyhin de onun yerine geçebileceğini ve onun i'râbını alacağını belirttikten sonra, söz konusu muzâfın hazfinin bir karineye dayanması gerektiğine de işaret ederek şu âyetleri istişhâd eder:[830]

170- وَإِذْ أَخَذْنَا مِيثَاقَكُمْ وَرَفَعْنَا فَوْقَكُمُ الطُّورَ خُذُوا مَا آتَيْنَاكُمْ بِقُوَّةٍ وَاسْمَعُوا قَالُوا سَمِعْنَا وَعَصَيْنَا وَأُشْرِبُوا فِي قُلُوبِهِمُ الْعِجْلَ بِكُفْرِهِمْ قُلْ بِئْسَمَا يَأْمُرُكُمْ بِهِ إِيمَانُكُمْ إِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ[831]

---

[826] Rûm: 30/4.
[827] Diyanet, 403.
[828] Pâlûvî, 108.
[829] İbn 'Akîl, II, 74.
[830] İbn 'Akîl, II, 76.
[831] Bakara: 2/93.

"Hani, Tûr'u tepenize dikerek sizden söz almıştık, "Size verdiğimiz Kitab'a sımsıkı sarılın; ona kulak verin" demiştik. Onlar, "Dinledik, karşı geldik" demişlerdi. İnkârları yüzünden buzağı sevgisi onların kalplerine sindirilmişti. Onlara de ki: (Tevrat'a beslediğinizi iddia ettiğiniz) imanınızın size emrettiği şey ne kötüdür, eğer inanan kimselerseniz!"[832]

171- وَجَاءَ رَبُّكَ وَالْمَلَكُ صَفاً صَفاً[833]

"Rabbinin buyruğu ve saf saf dizilmiş olarak melekler geldiği…"[834]

Şâhid: İlk âyetin mealinde altını çizdiğimiz cümle, aslında istişhâd noktasıdır. Zira âyette geçen "وَأُشْرِبُوا فِي قُلُوبِهِمُ الْعِجْلَ" cümlesinin tam karşılığı, "kalplerine buzağı içirilmiş/sindirilmişti". Dolayısıyla böyle bir şeyin gerçekleşmesinin akla aykırı olması karinesine dayanarak muzâfın hazfedildiğine, muzâfun ileyhin de onun i'râbıyla i'râblandığına hükmedilir.[835] Hazfe giden muzâfın "حُبَّ" (sevgi) olduğunu, muzâfun ilehy olan "الْعِجْلَ" kelimesinin ise onun yerine kaim olduğundan fethalı okunduğunu hem mânadan hem de Zemahşerî gibi âlimlerin beyanından anlıyoruz.[836] Takdiri şudur:

"وَأُشْرِبُوا فِي قُلُوبِهِمْ حُبَّ الْعِجْلَ"

İkinci âyette de bu söylediklerimizin hepsi geçerli olup sadece mahzûf olan muzâfın "أَمْرُ" (emri) kelimesinin farklılığını zikretmekte fayda var. Nitekim mealden anlaşılan mâna da bu yöndedir (*buyruğu…*).

2.25.10. Muzâfın Hazfi (Muzâfun ileyh'in Cer Üzere Kalması)

Müellifimiz, bazen muzâfın hazfedildiğini fakat muzâfun ileyhin cer hali üzere bâkî kaldığını, bu durumun ise mahzûfun melfûza (zikredilene) mümasil (eşit) olmadığı, bilakis mukâbil olduğunu zikreder.[837] Bu konuya şu âyeti delil olarak getirir:

172- مَا كَانَ لِنَبِيٍّ اَنْ يَكُونَ لَـهُ اَسْرٰى حَتّٰى يُثْخِنَ فِي الْاَرْضِ تُرِيدُونَ عَرَضَ الدُّنْيَا وَاللهُ يُرِيدُ الْاٰخِرَةَ وَاللهُ عَزِيزٌ حَكِيمٌ[838]

---

[832] Diyanet, 13.
[833] Fecr: 89/22.
[834] Diyanet, 593.
[835] Kâsım, 121.
[836] Zemahşerî, I, 157.
[837] İbn 'Akîl, II, 78.
[838] Enfâl: 8/67.

"Yeryüzünde düşmanı tamamıyla sindirip hâkim duruma gelmedikçe, hiçbir peygambere esir almak yakışmaz. Siz geçici dünya menfaatini istiyorsunuz, hâlbuki Allah ahireti (kazanmanızı) istiyor. Allah, mutlak güç sahibidir, hüküm ve hikmet sahibidir."[839]

Şâhid: Âyette geçen "يُرِيدُ الآخِرَةَ" cümlesinde muzâfun ileyh olan "الآخِرة" kelimesinin sonu İbn Cemmâz'ın kırâatine göre kesralı okunup muzâfın hazfedilmeden önceki hali üzere bırakılmıştır. Zira şu haliyle "آخِرَة" kelimesi "يُرِيدُ" fiili muzârisine mef'ûl konumundadır. Fakat aslı itibariyle muzâf "عَرَضَ" kelimesi olup mahzûftur, fiilin asıl mef'ûlu da odur.[840]

İbn 'Akîl'e göre: "بَاقِيَ" kelimesi burada gizlidir. Fakat "عَرَضَ" fiilini takdir edenlerin de olduğunu, bunun da mahzûfun melfûza mümasil olmasını gerektirdiğini belirtir. Hâlbuki yukarıda "mümasil" değil "mukabil" olması gerektiğinin altı çizilmişti. Dolayısıyla "بَاقِيَ" kelimesini takdir etmek daha evlâ olur.[841]

2.25.11. Muzâfun İleyh'in Hazfi

İbn 'Akîl, muzâfun ileyhin bazen hazfedildiğini ve izâfe edildiği hal üzere bırakıldığını, buna bağlı olarak da tenvîninin hazfedildiğini, bunun da çoğu zaman bazı şartların yerine gelmesiyle mukayyet olduğunu belirtir. Çoğunlukla birinci isimden hazfedilene(muzâfun ileyhe) benzeyen bir şeye izâfe edilen muzâfın (iknci ismin) birinci isme atfedilmesiyle olur diyen müellifimiz, bu noktada konuyu örneklendirerek anlaşılmasını kolaylaştırmak istemiştir: "قَطَعَ اللهُ يَدَ وَرِجْلَ مَنْ قَالَهَا" diye verdiği örnekte "رِجْلَ" kelimesi "يَدَ" kelimesine atfedilmiş ve يَدَ'in mahzûf olan muzâfun ileyhisinin benzerine izâfe edilmiştir ki o da: "مَنْ قَالَهَا" cümlesidir. Birinci ismin muzâfun ileyhisinin hazfi ikincisinin delaletiyle anlaşılmış oluyor.[842] Ayrıca İbn 'Akîl, Müberred'in de bu görüşte olduğunu zikreder.[843]

Fakat bazen de yukarıda zikredilen "atıf" olayının gerçekleşmeden de muzâfun ileyhin hazfi söz konusu olabileceğini kayd eden İbn 'Akîl, Kur'ân'dan şu şâz kırâatle istişhâtta bulunur:

---

[839] Diyanet, 184.
[840] Kâsım, 121.
[841] İbn 'Akîl, II, 78.
[842] İbn 'Akîl, II, 79.
[843] İbn 'Akîl, II, 80.

173- اِنَّ الَّذِينَ قَالُوا رَبُّنَا اللهُ ثُمَّ اسْتَقَامُوا فَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ[844]

"'Şüphesiz Rabbimiz Allah'tır' deyip sonra da dosdoğru olanlara hiçbir korku yoktur, onlar üzülmeyecekler de."[845]

Şâhid: Muzâf olan "خَوْفُ" kelimesinin muzâfun ileyhi mahzûf olup kendisi olduğu hal üzere kalmış ve kendisine herhangi bir isim atıf edilmemiştir. Takdiri şöyle olur: فَلَا خَوْفُ شَيْءٍ عَلَيْهِمْ. Tabi bu kırâatın mütevatir kırâatlerden olmadığını müellifimizin kendisi de dile getirmiştir.[846]

2.25.12. Muzâf ve Muzâfun ileyh Arasına Fâsıla Girmesi

İbn Mâlik, *el-Elfiyye'*sinde; fiile benzeyen muzâf ile muzâfun ileyh arasına muzâfın nasb ettiği bir şeyin fâsıla olarak girebileceğini belirtir.[847] İbn 'Akîl, bu fâsılanın; mef'ûl, zarf veya şibih zarf olabileceğini zikreder. Mef'ûl için şu örneği istişhâd eder:

174- وَكَذٰلِكَ زَيَّنَ لِكَثِيرٍ مِنَ الْمُشْرِكِينَ قَتْلَ اَوْلَادِهِمْ شُرَكَاؤُهُمْ لِيُرْدُوهُمْ وَلِيَلْبِسُوا عَلَيْهِمْ دِينَهُمْ وَلَوْ شَاءَ اللهُ مَا فَعَلُوهُ فَذَرْهُمْ وَمَا يَفْتَرُونَ[848]

"Yine bunun gibi, Allah'a ortak koşanların çoğuna, koştukları ortaklar, çocuklarını öldürmelerini güzel gösterdi ki; onları helâke sürüklesinler ve dinlerini karıştırıp onları yanıltsınlar. Eğer Rabbin dileseydi, bunu yapamazlardı. Artık sen onları uydurdukları ile baş başa bırak."[849]

175- فَلَا تَحْسَبَنَّ اللهَ مُخْلِفَ وَعْدِهِ رُسُلَهُ اِنَّ اللهَ عَزِيزٌ ذُوانْتِقَامٍ[850]

"Sakın Allah'ın, peygamberlerine verdiği sözden cayacağını sanma! Şüphesiz Allah, mutlak güç sahibidir, intikam sahibidir."[851]

Şâhid: İlk âyette geçen "قَتْلَ اَوْلَادِهِمْ شُرَكَاؤُهُمْ" kelimesi kırâatı seb'a İmamlarından İbn Âmir'in okuyuşuyla "قَتْلُ اَوْلَادَهُمْ شُرَكَائِهِمْ" şeklindedir, yani 'katlu' kelimesi zammeli,

---

844 Ahkâf: 46/13.
845 Diyanet, 502.
846 İbn 'Akîl, II, 80.
847 İbn Mâlik, 28.
848 En'âm: 6/136.
849 Diyanet, 144.
850 İbrâhîm: 14/47.
851 Diyanet, 260.

‘evlâd’ kelimesi fethalı, ‘şürekâ’ kelimesi de kesralı okunur.[852] Bu kırâate göre muzâf olan “قَتْلُ” ile muzâfun ileyh olan “شُرَكَائِهِمْ” arasına muzâfın mef’ûlu olan “أَوْلَادَهُمْ” kelimesi fâsıla olarak girmiştir.

Ahmed Kâsım, burada musannıfın bu kırâatle istişhâdda bulunmasını hatalı buluyor. Zira ona göre yukarıdaki durum ancak şiir zaruretinde meydana gelebileceğini, âyetle bunu isitşhad etmenin caiz olmadığını iddia eder.[853] Ancak doğruya yakın olan şudur ki, Hz. Rasulullah’tan günümüze kadar intikal eden okuyuşlarla istişhâdda bulunmanın caiz olmasıyla alakalı şüphe bulunmadığı gibi, sahih olan böyle bir kırâatle de her şekilde istişhâdın caiz olması gerektiğidir.

İkinci âyette de istişhâd noktası, İbn ‘Akîlin de ifade ettiği gibi seleften bir kısım kurrânın okuyuş şekli olan: “مُخْلِفَ وَعْدَهُ رُسُلِهِ” kırâatıdır. Burada mef’ûl olan “وَعْدَهُ” kelimesi, muzâf ile muzâfun ileyh arsına fâsıla olarak girmiştir. Fakat mütevatir kırâatler arasında yer almadığı anlaşılmaktadır.[854]

2.26. MASTAR (AMEL KONUSU)

Müellifimiz, mastarın fiilinin amelini iki yerde yaptığını zikreder: 1) Fiilin yerine nâib olduğu yer, 2) mastarın en (أَنْ) ile fiil veya mâ (مَا) ile fiilin yerine kâim olduğu yerlerdir.[855] Bunlara ilaveten şu bilgilere de yer verir, “Mastar, üç halde amel eder; a) Muzâf olarak, b) izâfe ve elif-lâm (ال)’dan mücerred olarak ki bu durumda tenvînli gelir, c) elif-lâm ile beraber geldiğinde.”[856]

Bu bilgileri verdikten sonra yukarıda zikrettiğimiz mastarın amel etme sıralamasını şu şekilde yapar: muzâflı halinin tenvînli olanına göre daha fazla amel ettiğini, tenvînli olanının ise elif-lâmlı olanına göre daha fazla olduğunu belirtir.[857] Kısaca, öncelik sırası; Muzâflı, mücerred (tenvînli) ve elif-lâmlı şeklindedir.

---

[852] Pâlûvî, 57.
[853] Kâsım, 123.
[854] Pâlûvî, 77-78.
[855] İbn ‘Akîl, II, 93.
[856] İbn ‘Akîl, II, 94.
[857] İbn ‘Akîl, II, 94.

2.26.1. Tenvînli Olup Amel Etmesi

Yukarıda verdiğimiz sıralamaya göre mastarın en çok amel ettiği hallerden ikinci sırada yer alan tenvînli kısma şu âyetle istişhâd edilmiştir:

176- اَوْ اِطْعَامٌ فِي يَوْمٍ ذِي مَسْغَبَةٍۙ * يَتِيماً ذَا مَقْرَبَةٍۙ[858]

"Yahut şiddetli bir açlık gününde kendisiyle yakınlığı olan bir yetimi..."[859]

Şâhid: Âyette geçen "إطْعَامٌ" tenvînli bir mastar olup ardından gelen âyetin hemen başında bulunan "يَتِيماً" kelimesini nasb ederek kendisine mef'ûl yapmış ve fiilinin amelini gerçekleştirmiştir.

2.26.2. Fâiline İzâfe Olması

Mastar, bazen fâiline izâfe edilip onu mecrûr, ardından gelen mef'ûlü de mansûb kılar. Bazen de mef'ûlüne izâfe olup onu mecrûr, fâilini de merfû kılar. İbn 'Akîl, bu kısa izahtan sonra bu iki kullanımından sonuncusunun zarurete mahsus bir kullanım olmadığını söyler. Fakat bunun hilafını düşünenlerin de olduğunu aktarır.[860]

Bu ikinci kısımdan sayılan şu âyeti kerimeye müellifimiz "birinci kısımdan sayılması gerekir" diye itiraz edecektir:

177- فِيهِ اٰيَاتٌ بَيِّنَاتٌ مَقَامُ اِبْرٰهِيمَۚ وَمَنْ دَخَلَهُ كَانَ اٰمِناًۚ وَلِلّٰهِ عَلَى النَّاسِ حِجُّ الْبَيْتِ مَنِ اسْتَطَاعَ اِلَيْهِ سَبِيلاًۚ وَمَنْ كَفَرَ فَاِنَّ اللّٰهَ غَنِيٌّ عَنِ الْعَالَمِينَ[861]

"Onda apaçık deliller, Makam-ı İbrahim vardır. Oraya kim girerse, güven içinde olur. Yolculuğuna gücü yetenlerin haccetmesi, Allah'ın insanlar üzerinde bir hakkıdır. Kim inkâr ederse (bu hakkı tanınmazsa), şüphesiz Allah bütün âlemlerden müstağnidir. (Kimseye muhtaç değildir, her şey O'na muhtaçtır.)"[862]

Şâhid: Bu âyet, ikinci kısma delil olarak getirilip "مَنِ اسْتَطَاعَ" cümlesinde bulunan "مَنْ" mastar olan "حِجُّ" ya fâil kılınmıştır. Fakat yukarıda da söylediğimiz gibi bu reddedilmiştir. Zira bu durumda takdir şöyle olur: وَ للهِ عَلىَ جَمِيعِ النَّاسِ أنْ يحُجَّ الْبَيْتَ الْمُسْتَطِيعُ. Böyle bir anlamın kast edilmediği de aşikârdır. O halde burada geçen "مَنْ" kendinden

---

[858] Beled: 90/14-15.
[859] Diyanet, 594.
[860] İbn 'Akîl, II, 103.
[861] Âli İmrân: 3/97.
[862] Diyanet, 61.

önce geçen "النّاَس" ismi için bedel-i ba'z olur. Ayrıca külden bedel olan bedel-i ba'zdan mübdelü minhe dönmek üzere bir zamir irtibatı gereklidir ki ba'zı külle bağlasın. O zamirin takdiri de şöyle yapılmıştır: مَن اسْتَطاَعَ مِنْهُمْ. Dolayısıyla "مَنْ" kelimesini "النّاَس" için bedel-i ba'z yaptığımızda mâna sahih olmuş olur. Nitekim "güç yetirenler" bütün insanlar değil, bilakis bazısıdır.[863]

2.27. İSM-İ FÂİL (AMEL KONUSU)

Sîbeveyh, ism-i fâilin elif-lâmlı (ال) olması durumunda mutlak anlamda fiilinin amelini yapacağını belirtir ve elif-lâmın ism-i fâili izâfeden koruduğunu ve eliflâmın tenvîn yerine kaim olduklarını illet olarak zikreder.[864] İbn Hişâm da yukarıdaki görüşleri aynen benimsemiş ve mucerred (elif-lâmsız) olması durumunda ise iki şartın yerine gelmesiyle ancak fiilinin amelini yapabileceğine işaret ederek şartları şöyle zikretmiştir: 1) İsmi fâil, hâl veya istikbal mânasında olmalıdır, 2) nefiy, istifham, muhbarun anh veya mevsûfa itimat etmelidir.[865]

2.27.1. Mâzî mânasında Olması

İbn'Akîl, ism-i fâilin mâzî mânasında olması durumunda amel etmeyeceğini, zira kendisi gibi amel ettiği fiilin işleyişini yerine getirmemiş, sadece ona mâna açısından benzeyeceğini, lafız açısından benzerliğinin kalmayacağını belirttikten sonra sözlerine Kisâî'nin buna cevaz verdiğini ve aşağıdaki âyeti buna delil olarak getirdiğini ekler.[866]

178- وَتَحْسَبُهُمْ اَيْقَاظاً وَهُمْ رُقُودٌ وَنُقَلِّبُهُمْ ذَاتَ الْيَمِينِ وَذَاتَ الشِّمَالِ وَكَلْبُهُمْ بَاسِطٌ ذِرَاعَيْهِ بِالْوَصِيدِ لَوِ اطَّلَعْتَ عَلَيْهِمْ لَوَلَّيْتَ مِنْهُمْ فِرَاراً وَلَمُلِئْتَ مِنْهُمْ رُعْباً[867]

"Uykuda oldukları hâlde, sen onları uyanık sanırsın. Biz onları sağa sola çeviriyorduk. Köpekleri de mağaranın girişinde iki kolunu uzatmış (yatmakta idi.) Onları görseydin, mutlaka onlardan yüz çevirip kaçardın ve gördüklerin yüzünden için korku ile dolardı."[868]

---

[863] Kâsım, 125.
[864] Sîbeveyh, I, 182.
[865] İbn Hişâm, 299.
[866] İbn 'Akîl, II, 106.
[867] Kehf: 18/18.
[868] Diyanet, 294.

Şâhid: Âyette geçen "بَاسِطٌ" kelimesi görüldüğü üzere tenvînli ism-i fâil olup mâzî mânasında olmasına rağmen Kisâî'nin mezhebine göre "ذِرَاعَيْهِ" kelimesini kendisine mef'ûl kılmış, yani amel etmiştir. Bu, genel kurala aykırıdır ki yukarıda da buna değinilmiştir.

Buna cevap, müellifimizin de görüşü olan Zemahşerî'nin bu âyete yaptığı tefsirdir, o: Bunun "حِكَايَةٌ عَنْ حَالٍ مَاضِيَةٍ" "*mâzî bir durumu hikâye etmek*" kısmından sayıldığını, zira aksi durumun caiz olmayacağını belirtir.[869]

2.28. MASTAR KALIPLARI

Daha evvel mastarı amel açısından değerlendiren İbn Mâlik, bu konuya tekrar eğilip tek tek mastarın kalıplarını ve bağlı bulunduğu fiilin durumuna göre açıklamalarda bulunur. İbn 'Akîl de bu beyitleri açıklamış ve gerekli gördüğü yerlerde âyetlerle istişhâdda bulunmuştur. Burada da onun âyetleri kullandığı bölümler incelenmeye çalışılacaktır.

2.28.1. Tef'îl Kalıbı

Sülâsî olmayan kalıplardan fe'ale (فَعَّلَ) vezni hakkında müellif; bunun ya sahih ya da mu'tel gelebileceğini, sahih olması halinde mastarının tef'îl (تَفْعِيل) veya fi'âl (فِعّال) veyahut fiâl (فِعال) vezinlerinde gelmesi gerektiğini belirtmiş ve bunun kiyâsî olduğunun altını çizmiştir. Mu'tel olması durumunda ise tef'iletin (تَفْعِلَةٍ) vezninde geleceğini ilave etmiştir.[870]

Sahih kullanımındaki tef'îl (تَفْعِيل) vezni için şu âyetle istişhâdda bulunur:

179- وَرُسُلاً قَدْ قَصَصْنَاهُمْ عَلَيْكَ مِنْ قَبْلُ وَرُسُلاً لَمْ نَقْصُصْهُمْ عَلَيْكَ وَكَلَّمَ اللهُ مُوسَى تَكْلِيماً[871]

"*Daha önce kıssalarını sana anlattığımız peygamberler gönderdik. Anlatmadığımız (nice) peygamberler de gönderdik. Allah, Mûsa ile de doğrudan konuştu.*"[872]

---

[869] Zemahşerî, II, 646.
[870] İbn 'Akîl, II, 128.
[871] Nisâ: 4/164.
[872] Diyanet, 103.

Şâhid: yetin sonunda yer alan **"**تَكْلِيماً" kelimesi kiyâsî bir mastardır. Ayrıca cinsinden olan sahih fiil de (كَلَّمَ) beraberinde kullanılmıştır.

2.28.2. Fi'âl (فِعّال) Kalıbı

Sahih kullanımındaki fi'âl (فِعّال) vezni için de şu âyetle istişhâdda bulunur:

180- وَكَذَّبُوا بِاٰيَاتِنَا كِذَّاباً[873]

" Âyetlerimizi de alabildiğine yalanlamışlardı."[874]

Şâhid: Âyette "كِذّاباً" kelimesi kiyâsî bir mastar olup ayrıca kendi cinsinden olan sahih fiille beraber zikrediliştir.

2.28.3. Fiâl (فِعال)Kalıbı

Yukarıda zikrettiğimiz âyeti İbn 'Akîl bu konuya ikinci bir şâhid olarak dazikretmiştir. Zira Kisâî'nin kırâatine göre "كِذّاباً" şeklinde okunan mastar kalıbı ona göre zâl harfinin tahfîfi ile yani "كِذاباً" şeklinde kırâat edilir.[875] Dolayısıyla bu vezin de kiyâsî olup fiili sahih olduğundan kullanımı bu şekildededir.

2.28.4. İf'âl (إفْعال) Kalıbı

Fiil ef'ale (أَفْعَلَ) vezninde olursa bu durumda bakılır, eğer aynel fiil illetli değilse mastar if'âl (إفْعال) kalıbında; eğer aynel fiil illetli ise bu durumda da aynel fiilin harekesi fâu'l- fiile aktarılır ve aynel fiil hazfedilir. Ayrıca çoğunlukla hazfe giden aynel fiil için bir tenîs tâsı ivaz olarak getirilir, "أقامَ إقامَةً" örneğinde olduğu gibi. Zira burada kelimenin aslı "إقْواماً" idi, sonradan yukarıda söylediklerimiz gerçekleşti.[876]

Hazfe giden aynel fiil için tenîs tâsının ivaz olmasının kiyâsî olmadığına, bazen tâsız da gelebileceğine delil olarak müellifimiz şu âyeti istişhâd etmiştir:

---

[873] Nebe': 78/28.
[874] Diyanet, 581.
[875] Pâlûvî, 141.
[876] İbn 'Akîl, II, 129.

181- رِجَالٌ لَا تُلْهِيهِمْ تِجَارَةٌ وَلَا بَيْعٌ عَنْ ذِكْرِ اللهِ وَإِقَامِ الصَّلٰوةِ وَإِيتَاءِ الزَّكٰوةِ يَخَافُونَ يَوْماً تَتَقَلَّبُ فِيهِ الْقُلُوبُ وَالْأَبْصَارُ[877]

"(Allah'ın, yüceltilmesine ve içlerinde adının anılmasına izin verdiği evlerde) hiçbir ticaretin ve hiçbir alışverişin kendilerini, Allah'ı anmaktan, namazı kılmaktan, zekâtı vermekten alıkoymadığı birtakım adamlar, (buralarda sabah akşam O'nu tespih ederler) Onlar, kalplerin ve gözlerin dikilip kalacağı bir günden korkarlar."[878]

Şâhid: Âyette geçen "إِقَامَة" kelimesi aynel fiili mu'tel olan bir fiilin mastarıdır. Bu kelimenin aslı "إِقْوَاماً" olup aynel fiilin harekesi fâu'l- fiil olan ق'a verilmiş ve aynel fiil olan "و" hazfedilmiştir. Onun yerine ivaz olarak -çoğunlukla gelmekle beraber- tenîs tâsı da burada gelmemiştir.

2.29. TA'ACCÜB

İbn Mâlik bu konuyu şu beyitlerle açıklamıştır:

(بِأَفْعَلَ انْطِقْ بَعْدَ 'مَا' تَعَجُّباً أَوْ جِئْ بِأَفْعِلْ قَبْلَ مَجْرُورٍ بِبَا

وَ تِلْوَ أَفْعَلَ انْصِبَنَّهُ كَمَا أَوْفَى خَلِيلَيْنَا وَأَصْدِقْ بِهِمَا)

"Ta'accüb için *mâ*'dan sonra *ef'ale* getir (*mâ ef'alehu*) veyahut *bâ* harf-i cerinden önce *ef'il* kalıbını kullan (*ef'il bihi*). *Ef'ale*'den sonrasını da mansûb kıl. '*Mâ evfâ halîleyna ve asdık bihima*' gibi."[879]

"مَا أَفْعَلَهُ" tarzı diğerine nazaran daha çok kullanılır. "*...ne, ...ne kadar...*" şeklinde Türkçeye tercüme edilebilir. "أَفْعِلْ بِهِ" kalıbı şaşmayı daha kuvvetli olarak anlatır.

İbn Hişâm'a göre, bu iki kalıbın bir fiilden oluşabilmesi için o fiilin; sülasî, olumlu, mütefâvit (artma ve eksilmeyi kabul eden), malûm olmalı ve ism-i fâili de أَفْعَلَ vezninde olmamalıdır. Bu şartları taşımayan bir fiilden ta'accüb yapılması için o fiilin mastarı ya da müevvel mastarı (أَنْ + fiil) yapılıp başına da bu şartları taşıyan başka bir fiilden taaccüb kalıbı getirilir.[880]

---

[877] Nûr: 24/37.
[878] Diyanet, 353
[879] İbn Mâlik, 32.
[880] İbn Hişâm, 361.

2.29.1.İkinci Ta'accub Sığasında Mef'ûl'ün Hazfedilmesi

Müellifimiz, iki sığanın da muteaccebü minh (mef'ûl)leri –mahzûf olduklarına dair bir delil bulunmak kaydıyla- hazfedilebeceğini, bunların da; birinci sığadan sonra gelen mansûb isim ve ikinci sığadan sonra "bâ" ile mecrûr olmuş isimler olduğunu zikrederek ikinci kalıbın mecrûrunun hazfine şu âyeti istişhâd eder:[881]

183- اَسْمِعْ بِهِمْ وَاَبْصِرْۙ يَوْمَ يَأْتُونَنَاۤ لٰكِنِ الظَّالِمُونَ الْيَوْمَ فِي ضَلَالٍ مُبِينٍ[882]

"Bize gelecekleri gün (gerçekleri) ne iyi işitip ne iyi görecekler! Ama zalimler bugün apaçık bir sapıklık içindedirler."[883]

Şâhid: Âyette altı çizili kısımdan "وَأَبْصِرْ" kelimesi ta'accübün ikinci kalıbı olup kendinden önce geçen "أَسْمِعْ بِهِمْ" cümlesine atfedilmek suretiyle mef'ûlü olan "harf-i cer ile mecrûrü" hazfedilmiştir. Zira bir önceki cümle bunun karinesi olmuştur.

Beyzâvî, bu âyetle ilgili; "birincisinin (أَسْمِعْ بِهِمْ) car ve mecrûrunun aslı ref', yani fâil olduğundan bâ zait olup mahallen merfû hükmündedir. İkincisi (وَأَبْصِرْ) ise mahzûf olan car ve mecrûrü mef'ûl olduğundan mahallen mansûbtur" satırlarına yer vermektedir.[884]

2.30. MEDİH VE ZEM FİİLLERİ

2.30.1. Ni'me (نِعْمَ) ve Bi'se (بِئْسَ)'nin Kullanımı

es-Semerrâî, Arapların medih (övgü) ve zem (yergi) için "نِعْمَ" ve "بِئْسَ" kalıplarını kullandıklarını, ayrıca bunların fiil olduğunu zikreder. Bu fiillerin iki kullanımı olduğunu da sözlerine ekleyen es-Semerrâî, ilkinin; sair filler gibi mutasarrıf (çekimli fiil) olmaları, ikincisinin ise salt medih ve zem inşası için kullanılan gayr-ı mutasarrıf fiiller olduğunu, asıl bizi ilgilendiren kısmın ise ikinci bölüm olduğunu kaydeder.[885]

Müellifimiz de fiil olup olmadığı konusunda nahiv âlimleri arasında ihtilaf olduğunu, fakat cumhurun görüşünün fiil olması gerektiği yönünde olduğunu

---

[881] İbn 'Akîl, II, 151.
[882] Meryem: 19/38.
[883] Diyanet, 306.
[884] Şeyhzâde, III, 289.
[885] es-Semerrâî, IV, 296.

belirttikten sonra bu fiillerin mutasarrıf (çekimli fiil) olmadıklarını, sadece mazî kalıplarının kullanıldığını zikreder. Ayrıca bu fiillere fâil olmak üzere bir merfû'a ihtiyaç duyduklarını da ilave eder.[886]

İbn 'Akîl, bu iki fiilin merfûlarını (fâillerini) üç kısma ayırır:[887]

1. Bizzat kendileri eliflâmlı (ال) olmaları

Şu âyette olduğu gibi:

184- وَاِنْ تَوَلَّوْا فَاعْلَمُوا اَنَّ اللهَ مَوْلٰيكُمْ نِعْمَ الْمَوْلٰى وَنِعْمَ النَّصِيرُ[888]

"Eğer yüz çevirirlerse bilin ki Allah sizin dostunuzdur. O, ne güzel dosttur; O, ne güzel yardımcıdır!"[889]

Şâhid: Âyette geçen "المَوْلىَ" ile "النَّصِير" kelimeleri, medih için kullanılan camid fiil olan نِعْمَ'nin fâilleri olmuş ve eliflâmlı gelmişlerdir.

2. Eliflâmlı olan başka bir isme muzâf olmalarıdır.[890] Buna da şâhid olarak şu âyet getirilir:

185- وَقِيلَ لِلَّذِينَ اتَّقَوْا مَاذَآ اَنْزَلَ رَبُّكُمْ قَالُوا خَيْراً لِلَّذِينَ اَحْسَنُوا فِي هٰذِهِ الدُّنْيَا حَسَنَةٌ وَلَدَارُ الْاٰخِرَةِ خَيْرٌ وَلَنِعْمَ دَارُ الْمُتَّقِينَ[891]

"Allah'a karşı gelmekten sakınan kimselere, "Rabbiniz ne indirdi?" denildiğinde, "Hayr indirdi" derler. Bu dünyada iyilik yapanlara bir iyilik vardır. Ahiret yurdu ise daha hayırlıdır. Allah'a karşı gelmekten sakınanların yurdu ne güzeldir."[892]

Şâhid: Ni'me (نِعْمَ)'nin fâili olan "دَارُ" kelimesi eliflâmlı olmayıp eliflâmlı olan "الْمُتَّقِينَ" kelimesine izâfe edilmiştir.

3. Fâil, fiillerinde gizli bulunup kendinden sonra da o zamiri tefsir edecek mansûb ve temyîz konumunda bir ismin bulunmasıdır. İbn 'Akîl, bu kısmı için de şu âyeti istişhâd eder:[893]

---

886 İbn 'Akîl, II, 161.
887 İbn 'Akîl, II, 161-162.
888 Enfâl: 8/40.
889 Diyanet, 180.
890 İbn 'Akîl, II, 161.
891 Nahl: 16/30.
892 Diyanet, 269.
893 İbn 'Akîl, II, 162.

186- وَاِذْ قُلْنَا لِلْمَلٰٓئِكَةِ اسْجُدُوا لِاٰدَمَ فَسَجَدُوا اِلَّا اِبْلِيسَ كَانَ مِنَ الْجِنِّ فَفَسَقَ عَنْ اَمْرِ رَبِّهٖ اَفَتَتَّخِذُونَهُ وَذُرِّيَّتَهٗٓ اَوْلِيَاءَ مِنْ دُونِي وَهُمْ لَكُمْ عَدُوٌّ بِئْسَ لِلظَّالِمِينَ بَدَلاً[894]

"Hani biz meleklere, "Âdem için saygı ile eğilin" demiştik de İblis'ten başka hepsi saygı ile eğilmişlerdi. İblis ise cinlerdendi de Rabbinin emri dışına çıktı. Şimdi siz, beni bırakıp da İblis'i ve neslini, kendinize dostlar mı ediniyorsunuz? Hâlbuki onlar sizin için birer düşmandırlar. Bu, zalimler için ne kötü bir bedeldir!"[895]

Şâhid: Bi'se (بِئْسَ)'nin fâili içinde gizlidir. Âyetin sonunda gelen "بَدَلاً" kelimesi de mansûb olup temyîzdir. Bu temyîz aynı zamanda بِئْسَ'nin içinde gizli olan fâilinin tefsiridir. Takdiri şudur: بِئْسَ الْبَدَلُ بَدَلاً. Ortada gelen "لِلظّاَ لِمِينَ" car ve mecrûru ise بَدَلاً kelimesine mutealliktir.

2.30.2. Ni'me (نِعْمَ) ve Bi'se (بِئْسَ)'den Sonra Mâ (ما)'nın Gelmesi

İbn Mâlik "نِعْمَ" ve "بِئْسَ" fiillerinden sonra gelen mâ (ماَ)'nın ya temyîz ya da fâil olabileceklerini belirtir.[896]

Müellifimiz de mâ'nın gelişiyle "نِعْمَ ماَ" veya "نِعِمّاَ" veyahut da "بِئْسَ ماَ" şeklinde kullanımlarının olabileceğini beyan eder.[897] Bu kullanımlardan ikisine şu âyetleri istişhâd eder:

187- اِنْ تُبْدُوا الصَّدَقَاتِ فَنِعِمَّا هِيَۚ وَاِنْ تُخْفُوهَا وَتُؤْتُوهَا الْفُقَرَاءَ فَهُوَ خَيْرٌ لَكُمْۚ وَيُكَفِّرُ عَنْكُمْ مِنْ سَيِّاٰتِكُمْۚ وَاللهُ بِمَا تَعْمَلُونَ خَبِيرٌ[898]

"Sadakaları açıktan verirseniz ne güzel! Fakat onları gizleyerek fakirlere verirseniz bu, sizin için daha hayırlıdır ve günahlarınızdan bir kısmına da keffaret olur. Allah, yaptıklarınızdan hakkıyla haberdardır."[899]

188- بِئْسَمَا اشْتَرَوْا بِهِ اَنْفُسَهُمْ اَنْ يَكْفُرُوا بِمَا اَنْزَلَ اللهُ بَغْياً اَنْ يُنَزِّلَ اللهُ مِنْ فَضْلِهِ عَلٰى مَنْ يَشَاءُ مِنْ عِبَادِهِ فَبَاؤُ بِغَضَبٍ عَلٰى غَضَبٍ وَلِلْكَافِرِينَ عَذَابٌ مُهِينٌ[900]

---

[894] Kehf: 18/50.
[895] Diyanet, 298.
[896] İbn Mâlik, 33.
[897] İbn 'Akîl, II, 166.
[898] Bakara: 2/271.
[899] Diyanet, 45.
[900] Bakara: 2/90.

"Karşılığında nefislerini sattıkları şeyi kıskançlıkları sebebiyle Allah'ın, kullarından dilediğine lütfuyla indirdiği vahyi inkâr etmeleri ne kötüdür! Bu yüzden gazap üstüne gazaba uğradılar. İnkâr edenlere alçaltıcı bir azap vardır."[901]

Şâhid: İlk âyet, "نِعِمّاَ" medih fiilinin kullanımına istişhâddır. نِعْمَ'nin fâili içinde gizli olup fiilden sonra gelen mâ harfi temyîz olmuştur. İkinci âyet ise bi'se fiilinin kullanımına örnektir. Onun i'râbı da ilk âyetteki gibidir. Fakat ikinci bir i'râbı da: ما'nın "الَّذي" mânasında olup "بِئْسَ" için fâil olmasıdır.[902]

2.30.3. Mahsûs'un Hazfi

Malûmdur ki medih ve zem fillerinin her birine fâil dışında bir de mahsûs bi'l-medh veya mahsûs bi'z-zem gerekir. Fakat daha önce mahsûsün zikri geçtiyse onu tekrarlamaya ihtiyaç yoktur.[903] Bu beyanın ardından müellifimiz, şu âyeti delil olarak getirir:

189- وَخُذْ بِيَدِكَ ضِغْثاً فَاضْرِبْ بِه وَلَا تَحْنَثْ اِنَّا وَجَدْنَاهُ صَابِراً نِعْمَ الْعَبْدُ اِنَّهُ اَوَّابٌ[904]

"Şöyle dedik: "Eline bir demet sap al ve onunla vur, yeminini bozma." Gerçekten biz Eyyûb'u sabreden bir kimse olarak bulduk. O ne güzel bir kuldu! O, Allah'a çok yönelen bir kimse idi."[905]

Şâhid: Âyette mahsûs bil medh hazfedilmiştir. Zira öncesinde ona delalet edecek olan bir zamir var ki o da, "وَجَدْنَاهُ" cümlesinde bulunan "hû" zamiridir. Zamir de daha önce Sâd suresinin 41. Âyetinde "وَاذْكُرْ عَبْدَنَاَ أَيُّوبَ" diye ifade edilen Hz. Eyyûb'a döndüğü anlaşılmaktadır.

2.30.4. Sâe (ساء)'nin Kullanımı

İbn Mâlik'in: "...وَاجْعَلْ كَبِئْسَ ساَءَ" "*sâe fiilini de bi'se mesabesinde kıl*" beyitlerini şerh eden müellifimiz; zem mânası taşıması, fâilinin eliflâmlı olup olmaması ve fâilinin mukadder olup zahir gelen temyiz ile tefsir edilmesi gibi konularda "sâe" fiilinin "bi'se"

---

[901] Diyanet, 13.
[902] Kâsım, 132.
[903] İbn 'Akîl, II, 167.
[904] Sâd: 38/44.
[905] Diyanet, 455.

ile tam bir uygunluk içinde olduğuna dikkat çeker.[906] Şu âyetle fâilinin gizli geldiği kısma örnek getirerek ikisi arasındaki uygunluğa vurgu yapmıştır:

190- سَاءَ مَثَلاًۨ الْقَوْمُ الَّذِينَ كَذَّبُوا بِاٰيَاتِنَا وَاَنْفُسَهُمْ كَانُوا يَظْلِمُونَ[907]

" Âyetlerimizi yalan sayan ve ancak kendilerine zulmeden bir kavmin durumu ne kötüdür!"[908]

Şâhid: Burada sâe (سَاءَ) fiili, bi'se (بِئْسَ) gibi zem için gelipfâili içinde takdir edilmiştir. Ardından gelen nekre isim (مَثَلاً) temyiz olup onu tefsir etmiştir. Takdiri şudur: سَاءَ الْمَثَلُ مَثَلاً.

Burada başka bir durumu daha belirtmekte fayda hâsıl olacağı kanaatindeyiz: Mahsûs-u bi'z-zem, "sâe" fiilinin cinsindendir. Fâil de gizli olan "المَثَلُ" kelimesidir. Fakat "القَوْمُ" kelimesi fâilin (المَثَلُ) cinsinden değildir. Dolayısıyla takdir şunu gerektirir: "مَثَلُ الْقَوْمِ", bu izâfe tamlaması, aslında muahhar mübtedâ olup "سَاءَ" cümlesi de mukaddem haberdir. Daha sonra muzâfun ileyh (مَثَلُ) hazfedilmiş yerine muzâf (القَوْمُ) kaim olmuştur.[909]

2.31. EF'ALU'T-TAFDÎL

İbn Hişâm, ism-i tafdîli (ef'alu't-tafdîl): "Ortaklık ve fazlalığa delalet eden bir vasıf" diye tarif eder. Kullanımı ile ilgili olarak da; min (مِنْ) harfiyle kullanılabildiğini, nekreye izâfe olabileceği gibi marifeye de izâfe edilebildiğini ancak bu durumda iki vechin ortaya çıkacağını, müfred veya müzekker şeklinde gelebileceğini ve eliflâmlı gelebileceğini belirttikten sonra amel etme noktasında mutlak anlamda mef'ûlünü mansûb, çoğunlukla zahir isimleri de ref' edemediğini zikreder.[910]

İbn Mâlik de ef'alu't-tafdil kalıbının, ef'ale (أَفْعَلَ) vezninde olduğunu ve ta'accüb kalıbının oluşması için gerekli olan bütün şartları gerektirdiğini kaydeder.[911]

---

[906] İbn 'Akîl, II, 168.
[907] A'râf: 7/177.
[908] Diyanet, 172.
[909] Kâsım, 134.
[910] İbn Hişâm, 312.
[911] İbn Mâlik, 33.

2.31.1. Ef'alu't-Tafdîl'in Min (مِنْ)'li Kullanımı

Müellifimiz, ef'alu't-tafdîl'in üç kullanımı olduğunu, sırasıyla bunların: Mücerred veya muzâf veyahut da eliflâmlı kullanımlarından oluştuğunu zikrettikten sonra mücerred olması durumunda da mufaddalı cer etmek üzere min (مِنْ) harfiyle kullanılması gerektiğine, bu harfin de ya lafzen veyahut takdiren gelebileceğine işaret etmiştir.[912] Fakat bu durumda bazen -delalet edecek bir karine bulunursa- min (مِنْ) harf-i ceri mecrûruyla beraber hazfedilebildiğini de sözlerine ilave ettikten sonra bunu şu âyetle örneklendirir:

191- وَكَانَ لَهُ ثَمَرٌ فَقَالَ لِصَاحِبِهِ وَهُوَ يُحَاوِرُهُ أَنَا أَكْثَرُ مِنْكَ مَالاً وَأَعَزُّ نَفَراً[913]

"Derken onun büyük bir serveti oldu. Arkadaşıyla konuşurken ona dedi ki: 'Benim malım seninkinden daha çok. Adamlardan yana da senden daha üstünüm'."[914]

Şâhid: Âyette geçen "أعَزُّ" kelimesi ef'alu't-tafdîl sığası olup kendinden önce geçen "أَكْثَرُ مِنْكَ" cümlesinin مِنْ'li kullanımı karinesinden dolayı kendisinden sonra gelen "مِنْكَ" car ve mecrûru hazfedilmiştir. Takdiri şudur: وَأعَزُّ مِنْكَ نَفَراً.

2.31.2. Ef'alu't-Tafdîl'in Ma'rifeye İzafe Edilmesi

Yukarıda İbn Hişâm'dan aktardığımız satır aralarında ef'alu't-tafdîlin marifeye de izâfesinin mümkün olduğunu belirtmiştik. Müellifimiz de bu konuda şunları zikreder: "Tafdîl (üstünlük) mânası kast edilmek kaydıyla, marifeye izâfe edilmesi durumunda iki vecih caiz olur. Bunlardan ilki, mucerred kullanımında olduğu gibi mâ kabline mutabakat sağlamaz. Örneğin: الزَّيْدُونَ أفْضَلُ الْقَوْمِ ، الزَّيْدَانِ أفْضَلُ الْقَوْمِ. İkincisi ise, eliflâmlı kullanımı gibi mâ kalbiyle uyum içindedir. Örneğin: الزَّيْدُونَ أفْضَلو الْقَوْمِ، الزَّيْدَانِ أفْضَلا الْقَوْمِ هِنْد فُضْلى النِّسَاءِ،.[915]

İbn 'Akîl, bu iki vechin de Kur'ân'da geçtiğini âyetlerle ortaya koymaya çalışarak mutabakatın olmadığı kullanım için şu âyeti delil olarak getirir:

---

[912] İbn 'Akîl, II, 176.
[913] Kehf: 18/34.
[914] Diyanet, 296.
[915] İbn 'Akîl, II, 181.

192- وَلَتَجِدَنَّهُمْ اَحْرَصَ النَّاسِ عَلٰى حَيٰوةٍۚ وَمِنَ الَّذِينَ اَشْرَكُوا يَوَدُّ اَحَدُهُمْ لَوْ يُعَمَّرُ اَلْفَ سَنَةٍۚ وَمَا هُوَ بِمُزَحْزِحِهِ مِنَ الْعَذَابِ اَنْ يُعَمَّرَۗ وَاللهُ بَصِيرٌ بِمَا يَعْمَلُونَ[916]

"Andolsun, sen onların, yaşamaya, bütün insanlardan; hatta Allah'a ortak koşanlardan bile daha düşkün olduklarını görürsün. Onların her biri bin yıl yaşamak ister. Hâlbuki uzun yaşamak*, onları azaptan kurtaracak değildir. Allah, onların bütün işlediklerini görür."*[917]

Şâhid: Âyette geçen "أحْرَصَ" kelimesi, ef'alu't-tafdîl sığası olup marife olan "النّاَس" kelimesine izâfe edilmiştir. Kendinden önce geçen "تَجِدَ" fiilinin ikinci mef'ûlü olmuş ve "هُمْ" zamirine mutabık olmamıştır. Mutabakat olabilmesi için ya "أحاَرِصُ" ya da "أحْرِصِي" denmeliydi. Bunların ikisi de (mutabakat - gayr-ı mutabakat) burada caizdir.[918]

193- وَكَذٰلِكَ جَعَلْنَا فِي كُلِّ قَرْيَةٍ اَكَابِرَ مُجْرِمِيهَا لِيَمْكُرُوا فِيهَاۖ وَمَا يَمْكُرُونَ اِلَّا بِاَنْفُسِهِمْ وَمَا يَشْعُرُونَ[919]

"İşte böyle, her memlekette günahkârları oranın ileri gelenleri kıldık ki oralarda hilekârlık etsinler. Hâlbuki onlar hilekârlığı ancak kendilerine yaparlar. Ama farkında olmuyorlar."[920]

Şâhid: Ef'alu't-tafdîl sığası olan "أكاَبِرَ" kelimesi, tafdîl mânası kast edilmiş ve marife olan "مُجْرِمِيهاَ" tamlamasına izâfe edilmiştir. Görüldüğü üzere mufaddal olan (aslına istinaden) "مُجْرِمينَ" kelimesiyle mutabakat içindedir. Zira ikisi de çoğul gelmiştir. Müellifimizden de yukarıda nakledildiği gibi, burada da iki vecih caiz olduğu anlaşılmaktadır.

2.31.3. Ef'alu Kalıbının Tafdîl Dışında Kullanımı

Müellifimiz, "أفْعَلُ" kalıbının bazen tafdîl için kullanılmadığını şu âyetlerle desteklemektedir:

194- وَهُوَ الَّذِي يَبْدَؤُا الْخَلْقَ ثُمَّ يُعِيدُهُ وَهُوَ اَهْوَنُ عَلَيْهِۚ وَلَهُ الْمَثَلُ الْاَعْلٰى فِي السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِۚ وَهُوَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ[921]

---

[916] Bakara: 2/96.
[917] Diyanet, 14.
[918] Kâsım, 135.
[919] En'âm: 6/123.
[920] Diyanet, 142.

"O, başlangıçta yaratmayı yapan, sonra onu tekrarlayacak olandır. Bu, O'na göre (ilk yaratmadan) daha kolaydır. Göklerde ve yerde en yüce ve eşsiz sıfatlar O'nundur. O, mutlak güç sahibidir, hüküm ve hikmet sahibidir."[922]

195- رَبُّكُمْ اَعْلَمُ بِكُمْ اِنْ يَشَأْ يَرْحَمْكُمْ اَوْ اِنْ يَشَأْ يُعَذِّبْكُمْ وَمَا اَرْسَلْنَاكَ عَلَيْهِمْ وَكِيلاً[923]

"Rabbiniz sizi daha iyi bilir. (Durumunuza göre) dilerse size merhamet eder, dilerse azap eder. Seni de onlara vekil olarak göndermedik."[924]

Şâhid: Verilen meallere bakıldığında ef'alu't-tafdîl mânası tecrid edilmediği görülür. Fakat İbn 'Akîl, bunun aksini savunan nahivcilerden olup Ebû Ubeyde (ö. 209 h.)'nin de bu görüşte olduğunu belirtmiştir. Zira bu âyetleri, özellikle bu kalıbın tafdîl mânasında kullanılmadığına istişhâd olarak getirmiştir. İlk âyetin takdirini de şöyle yapar:

وَهُوَ عَلَيْهِ هَيِّنٌ "*Bu, O'na göre kolaydır*", ikinci âyetin takdirini de şöyle yapar: وَرَبُّكُمْ عالِمٌ بِكُمْ "*Rabbiniz sizi bilir*".[925]

2.32. SIFAT

Konuya başlamadan önce tâbi'/tevâbi' kavramları hakkında kısa bilgi vermek yerinde olacağı kanaatindeyiz. Adından da anlaşıldığı üzere tabi', "*Bir şeye uymak, bir öncekini takip etmek*"; ıstılahta ise "*Kendinden öncekine mutlak anlamda i'râbta iştirâk etmek*"[926] anlamlarına gelir. İbn Mâlik'in şu beyitleri konuya daha çok açıklık getirecektir:

(يَتْبَعُ فِي الإعْرَابِ الأسْمَاءَ الأوَّلْ نَعْتٌ وَتَوْكِيدٌ وَعَطْفٌ وَبَدَلْ)

"*Na't* (*sıfat*), te'kîd, *atıf (atf-ı beyân, atf-ı nesak)* ve *bedel*, i'râb konusunda kendinden önceki isme uyarlar."[927]

Arap dilinde na't veya sıfat diye tabir edilen bu kavramı es-Semerrâî, "na't, tabi olduğu veya taalluk ettiği şeyi niteliklerinden biriyle tamamlayandır" diye kısa öz bir

---

[921] Rûm: 30/27.
[922] Diyanet, 406.
[923] İsrâ: 17/54.
[924] Diyanet, 286.
[925] İbn 'Akîl, II, 182-183.
[926] İbn 'Akîl, II, 190
[927] İbn Mâlik, 34.

tanımlama yapar.[928] Na'tı amaç yönünden on kısma ayıran Semerrâî, her birini örneklerle de açıklamaya çalışmıştır. Kısaca bu kısımlar şu başlıklardan oluşuyor: *Tahsîs, tavzîh, senâ ve medih, zem ve tahkîr, terahhüm, te'kîd, ta'mîm, tafsîl, ibhâm, mütekellim kişi mevsûfun durumundan haberdar olduğunu bildirmek* için gelir.[929]

Müellifimiz, sıfatın mevsûfuna i'râbta (fetha, damme, kesra), tarîf veya tenkîrde uymasının zorunlu olduğunu belirtmiştir. Geri kalan; tezkîr, tenîs ve ifrâd, tensiye, cem' konularında uygunluğun hükmü, fiilin hükmüyle eşit olduğunu da sözlerine eklemiştir.[930]

Yukarıda saydığımız on şeyden bir kaçına örnekler veren müellifimiz, bunlardan medih, zem ve te'kîd için şu âyetlerle istişhâd etmiştir:

2.32.1. Medih ve Senâ İçin Gelmesi

196- بِسْمِ اللهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ[931]

"*Bismillâhirrahmânirrahîm (Rahman ve Rahim olan Allah'ın adıyla).*"[932]

2.32.2. Zem İçin Gelmesi

197- فَإِذَا قَرَأْتَ الْقُرْاٰنَ فَاسْتَعِذْ بِاللهِ مِنَ الشَّيْطَانِ الرَّجِيمِ[933]

"Kur'ân okuduğun zaman, kovulmuş şeytandan Allah'a sığın."[934]

2.32.3. Te'kîd İçin Gelmesi

198- فَإِذَا نُفِخَ فِي الصُّورِ نَفْخَةٌ وَاحِدَةٌ[935]

"Sûr'a bir defa üfürülünce…"[936]

Şâhid: Üç âyetin istişhâd noktası birbirine yakın olduğundan tek başlık altında ele almayı uygun buluyoruz. İlk âyette geçen "الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ" isimleri lafzatullah için sıfat

---

928 es-Semerrâî, III, 181.
929 es-Semerrâî, III, 181-183.
930 İbn 'Akîl, II, 192-193.
931 Fâtiha: 1/1.
932 Diyanet, 1.
933 Nahl: 16/98.
934 Diyanet, 277.
935 Hâkka: 69/13.
936 Diyanet, 566.

olup medih ve senâ makamında gelmiştir. İkinci âyette "الرَّجِيمِ" metbûu olan şeytanı zem (yermek) için gelmiştir. Zira "kovulmuş" tabiriyle Allah tarafından bir yerme söz konusudur. Üçüncü âyette ise "وَاحِدَةٌ" kendinden önceki mevsûfü "نَفْخَةٌ" için bir te'kîd ve vurgu için kullanılmıştır. Çünkü "نَفْخَة" kelimesinin sonunda bulunan tâ harfinden; "*tek*" "*bir defa*" mânaları çıkarılabildiğinden dolayısı "وَاحِدَةٌ" kelimesi vurguyu arttırmıştır.

2.32.4. Cümle Olarak Gelmesi

İbn Mâlik'in konuyla ilgili beyitlerini açıklayan müellifimiz, cümlenin hâl veya haber olabildiği gibi sıfat da olabileceğini, fakat nekreye tevil (dönüştürülmesi) gerektiğini, zira böyle bir cümle sadece nekreye sıfat olabileceğini belirtmiş ve şu örnekle izah etmeye çalışmıştır:[937] "مَرَرْتُ بِرَجُلٍ قَامَ أَبُوهُ" bu örnekte "قَامَ أَبُوهُ" cümlesi nekre tevilinde "رَجُلٍ" için sıfat olmuştur. Dolayısıyla marifeye sıfat olamaz.

Fakat bazılarına göre, başında eliflâm-ı cinsiyyenin bulunduğu marifeye cümlenin sıfat olabileceğini belirten İbn 'Akîl, şu âyetle istişhâdda bulunduklarını da ilave eder:

199- وَاٰيَةٌ لَهُمُ الَّيْلُۚ نَسْلَخُ مِنْهُ النَّهَارَ فَاِذَا هُمْ مُظْلِمُونَۙ[938]

"Gece de onlar için bir delildir. Gündüzü ondan çıkarırız, bir de bakarsın karanlık içinde kalmışlardır."[939]

Şâhid: Bazılarına göre marife olan "اللَّيْل" kelimesinin başında bulunan cins eliflâmından dolayı ardından gelen "نَسْلَخُ" cümlesi ona sıfat olmuştur. Hâlbuki yukarıda da değindiğimiz gibi İbn 'Akîl gibi âlimler bunu kabul etmiyor. Zira "نَسْلَخُ" cümlesini hâl yapma imkânı var.

2.32.5. Sıfat Cümlesinde Zamirin Hazfi

Haber olan cümleden nasıl ki mübtedâya bir zamirin dönmesi gerekiyorsa, aynı şekilde sıfat olan cümleden de mevsûfuna dönmesi gereken, irtibatı sağlayacak bir zamire ihtiyaç bulunmaktadır. Fakat delalet edecek bir karinenin bulunmasıyla nadir de olsa zamir hazfedilebilir.[940] Şu âyette olduğu gibi:

---

[937] İbn 'Akîl, II, 195.
[938] Yâsîn: 36/37.
[939] Diyanet, 441.
[940] İbn 'Akîl, II, 197.

200- وَاتَّقُوا يَوْماً لَا تَجْزِي نَفْسٌ عَنْ نَفْسٍ شَيْئاً وَلَا يُقْبَلُ مِنْهَا شَفَاعَةٌ وَلَا يُؤْخَذُ مِنْهَا عَدْلٌ وَلَا هُمْ يُنْصَرُونَ[941]

"Öyle bir günden sakının ki, o gün hiç kimse bir başkası adına bir şey ödeyemez. Hiçbir kimseden herhangi bir şefaat kabul olunmaz, fidye alınmaz. Onlara yardım da edilmez."[942]

Şâhid: Âyette altı çizili olan "لاَ تَجْزِي" cümlesi, "يَوْماً" için sıfat olur. Sıfat olan cümleyi mevsûfa bağlayacak bir zamirin bulunması gerekliliğinden söz konusu cümleden sonra "فِيهِ" car ve mecrûrunu takdir ediyoruz. Zira hazfine delalet eden bir karine var ki o da, siyak ve sibaktır. O halde âyetin takdiri şöyle yapılır: وَاتَّقُوا يَوْماً لَا تَجْزِي فِيهِ.

2.32.6. Mevsûfun Hazfi

Müellifimizin ifadesiyle, bazen mevsûf hazfedilir de yerine sıfat kaim olur. Tabi ona delalet edecek bir karinenin bulunmasıyla bu gerçekleşir. Şu âyet örneğinde olduğu gibi:

201- اَنِ اعْمَلْ سَابِغَاتٍ وَقَدِّرْ فِي السَّرْدِ وَاعْمَلُوا صَالِحاً إِنِّي بِمَا تَعْمَلُونَ بَصِيرٌ[943]

"(Bütün vücudu örtecek) "zırhlar yap, işçilikte de ölçüyü tuttur diye demiri ona yumuşattık. "Salih amel işleyin. Çünkü ben sizin yaptıklarınızı görürüm" diye vahyettik."[944]

Şâhid: "سَابِغَاتٍ" kelimesi, mahzûf bir mevsûfun sıfatı olmuş ve o mevsûfun yerine kaim olmuştur. İbn 'Akîl, mevsûfu "دُرُوعاً" olarak takdir ediyor. Dolayısıyla cümlenin aslı; دُرُوعاً سَابِغَاتٍ'dır. Bir önceki âyetin sonunda geçen "وَأَلَنَّا لَهُ الْحَدِيدَ" cümlesi de mevsûfun hazfine delalet eden karinedir.[945]

---

[941] Bakara: 2/48.
[942] Diyanet, 6.
[943] Sebe': 34/11.
[944] Diyanet, 428.
[945] Kâsım, 141.

2.32.7. Sıfatın Hazfi

Mevsûfun hazfedilebildiği gibi hazfine delalet edecek bir karine bulunması şartıyla sıfat da hazfedilebilir. Fakat bu durumun pek az olduğunu İbn ‘Akîl bu konuya ilişkin yaptığı değerlendirmede dile getirmiştir.[946] Delil olarak şu âyeti öne sürer:

202- قَالَ اِنَّهُ يَقُولُ اِنَّهَا بَقَرَةٌ لَا ذَلُولٌ تُثِيرُ الْاَرْضَ وَلَا تَسْقِي الْحَرْثَۚ مُسَلَّمَةٌ لَا شِيَةَ فِيهَاۜ قَالُوا الْـٰٔنَ جِئْتَ بِالْحَقِّۜ فَذَبَحُوهَا وَمَا كَادُوا يَفْعَلُونَ[947]

“Mûsâ şöyle dedi: “Rabbim diyor ki; o, çift sürmek, ekin sulamak için boyunduruğa vurulmamış, kusursuz, hiç alacası olmayan bir sığırdır.” Onlar, “İşte, şimdi tam doğrusunu bildirdin” dediler. Nihayet o sığırı kestiler. Neredeyse bunu yapmayacaklardı.”[948]

203- قَالَ يَا نُوحُ اِنَّهُ لَيْسَ مِنْ اَهْلِكَۚ اِنَّهُ عَمَلٌ غَيْرُ صَالِحٍۖ فَلَا تَسْـَٔلْنِ مَا لَيْسَ لَكَ بِهِ عِلْمٌۜ اِنِّي اَعِظُكَ اَنْ تَكُونَ مِنَ الْجَاهِلِينَ[949]

“Allah, “Ey Nûh! O, asla senin ailenden değildir. Onun yaptığı, iyi olmayan bir iştir. O hâlde, hakkında hiçbir bilgin olmayan şeyi benden isteme. Ben, sana cahillerden olmamanı öğütlerim” dedi.”[950]

Şâhid: İlk âyette geçen “بِالْحَقِّ” kelimesi, sıfatın mahzûf olduğuna delalet edip mevsûf konumundadır. Zira hazfe giden sıfat, “الْبَيِنِ” kelimesi olduğundan ve bu mâna da “بِالْحَقِّ” mevsûfundan anlaşıldığından sıfatın hazfi caiz görülmüştür. Takdiri şudur: بِالْحَقِّ الْبَيِّنِ. İkinci âyete gelince,“مِنْ أَهْلِكَ”kelimesinden sonra “النَّاجِينَ” kelimesi mahzûf sıfat olarak takdir edilir. Zira hazfine delalet edecek karine mevcuttur. Karine de siyak ve sibaktan anlaşılır.

2.33. TE’KÎD/TEVKÎD

Tanımı şöyle yapılmıştır: “Tevkîd Kelâmda ne fazlalık ne de eksiklik yapmadan metbûnun zahiri üzere olduğunu ortaya koyan bir tâbi’dir veya ikinci sırada gelip birincisini takrir edendir.”[951]

---

[946] İbn ‘Akîl, II, 205.
[947] Bakara: 2/71.
[948] Diyanet, 10.
[949] Hûd: 11/46.
[950] Diyanet, 226.

es-Semerrâî de şöyle tanımlar: “Müekkedi takviye etmek ve dinleyen kişinin kulağında ve kalbinde temkîn sağlamak için gelir.”[952]

Tevkîd iki kısma ayrılır, lafzî ve ma’nevî. Manevî de ikiye ayrılır; a) müekkede isnad edilmesi, muhtemel bir vehmi ortadan kaldıran kısım ki bunun iki kalıbı vardır, bunlar “نَفْس”ve “عَيْن” sığalarıdır (bu iki lafız, müekkede mutabık olacak bir zamire izâfe edilmeleri gerekir), b) müekkedin kapsamlı olmadığı vehmini ortadan kaldıran kısım ki bunlar da; كُلّ، كِلاَ، كِلْتاَ، جَمِيع، عاَمَّة lafızlarıdır.[953]

2.33.1. Lafzî Te’kîd

Bu noktada İbn ‘Akîl’in lafzî tevkîd ile ilgili ilaveleriyle konuyu devam ettirmek yerinde olacaktır. O, lafzî tevkîdi şöyle tarif eder: Kendisine gösterilen itinâdan dolayı birinci lafzın (aynısının) tekrar etmesidir.[954] Şu âyetle delil getirilir:

204- كَلَّا إِذَا دُكَّتِ الْأَرْضُ دَكاً دَكاً[955]

“Hayır, yeryüzü (kıyamet sarsıntısıyla) parça parça olup dağıldığı zaman…”[956]

Şâhid: Aynı lafızla tekrar edilen ikinci “دكّاً” kelimesi lafzî tevkîde örnektir. Zira yeryüzünün parçalanması kayda değer bir olay olduğundan ve vurgu gerektiren bir durum olması hasebiyle Allah azze ve celle lafzı iki defa tekrarlamış olduğu kanaatindeyiz (Allah daha iyisini bilir).

2.34. ATF-I BEYÂN

Molla Câmî, atf-ıbeyânı; “Metbû’unu açıklayan ve sıfat olmayan bir tâbi’dir” diye açıklarken[957] İbn Hişâm, “açıklayıcı veya tahsis edici olan, câmid ama gayr-ı müevvel olan bir tâbi’dir” ifadeleriyle tanımlamıştır.[958]

Molla Câmî, atf-ı beyânın sıfat olmadığının altını çizmişti. Fakat İbn ‘Akîl, onu; metbûunu açıklaması, mustakil olarak ele alınamaması gibi sebeplerden ötürü sıfata

---

951 Bedî’ Ya’kûb, IV, 707.
952 es-Semerrâî, IV, 131.
953 Bedî’ Ya’kûb, IV, 707.
954 İbn ‘Akîl, II, 214.
955 Fecr: 89/21.
956 Diyanet, 593.
957 Câmî, 614.
958 İbn Hişâm, 331.

benzetmiş ve sıfatta gerekli olan "metbû'a muvafakat"ı[959] atf-ı beyânda da gerekli görmüştür.[960] es-Semerrâî de bunlara ilaveten atf-ı beyânın ne zamir ne de zamire tabi, ne fiil ne de fiile tabi, ne cümle ne de cümleye tabi olarak geldiğini, bu yönüyle de bedelden ayrıldığını belirtmiştir.[961]

2.34.1. Nekre Olarak Gelmesi

İbn Mâlik, söz konusu mutabakatın tarîf ve tenkîrde aynen uygulanması taraftarı olduğunu şu sözlerle serdetmiştir:

(فَقَدْ يَكُونَانِ مُنَكَّرَيْنِ كَمَا يَكُونَانِ مُعَرَّفَيْنِ)

"*Atf-ı beyân* ve *metbû'*u, nekre gelebildikleri gibi marife de gelebilirler."[962]

Müellifimiz, çoğu nahivcilerin atf-ı beyân ile metbûunun ikisinin birden nekre gelmesini benimsemediğini, fakat -müellifin de aralarında bulunduğu- bir grup âlimin buna cevaz verdiğini belirtmiş ve ikisinin nekre gelişine şu âyetleri istişhâd etmiştir:

205- اَللّٰهُ نُورُ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ مَثَلُ نُورِه كَمِشْكٰوةٍ فِيهَا مِصْبَاحٌ اَلْمِصْبَاحُ فِي زُجَاجَةٍ اَلزُّجَاجَةُ كَاَنَّهَا كَوْكَبٌ دُرِّيٌّ يُوقَدُ مِنْ شَجَرَةٍ مُبَارَكَةٍ زَيْتُونَةٍ لَا شَرْقِيَّةٍ وَلَا غَرْبِيَّةٍ (...)[963]

"*Allah, göklerin ve yerin nurudur. O'nun nurunun temsili şudur: Duvarda bir hücre; içinde bir kandil, kandil de bir cam fânûs içinde. Fânûs sanki inci gibi parlayan bir yıldız. Mübarek bir ağaçtan, ne doğuya, ne de batıya ait olan zeytin ağacından tutuşturulur.(...)"[964]*

206- مِنْ وَرَائِهِ جَهَنَّمُ وَيُسْقٰى مِنْ مَاءٍ صَدِيدٍ[965]

"Hüsranın ardından da cehennem vardır. Orada kendisine irinli su içirilecektir."[966]

Şâhid: Âyette geçen "زَيْتُونَةٍ" kelimesi nekre olup yine nekre bir isim olan "شَجَرَةٍ" için atf-ı beyân olmuştur. İkinci âyette "صَدِيدٍ" kelimesi de nekredir ve nekre olan "مَاءٍ"

---

[959] Metbû'a uygunluktan amaç, tâbi'in; i'râbta, tarîf-tenkîrde, tezkîr-tenîste, ifrâd-tesniye-cem'de metbûuna olan uygunluğudur.
[960] İbn 'Akîl, II, 220.
[961] es-Semerrâî, III, 213-214.
[962] İbn Mâlik, 36.
[963] Nûr: 24/35.
[964] Diyanet, 353.
[965] İbrâhîm: 14/16.
[966] Diyanet, 256.

kelimesine atf-ı beyân olmuştur. Bu, İbn Mâlik ve İbn ‘Akîl gibi bir kısım âlim ve “Kûfe mezhebi”[967] tarafından kabul edilen bir yöntemken yukarıda dile getirdiğimiz gibi çoğu nahiv âlimlerine göre de kabul görmeyen bir metottur. Örneğin kabul etmeyenlerden biri de Şeyhu’l-İslam Ebu’s-Suûd Efendi olup tefsirinde; “زَيْتُونَةٍ” kelimesini “شَجَرَةٍ” için bedel yapmıştır.[968]

2.35. ATF-I NESAK (ATIF HARFLERİ)

Konu itibariyle son bölümde ele alınan atıf türü, beyân için yapılan atıftı. Şimdi ise harflerle yapılan, yani “Atfu’n-nesak” veya “el-Atfu bi’l-hurûf” diye isimlendirilen konu işlenecektir.

Nâhiv kitapları, “nesak” kelimesini kısaca; “tâbi’ ile metbû’ arasına birazdan zikredilecek olan atıf harflerinden birisinin tavassutu (araya girmesi) ile oluşan tâbi’dir” diye tarif ederler.[969]

Genel anlamda nahiv kitaplarının zikrettiği atıf harfleri şunlardır: vâv, fâ, sümme, hattâ ev, em, lâ, bel ve lâkin (و، فا، ثُمَّ، حَتّىَ، أوْ، أمْ، لا، بَلْ، لَكِنْ).

2.35.1. Vâv (و)’ın Kullanımı

Müellifimiz, önce vâv (و) harfini ele alır ve kullanımıyla ilgili olarak; Vâv, Basralılare göre mutlak cem’ içindir diye söze başlar. Bu bağlamda Sîbeveyh’in *el-Kitâb*’ına bakıldığında konuyu şöyle açtığı gözlemlenebilir: Vâv (و), cem’ içindir (…). Zira kişi مَرَرْتُ بِزَيْدٍ وَ عَمْرٍ dediğinde ikisine bir uğramakla uğramış olabilir, çünkü hangisine önce vardığına dair bir karine yoktur. Sanki وَمَرَرْتُ بِعَمْرٍ أيْضاً “ve Amr’a da uğradım” denmiş gibidir.[970]

İbn ‘Akîl, konuyu şu örnekle sürdürür: “Mesela: جاَءَ زَيْدٌ وَ عَمْرٌ dendiğinde “*gelmek*” fiili ikisine de isnad edilmiş olur. Yani hangisinin daha önce geldiğine dair bir karine yoksa beraber geldikleri kabul edilir. Tâ ki evvelce kimin geldiğine veya beraber

---

[967] Kâsım, 144.
[968] Ebu’s-Suûd, 4/119.
[969] İbn Hişâm, 336; ayrıca bkz. İbn ‘Akîl, II, 224.
[970] Sîbeveyh, I, 438.

geldiklerine dair bir karine bulunsun. Bu, Basralılare göreydi, Kûfeliler ise cem'i kabul etmeyip tertip için olduğunu savunurlar fakat şu âyetle red olunurlar:"[971]

207- اِنْ هِيَ اِلَّا حَيَاتُنَا الدُّنْيَا نَمُوتُ وَنَحْيَا وَمَا نَحْنُ بِمَبْعُوثِينَ[972]

"Hayat, bu dünya hayatından ibarettir. Ölürüz ve yaşarız. Biz tekrar diriltilecek değiliz."[973]

Şâhid: "Vâv" harfiyle atfedilmiş olan ve Basralılar'ın görüşünü destekleyen "نَمُوتُ وَنَحْيَا" cümlesi, aynı zamanda Kûfelilerin aleyhine de bir delildir. Zira "vâv" harfi tertip için olsaydı burada gelememesi gerekirdi. Önce ölüm zikredilmiş sonra hayat, hâlbuki tertibe uygun olanı önce hayat sonra ölümdür.[974]

2.35.2. Fâ (فا)'nın Kullanımı

Fâ (فا), matûfun, matûfun aleyhten sonra gelmesine delalet edip onunla bitişik, aralıksız bir şekilde meydana gelir. İbn Mâlik'in ifadesiyle, "fâ" tertip içindir.[975] Kur'ân'dan şu örnek verilebilir:

208- اَلَّذِي خَلَقَ فَسَوّٰى[976]

"O, yaratıp şekillendiren, ahenk veren ve düzene koyandır."[977]

Şâhid: Burada fâ (فا) harfi tertip için geldiğini mealden de anlıyoruz. Zira Allah, önce yarattı (matûfun aleyh), sonra hemen ahenk ve düzen verdi (matûf). Dolayısıyla "fâ", önce matûf aleyhin, ardından gecikmeksizin, aralıksız olarak, tertib sırasına göre matûfun gerçekleştiğine delalet etmiştir.

2.35.3. Sümme (ثُمَّ)'nin Kullanımı

Sümme (ثُمَّ) atıf harfine gelince o da matûfun, matûfun aleyhten sonra meydana geldiğini belirtmek içindir, fakat "sonradan meydana gelme" işi fâ (فا) harfine göre daha

---

[971] İbn 'Akîl, II, 226.
[972] Mü'minûn: 23/37.
[973] Diyanet, 343.
[974] Kâsım, 145.
[975] İbn Mâlik, 36.
[976] A'lâ: 87/2.
[977] Diyanet, 595.

uzun bir zaman sonra gerçekleşir. Buna terâhî ve bu'd (تَراَخِي ، بُعْد: uzaklık) denir.[978] Şu âyette olduğu gibi:

209- وَاللهُ خَلَقَكُمْ مِنْ تُرَابٍ ثُمَّ مِنْ نُطْفَةٍ ثُمَّ جَعَلَكُمْ اَزْوَاجاً وَمَا تَحْمِلُ مِنْ اُنْثٰى وَلَا تَضَعُ اِلَّا بِعِلْمِه وَمَا يُعَمَّرُ مِنْ مُعَمَّرٍ وَلَا يُنْقَصُ مِنْ عُمُرِهٖ اِلَّا فِي كِتَابٍ اِنَّ ذٰلِكَ عَلَى اللهِ يَسِيرٌ[979]

"Allah, sizi önce topraktan, sonra da az bir sudan (meniden) yarattı. Sonra sizi (erkekli dişili) eşler yaptı. Allah'ın ilmine dayanmadan hiçbir dişi ne hamile kalır, ne de doğurur. Herhangi bir kimseye uzun ömür verilmez yahut ömrü kısaltılmaz ki bu bir kitapta (Levh-i Mahfuz'da yazılı) olmasın. Şüphesiz bu, Allah'a kolaydır."[980]

Şâhid: Altı çizili sümme (ثُمَّ) harfi نُطْفَةٍ kelimesini kendinden önce geçen "تُرَابٍ" kelimesine atfetmiştir. Matûf, matûfun aleyhten uzun bir zaman sonra meydana gelmiştir. Zira insanın "toprak"tan yaratılmasıyla "az bir su"dan yaratılması arasında zaman açısından uzun bir mesafe vardır[981] ki bu mesafeye "terâhî" denir.

2.35.4. Em (أمْ)'i Muttasılanın Kullanımı

Em (أمْ) harfini iki kısma ayıran müellifimiz, bunların "munkatı'a" ve "muttasıla" olduğunu kaydeder. Muttasılanın da: ya "tesviye hemzesi"nden sonra ya da أيّ soru edatının yerine geçen, ona ihtiyaç bırakmayan "muğniye hemzesi"nden sonra geldiğini belirtmiştir.[982] Muttasılanın "tesviye hemzesi"nden sonra gelen kısmı için örnek şu âyettir:

210- وَبَرَزُوا لِلّٰهِ جَمِيعاً فَقَالَ الضُّعَفٰٓؤُا لِلَّذِينَ اسْتَكْبَرُوا اِنَّا كُنَّا لَكُمْ تَبَعاً فَهَلْ اَنْتُمْ مُغْنُونَ عَنَّا مِنْ عَذَابِ اللهِ مِنْ شَيْءٍ قَالُوا لَوْ هَدٰينَا اللهُ لَهَدَيْنَاكُمْ سَوَٓاءٌ عَلَيْنَٓا اَجَزِعْنَٓا اَمْ صَبَرْنَا مَا لَنَا مِنْ مَحِيصٍ[983]

"İnsanların hepsi Allah'ın huzuruna çıkacak ve güçsüzler büyüklük taslayanlara diyecek ki: "Şüphesiz bizler size uymuştuk; şimdi siz az bir şey olsun, Allah'ın azabından bizi koruyabilecek misiniz?" Onlar da, "Eğer Allah bizi doğru yola

---

978 İbn 'Akîl, II, 227.
979 Fâtır: 35/11.
980 Diyanet, 434.
981 Kâsım, 146.
982 İbn 'Akîl, II, 229.
983 İbrâhîm: 14/21.

eriştirseydi, biz de sizi doğru yola eriştirirdik. Şimdi sızlansak da, sabretsek de bizim için birdir. Artık bizim için hiçbir kurtuluş yoktur" derler."[984]

Şâhid: "أَجَزِعْنَا" cümlesinin başında bulunan hemze-i tesviyedir. Bu hemzeden sonra gelen "أَمْ" de muttasıla olanıdır (ikisi bir arada bulundumu mâna şöyle olur: "*Ya... Ya da...*" Veya "*... da, ...san da*"). Hemzenin diğer bir özelliği de, mâba'dini mastara teviline çevirmesidir, tevil edildikten sonraki takdiri şudur: جَزَعُنَا أَمْ صَبْرُنَا سَوَاءٌ عَلَيْنَا.[985]

İbn 'Akîl, bu hemzelerin bazen hazfedilebildiğini, bu takdirde muttasıla em (أَمْ)'in olduğu hal üzere kalacağını, ancak bunun bir kapalılığa, karışıklığa sebebiyet vermemesi gerektiğini, aksi takdirde caiz olmayacağını belirtirken aynı zamanda İbn Mâlik'in söz konusu hemzelerle ilgili şu beyitlerini de şerh etmiş oluyor:[986]

(وَرُبَّمَا أُسْقِطَتِ الْهَمْزَةُ إِنْ كَانَ خَفَا الْمَعْنَى بِحَذْفِهَا أَمِنْ)

"Hazifleri sebebiyle mânada bir iltibas (karışıklık) olmuyorsa bazen *tesviye/muğniye* hemzeleri hazfedilebilir."[987]

Söz konusu hazfi destekleyen şu âyette varid olankırâatle delil getirilir:

211- إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا سَوَاءٌ عَلَيْهِمْ ءَأَنْذَرْتَهُمْ أَمْ لَمْ تُنْذِرْهُمْ لَا يُؤْمِنُونَ[988]

"Küfre saplananlara gelince, onları uyarsan da, uyarmasan da, onlar için birdir, inanmazlar."[989]

Şâhid: İbn Muhaysın'ın kırâatine[990] göre "ءَأَنْذَرْتَهُمْ" cümlesinde bulunan "tesviye hamzesi" hazfedilir ve tek hemzeyle, yani kelimenin aslından olan hemzeyle: "أَنْذَرْتَهُمْ" şeklinde okunur. Bu durumda cümle lafız bakımından inşâî değil artık ihbârîdir, fakat yine de itibar-ı mâna ile istifham hemzesi kastedilir. Hazfedilmesinin sebebini, tahfif olarak değerlendiren Ahmet Kâsım, hemzenin hazfine, "muâdile" (muttasıla) diye tabir edilen em (أَمْ)'in delaletiyle cevaz verildiğini kaydeder.[991]

---

[984] Diyanet, 256.
[985] Kâsım, 146-147.
[986] İbn 'Akîl, II, 229.
[987] İbn Mâlik, 37.
[988] Bakara: 2/6.
[989] Diyanet, 2.
[990] Sahih kıraatler arasında böyle bir okuyuş bulunmamaktadır. Dolayısıyla şaz bir kırattır. Bkz. Pâlûvî, 16.
[991] Kâsım, 148.

2.35.5. Em (أمْ)'i Munkatı'anın Kullanımı

Em (أمْ)'den önce tesviye veya muğniye hemzesi gelmemesi durumunda artık em (أمْ), "muttasıla" değil," munkatı'adır. mâna itibariyle bel (بَلْ) harfi gibi "idrâb" için kullanılır.[992] Şu âyet örneğinde olduğu gibi:

212- وَمَا كَانَ هٰذَا الْقُرْاٰنُ اَنْ يُفْتَرٰى مِنْ دُونِ اللهِ وَلٰكِنْ تَصْدِيقَ الَّذِي بَيْنَ يَدَيْهِ وَتَفْصِيلَ الْكِتَابِ لَا رَيْبَ فِيهِ مِنْ رَبِّ الْعَالَمِينَ * اَمْ يَقُولُونَ افْتَرٰيهُ قُلْ فَأْتُوا بِسُورَةٍ مِثْلِه وَادْعُوا مَنِ اسْتَطَعْتُمْ مِنْ دُونِ اللهِ اِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ[993]

*Bu Kur'ân, Allah'tan (indirilmiş olup) başkası tarafından uydurulmamıştır. Fakat o, kendinden öncekileri doğrulayıcı ve Kitabı (Allah'ın Levh-i Mahfuz'daki yazısını) açıklayıcı olarak, indirilmiştir. Bunda hiçbir şüphe yoktur. (O) âlemlerin Rabbi tarafındandır. * Yoksa onu (Muhammed kendisi) uydurdu mu diyorlar? De ki: "Eğer doğru söyleyenler iseniz, haydi siz de onun benzeri bir sure getirin ve Allah'tan başka, çağırabileceğiniz kim varsa onları da yardıma çağırın.*[994]

Şâhid: Buradaem (أمْ) harfinden önce tesviye veya "muğniye hemzesi" gelmediğinden buna munkatı'a adı altında amel etmiştir. Aynı zamanda bel (بَلْ) gibi "idrâb" mânası taşır ve takdiri şöyledir: بَلْ يَقُولُونَ افْتَرَاه.

2.35.6. Ev (أوْ)'in Kulanımı

İbn Mâlik, bu harfin kullanımıyla ilgili veciz bir beyit nazmetmiştir:

(خَيِّرْ أبِحْ قَسِّمْ بِأوْ وَأبْهِمِ وَاشْكُكْ وَإضْرَابٌ بِهاَ أيْضاً نُمِي)

"Tahyîr, ibâha, taksîm, ibhâm, şek ve idrâb için '*ev*' harfini kullan."[995]

İbn Mâlik'in bu beytini açıklayan İbn 'Akîl, أوْ'in kullanımlarını tek tek ele alır ve örneklerle konuyu zenginleştirmeye çalışır. Örnekler arasında âyete başvurduğu bölüm, أوْ'in ibhâm için olan kullanımıdır. Bu konuda şu ifadelere yer verir: " Ev (أوْ) ile bazen mütekellim, konuyu bildiği halde dinleyene ibhâmlık kast edilir (bilmezliğe sevkedilir)."[996] Kur'ân'da şu örneği mevcuttur:

---

[992] İbn 'Akîl, II, 231.
[993] Yûnus: 10/38.
[994] Diyanet, 212.
[995] İbn Mâlik, 37.
[996] İbn 'Akîl, II, 232.

213- قُلْ مَنْ يَرْزُقُكُمْ مِنَ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ قُلِ اللّٰهُ وَاِنَّا اَوْ اِيَّاكُمْ لَعَلٰى هُدًى اَوْ فِي ضَلَالٍ مُبِينٍ[997]

"De ki: "Size göklerden ve yerden kim rızık verir?" De ki: "Allah. O hâlde, ya biz hidayet veya apaçık bir sapıklık üzereyiz, ya da siz!"[998]

Şâhid: Kimin hidayet üzere olduğu mütekellim tarafından biliniyor ancak sami' (dinleyen/muhatap) kimseye müphem bir durum meydana getiriliyor. Ona kimin hidayet ve kimin dalalet üzere olduğu soru üslubuyla bilinmezliğe sevkediliyor. Dolayısıyla "أَوْ" harfi atıf için gelmiş ve "ibhâm" mânasında kullanılmıştır.

2.35.7. Zamire Atıf

Müellifimiz, zamirlere atıf konusunda, "merfû ve muttasıl bir zamire atıf yapılacaksa onunla atfedilen kelime arasına bir şeyin -ki bu çoğunlukla munfasıl zamirdir- fâsıla olarak gelmesi vaciptir" sözlerine yer verir.[999] Bu, aynı zamanda İbn Mâlik'in şu beyitlerinin açıklamasıdır:

وَإِنْ عَلَى ضَمِيرِ رَفْعٍ مُتَّصِلْ عَطَفْتَ فَافْصِلْ بِا لضَّمِيرِ الْمُنْفَصِلْ[1000]

"Muttasıl ve merfû bir zamire atıf yapılacaksa munfasıl bir zamirle fasıla gelmelidir."

Bu konunun âyetle istişhâdı da şudur:

214- قَالَ لَقَدْ كُنْتُمْ اَنْتُمْ وَاٰبَاؤُكُمْ فِي ضَلَالٍ مُبِينٍ[1001]

"İbrahim, "Andolsun, siz de, atalarınız da apaçık bir sapıklık içindesiniz" dedi."[1002]

Şâhid: Âyette mezkûr olan "وَآبَاؤُكُمْ" vâv harfiyle **"**كُنْتُمْ" cümlesinde bulunan merfû, muttasıl zamire (كُمْ) atfedilmiştir. Ayrıca görüldüğü üzere matûf ve matûfun aleyh arasına merfû, munfasıl bir zamir fasıla olmuş, adeta bir aracı görevi yüklenmiştir.

---

997 Sebe': 34/24.
998 Diyanet, 430.
999 İbn 'Akîl, II, 237.
1000 İbn Mâlik, 37.
1001 Enbiyâ: 21/54.
1002 Diyanet, 325.

2.35.8. Zamire Atıf (Mef'ûlün Fâsıla Olması)

Yukarıda İbn 'Akîl'den söz konusu fasılanın münfasıl bir zamir olabileceği gibi başka bir şey de olabilir diye nakletmiştik. Bazen bu fasılanın mef'ûlün bih de olabileceğini belirten İbn 'Akîl, şu âyetle istişhâd eder:[1003]

215- جَنَّاتُ عَدْنٍ يَدْخُلُونَهَا وَمَنْ صَلَحَ مِنْ اٰبَآئِهِمْ وَاَزْوَاجِهِمْ وَذُرِّيَّاتِهِمْ وَالْمَلٰٓئِكَةُ يَدْخُلُونَ عَلَيْهِمْ مِنْ كُلِّ بَابٍۚ[1004]

"Bu sonuç da Adn cennetleridir. Atalarından, eşlerinden ve çocuklarından iyi olanlarla beraber oraya girerler. Melekler de her bir kapıdan yanlarına girerler (ve şöyle derler)…"[1005]

Şâhid: Altı çizili cümlede geçen "وَمَنْ" kendinden önceki "يَدْخُلُونَهاَ" cümlesinde yer alan fâil, yani vâva (و) atfedilmiş ve bu ikisinin arasına "يَدْخُلُ" fiilinin mef'ûl bihisi olan hâ (هاَ) zamiri fasıla olmuştur.

2.35.9. Zamire Atıf (Nefyin Fâsıla Olması)

Aynı şekilde bu fasıla nefiy edatı olan lâ (لا) da olabilir. Âyetteki örneği şudur:

216- سَيَقُولُ الَّذِينَ اَشْرَكُوا لَوْ شَآءَ اللهُ مَا اَشْرَكْنَا وَلَا اٰبَآؤُنَا وَلَا حَرَّمْنَا مِنْ شَيْءٍ كَذٰلِكَ كَذَّبَ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ حَتّٰى ذَاقُوا بَأْسَنَا قُلْ هَلْ عِنْدَكُمْ مِنْ عِلْمٍ فَتُخْرِجُوهُ لَنَآ اِنْ تَتَّبِعُونَ اِلَّا الظَّنَّ وَاِنْ اَنْتُمْ اِلَّا تَخْرُصُونَ[1006]

"Allah'a ortak koşanlar diyecekler ki: "Eğer Allah dileseydi, biz de ortak koşmazdık, babalarımız da. Hiçbir şeyi de haram kılmazdık." Onlardan öncekiler de (peygamberlerini) böyle yalanlamışlardı da sonunda azabımızı tatmışlardı. De ki: "Sizin (iddialarınızı ispat edecek) bir bilginiz var mı ki onu bize gösteresiniz? Siz ancak kuruntuya uyuyorsunuz ve siz sadece yalan söylüyorsunuz."[1007]

Şâhid: "وَلاَ آباَؤُناَ" cümlesi, "أَشْرَكْناَ" cümlesinde bulunan merfû ve muttasıl olan "ناَ"zamirine atfedilmiştir. Bunun caiz olmasının sebebi, matûf ile matûfun aleyh arasına nefiy edatı olan "لا" harfinin fasıla olarak girmesidir.[1008]

[1003] İbn 'Akîl, II, 237.
[1004] Ra'd: 13/23.
[1005] Diyanet, 251.
[1006] En'âm: 6/148.
[1007] Diyanet, 147.
[1008] İbn 'Akîl, II, 237.

2.35.10. Mahzûf Zamire Atıf

Yukarıdaki atıflara ilaveten bir de merfû, muttasıl ve müstetir (gizli) olan zamire atfedilen isim ile kendisi arasında bir fasılanın bulunması sebebiyle caiz olan atıf türü var.[1009] Bu kısma örnek olarak şu âyet delil getirilir:

217- وَقُلْنَا يَا اٰدَمُ اسْكُنْ اَنْتَ وَزَوْجُكَ الْجَنَّةَ وَكُلَا مِنْهَا رَغَداً حَيْثُ شِئْتُمَا وَلَا تَقْرَبَا هٰذِهِ الشَّجَرَةَ فَتَكُونَا مِنَ الظَّالِمِينَ[1010]

"Dedik ki: "Ey Âdem! Sen ve eşin cennete yerleşin. Orada dilediğiniz gibi bol bol yiyin, ama şu ağaca yaklaşmayın, yoksa zalimlerden olursunuz."[1011]

Şâhid: ""وَزَوْجُكَ" kelimesi vâv harfi vasıtasıyla "اسْكُنْ" cümlesinde bulunan merfû, müstetir olan "أَنْتَ" zamirine atfedilmiştir. Bunun caiz olmasının sebebi de matûf ve matûfun aleyh arasına munfasıl zamir olan "أَنْتَ" girmiştir.

2.35.11. İsmin Mecrûr Zamire Atfı

İbn Mâlik, nahiv âlimlerinin cumhuru; bir isim, harf-i cer ile mecrûr olmuş bir zamire atfedilmesi durumunda o harf-i cerin tekrarının gerektiği görüşünde birleştiklerini, fakat kendi kanaatinin bu yönde olmadığını, zira sema' yoluyla nesir ve nazımlarda; zamire atıf edildiği halde zamirin iadesinin gerçekleşmediği isimlerin bulunduğunu kaydeder.[1012]

İbn 'Akîl, yukarıdaki satırlara yakın bir şerh yaptıktan sonra, İbn Mâlik'in söz konusu görüşünü destekleyen şu kırâatı delil getirir:

218- يَا اَيُّهَا النَّاسُ اتَّقُوا رَبَّكُمُ الَّذِي خَلَقَكُمْ مِنْ نَفْسٍ وَاحِدَةٍ وَخَلَقَ مِنْهَا زَوْجَهَا وَبَثَّ مِنْهُمَا رِجَالاً كَثِيراً وَنِسَاءً وَاتَّقُوا اللهَ الَّذِي تَسَاءَلُونَ بِهِ وَالْاَرْحَامَ اِنَّ اللهَ كَانَ عَلَيْكُمْ رَقِيباً [1013]

"Ey insanlar! Sizi bir tek nefisten yaratan ve ondan da eşini yaratan; ikisinden birçok erkek ve kadın (meydana getirip) yayan Rabbinize karşı gelmekten sakının.

[1009] İbn 'Akîl, II, 238.
[1010] Bakara: 2/35.
[1011] Diyanet, 5.
[1012] İbn Mâlik, 37.
[1013] Nisâ: 4/1.

Kendisi adına birbirinizden dilekte bulunduğunuz Allah'a karşı gelmekten ve akrabalık bağlarını koparmaktan sakının. Şüphesiz Allah, üzerinizde bir gözetleyicidir."[1014]

Şâhid: Hamza b. Habîb (ö. 156 h.)'in kırâatine göre, âyette geçen "وَالْأَرْحَامِ" kelimesi, "بِهِ" nin mecrûruna atfedilerek mecrûr okunur.[1015] İbn 'Akîl de bu okuyuşla; "والْأَرْحَامِ" isminin بِهِ'de bulunan zamire atfedildiği halde bâ (با) harf-i cerinin iade etmediğine istişhâd ederek mâtin İbn Mâlik'in görüşünü desteklemiştir.[1016]

2.35.12. Fâ (فا)'nın Hazfi

Atıf harflerinden biri olan fâ (فا) harfinin bazen matûfuyla beraber hazfedildiğini, bunun da bir karinenin bulunmasıyla oluşabileceğini zikreden müellifimiz, âyetten şu delili getirir:

219- اَيَّاماً مَعْدُودَاتٍ فَمَنْ كَانَ مِنْكُمْ مَرِيضاً اَوْ عَلٰى سَفَرٍ فَعِدَّةٌ مِنْ اَيَّامٍ اُخَرَ وَعَلَى الَّذِينَ يُطِيقُونَهُ فِدْيَةٌ طَعَامُ مِسْكِينٍ فَمَنْ تَطَوَّعَ خَيْراً فَهُوَ خَيْرٌ لَهُ وَاَنْ تَصُومُوا خَيْرٌ لَكُمْ اِنْ كُنْتُمْ تَعْلَمُونَ[1017]

"Oruç, sayılı günlerdedir. Sizden kim hasta, ya da yolculukta olursa, tutamadığı günler sayısınca başka günlerde tutar. Oruca gücü yetmeyenler ise bir yoksul doyumu fidye verir. Bununla birlikte, gönülden kim bir iyilik yaparsa (mesela fidyeyi fazla verirse) o kendisi için daha hayırlıdır. Eğer bilirseniz oruç tutmanız sizin için daha hayırlıdır."[1018]

Şâhid: "فَعِدَّةٌ" kelimesinden önce, delalet edecek bir karinenin bulunması sebebiyle fâ (فا) matûfuyla beraber hazfedilmiştir. Hazfe giden cümleyi İbn 'Akîl, şöyle takdir eder: فَأَفْطَرَ فَعَلَيْهِ عِدَّةٌ مِنْ أَيَّامٍ أُخَر. Görüldüğü üzere "فَأَفْطَرَ" cümlesinde fâ matûfuyla beraber hazfedilmiştir.[1019] Burada karine şudur: Allah, âyetin başında "*Sizden kim hasta, ya da yolculukta olursa"* buyurduktan sonra başka bir ifade kullanılmadan "*tutamadığı günler"* diye devam etmesinden anlıyoruz ki bu iki cümle arasında hazfedilmiş bir ara cümle daha var ki o da, "*orucunu açarsa*" cümlesidir.

[1014] Diyanet, 76.
[1015] Pâlûvî, 45.
[1016] İbn 'Akîl, II, 240.
[1017] Bakara: 2/184.
[1018] Diyanet, 27.
[1019] İbn 'Akîl, II, 243.

2.35.13. Ma'tûfün Aleyh'in Hazfi

Bazen de matûfun aleyh, bir karinenin bulunmasından dolayı hazfedilir ki, konu itibariyle yukarıda zikredilenle bir paralellik arz etmiş oluyor. Şu âyette olduğu gibi:

220- وَاَمَّا الَّذينَ كَفَرُوا اَفَلَمْ تَكُنْ اٰيَاتِي تُتْلٰى عَلَيْكُمْ فَاسْتَكْبَرْتُمْ وَكُنْتُمْ قَوْماً مُجْرِمينَ[1020]

"İnkâr edenlere gelince, onlara şöyle denir: " Âyetlerim size okunmuştu da sizler büyüklük taslamış ve günahkâr bir kavim olmuş değil miydiniz?"[1021]

Şâhid: İbn 'Akîl, burada matûfun aleyh, bir karineden dolayı hazfedilmiştir. Zemahşerî, hazfedilen cümlenin takdirini şöyle yapar: أَلَمْ يَأْتِكُمْ رُسُلِي فَلَمْ تَكُنْ آيَاتِي تُتْلَى عَلَيْكُمْ: "*Elçilerimiz size gelip âyetlerimiz size okunmuştu da…*"[1022] Burada matûf, "فَلَمْ تَكُنْ آيَاتِي", matufun aleyh ise "أَلَمْ يَأْتِكُمْ رُسُلِي" cümlesidir. Karine ise bir önceki âyette olduğu gibi, mânadan anlaşılır, siyak ve sibak ile de ifade edilebilir.[1023]

2.35.14. Fiilin İsm-i Fâil'e Atfedilmesi

İbn 'Akîl, mâtinin konuyla alakalı beyitlerini şu şekilde açıyor: Fiil, bazen şibih fiile (fiile benzeyen) yani, ism-i fâil vs. ye atfedilir. Bazen de aksi durum cereyan eder ki o da şudur; fiilin yerine geçmiş olan bir isme başka bir ismin atfedilmesidir.[1024] Birinci kısım (fiilin ism-i fâile atfı) için şu âyetleri istişhâd eder:

221-فَالْمُغيرَاتِ صُبْحاً*فَاَثَرْنَ بِه نَقْعاً[1025]

"…Sabah erkenden baskın yapan, orada tozu dumana katan…"[1026]

222- اِنَّ الْمُصَّدِّقِينَ وَالْمُصَّدِّقَاتِ وَاَقْرَضُوا اللهَ قَرْضاً حَسَناً يُضَاعَفُ لَهُمْ وَلَهُمْ اَجْرٌ كَريمٌ[1027]

"Şüphesiz ki sadaka veren erkeklerle sadaka veren kadınlar ve Allah'a güzel bir borç verenler var ya, (verdikleri) onlara kat kat ödenir. Ayrıca onlara çok değerli bir mükâfat da vardır."[1028]

[1020] Câsiye: 45/31.
[1021] Diyanet, 500.
[1022] Zemahşerî, IV, 171.
[1023] İbn 'Akîl, II, 243.
[1024] İbn 'Akîl, II, 244.
[1025] Âdiyât: 100/3-4.
[1026] Diyanet, 599.
[1027] Hadîd: 57/18.
[1028] Diyanet, 538.

Şâhid: İlk âyette "أَثَرْنَ" fiili, şibih fiilolan "المُغِيرَاتِ" ism-i fâiline; ikinci âyette de "أَقْرَضُوا" fiili, ism-i fâil olan المُصَّدِّقِين'ye atfedilmiştir. Zemahşerî, aslında bu ism-i fâillerin, fiillerin yerine kaim olduklarını, zira bu âyetlere; "*soluk soluğa koşup, ateş çıkarıp baskın yapan ve tozu dumana katan…*" diye mâna verilir.[1029] Bu bağlamda bir nevi fiilin fiile atfı gibidir.

2.36. BEDEL

Semerrâî bu konuda şöyle bir açıklama yapar; nahiv âlimleri, bedeli: "*Vasıtasız olarak hükme medar olan ve maksudu bizzat bir tâbi'dir*." Bu tarif için şu örneği getirmektedir: أَقْبَلَ أَخُوكَ مُحَمَّدٌ, burada hükümde esas maksadın ve mühim olanın "مُحَمَّدٌ" olduğunu, "أَخُوكَ" kelimesinin ise alem (Muhammed) için bir hazırlık için geldiğini ilave eder. Dolayısıyla bedel, esas amaç; mubdelu minh ise onun için bir hazırlık vasıtasıdır diyen Semerrâî, bedelin mübdelün minhin yerine kaim olduğunu ve mubdelu minhin sukût (düşme/yok sayılma) hükmünde olduğunu kaydeder.[1030]

Müellifimiz de bedeli dört kısma ayırır, şöyle sıralar:

1. Bedel-i kül: Mübdelün minh ile mânada eşit ve mutabık olandır.

2. Bedel-i ba'z: Mubdelün minhin bir kısmı olandır.

3. Bedel-i iştimâl: Metbûunun herhangi bir mânasına delalet etmesidir.

4. Bedel-i mubâyin: Bu da iki kısımdır; a) bedelin kast edildiği gibi mübdelün minhin de kast edildiği çeşittir ki buna, "bedel-i idrâb" veya "bedel-i bedâ" denir b) bedel gibi kast edilmeyen fakat mütekellimin yanlışlıkla söylediği kısımdır ki buna da, "bedel-i galat" veya "bedel-i nisyân" denir.[1031]

2.36.1. Bedel-i Kül

Müellifimiz, zahir ismin bir zamire bedel olamayacağını, fakat bu ismin bedel-i kül olması ve ihata, şumûl ve kapsamayı gerektirmesi durumunda bunun caiz olacağını,

---

[1029] Zemahşerî, IV, 619.
[1030] es-Semerrâî, III, 203.
[1031] İbn 'Akîl, II, 249.

ayrıca bu, bedel-i ba'z ve bedel-i iştimal olması durumunda da geçerli olacağını belirtmiştir.[1032] Bedel-i kül için şu âyet delildir:

223- قَالَ عيسَى ابْنُ مَرْيَمَ اللّٰهُمَّ رَبَّنَا اَنْزِلْ عَلَيْنَا مَائِدَةً مِنَ السَّمَاءِ تَكُونُ لَنَا عيداً لِاَوَّلِنَا وَاٰخِرِنَا وَاٰيَةً مِنْكَ وَارْزُقْنَا وَاَنْتَ خَيْرُ الرَّازِقِينَ[1033]

"Meryem oğlu İsa, "Ey Allahım! Ey Rabbimiz! Bize gökten bir sofra indir ki; önce gelenlerimize (zamanımızdaki dindaşlarımıza) ve sonradan geleceklerimize bir bayram ve senden (gelen) bir mucize olsun. Bizi rızıklandır. Sen rızıklandıranların en hayırlısısın" dedi."[1034]

Şâhid: "لِأَوَّلِنَا" kelimesi, kendinden önce geçen "لَنَا" kelimesinde bulunan "نَا" zamirine bedel-i kül olur. Bunun caiz olmasına, bedelin (أَوَّلِنَا) kapsamlı oluşu sebep olmuştur. Zira "*önce gelenlerimize*" derken mânada bir kapsamlılık söz konusudur. Bedelde bu mâna bulunmadığı takdirde bunun caiz olmayacağı anlaşılmaktadır.[1035] Bedele atfedilen "وَآخِرِنَا" kelimesi için de bu söylenenler aynen geçerlidir.

2.36.2. Fiil Cümlesinin Başka Fiil Cümlesine Bedel Olması

İbn 'Akîl, ismin isme bedel olabildiği gibi fiilin de fiile bedel olabileceğini zikreder.[1036] Bunu da şu âyetle istişhâd eder:

224- وَالَّذِينَ لَا يَدْعُونَ مَعَ اللهِ اِلٰهاً اٰخَرَ وَلَا يَقْتُلُونَ النَّفْسَ الَّتِي حَرَّمَ اللهُ اِلَّا بِالْحَقِّ وَلَا يَزْنُونَ وَمَنْ يَفْعَلْ ذٰلِكَ يَلْقَ اَثَاماً* يُضَاعَفْ لَهُ الْعَذَابُ يَوْمَ الْقِيٰمَةِ وَيَخْلُدْ فِيهِ مُهَاناً[1037]

"Onlar, Allah ile beraber başka bir ilâha kulluk etmeyen, haksız yere, Allah'ın haram kıldığı cana kıymayan ve zina etmeyen kimselerdir. Kim bunları yaparsa ağır azaba uğrar. Kıyamet günü onun azabı kat kat artırılır ve horlanmış olarak orada ebedî kalır."*[1038]

[1032] İbn 'Akîl, II, 250.
[1033] Mâide: 5/114.
[1034] Diyanet, 126.
[1035] İbn 'Akîl, II, 250.
[1036] İbn 'Akîl, II, 252.
[1037] Furkân: 25/68-69.
[1038] Diyanet, 365.

Şâhid: "يُضاَعَفْ" fiil cümlesi, bir önceki âyette geçen, مَنْ'in cevabında meczûm olan "يَلْقَ" fiiline bedel olmuş ve onun i'râbını almıştır. Görüldüğü üzere hem bedel hem de mubdelun minh meczûmdur.

Beyzâvî şarihlerinden Şihâbuddin el-Hafâcî (ö. 1069 h.) haşiyesinde; Beyzâvî'nin bu âyette geçen "يُضاَعَفْ" cümlesinin "يَلْقَ" için bedel olduğunu, kendisi de bunun bedel-i kül olduğunu, zira mübdelün minhin mânasında olduğunu, fakat bedel-i iştimal olma ihtimalinin de olduğunu ilave ederek konuyu şerh etmiştir.[1039]

2.37. NİDÂ

Emîl Bedî', nidânın; "yâ (ياَ) harfi ve benzerleriyle birinden yönelmesini talep etmek için" kullanıldığını, bu yönelmenin de bazen "hakîkî" bazen de "mecâzî" olabildiğini zikreder. Bu tanımlamadan sonra nidâ harflerinin dokuz tane olduğunu, bunların sırasıyla: "Maksûra hemzesi (أ: مقصورة), memdûde hemzesi (أ: ممدودة), yâ (ياَ), eyâ (أياَ), heyâ (هياَ), ey (أيْ), vâ (وا).[1040]

Münadâyı mef'ûlun bih başlığı altında ele alan İbn Hişâm, münadânın lafız açısından üç yerde mansûb olduğunu, bu yerlerin şunlardan ibaret olduğunu kaydeder: a) Muzâf olması, b) muzâfa benzemesi, c) maksût olmayan nekre olmasıdır. Bunların dışında ise müfred ve marife olduğu yerde de merfû ve mebnî olacağını sözlerine ekler.[1041]

2.37.1. İsm-i İşâret'in Başında Harf-i Nidâ'nın Hazfi

İbn 'Akîl'in bu konuda âyetle istişhâda başvurduğu bölüm, nidâ harfinin hazif konusudur. Bu konuda şunları zikreder: "Nidâ harfi, mendûb, zamir ve müsteğâs ile beraber kullanıldığında hazfedilemez. Bunların dışında ise hazfedilmesi caizdir. Fakat bu caiz olanlar arasından ism-i işaretle beraber hazfedilmesi pek nadirdir. Aynı şekilde bu ender durum ism-i cins için de geçerlidir. Hatta çoğu nahiv âlimlerinin bu iki durumda olan nidâ harfinin hazfine cevaz bile vermemeştir."[1042]

[1039] el-Hafâcî, VII, 156.
[1040] Bedî' Ya'kûb, IX, 280.
[1041] İbn Hişâm, 226-229.
[1042] İbn 'Akîl, II, 256-257.

Bu bilgiyi aktaran müellifimiz, ism-i işaretle beraber hazfine cevaz verenlere delil olarak şu âyeti istişhâd etmiştir:

225- ثُمَّ اَنْتُمْ هٰٓؤُلَٓاءِ تَقْتُلُونَ اَنْفُسَكُمْ وَتُخْرِجُونَ فَرِيقاً مِنْكُمْ مِنْ دِيَارِهِمْ تَظَاهَرُونَ عَلَيْهِمْ بِالْاِثْمِ وَالْعُدْوَانِ وَاِنْ يَأْتُوكُمْ اُسَارٰى تُفَادُوهُمْ وَهُوَ مُحَرَّمٌ عَلَيْكُمْ اِخْرَاجُهُمْ (...)[1043]

"Ama siz, birbirinizi öldüren, içinizden bir kesime karşı kötülük ve zulümde yardımlaşarak; size haram olduğu hâlde onları yurtlarından çıkaran, size esir olarak geldiklerinde ise, fidye verip kendilerini kurtaran kimselersiniz.(...)"[1044]

Şâhid: Burada ism-i işaret olan "هؤُلاَءِ" kelimesinin başında aslında yâ (يا) harfi nidâsı hazfedilmiştir, aslı şudur: يا هؤُلاَءَ. Fakat yukarıda da değindiğimiz gibi bu hazif, pek az olmakla birlikte müellifimize göre caizdir.[1045]

2.37.2. Münâdâ'ya Tabi' Olan İsim

Müellifimiz, münadâya tabi olan ismin dammeli, muzâf ve elif-lâmsız olması durumunda mansûb gelmesinin vacip olduğunu, bunun dışında olan atf-ı nesak ve bedel ise mustakil münâda gibi hükmedileceğine, dolayısıyla merfû ve mansûb gelmesinin caiz olduğunu zikretmiştir.[1046]

Atf-ı nesak ile münâdaya tabi olan bir ismin; müfred, marife ve elif-lâmsız olması durumunda, dammeli gelmesi gerektiğini belirten İbn 'Akîl, -mâtinin de belirttiği gibi- söz konusu ismin elif-lâmsız geldiği yerde de ref' ve nasbın caiz (cevâzu'l-vecheyn) olduğunun altını çizmiştir. Ancak, "Halîl ve Sîbeveyh'in görüşüne göre muhtar olan ref' olup bu aynı zamanda İbn Mâlik'in de görüşüdür" diye de sözlerine ekler.[1047] Şu âyet de bu son görüşe delildir:

226- وَلَقَدْ اٰتَيْنَا دَاوُدَ مِنَّا فَضْلاً يَا جِبَالُ اَوِبِي مَعَهُ وَالطَّيْرَ وَاَلَنَّا لَهُ الْحَدِيدَ[1048]

"Andolsun, Davud'a tarafımızdan bir lütuf verdik. "Ey dağlar! Kuşların eşliğinde onunla birlikte tespih edin" dedik ve (...) demiri ona yumuşattık"[1049]

[1043] Bakara: 2/85.
[1044] Diyanet, 12.
[1045] İbn 'Akîl, II, 257.
[1046] İbn 'Akîl, II, 268.
[1047] İbn 'Akîl, II, 268.
[1048] Sebe': 34/10.
[1049] Diyanet, 428.

Şâhid: "وَالطَّيْر" kelimesinde iki vecih (ref' ve nasb) caizdir. Zira söz konusu isim, nesak ile atf edilmiş olup elif-lâmsız gelmiştir. Ref' ile okunabilmesi, münâda olan "جِبالُ" kelimesinin lafzına atıf yapmaktan; nasb ile okunabilmesinin sebebi ise, münâdanın mahalline atfedilmesidir (çünkü münâda, mahzûf bir fiilin mef'ûlun bihisi olması hasebiyle mansûbtur).[1050]

2.38. TE'KÎD NÛNLARI

2.38.1. Sakîle ve Hafîfe Nûnları

İbn Mâlik, bu konuyu şu beyitlerle ifade etmeye çalışmıştır:

(لِلْفِعْلِ تَوْكِيدٌ بِنُونَيْنِ هُماَ كَنُونَيِ اذْهَبَنَّ وَاقْصِدَنْهُماَ)

"Fiili te'kîd etmek için iki nûn vardır. Bunlar: '*İzhebenne*' ve '*Eksidenhuma*' fiillerinde bulunan nûnlardır."[1051]

İbn 'Akîl de, dâhil olduğu fiile vurguyu arttırmak için ona iki nûnun bitiştiğini, bunların; "اذْهَبَنّ" fiilinde olduğu gibi "sakîle"; "اقْصِدَنْهُماَ" fiilinde olduğu gibi "hafîfe" diye isimlendirildiklerini belirttikten sonra, bu iki nûnun bir arada olan örneğini ise şu âyetle göstermiştir:[1052]

227- قَالَتْ فَذٰلِكُنَّ الَّذي لُمْتُنَّني فيهِ وَلَقَدْ رَاوَدْتُهُ عَنْ نَفْسِه فَاسْتَعْصَمَ وَلَئِنْ لَمْ يَفْعَلْ مَا اٰمُرُهُ لَيُسْجَنَنَّ وَلَيَكُوناً مِنَ الصَّاغِرينَ[1053]

"Bunun üzerine kadın onlara dedi ki: 'İşte bu, beni hakkında kınadığınız kimsedir. Andolsun, ben ondan murad almak istedim. Fakat o, iffetinden dolayı bundan kaçındı. Andolsun, eğer emrettiğimi yapmazsa, mutlaka zindana atılacak ve zillete uğrayanlardan olacak'."[1054]

Şâhid: Görüldüğü üzere âyette "لَيُسْجَنَنَّ" kelimesinin sonunda şeddeli nûn/nûn-u müsakkale vardır. Aynı şekilde "يَكُوناً" kelimesinin sonuna da cezimli nûn/nûn-u hafîfe bitişmiştir. Bu iki nûn da burada fiillerinde bulunan mânaların vurgusunu arttırmak için gelmiştir. Zira başlarında bulunan lâmlar kasemin cevabı için kullanılmıştır. Bu nûnlar

---

[1050] Kâsım, 157.
[1051] İbn Mâlik, 42.
[1052] İbn 'Akîl, II, 308.
[1053] Yûsuf: 12/32.
[1054] Diyanet, 238.

da o yemini daha sağlamlaştırmak; vurgusunu, te'kîdini daha çok ileriye taşımak için getirildiği anlaşılmaktadır.

el-Müberred *el-Muktadab* adlı eserinde, bu nûnlardan birinin kasemde mutlaka gelmesi gerektiğini, bunun vacip olduğunu zikreder. Bu sözlerinin ardından da sakîle nûnu için yukarıdaki âyeti istişhâd eder.[1055]

2.38.2. İmmâ (إماّ)'dan Sonra Gelen Fiile Bitişmesi

Bu nûnların emir fiiline (إضْرِبَنَّ زَيْداً), talebe delalet edip müstakbel mânası taşıyan müzâri fiile (لِتَضْرِبَنَّ زَيْداً), müstakbel ve müsbet olan kasemin cevabında gelen (وَاللهِ لَتَضْرِبَنَّ زَيْداً), mâ (ماَ) ile te'kîd edilmiş olan in (إنْ)'den sonra gelip fiil-i şart olan muzâri fiile (إماَّ تَضْرِبَنَّ...) bitiştiğini dile getiren İbn 'Akîl, bu son kısım için şu âyeti istişhâd etmiştir:[1056]

228- فَإِمَّا تَثْقَفَنَّهُمْ فِي الْحَرْبِ فَشَرِّدْ بِهِمْ مَنْ خَلْفَهُمْ لَعَلَّهُمْ يَذَّكَّرُونَ[1057]

"Eğer onları savaşta yakalarsan, bunlar(a vereceğin ceza) ile arkalarındakileri de dağıt ki ibret alsınlar."[1058]

Şâhid: Şart edatı olan إنْ'den sonra onu te'kîd eden mâ (ما) harfi -zait olarak- gelmiş ve birbirine girdirilmiştir (إمّاَ). Ardından gelen "تَثْقَفَنَّهُمْ" fiil cümlesi de ona fiil-i şart olmuş ve böylece sonuna sakîle nûnu bitişmiştir.

2.38.3. Nefiy lâ (لا)'sından Sonra Gelen Fiile Bitişmesi

İbn 'Akîl, söz konusu nûnların aşağıda sayılacak maddelerde kullanımının az olduğunu zikretmiştir. Kendisinin ifade ettiği yerler şunlardır:[1059]

1. İn (إنْ) harfine eşlik etmeyen ve zait olan mâ (ما) harfinden sonra gelen fiil-i muzâride: بِعَيْنٍ ماَ أَرَيَنَّكَ هَهُناَ.

2. Lem (لَمْ) harfinden sonra: لَمْ يَعْلَماً.

3. İmmâ (إمّاَ) şart edatının dışında başka bir edatla gelmesi: ...مَنْ تَثْقَفَنْ.

[1055] el-Müberred, III, 11.
[1056] İbn 'Akîl, II, 309.
[1057] Enfâl: 8/57.
[1058] Diyanet, 183.
[1059] Bkz. İbn 'Akîl, II, 308-310.

4. Nefiy lâ (لا)'ından sonra gelmesi ki âyetle istişhâda burada başvurmuştur:

229- وَاتَّقُوا فِتْنَةً لَا تُصِيبَنَّ الَّذِينَ ظَلَمُوا مِنْكُمْ خَاصَّةً وَاعْلَمُوا اَنَّ اللهَ شَدِيدُ الْعِقَابِ[1060]

"Sadece içinizden zulmedenlere erişmekle kalmayacak olan bir azaptan sakının ve bilin ki Allah, azabı çetin olandır."[1061]

Şâhid: İbn 'Akîl'e göre burada "تُصِيبَنَّ" fiili nefiy lâsından sonra geldiğinden sonuna te'kîd nûnu bitişmiş ve bu durum pek nadirdir.

el-Hafâcî, bu âyetin tefsirinde Beyzâvî'nin sözlerini şöyle açıklar: "Te'kîd nûnunun talep, kasem ve şart dışındaki fiili muzârilerde gelemeyeceğini, ancak "لا" ile menfî olanda ihtilaf olduğunu" kaydeder. Ayrıca şunları ilave eder: "Örneğin, kimine göre "nehiy" veya "zarureten mahsûs" mesabesinde olduğundan nûnun gelmesi caiz görülmüştür. Zira Beyzâvî'ye göre de burada caiz olmasının nedeni, nehiy mânası taşımasındandır."[1062]

2.39. MUZÂRİ FİİLİN İ'RABI (NASB EDATLARI)

Mâzi ve emir fiilleri mebnî olduklarından onlar konunun dışında kalıyorlar. Dolayısıyla murab olan muzâri fiil işlenmeye çalışılacaktır. İbn Mâlik, *el-Elfiyye*'sinde; muzâri fiilin başında nasb ve cezim edatlarının olmaması durumunda merfû olacağını ve ref' sebebinin ihtilaflı olduğunu zikreder.[1063] Ardından nasb edatlarını açıklamaya başlar.

Müellifimiz de fiili muzâriyi nasb eden edatları şu şekilde sıralıyor: En (أَنْ), len (لَنْ), key (كَيْ), izen (إِذَنْ). Bu harfleri belirttikten sonra onları tek tek ele alıp değerlendirmeye tabi tutuyor. En (أَنْ) harfiyle alakalı şu bilgilere yer verir:

En (أَنْ) harfi, "yakîn"e delalet eden "علم" maddesi ve benzerlerinden sonra gelirse kendisinden sonra gelen fiilin merfû olması vaciptir. Zira o takdirde أَنْ harfi artık "sakîleden dönüşmüş hafîfe" türüdür. Fakat "rüchân"a delalet eden "ظَنّ" gibilerinden sonra gelirse ardından gelen fiil hakkında iki vecih caiz olur: a) Nasb edatı sayılır, b)

[1060] Enfâl: 8/25.
[1061] Diyanet, 178.
[1062] el-Hafâcî, IV, 459.
[1063] İbn Mâlik, 45.

sakîleden dönüşmüş hafîfedir. Bazıları ise hiçbir şekilde en (أنْ) harfine amel tevdi etmeyip ardından gelen fiili merfû kılarlar (masdariye sayarlar).[1064]

2.39.1. Kâne (كانَ) Maddesinden Sonra أنْ'in Gizli Olması

İbn 'Akîl, "en" harfini diğer harflerden ayıran belirgin bir özelliğinin; kendisi hem zahir hem de mukadder olarak amel edebildiğini, ayrıca lâm-ı cer ile lâm-ı nâfiye arasına girdiğinde açığa çıkmasının vacip olduğunu, fakat ardında lâm-ı nâfiye yoksa zahir olmasının caiz olduğunu zikreder.[1065] Bu söylediklerimiz, menfî bir kâne (كانَ) fiilinin geçmemiş olması durumudur. Binaenaleyh, menfî olarak kâne (كانَ) fiilinin daha önce geçmiş olması, "en" harfinin gizli olmasını vacip kılar.[1066] Müellif, buna örnek olarak şu âyeti delil getirir:

230- وَمَا كَانَ اللهُ لِيُعَذِّبَهُمْ وَاَنْتَ فيهِمْ وَمَا كَانَ اللهُ مُعَذِّبَهُمْ وَهُمْ يَسْتَغْفِرُونَ[1067]

"Oysa sen onların içinde iken, Allah onlara azap edecek değildi. Bağışlanma dilerlerken de Allah onlara azap edecek değildir."[1068]

Şâhid: Âyette mezkûr olan "لِيُعَذِّبَهُمْ" fiilinin mansûb olmasının nedeni, aslında istişhâd noktamızı teşkil etmektedir. Zira "لِيُعَذِّبَهُمْ" fiilinin başındaki lâm-ı cuhûddan sonra nasb edatı olan gizli bir "en" vardır. "أنْ" harfinden önce de menfî olarak kâne (كانَ) fiilinin gelmesi, bunun kanıtıdır. "أنْ"in burada mukadder olması vaciptir.[1069]

2.39.2. Fâ (فا)'lı Nefiy Cevabından Sonra أنْ'in Gizli Olması

İbn Mâlik'in şu beyitleri konunun anlaşılmasına yardımcı olacaktır:

(وَبَعْدَ فَاَجَوابِ نَفْيٍ أوْ طَلَبْ مَحْضَينِ "أنْ" وَسَتْرُهاَ حَتْمٌ ، نَصَبْ)

" Mahza nefiy veya talebin cevabında gelen *fâ* harfinden sonra '*en*'in gelmesi vacip olup nasb amelini yapmaktadır."[1070]

[1064] İbn 'Akîl, II, 342.
[1065] İbn 'Akîl, II, 346.
[1066] İbn 'Akîl, II, 346.
[1067] Enfâl: 8/33.
[1068] Diyanet, 179.
[1069] Kâsım, 162.
[1070] İbn Mâlik, 46.

Buna şu örnek verilebilir: مآتَأتِينا فَتُحَدِّثَنا. Mahza nefiy edatının cevabında gelen "fâ"dan sonra "en" vucûbî olarak mukadderdir. İbn 'Akîl, Kur'ân'dan şu örneği verir:

231- وَالَّذِينَ كَفَرُوا لَهُمْ نَارُ جَهَنَّمَ لَا يُقْضَى عَلَيْهِمْ فَيَمُوتُوا وَلَا يُخَفَّفُ عَنْهُمْ مِنْ عَذَابِهَا كَذَٰلِكَ نَجْزِي كُلَّ كَفُورٍ[1071]

"İnkâr edenler için ise cehennem ateşi vardır. Öldürülmezler ki ölsünler. Kendilerinden cehennem azabı da hafifletilmez. İşte biz her nankörü böyle cezalandırırız."[1072]

Şâhid: Mahza nefiy olan "لا" harfinin cevabı "فَيَمُوتُوا" cümlesidir. Bu cümlenin başında da cevap olduğunu gösteren "ف" harfi mevcuttur. Dolayısıyla bu harften sonra da gizli bir أنْ'in takdir edilmesi vaciptir. Zira gizli bir "أنْ" harfinin mevcut olduğunu, "فَيَمُوتُوا" fiili muzârinin mansûb oluşundan anlıyoruz. Çünkü aslı: يَمُوتُونَ idi, "أنْ" harfinden dolayı "ن" düşmüştür.

2.39.3. Fâ (فا)'lı Nehiy Cevabından Sonra أنْ'in Gizli Olması

Yukarıdaki mezkûr konuda, mahza nefiy veya mahza talebin cevaplarında gelen fâdan sonra "أنْ"in mukadder olduğunu ve nefiy bağlamında âyetlerle istişhâd edildiği görülmüştü. Şimdi de talebin cevabında gelen fâdan sonra "أنْ"in vucûben gizli olmasından bahsedilecektir. Malumdur ki talep*; emir, nehiy, istifhâm, duâ, arz, tahdîd, temennîden* ibarettir. Her birine örnekler veren müellif, bunların çoğuna âyetle istişhâd ederek delil getirmiştir.[1073] Nehiy (sakındırmak) örneği şudur:

232- كُلُوا مِنْ طَيِّبَاتِ مَا رَزَقْنَاكُمْ وَلَا تَطْغَوْا فِيهِ فَيَحِلَّ عَلَيْكُمْ غَضَبِي وَمَنْ يَحْلِلْ عَلَيْهِ غَضَبِي فَقَدْ هَوَىٰ[1074]

"Size rızık olarak verdiğimiz şeylerin temiz ve helâl olanlarından yiyin. Bu konuda aşırı da gitmeyin, yoksa üzerinize gazabım iner. Gazabım da kimin üzerine inerse, o muhakkak helâk olmuş demektir."[1075]

Şâhid: Âyette mezkûr olan "لاَ تَطْغَوْا" nehiy cümlesidir. Ardından gelen "فَيَحِلَّ" cümlesi de mansûb gelmiştir. Bunun nedenine gelince, mahza talepten sonra gelen "يَحِلَّ"

[1071] Fâtır: 35/36.
[1072] Diyanet, 437.
[1073] İbn 'Akîl, II, 350.
[1074] Taha: 20/81.
[1075] Diyanet, 316.

fiili, başındaki "fâ-i sebebiyye"den sonra "أنْ" gizlenmiş ve onu nasb etmiştir. Ayrıca söz konusu أنْ'in burada gizli kalması da vaciptir.[1076]

2.39.4. Fâ (فا)'lı İstifham Cevabından Sonra أنْ'in Gizli Olması

Herhangi bir şeyi anlamayı talepetme mânasına gelen "istifhâm"ın cevabında da "أنْ"in gizli gelmesi vaciptir. Örneği şudur:

233- (...) فَهَلْ لَنَا مِنْ شُفَعَاءَ فَيَشْفَعُوا لَنَا اَوْ نُرَدُّ فَنَعْمَلَ غَيْرَ الَّذِي كُنَّا نَعْمَل (...)[1077]

"(...) Şimdi bizim için şefaatçılar var mı ki bize şefaat etseler veya (dünyaya) döndürülsek de yaptıklarımızdan başkasını yapsak?(...)"[1078]

Şâhid: Âyette mezkûr olan "يَشْفَعُوا" fiilinin başında bulunan fâ-ı sebebiyyeden sonra gizli "en" mevcut olup fiili nasb etmiştir. Zira fiilin sonundan "ن" harfinin düşmesi de bunun göstergesidir. "أنْ" harfinin burada vucûben mukadder olmasının gerekçesi, söz konusu fiilden önce istifhâm edatı olan "هَلْ" harfinin geçmiş olmasıdır.[1079]

2.39.5. Fâ (فا)'lı Tahdîd Cevabından Sonra أنْ'in Gizli Olması

Bedî Ya'kûb, "tahdîd"i şöyle tanımlar: "Bir işin yapılmasına veya yapılmamasına çok güçlü ve vurgulu bir şekilde teşvik etmektir." Harflerinin de şunlardan oluştuğunu zikreder: "*Hellâ (هَلاَّ), ellâ (ألاَّ), levmâ (لَوْماَ), levlâ (لَوْلاَ), elâ (ألاَ).*"[1080]

Tahdîdden sonra gelen fiilde nasb edatı أنْ'in gizli bulunması da vacîptir. Buna örnek, şu âyettir:

234- وَاَنْفِقُوا مِمَّا رَزَقْنَاكُمْ مِنْ قَبْلِ اَنْ يَأْتِيَ اَحَدَكُمُ الْمَوْتُ فَيَقُولَ رَبِّ لَوْلَا اَخَّرْتَنِي اِلَى اَجَلٍ قَرِيبٍ فَاَصَّدَّقَ وَاَكُنْ مِنَ الصَّالِحِينَ[1081]

"Herhangi birinize ölüm gelip de, "Ey Rabbim! Beni yakın bir zamana kadar geciktirsen de sadaka verip iyilerden olsam!" demeden önce, size rızık olarak verdiğimiz şeylerden Allah yolunda harcayın."[1082]

[1076] Kâsım, 162.
[1077] A'râf: 7/53.
[1078] Diyanet, 156.
[1079] İbn 'Akîl, II, 351.
[1080] Bedî Ya'kûb, IV, 277.
[1081] Münâfikûn: 63/10.

Şâhid: Burada "فَأَصَّدَّقَ" fiili muzâri olup fâ-i sebebiyyeden sonra vucûben mukadder olan "أنْ" ile mansûbtur. Zira öncesinde "tahdîd" edatlarından "لَوْلاَ" gelmiştir. Ayrıca şu noktayı da belirtmekte fayda görüyoruz; "فَأَصَّدَّقَ" kelimesinin aslı "فَأَتَصَدَّقَ" idi"[1083], sonradan tâ harfi sâd harfi ile birleştirilmişve ortaya "فَأَصَّدَّقَ" çıkmıştır.

2.39.6. Fâ (فا)'lıTemennî Cevabından Sonra أنْ'in Gizli Olması

Temennî: "*Gerçekleşmesinde umut olmayan bir şeyi istemek*" (keşke) anlamına gelir. Talepten olduğu için yukarıdaki hükümler bunun için de geçerlidir.[1084] Örneği şudur:

235- وَلَئِنْ اَصَابَكُمْ فَضْلٌ مِنَ اللهِ لَيَقُولَنَّ كَاَنْ لَمْ تَكُنْ بَيْنَكُمْ وَبَيْنَهُ مَوَدَّةٌ يَا لَيْتَنِي كُنْتُ مَعَهُمْ فَأَفُوزَ فَوْزاً عَظِيماً[1085]

"Eğer Allah'tan size bir lütuf (zafer) erişse, bu sefer de sizinle kendisi arasında hiç tanışıklık yokmuş gibi şöyle der: "Keşke ben de onlarla beraber olsaydım da büyük bir başarıya (ganimete) ulaşsaydım."[1086]

Şâhid: "Keşke" anlamına gelen temennî edatı لَيْتَ'den sonra "فَأَفُوزَ" fiili muzârisi "أنْ" takdiriyle mansûb gelmiştir. Zira temennî edatından sonra başında fâ-i sebebiyye bulunan fiilde "أنْ" harfinin mukadder gelmesi vaciptir.

2.39.7. Vâv (و)'dan Sonra أنْ'in Gizli Olması

Yukarıda sayılan "mahza nefiy ve talebin cevabında fâ (فا) harfi gelmesi, bundan sonra bulunan fiilin vucûben gizli bir "أنْ" ile mansûb olması" hükmünün, vâv (و) harfi için de geçerli olduğunu söyleyen İbn 'Akîl, bu "vâv"ın birliktelik (ma'iyyet/musâhabe) mânası taşıma şartını koşmuştur.[1087] Buna şu âyeti delil getirmiştir:

[1082] Diyanet, 554.
[1083] el-Hafâcî, IX, 184.
[1084] Bedî Ya'kûb, IV, 662.
[1085] Nisâ: 4/83.
[1086] Diyanet, 90.
[1087] İbn 'Akîl, II, 352.

236- اَمْ حَسِبْتُمْ اَنْ تَدْخُلُوا الْجَنَّةَ وَلَمَّا يَعْلَمِ اللهُ الَّذينَ جَاهَدُوا مِنْكُمْ وَيَعْلَمَ الصَّابِرينَ[1088]

"Yoksa siz; Allah, içinizden cihad edenleri (sınayıp) ayırt etmeden ve yine sabredenleri (sınayıp) ayırt etmeden cennete gireceğinizi mi sandınız?"[1089]

Şâhid: Nefiy edatın (لَمّا)'dan sonra gelmiş olan ve başında vâv-ı ma'iyye bulunan وَيَعْلَمَ fiili gizli bir "أنْ" ile mansûb olmuştur. Burada da أنْ'in gizli olması vaciptir.

2.39.8. Recâ Fiillerinden Sonra أنْ'in Gizli Olması

İbn 'Akîl, yukarıda "temennî"nin cevabında gelen fiilde أنْ'in gizli olması şartlarıyla alakalı söylenenleri, Kufîlerin de o şeyleri "tereccî"[1090] için geçerli kıldıklarını zikreder.[1091] Ayrıca İbn Mâlik'in de böyle düşündüğünü ifade ettikten sonra şu âyeti istişhâd eder:

237- وَقَالَ فِرْعَوْنُ يَا هَامَانُ ابْنِ لي صَرْحاً لَعَلِّي اَبْلُغُ الْاَسْبَابَ * اَسْبَابَ السَّمٰوَاتِ فَاَطَّلِعَ اِلٰى اِلٰهِ مُوسٰى وَاِنّي لَاَظُنُّهُ كَاذِباً وَكَذٰلِكَ زُيِّنَ لِفِرْعَوْنَ سُوءُ عَمَلِه وَصُدَّ عَنِ السَّبيلِ وَمَا كَيْدُ فِرْعَوْنَ اِلَّا في تَبَابٍ[1092]

*"Firavun dedi ki: "Ey Hâmân! Bana yüksek bir kule yap, belki yollara, göklerin yollarına erişirim * de Mûsâ'nın ilâhını görürüm(!) Çünkü ben, onun yalancı olduğuna inanıyorum." Böylece Firavun'a yaptığı kötü iş süslü gösterildi ve doğru yoldan saptırıldı. Firavun'un tuzağı, tamamen sonuçsuz kaldı."*[1093]

Şâhid: Âsım'ın kırâatine göre "فَأطَّلِعَ" okunan cümle, recâ edatı olan لَعَلّي'in cevabı olmuş ve fâ-i sebebiyyeden sonra "أنْ" gizli olduğundan da mansûb okunmuştur.[1094] Dolayısıyla "temennî" için geçerli olan hüküm, "teraccî" için de geçerli oldu.

2.39.9. Sarîh İsimden Sonra أنْ'in Cevazen Hazfi

"Kendisine atfedilecek olan sarîh/hâlis bir ismin geçmesi kaydıyla, "أنْ" harfi ister zikredilsin ister hazfedilsin nasb amelini yapar."[1095] Yani, önce hâlis bir isim geçer,

---

[1088] Âli İmrân: 3/142.
[1089] Diyanet, 67.
[1090] Tereccî: "Gerçekleşmesi kolay bir işe rağbet etmektir" bkz. Bedî Ya'kûb, IV, 303.
[1091] İbn 'Akîl, II, 358.
[1092] Mü'min/Gâfir: 40/36-37.
[1093] Diyanet, 470.
[1094] Kâsım, 167.
[1095] İbn Mâlik, 36.

ardından o isme atfedilecek bir fiilin başında "أنْ" gelir ki, bu ya mahzûf veya mezkûr olur.

İbn 'Akîl, bununla ilgili şu âyeti delil getirir:

238- وَمَا كَانَ لِبَشَرٍ اَنْ يُكَلِّمَهُ اللهُ اِلَّا وَحْياً اَوْ مِنْ وَرَّاءِ حِجَابٍ اَوْ يُرْسِلَ رَسُولاً فَيُوحِيَ بِاِذْنِه مَا يَشَاءُ اِنَّهُ عَلِيٌّ حَكِيمٌ[1096]

"Allah, bir insanla ancak vahiy yoluyla yahut perde arkasından konuşur. Yahut bir elçi gönderip, izniyle ona dilediğini vahyeder. Şüphesiz O yücedir, hüküm ve hikmet sahibidir."[1097]

Şâhid: "أَوْ يُرْسِلَ" cümlesi atıf harfi yoluyla sarîh isim olan "وَحْياً" kelimesine atfedilmiştir. Dolayısıyla "يُرْسِلَ" fiili, hazfedilmesi caiz olan gizli bir "أنْ" ile mansûbtur. Fiilin, isme atfedildikten sonraki takdiri şudur: وَحْياً وَإرْسالاً.[1098]

2.40. MUZÂRİ FİİLİN İ'RABI (CEZİM EDATLARI)

Sîbeveyh, cezim harflerini; lem (لَمْ), lemmâ (لَمّاَ), lâmu'l-emr (لِ), lâu'n-nehiy (لا) diye dört adet harf saydıktan sonra "nehiy lâsı"nın "lem" ile aynı mânada olduğunu da sözlerine ekler.[1099]

Fakat İbn Mâlik gibi çoğu âlim "bir fiili cezm edenler", "iki fiili cezm edenler" diye ayırımlara gidip yaklaşık on beş adet harf sayarlar. Bilindiği gibi bunların başında da İbn Mâlik gelir. O, *el-Elfiyye* adlı eserinde on beş harf sayar.[1100] İbn Hişâm da on adet harf kabul etmiş ve tek tek ele alıp sıralamıştır.[1101]

İbn Hişâm, fiillerin cezim konusuna şu açıklamayla giriş yapar: "Talebin cevabında bulunan fâ harfinin düşmesi ve fiille de cezâ kast edilmesi durumunda söz konusu fiil cezimli olur." Bu bilgilerlerden sonra bir fiili cezm edenlerin: لَمْ ، لَمّا ، ل ، لا harflerinden teşekkül ettiğini; iki fiili cezm edenlerin ise, إنْ ، إذْما ، أيْنَ ، أنّىَ ، أيّاَنَ ، مَتىَ ، مَهْماَ ، مَنْ ، ماَ ، حَيْثُماَ edatlarından meydana geldiğini zikreder.[1102]

[1096] Şûrâ: 42/51.
[1097] Diyanet, 487.
[1098] Kâsım, 168.
[1099] Sîbeveyh, III, 8.
[1100] İbn Mâlik, 46.
[1101] İbn Hişâm, 101.
[1102] İbn Hişâm, 101

Sîbeveyh, yukarıda söylediklerine ilaveten şu bilgilere de yer vermiştir: "Harf-i cerler nasıl yalnız isimlere hâs ise, aynı şekilde cezim harfleri de sadece fiilleri cezm etmeye hâs kılınmıştır. Bu fiillerden de ancak isme benzeyen (muzâri) fiili cezm ederler. Cezmin fiillerdeki durumu, cerrin isimlerde olan durumunun nazîridir (bir nevi karşılığıdır). Ne cezmin isimde bir payı, ne de cer'in fiillerde bir payı var."[1103]

2.40.1. Bir Fiili Cezmedenler

İbn 'Akîl, bu harflere tek tek örnekler vererek konunun daha iyi anlaşılmasına yardımcı olmaya çalışmıştır. Öncelikle "bir fiili cezm eden edatlar"la ilgili örnekler verir, fakat bunlardan sadece iki lâm (lâmu'l-emir, lâu'n-nehiy) için âyetle istişhâda başvurur. Biz de bu iki harfi ele almaya çalışacağız.

2.40.1.1. Lâm-ı Emir

Bu harfin görevinin, "emir" veya "duâ"ya delalet etmek olduğunu zikreden müellif, duâ kısmına şu âyeti örnek gösterir:

239- وَنَادَوْا يَا مَالِكُ لِيَقْضِ عَلَيْنَا رَبُّكَ قَالَ اِنَّكُمْ مَاكِثُونَ[1104]

"(Görevli meleğe şöyle seslenirler:) "Ey Mâlik! Rabbin bizim işimizi bitirsin." O da, "Siz hep böyle kalacaksınız" der."[1105]

Şâhid: Burada "لِيَقْضِ" fiili meczûmdur. Cezim yapan edat da başındaki lâm (ل) harfidir. Cezim alameti, sondaki haziftir. Zira cezim edatları, müfretten harekeyi, tensiye ve cemilerden de harfi hazfederler. Fakat bu fiilin sonu illetli olduğundan müfred olmasına rağmen illetli harf hazfedilmiştir. Sondaki kesra ise hazfedilen "ي" harfine delalet etmektedir. Müellifin de dediğine göre, burada geçen lâm duâ anlamında bir istek ve talebi bildirir.[1106] Ayrıca bir fiili cezmettiği de ortadadır.

[1103] Sîbeveyh, III, 9.
[1104] Zuhruf: 43/77.
[1105] Diyanet, 494.
[1106] İbn 'Akîl, II, 364.

2.40.1.2. Lâ-ı Nehiy

Bir şeyden sakındırmak anlamına gelen "nehiy", "لا" harfiyle bütünleşmiş ve böylece cezim edatları arasındaki yerini almıştır. Aynı şekilde bu harf, duâ anlamına da geldiğini belirten İbn 'Akîl, bu iki kullanımı için şu âyetleri örnek gösterir.[1107]

Nehiy anlamında kullanımı:

240- اِلَّا تَنْصُرُوهُ فَقَدْ نَصَرَهُ اللهُ اِذْ اَخْرَجَهُ الَّذِينَ كَفَرُوا ثَانِيَ اثْنَيْنِ اِذْ هُمَا فِي الْغَارِ اِذْ يَقُولُ لِصَاحِبِه لَا تَحْزَنْ اِنَّ اللهَ مَعَنَاۚ فَاَنْزَلَ اللهُ سَكِينَتَهُ عَلَيْهِ وَاَيَّدَهُ بِجُنُودٍ لَمْ تَرَوْهَا وَجَعَلَ كَلِمَةَ الَّذِينَ كَفَرُوا السُّفْلَىۗ وَكَلِمَةُ اللهِ هِيَ الْعُلْيَا وَاللهُ عَزِيزٌ حَكِيمٌ[1108]

"Ona (Muhammed'e) yardım etmezseniz, bilin ki, inkâr edenler onu Mekke'den çıkardıklarında mağarada bulunan iki kişiden biri olarak Allah ona yardım etmişti. Arkadaşına (Ebu Bekir'e) "Üzülme, Allah bizimledir" diyordu; Allah da ona güven vermiş, görmediğiniz askerlerle onu desteklemiş, inkâr edenlerin sözünü alçaltmıştı. Ancak Allah'ın sözü yücedir. Allah güçlüdür, hâkimdir."[1109]

241- لَا يُكَلِّفُ اللهُ نَفْساً اِلَّا وُسْعَهَاۚ لَهَا مَا كَسَبَتْ وَعَلَيْهَا مَا اكْتَسَبَتْۗ رَبَّنَا لَا تُؤَاخِذْنَا اِنْ نَسِينَا اَوْ اَخْطَأْنَاۚ رَبَّنَا وَلَا تَحْمِلْ عَلَيْنَا اِصْراً كَمَا حَمَلْتَهُ عَلَى الَّذِينَ مِنْ قَبْلِنَاۚ رَبَّنَا وَلَا تُحَمِّلْنَا مَا لَا طَاقَةَ لَنَا بِه وَاعْفُ عَنَّا وَاغْفِرْ لَنَا وَارْحَمْنَا اَنْتَ مَوْلٰينَا فَانْصُرْنَا عَلَى الْقَوْمِ الْكَافِرِينَ[1110]

"Allah, bir kimseyi ancak gücünün yettiği şeyle yükümlü kılar. Onun kazandığı iyilik kendi yararına, kötülük de kendi zararınadır. (Şöyle diyerek dua ediniz): "Ey Rabbimiz! Unutur, ya da yanılırsak bizi sorumlu tutma! Ey Rabbimiz! Bize, bizden öncekilere yüklediğin gibi ağır yük yükleme. Ey Rabbimiz! Bize gücümüzün yetmediği şeyleri yükleme! Bizi affet, bizi bağışla, bize acı! Sen bizim Mevlâ'mızsın. Kâfirler topluluğuna karşı bize yardım et."[1111]

Şâhid: İlk âyette "üzülme" diye ifade edilen "لا تَحْزَنْ" cümlesi, bir işten uzak durulmasını talep etmek için kullanılmıştır ki o "iş" de burada "üzülmek"tir. "تَحْزَنْ" fiili müfred olduğundan cezim harfi olan "لا" ile sonunda bulunan hareke hazfedilmiştir.

[1107] İbn 'Akîl, II, 364.
[1108] Tevbe: 9/40.
[1109] Diyanet, 192.
[1110] Bakara: 2/286.
[1111] Diyanet, 48.

İkinci âyette de "لاَتُؤَاخِذْنَا" cümlesi asıl amel açısından her ne kadar nehiy olsa da talep edilen kimse Allah azze ve celle olduğundan artık bu makam, duâ makamıdır. Dolayısıyla "bizi sorumlu tutma" diye tabir edilen istek, duâ ve niyâzdır. Her iki âyette de "lâ" harfi, tek bir fiili cezm etmiştir.

2.40.2. İki Fiili Cezmedenler

İki fiili cezm eden edatlar da yukarıdaki harfler gibi cezim işlemi yapmakla beraber bunlardan farklı olarak; birinci fiili kendilerine "fiili şart", ikincisini de "cevabı şart" yaparlar.

2.40.2.1. İn (إنْ)

Bu edatlara aynı zamanda "ism-i şart" da denilir. "İn" edatının iki fiili cezm etmesine örnek olarak İbn 'Akîl, şu âyeti getirir:

242-لِلّٰهِ مَا فِي السَّمٰوَاتِ وَمَا فِي الْاَرْضِ وَاِنْ تُبْدُوا مَا فِي اَنْفُسِكُمْ اَوْ تُخْفُوهُ يُحَاسِبْكُمْ بِهِ اللّٰهُ فَيَغْفِرُ لِمَنْ يَشَاءُ وَيُعَذِّبُ مَنْ يَشَاءُ وَاللّٰهُ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ[1112]

"Göklerdeki her şey, yerdeki her şey Allah'ındır. İçinizdekini açığa vursanız da, gizleseniz de Allah sizi, onunla sorguya çeker de dilediğini bağışlar, dilediğine azap eder. Allah'ın gücü her şeye hakkıyla yeter."[1113]

Şâhid: "تُبْدُوا" fiili muzâri, muhatap ve çoğuldur. Kendinden önce gelen cez'm edatlarından "إنْ" onu cezm etmiştir. Cezim alameti de sonundaki nûnun düşmesidir. Çünkü aslı: "تُبْدُونَ" idi. Bu fiil, "fiil-i şart" diye isimlendirilir. "يُحاَسِبْكُمْ" fiili de muzâri, gaip ve müfrettir. Bundan da hareke düşmüş olup "إنْ" edatı için "cevabı şart" olur.

2.40.2.2. Men (مَنْ)

Müellifimiz bu ism-i şart için örnek olarak şu âyeti verir:

243- لَيْسَ بِاَمَانِيِّكُمْ وَلَا اَمَانِيِّ اَهْلِ الْكِتَابِّ مَنْ يَعْمَلْ سُوءاً يُجْزَ بِه وَلَا يَجِدْ لَهُ مِنْ دُونِ اللهِ وَلِياً وَلَا نَصيراً[1114]

[1112] Bakara: 2/284.
[1113] Diyanet, 48.
[1114] Nisâ: 4/123.

"İş, ne sizin kuruntunuza, ne de kitap ehlinin kuruntusuna göredir. Kim kötü bir iş yaparsa, onunla cezalandırılır. O, kendisine Allah'tan başka ne bir dost, ne de bir yardımcı bulabilir."[1115]

Şâhid: Men (مَنْ) edatının cezm ettiği iki fiil; "يَعْمَلْ ، يُجْزَ" de müfredler ve birincisinde -sahih fiil olmasından dolayı- hareke; ikincisinden de -sonu illetli olmasından dolayı- sondaki illet harfi düşmüştür. "يَعمَلْ", fiil-i şart; "يُجْزَ", cevab-ı şarttır.

2.40.2.3. Mâ (ما)

Mâ edatının kullanımına örnek şu âyet istişhâd edilir:

244- اَلْحَجُّ اَشْهُرٌ مَعْلُومَاتٌ فَمَنْ فَرَضَ فِيهِنَّ الْحَجَّ فَلَا رَفَثَ وَلَا فُسُوقَ وَلَا جِدَالَ فِي الْحَجِّ وَمَا تَفْعَلُوا مِنْ خَيْرٍ يَعْلَمْهُ اللهُ وَتَزَوَّدُوا فَاِنَّ خَيْرَ الزَّادِ التَّقْوٰى وَاتَّقُونِ يَا اُولِي الْاَلْبَابِ[1116]

"Hac (ayları), bilinen aylardır. Kim o aylarda hacca başlarsa, artık ona hacda cinsel ilişki, günaha sapmak, kavga etmek yoktur. Siz ne hayır yaparsanız, Allah onu bilir. (Ahiret için) azık toplayın. Kuşkusuz, azığın en hayırlısı takva (Allah'a karşı gelmekten sakınma)'dır. Ey akıl sahipleri, bana karşı gelmekten sakının."[1117]

Şâhid: Bu âyet, mâ (ما) ism-i şartın amel yönünden ve fiil-i şartı ile fiil-i cezasının tekillik-çoğulluk yönünden farklılığı yukarıda geçen "إنْ" harfiyle aynıdır.

2.40.2.4. Mehmâ (مَهْما)

Bu câzimlerden biri de "Her ne …ise" gibi mânalara gelen"مَهْما" edatıdır. Bu harfin kullanımına müellif şu örneği verir:

245- وَقَالُوا مَهْمَا تَأْتِنَا بِه مِنْ اٰيَةٍ لِتَسْحَرَنَا بِهَاۙ فَمَا نَحْنُ لَكَ بِمُؤْمِنِينَ[1118]

"Dediler ki: "Bizi büyülemek için her ne getirirsen getir, biz sana inanacak değiliz."[1119]

[1115] Diyanet, 97.
[1116] Bakara: 2/197.
[1117] Diyanet, 30.
[1118] A'râf: 7/132.
[1119] Diyanet, 165.

Şâhid: Bu âyet, diğerlerinden farklılık arzeder. Şöyle ki, "مَهْما" edatı "تَأْتِنا" fiilini cezm etmiş ve kendine fiil-i şart olarak kabul etmiştir. Fakat cevab-ı şart olacak cümle ki o da;...فَما نَحْنُ Cümlesidir, lafzen cezim kabul etmeyenlerdendir. Dolayısıyla başında gelen "fâ-ı râbıta" harfiyle edatla irtibatı sağlanmış ve ardından gelen cümlenin toplamı söz konusu "مَهْما" edatına mahallen meczûm cevabı şart olmuştur.

2.40.2.5. Eyyün (أيٌّ)

İki fiili cezm eden edatlar arasında "أيٌّ" ism-i şartını da sayan İbn 'Akîl, şu âyetle istişhadda bulunur:[1120]

246- قُلِ ادْعُوا اللهَ اَوِ ادْعُوا الرَّحْمٰنَ اَيًّا مَا تَدْعُوافَلَهُ الْاَسْمَاءُ الْحُسْنٰى وَلَا تَجْهَرْ بِصَلَاتِكَ وَلَا تُخَافِتْ بِهَا وَابْتَغِ بَيْنَ ذٰلِكَ سَبِيلاً[1121]

"De ki: "(Rabbinizi) ister Allah diye çağırın, ister Rahman diye çağırın. Hangisiyle çağırırsanız çağırın, nihayet en güzel isimler O'nundur." Namazında sesini pek yükseltme, çok da kısma. İkisi ortası bir yol tut."[1122]

Şâhid: İsm-i şart olan "أيٌّ" edatından sonra gelen "ما" zaittir. "تَدْعُوا" fiili ise "أيٌّ" edatı tarafından cezm edilmiş -zira sonunda bulunan nûn harfi düşmüş- ve ona fiil-i şart olmuştur. "فَلَهُ الأسْماَءُ الْحُسْنىَ" cümlesinin hükmü, bir önceki âyette geçen "فَما نَحْنُ..." cümlesiyle aynıdır. Yani burada da "فا" harfi bağlaç görevini görmüş ve mâ ba'diyle beraber "أيّاً" için mahallen meczûm cevap olmuştur.

2.40.2.6. Şart ve Cezanın Fiil Cümlesi Olmaları

Fiil-i şart ve cevabı şartın ikisi fiil cümlesi olmaları durumunda dört vecihte ele alınabileceklerini belirten İbn 'Akîl, vecihleri şöyle sıralamıştır:

1. Her iki fiil mâzi olup mahallen meczûm olmaları

2. Her iki fiilin muzâri olmaları

3. İlk fiil mâzi, ikincisi muzâri olması

4. İlk fiil muzâri, ikinci fiil mâzi olması.[1123]

[1120] İbn 'Akîl, II, 365.
[1121] İsrâ: 17/110.
[1122] Diyanet, 292.

Müellif, sonuncu madde hariç diğer kısımlara delil olarak âyetle istişhâda başvurmuştur. Şimdi bunları sırasıyla görelim. İlk madde istişhâdı:

247- إِنْ اَحْسَنْتُمْ اَحْسَنْتُمْ لِاَنْفُسِكُمْ وَاِنْ اَسَأْتُمْ فَلَهَاۚ فَاِذَا جَاءَ وَعْدُ الْاٰخِرَةِ لِيَسُۥٓؤُا وُجُوهَكُمْ وَلِيَدْخُلُوا الْمَسْجِدَ كَمَا دَخَلُوهُ اَوَّلَ مَرَّةٍ وَلِيُتَبِّرُوا مَا عَلَوْا تَتْبِيراً[1124]

"İyilik ederseniz kendinize iyilik etmiş olursunuz, kötülük yaparsanız yine kendinize yapmış olursunuz. İkinci bozgunculuğun zamanı gelince, yüzünüzü kara etsinler, daha önce girdikleri gibi yine mescide (Beyt-i Makdis'e) girsinler ve ellerine geçirdikleri her şeyi yerle bir etsinler diye (üzerinize yine düşmanlarınızı gönderdik.)"[1125]

Şâhid: Aynı lafızla tekrarlanan "أَحْسَنْتُمْ" kelimelerinden birincisi fiil-i şart; ikincisi de cevabı şarttır. Bakıldığında her iki fiilin de mâzi fiiller olduğu görülür. Mâzi fiil, mebnî olup i'râbı, dolayısıyla cezmi lafzen kabul etmediğinden iki fiil de mahallen meczûm olarak "إِنْ" için fiil-i şart ve ceza-ı şart olurlar.

İkinci madde için şu âyetle istişhâd eder:

248- لِلّٰهِ مَا فِي السَّمٰوَاتِ وَمَا فِي الْاَرْضِ وَاِنْ تُبْدُوا مَا فِي اَنْفُسِكُمْ اَوْ تُخْفُوهُ يُحَاسِبْكُمْ بِهِ اللّٰهُۜ فَيَغْفِرُ لِمَنْ يَشَاءُ وَيُعَذِّبُ مَنْ يَشَاءُۜ وَاللّٰهُ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ[1126]

"Göklerdeki her şey, yerdeki her şey Allah'ındır. İçinizdekini açığa vursanız da, gizleseniz de Allah sizi, onunla sorguya çeker de dilediğini bağışlar, dilediğine azap eder. Allah'ın gücü her şeye hakkıyla yeter."[1127]

Şâhid: Fiil-i şart olan "تُبْدُوا" ve cevabı şartı olan "يُحَاسِبْكُمْ" cümlelerinin ikisi de muzâri fiillerden oluşmaktadır. "إِنْ" edatı burada da cezim amelini yapmış ve muzâri fiil de murab olduğundan görüldüğü üzere i'râbı lafzen kabul etmiştir.

Üçüncü madde için şu âyetle istişhâd edilir:

249- مَنْ كَانَ يُرِيدُ الْحَيٰوةَ الدُّنْيَا وَزِينَتَهَا نُوَفِّ اِلَيْهِمْ اَعْمَالَهُمْ فِيهَا وَهُمْ فِيهَا لَا يُبْخَسُونَ[1128]

[1123] İbn 'Akîl, II, 371.
[1124] İsrâ: 17/7.
[1125] Diyanet, 281.
[1126] Bakara: 2/284.
[1127] Diyanet, 48.
[1128] Hûd: 11/15.

"Kim yalnız dünya hayatını ve onun zinetini isterse, biz onlara yaptıklarının karşılığını orada tastamam öderiz. Orada onlar bir eksikliğe uğratılmazlar."[1129]

Şâhid: men (مَنْ) ism-i şartı burada fiil-i şartı ve cezasını meczûm kılmıştır. Bu âyet müellifimizin saydığı dört maddeden üçüncü kısma girer. Zira fiil-i şart olan "كاَنَ" cümlesi mâzi; cevabı şart olan "نُوَفِّ" muzâridir. Fiil-i şart, burada mebnî olduğundan mahallen meczûm; cevab-ı şart ise sonu illetli olan murab fiil olduğundan hazf-i ahir ile meczûmdur.

2.40.2.7. Cümle-i İsmiye Olan Cevab-ı Şartın ف'lı Gelmesi

Şimdiye kadar ki zikredilenler cevabı şartın fiil cümlesi olması durumuydu. Şimdi de cevabın isim cümlesi olma ihtimalleri üzerine İbn 'Akîl'in konuya bakış açısı aktarılmaya çalışılacaktır.

Müellif, cezim edatlarının cevabının isim cümlesi olması durumunda "فا" harfi ile beraber gelmesi gerektiğini, ancak "izâ-i fucâiyye" de onun yerine geçebileceğini ifade etmiştir.[1130] Bunun Kur'ân'da örneği şudur:

250- وَإِذَآ اَذَقْنَا النَّاسَ رَحْمَةً فَرِحُوا بِهَا وَإِنْ تُصِبْهُمْ سَيِّئَةٌ بِمَا قَدَّمَتْ اَيْدِيهِمْ إِذَا هُمْ يَقْنَطُونَ[1131]

"İnsanlara bir rahmet tattırdığımız zaman ona sevinirler. Eğer kendi işledikleri şeyler sebebiyle başlarına bir kötülük gelirse, bir de bakarsın ki ümitsizliğe düşerler."[1132]

Şâhid: Âyette geçen "تُصِبْهُمْ" cümlesi "إِنْ" edatı için fiil-i şart olur. "إِذَاهُمْ يَقْنَطُونَ" cümlesi de cevabıdır. Fakat burada cevap, isim cümlesi, yani هُمْ: mübtedâ, يَقْنَطُونَ: cümle olarak haber olduğundan müellifimize göre edatla cezanın irtibatını sağlayacak olan fâ (فا) harfinin gelmesi vaciptir. Yalnız "فا" harfinin yerine -ayette de olduğu gibi- "إذا" gelmesi de caizdir.[1133] Burada bunu göstermeye çalışmıştır.

[1129] Diyanet, 222.
[1130] İbn 'Akîl, II, 376.
[1131] Rûm: 30/36.
[1132] Diyanet, 407.
[1133] İbn 'Akîl, II, 976.

2.40.2.8. Cevab-ı Şarttan Sonra Gelen ف'lı Fiil

İbn Mâlik, bu konuda şu beyitleri kaleme almıştır.

(وَالْفِعْلُ مِن بَعْدِ الْجَزاَ إنْ يَقْتَرِنْ بِالفاَ أوِالْواوِ بِتَثْلِيثٍ قَمِنْ)

"Cezadan sonra gelen fiil *fâ*'lı veya *vâv*'lı ise (o fiili) üç şekilde okumak da caizdir."[1134]

İbn 'Akîl bu beyti şerh ederken, "üç şekil"den maksadın, ref', nasb ve cezim ile okunması olduğunu ifade eder. Aşağıdaki âyetin söz konusu "üç vecih"le kırâat edildiğini aktarır. Ayrıca "fiil"den maksat da fiili muzâri olduğunun altını çizmiştir.[1135]

251- لِلّٰهِ مَا فِي السَّمٰوَاتِ وَمَا فِي الْاَرْضِ وَإِنْ تُبْدُوا مَا فِي اَنْفُسِكُمْ اَوْ تُخْفُوهُ يُحَاسِبْكُمْ بِهِ اللّٰهُ فَيَغْفِرُ لِمَنْ يَشَاءُ وَيُعَذِّبُ مَنْ يَشَاءُ وَاللّٰهُ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ[1136]

"Göklerdeki her şey, yerdeki her şey Allah'ındır. İçinizdekini açığa vursanız da, gizleseniz de Allah sizi, onunla sorguya çeker de dilediğini bağışlar, dilediğine azap eder. Allah'ın gücü her şeye hakkıyla yeter."[1137]

Şâhid: Şart edatı olan إنْ'in cevabı, "يُحاَسِبْكُمْ" cümlesidir. Bu cümleden sonra başında "فا" harfi bulunan "يَغْفِرُ" fiili muzârisi geliyor. İbn 'Akîl, bu fiili ref', nasb ve cezimle okumanın caiz olduğunu belirtmiştir.[1138]

Burada şunu belirtmekte fayda vardır: Bu üç vecih hakkında kırâatİmamlarının tercih ettiği, başka bir ifadeyle mütevatir kırâatler iki vecihten ibarettir, ref' ve cezim. Ref' ile kırâat eden İmamlar; Âsım ve İbn Âmir olup cezim kırâatında bulunanlar ise Nâfi', İbn Kesîr, Ebû 'Amr, Hamza, Kisâî, Halef'tir.[1139] Ayrıca "...وَيُعَذِّبُ مَنْ" Cümlesi de "يَغْفِرُ" fiiline atfedilmesi hasebiyle onun hükmünü alacağı aşikârdır. Sadece kırâat eden İmamlar ve sondaki "ب" harfinin "م" harfine idgâmı gibi konular farklılık arzettiği anlaşılmaktadır.

[1134] İbn Mâlik, 47.
[1135] İbn 'Akîl, II, 377.
[1136] Bakara: 2/284.
[1137] Diyanet, 48.
[1138] İbn 'Akîl, II, 377.
[1139] Pâlûvî, 39.

2.41. Lev (لَوْ) KONUSU

Lev (لَوْ) harfi hakkında İbn Mâlik, şöyle der:

(لَوْ، حَرْفُ شَرْطٍ فِي مُضِيٍّ وَيَقِلُّ إيلاَؤُهاَ مُسْتَقْبَلاً لَكِنْ قُبِلْ)

"*Lev* harfi, genellikle ardında mâzi fiil (mâzi mânasında) olan şart edatıdır. Kabul edilmekle beraber, az da olsa ardında müstakbel (istikbal mânası) fiil gelebilir."[1140]

İbn 'Akîl ise bu konuda biraz daha detaylı bilgi vermiştir. Şunları aktarır: "lev (لَوْ) harfinin iki kullanımı mevcuttur. Bunlardan biri, mastariyyedir ki bunun alameti; "أنْ" harfi, onun yerine konulabilmesidir. İkinci kullanımı da, şartiyye olmasıdır ki bu da genellikle ardından mâzi mânası taşıyan fiil gelir." Bu sözlerden sonra, bu harfin şartiyye olması durumunda, ardından mustakbel mânası taşıyan fiilin gelmesinin pek az olduğunu, İbn Mâlik'in de bunu kast ettiğini belirtmiştir.[1141]

Bedî Yakûb, bu harfle ilgili yaklaşık on bir-on iki tane kullanımdan bahseder. Fakat bu sayıların ihtilaflı olduğunu, dolayısıyla kabul gören görüşe göre yedi tane kullanımı olduğunu zikretmiştir. Bu kullanımlar şunlardır: *Taklîl, temennî, arz, imtinâiyye, zait, mastariyye* ve *şartiyye*.[1142]

İbn 'Akîl'in aktardığına göre, bu harf ile ilgili meşhur tarif; "حَرْفُ امْتِناعٍ لِامْتِناع" *"bir şeyin yokluğundan dolayı başka bir şeyin meydana gelmemesi için kullanılan harf"* diye ifade edilen tanımdır.[1143]

2.41.1. Lev (لَوْ)'den Sonra Mâzi Siğalı Fiil Gelmesi

Yukarıda لَوْ'den sonra sığa açısından mâzi olup mâna itibariyle müstakbel bir fiilin gelmesinin az olduğu aktarılmıştı. Buna örnek olarak İbn 'Akîl, şu âyeti istişhâd eder:

252- وَلْيَخْشَ الَّذِينَ لَوْ تَرَكُوا مِنْ خَلْفِهِمْ ذُرِّيَّةً ضِعَافاً خَافُوا عَلَيْهِمْ فَلْيَتَّقُوا اللهَ وَلْيَقُولُوا قَوْلاً سَدِيداً[1144]

[1140] İbn Mâlik, 47
[1141] İbn 'Akîl, II, 385.
[1142] Det"aylı bilgi için bkz: Bedî' Yakûb, VII, 595-599.
[1143] İbn 'Akîl, II, 385.
[1144] Nisâ: 4/9.

"Kendileri, geriye zayıf çocuklar bıraktıkları takdirde, onlar hakkında endişeye kapılanlar, (yetimler hakkında da) ürperip korksunlar. Allah'a karşı gelmekten sakınsınlar ve doğru söz söylesinler."[1145]

Şâhid: Lev (لَوْ) harfinden sonra mâzi sığasında, fakat müstakbel mânalı "تَرَكُوا" ve "خاَفُوا" fiileri gelmiştir. Mealden de istikbâl mânalı olduğu anlaşılan bu fillerin burada gelmesiyle beraber artık لَوْ'in imtinâ' mânasında değil, şartiyye mânasında kullanıldığı anlaşılmış olur.

2.42. أمّاَ ، لَوْلا ، لَوْماَ KONUSU

Emmâ (أمّا) konusunda müellifimiz, şöyle der: "Emmâ, tafsîl harfi olup şart edatı ile fiil-i şartın yerine kaimdir. Dolayısıyla "مَهْماَ يَكُ مِنْ شَيْءٍ" diye tefsir edilmesinin sebebi de budur. Kendisinden sonra gelen cümle, cevabı şart olduğundan başında "فا" harfi gelmesi gerekiyor."[1146]

Sîbeveyh, bu harfin ibtidaîyye mânasında olduğunu, nasb veya cer'i gerektirecek bir âmilin gelişine dek beraberindeki kelamı, ibtidâ yönüne (merfû olmaya) doğru çektiğini, bu âmiller geldiği vakit ise kelmamın talebine göre nasb veya cer ile i'râb alacağını zikreder.[1147]

2.42.1. Emmâ (أمّا)'nın Cevâbında ف'nın Hazfi

İbn Mâlik'e göre "أمّا" harfinin cevabında gelen "فا"nın, beraberinde "قَوْل" maddesi yoksa nesirde hazfinin pek az olduğunu belirtir.[1148] Anlaşılıyor ki, "kavl" maddesine eşlik ediyorsa o takdirde de "فا"nın hazfi çokça meydana gelir. İbn 'Akîl, bu konuya şu örneği verir:

253- يَوْمَ تَبْيَضُّ وُجُوهٌ وَتَسْوَدُّ وُجُوهٌ فَأَمَّا الَّذِينَ اسْوَدَّتْ وُجُوهُهُمْ اَكَفَرْتُمْ بَعْدَ ايمَانِكُمْ فَذُوقُوا الْعَذَابَ بِمَا كُنْتُمْ تَكْفُرُونَ[1149]

"O gün bazı yüzler ağarır, bazı yüzler kararır. Yüzleri kararanlara, "İmanınızdan sonra inkâr ettiniz, öyle mi? Öyle ise inkâr etmenize karşılık azabı tadın" denilir."[1150]

[1145] Diyanet, 77.
[1146] İbn 'Akîl, II, 390.
[1147] Sîbeveyh, I, 95.
[1148] İbn Mâlik, 48.
[1149] Âli İmrân: 3/106.

Şâhid: “Emmâ”nın cevab-ı şartı olan “أَكَفَرْتُمْ” cümlesi, mâna itibariyle “قَوْل” maddesini gerektirdiği için mahzûf olan “قَوْل” ile beraber “فا” harfi de hazfedilmiştir. Nesir olduğu içinde bu durum çokça meydana gelir. O halde takdiri şudur: فَأَمَّاَ... فَيُقَالُ لَهُمْ أَكَفَرْتُمْ. Görüldüğü üzere أمّا’nıncevabı olan “فَيُقَالُ” başındaki “فا” ile birlikte hazfedilmiştir.[1151]

2.42.2. Levlâ (لَوْلا)’nın Tahdîd İçin Kullanımı

İbn ‘Akîl, “levlâ” ve “levmâ”nın iki kullanımı olduğunu belirtir. Bunlardan birinin,

“امْتِنَاع الشَّيْء لِوُجُودِ غَيْرِهِ”, yani; bir şeyin varlığından dolayı başka şeyin mümteni olması mânası, ikincisinin ise; “tahdîd” anlamındaki mâna olduğunu, o takdirde de fiile has olacaklarını kaydeder.[1152] Ayrıca el-Müberred’e göre, bu harfin aslı: لَوْ + لا’dır, sonradan bir araya getirilip bu mâna ortaya çıkmıştır.[1153]

Bu bilgilerden sonra ve âyete başvurmadan önce şu satırlara yer veren İbn ‘Akîl, şöyle der: “ Bu iki harfle (لَوْلا ، لَوْما) “tevbîh” (aşağılama) kast edilirse dahîl olacakları fiil, mâzi olmalıdır. Fakat bunlarla “*bir işi yapmaya teşvik*” kast edilirse o takdirde de emir fiili yerine müstakbel gelir.”[1154] Levlâ (لَوْلاَ)’nın kullanımı için şu âyeti delil gösterir:

254- وَمَا كَانَ الْمُؤْمِنُونَ لِيَنْفِرُوا كَافَّةً فَلَوْلَا نَفَرَ مِنْ كُلِّ فِرْقَةٍ مِنْهُمْ طَائِفَةٌ لِيَتَفَقَّهُوا فِي الدِّينِ وَلِيُنْذِرُوا قَوْمَهُمْ إِذَا رَجَعُوا إِلَيْهِمْ لَعَلَّهُمْ يَحْذَرُونَ[1155]

“(Ne var ki) mü’minlerin hepsi toptan seferber olacak değillerdir. Öyleyse onların her kesiminden bir grup da, din konusunda köklü ve derin bilgi sahibi olmak ve döndükleri zaman kavimlerini uyarmak için geri kalsa ya! Umulur ki sakınırlar.”[1156]

Şâhid: “Tahdîd”e delalet eden “لَوْلاَ” edatı, görüldüğü üzere fiile dâhil olmuştur. “Bir işi yapmaya teşvik etmek” anlamında kullanıldığı için de müstakbel mânalı, fakat

---

[1150] Diyanet, 62.
[1151] Kâsım, 179.
[1152] İbn ‘Akîl, II, 393-394.
[1153] el-Müberred, III, 76.
[1154] İbn ‘Akîl, II, 394
[1155] Tevbe: 9/122.
[1156] Diyanet, 205.

emir fiilinin yerine kaim olmuştur. Zira takdiri şudur: "لِيَنْفِرْ". Mealde kullanılan "*geri kalsa ya*!" tabiri de bu fiilin, emir fiili yerine kaim olduğunu bir nevi teyit ediyor.

2.43. 'ADED

İbn Hâcib, esmâu'l-aded'i (أَسْمَاءُ الْعَدَد) şöyle tarif eder: "مَا وُضِعَ لِكَمِيَّةِ آحَادِ الأَشْيَاءِ" yani; "*eşyanın her bir ferdinin kemiyeti (sayı ve aded açısından) için konulmuş olan şeydir.*" Adedin usûlünün (temel sayılar) ise, on iki tane kelime olduğunu, bunların; 1'den 10'a kadarki sayılar ve 100 ile 1000 sayıları olduğunu zikreder.[1157]

İbn Hişâm ise, bu sayılardan 3'den 9'a kadar olan kısmının müzekkerle beraber kullanılması durumunda devamlı olarak müennes; müennesle beraber geldiğinde de müzekker olacaklarını belirtir, "عِنْدي ثَلاَثَةُ رِجَالٍ وَ أَرْبَعُ نِسَاءٍ" gibi. 10 sayısının da mürekkeb olmaması durumunda yukarıdaki hükmün geçerli olacağının altını çizmiştir. 3'ten aşağısı ve sayıların "fâ'ilun" vezninde gelmeleri durumunda isedevamlı olarak malum kıyasın (müzekkerle, müzekker; müennesle, müennes) uygulanacağını da sözlerine eklemiştir.[1158]

2.43.1. On (عَشَرَ)'dan Aşağı Olan Adedin Cem-i Kesraya İzafesi

Müellifimiz, İbn Mâlik'in "aded konusu" ile ilgili beyitlerini açıklarken henüz konunun başında 3-4 ve yukarısının cem'e izafe edilmesi gerektiğini yazmıştır. Ardından bu cem'in hem "kılle"si hem de "kesra"sı varsa söz konusu adedimiz çoğunlukla yalnız cem-i kılleye izafe edileceğinden söz eder. Fakat bazen durum, bunun aksine cereyan eder[1159] ki şu âyette bu bağlamda ele alınır:

255- وَالْمُطَلَّقَاتُ يَتَرَبَّصْنَ بِأَنْفُسِهِنَّ ثَلٰثَةَ قُرُوءٍ (...)[1160]

"Boşanmış kadınlar kendi kendilerine üç ay hâli (hayız veya temizlik müddeti) beklerler. (...)"[1161]

Şâhid: Burada "ثَلاَثَة" ism-i adedi, cem'i kesra olan "قُرُوء" kelimesine izafe edilmiştir. Bununla beraber cem-i kılleye yani, "أَقْرَاء" kelimesine de izafe edilmesi

---

[1157] İbn Hâcib, 126.
[1158] İbn Hişâm, 347.
[1159] İbn 'Akîl, II, 406.
[1160] Bakara: 2/228.
[1161] Diyanet, 35.

mümkündü, hatta kıyas gereği, kılleye izafe edilmesi daha çok görülmüştür. Fakat âyet böyleinince, bunun az da olsa bu şekilde kullanıldığı anlaşılmış olur.

2.43.2. Yüz (مِا ئَة)'ün Çoğula İzafesi

Yüz (مائة) ve bin (أَلْف) ism-i adedleri de izafe edilmesi gereken rakamlardandır. Bunlar, yukarıdaki adedlerin aksine ancak müfrede izafe edilirler, " عِنْدي مائَةُ رَجُلٍ وَ أَلْفُ دِرْهَمٍ" örneğinde olduğu gibi. Bununla beraber aşağıdaki sahih kırâatte görüleceği üzere, cem'e izafe edilmesi de kullanımları arasında sayılmıştır:[1162]

256- وَلَبِثُوا في كَـهْفِهِمْ ثَلٰثَ مِائَةِ سِنِينَ وَازْدَادُوا تِسْعاً[1163]

"Onlar mağaralarında üç yüz yıl kaldılar. Buna dokuz daha eklediler."[1164]

Şâhid: Yüz (مائَةِ) ism-i adedi, normal şartlar da müfrede izafe edilmesi kıyasın gereğidir. Fakat kırâat-ı seb'a İmamlarından Hamza ve Kisâî; kırâat-ı aşereden de Halef'in okuyuşu olan izafeli kırâatta "مائَة" sayısı çoğul olan "سِنِينَ" kelimesine izafe edilmiştir. Bu kırâate göre âyet şöyle okunur: وَلَبِثُوا في كَـهْفِهِمْ ثَلٰثَ مِائَةِ سِنِينَ. Tabi bu adetlerin şu izafe türü, az rastlanan bir olaydır.[1165]

Zemahşerî de aynı kırâatı aktarmakla beraber şu kısa bilgiye de yer verir: " ثَلاَثَمِائَةِ سِنِينَ olarak izafeli şekilde de okunabilir. Zira burada temyîz olan "sinîne" hakkında şu gerçekleşir: cem', müfredin yerine kaim etmiş olur."[1166]

2.44. كذا ، كأيّ ، كمْ KONUSU

el-Müberred, kem (كَمْ) ile ilgili şu bilgilere yer verir: "كَمْ, adet mânasını kapsayan bir isimdir. İki kullanımı vardır; birincisi haberiyye; ikincisi ise istifhamiyyedir. Bulunduğu konum itibariyle adedin yerine kaimdir. Fakat adetle arasında şöyle bir fark var; bu isimle mamûlü arasına fasıla olarak zarflar girebilir, ama adette fasıla söz konusu olamaz."[1167]

[1162] İbn 'Akîl, II, 407.
[1163] Kehf: 18/25.
[1164] Diyanet, 295.
[1165] Pâlûvî, 84.
[1166] Zemahşerî, II, 652.
[1167] el-Müberred, III, 55.

es-Semerrâî de kezâ (كَذاَ) edatını şu şekilde yorumluyor: “Bu kelime aslında iki şeyden; teşbih harfi kef (ك) ile ism-i işaret olan zâ (ذاَ)’dan müteşekkildir. Ne var ki, “kef” harfinden teşbih mânası; “zâ” isminden de işaret mânası sökülüp alınmıştır. Zira bu terkiple (كَذاَ) ne bir şeyi başka bir şeye benzetme; ne de bir şeye işaret etme söz konusudur. Bununla ancak kast ettiğimiz şey, adettir. Dolayısıyla “kef” harfi de zait olmuş olur.”[1168]

2.44.1. Keeyin (كَأَيّ)’in Kullanımı

Beyzâvî, bu kelimeyle ilgili şu açıklamalara yer verir: “Bu kelimenin aslı, “أيٍّ” olup “ك” harfi sonradan eklenmiş venetice de “كَمْ” mânasına gelmiştir. Sonundaki nûn aslında tenvîn olup kıyasın aksine hatta sabit kalmıştır.” Bu sözlerden sonra İbn Kesîr’in bu kelimeyi, “كاَئن” şeklinde okuduğunu da ifade etmiştir.[1169]

İbn ‘Akîl, bu harfi “haberiyye”manasında kullanılan “كَمْ” harfiyle “teksîr”e delalet etme ve sadr-ı kelâm (cümle başında gelme) zorunluluğu noktasında eşdeğer tutar. Yalnız aralarında şu farkı koyar; “كَمْ”, “عَشَرَة” gibi mecrûr ve mecmû’ veyahut “مائَة” gibi mecrûr ve müfred bir temyiz ister, fakat “كَأيٍّ” ve كَذاَ’nın temyîzleri mansûb veya “min” ile mecrûr -çoğunluğa göre- gelir.[1170] Aşağıdaki âyeti de “كَأيٍّ” için istişhâd eder:

257- وَكَاَيّنْ مِنْ نَبِيٍّ قَاتَلَ مَعَهُ رِبِّيُّونَ كَثِيرٌ فَمَا وَهَنُوا لِمَا اَصَابَهُمْ فِي سَبِيلِ اللهِ وَمَا ضَعُفُوا وَمَا اسْتَكَانُوا وَاللهُ يُحِبّ الصَّابِرِينَ[1171]

“Nice peygamberler var ki, kendileriyle beraber birçok Allah dostu çarpıştı da bunlar Allah yolunda başlarına gelenlerden yılmadılar, zaafa düşmediler, boyun eğmediler. Allah, sabredenleri sever.”[1172]

Şâhid: Bu âyetin istişhâd noktası, “teksîr”e delalet eden “كَأيٍّ” edatından sonra temyizinin “مِنْ” ile mecrûr gelmesidir. Burada ki “teksîr”den kasıt, mealde de görüldüğü üzere “*nice*” veya “*pek çok*” gibi mânaların verilmesidir. Zira “كَأيٍّ” kelimesinin kullanımlarından “istifhamiyye”nin mukabili olan “haberiyye”den amaçlanan mâna da bu olduğu anlaşılmaktadır.

[1168] es-Semerrâî, II, 345.
[1169] el-Hafâcî, III, 136.
[1170] İbn ‘Akîl, II, 420-421.
[1171] Âli İmrân: 3/146.
[1172] Diyanet, 67.

2.45. TE'NÎS

İbn 'Akîl, İbn Mâlik'in konuyla alakalı beyitlerine şöyle bir şerh yapmıştır: "İsimde asıl olan müzekker olmasıdır. Tenîs ise müzekkerin feridir. Mademki, tezkîr asıl, o halde müzekker ismin tezkîre delalet edecek bir alamete ihtiyacı yoktur; tenîs de onun türevi olduğundan müennes ismin tenîse delalet edecek bir alamete ihtiyacı vardır. Bu alametler de tâ (تا) harfi ile maksûra veya memdûde elifidir. Bunlardan en fazla kullanılanı, tâ (تا) alametidir ki bu harf bazen isimde gizli olarak da gelebiliyor."[1173]

2.45.1. Fe'îl (فَعِيل) Veznine Tâ-ı Tenîsin Bitişmemesi

Bu açıklamalardan sonra müellif, tâ (تا) harfinin bitişmesi ve bitişmemesi gereken yerlerden söz eder. Sonunda konuyu fe'îl (فَعِيل) veznine "tâ"nın bitişip bitişmemesine getirir. İbn 'Akîl, "فَعيل" sığasının bazen "فاعِل", bazen de "مَفْعول" mânasında kullanıldığına işaret eder. Bu kullanımlarından "فاعِل" mânasında olması durumunda "tâ"nın bitişmesi gerektiğine dikkat çekerken şu örneği verir: رَجُولٌ كَرِيمٌ ، وامْرَأةٌ كَرِيمَةٌ. Fakat bu kurala aykırı olarak bazen "tâ" alametinin bitişmediği yerler de bulunduğunu şu âyetlerle göstermeye çalışır:[1174]

258- وَضَرَبَ لَنَا مَثَلاً وَنَسِيَ خَلْقَهُ قَالَ مَنْ يُحْـيِ الْعِظَامَ وَهِيَ رَمِيمٌ[1175]

"Bir de kendi yaratılışını unutarak bize bir örnek getirdi. Dedi ki: "Çürümüşlerken kemikleri kim diriltecek?""[1176]

259- وَلَا تُفْسِدُوا فِي الْأَرْضِ بَعْدَ اِصْلَاحِهَا وَادْعُوهُ خَوْفاً وَطَمَعاً اِنَّ رَحْمَتَ اللهِ قَرِيبٌ مِنَ الْمُحْسِنِينَ[1177]

"Düzene sokulduktan sonra yeryüzünde bozgunculuk yapmayın. Allah'a (azabından) korkarak ve (rahmetini) umarak dua edin. Şüphesiz, Allah'ın rahmeti iyilik edenlere çok yakındır."[1178]

Şâhid: İlk âyette geçen "رَميم" kelimesi "فَعِيل" vezninde olup "فاَعِل" mânasına gelmektedir. Ayrıca mübtedâ olan müennes "هِيَ" zamirine haber olmuştur. Fakat yukarıdaki kurala aykırı olarak sonu "tâ"sız gelmiştir. Muhammed Kâsım, bu kelime

---

[1173] İbn 'Akîl, II, 429.
[1174] İbn 'Akîl, II, 431.
[1175] Yâsîn: 36/78.
[1176] Diyanet, 444.
[1177] A'râf: 7/56.
[1178] Diyanet, 156.

için: “Bu kelimeye “رَامِم” mânasını verenler olduğu gibi; “مَرْمُوم” mânasında kullananlar da var” satırlarına yer vermiştir.[1179]

İkinci âyete gelince, bir önceki âyette olduğu gibi burada da “فَعِيل” vezni olan “قَرِيب” kelimesine tenîs alameti olan “tâ” harfi bitişmemiştir. Zira إنَّ’nin ismi olan “رَحْمَة” kelimesi müennes olup haberin de müennes olmasını gerektirir. Bu durum nadiren de olsa vuku bulabileceği gerçeğiyle beraber aslında hakikatin şundan ibaret olduğu vurgulanır: “رَحْمَة” kelimesi izafe edildiği lafzatullahtan tezkîrlik vasfını kazanmış olup müzekker olarak ele alınmıştır. Nitekim mübtedâ ve haber arasındaki uygunluk bu şekilde gerçekleşmiş olur.”[1180]

Zemahşerî, bu âyetin tefsirinde, “قَرِيب” kelimesinin müzekker gelmesinin sebebini; ya “رحْمَة” kelimesi “التَّرَحُّم ، الرَّحِم” gibi isimlere tevil edilir ya da mevsûfu mahzûf bir sıfat olur ki takdiri şudur: شَيْءٌ قَرِيبٌ.[1181] Daha başka teviller de yapan Zemahşerî, böylece bu kelimeye uygun bir i’râbî konum arayışı içerisine giren âlimlerden olmuştur.

2.46. NESEB (İSM-İ MENSÛB)

el-Müberred, ism-i mensûb konusunun hemen başında şöyle bir giriş yapar: Bir şahsı herhangi bir kabileye veya bir beldeye veyahut başka bir şeye intisâbını/bağlılığını bildirmek için kendisine nispet ettğin şeyin sonuna şeddeli bir “ي” eklenir. Bu “ي” harfi, tahfîf ile okunamaz. Aksi takdirde izafe edilen mütekellim ي’sına benzerlik teşkil eder.” Neseble ilgili şu örneği verir: هذاَ رَجُلٌ قَيْسِيٌّ ، أوْ بَكْرِيٌّ.[1182]

Müberred’in verdiği bilgiler ışığında şu tanım yapılabilir: İsm-i mensûb, herhangi bir aileye, etnik kimliğe, dile, dine, mezhebe, vs. ait olduğunu bildiren isim çeşididir. Dolayısyla “bir şeye aidiyeti bildiren isim” de denebilir. Örneğini Türkçeden de bildiğimiz İstanbullu, Erzurumlu, Mardinli, gibi.

[1179] Kâsım, 185.
[1180] Kâsım, 185.
[1181] Zemahşerî, II, 105.
[1182] el-Müberred, III, 133.

2.46.1. Fe'âl (فَعّال) Kalıbı

Yukarıda zikredilenlere ilaveten İbn 'Akîl, ism-i mensûbun sonuna nisbet "yâ"sının bitişmediği sığalarından da bahseder ki bu aynı zamanda İbn Mâlik'in şu beyitlerine dayanmaktadır:

(وَمَعَ فاَعِلٍ وَفَعّاَلٍ فَعِلْ فِي نَسَبٍ أغْنَى عَنِ الْياَ فَقُبِلْ)

"Çoğunlukla *fâil, fe'âl* ve *fe'il* sığaları, ism-i mensûb gelmelerine rağmen '*yâ*' harfine ihtiyaç duymazlar, böylece kabul edilirler."[1183]

İbn 'Akîl, bu üç sığayı ele alır ve örnekleriyle detaylandırmaya çalışır. Öncelikle "فاَعِل" vezninin "sâhip" mânasına geldiğini "تاَمِر" ve "لاَبِن" örnekleriyle göstermeye çalışır (صاَحِب تَمْر ، صاَحِب لَبَن). Ardından "فَعِل" vezni için "طَعِم" ve "لَبِس" örneklerini veren müellif, diğer bir sığa olan "فَعّاَل" vezninin ise çoğunlukla "meslek" anlamında, yani herhangi bir meslekte çalışan kimse için kullanıldığını "بَقّاَل" ve "بَزّاَر" örnekleriyle açmaya çalışır. Ancak bu kalıbın da bazen "sahip" mânasında kullanıldığını belirtmiştir.[1184] "فَعّاَل" sığasının "sahip" mânasındaki kullanımına örnek olarak âyetle istişhâda başvurmuştur:

260- مَنْ عَمِلَ صَالِحاً فَلِنَفْسِه وَمَنْ اَسّاءَ فَعَلَيْهَا وَمَا رَبُّكَ بِظَلَّام لِلْعَبِيدِ[1185]

"*Kim iyi bir iş yaparsa kendi lehinedir. Kim de kötülük yaparsa kendi aleyhinedir. Rabbin, kullara (zerre kadar) zulmedici değildir.*"[1186]

Şâhid: Fe'âl (فَعّاَل) sığası, burada "sahip" mânasında kullanıldığını belirten müellif bu kelimeyi "بِذي ظُلْمٍ" diye tevil etmiştir. Dolayısıyla burada ism-i mensûb, nisbet "yâ"sına ihtiyaç duymamış kendine has bir sığada geldiği görülmüştür.

Bununla beraber Şehabeddîn el-Hafâcî ve Ebû's-Suûd Efendî gibi âlimler tefsirlerinde bu gibi kalıplara, "*mübâlağa sığası*" tabirini kullanıp ism-i mensûp anlamı vermiyorlar.[1187]

[1183] İbn Mâlik, 58.
[1184] İbn 'Akîl, II, 505-506.
[1185] Fussilet: 41/46.
[1186] Diyanet, 480.
[1187] el-Hafâcî, VIII, 320; Ebû's-Suûd, I, 613.

2.47. VAKF

"Durmak, son bulmak" anlamlarına gelen vakıf ile ilgili İbn Mâlik, tenvînin fethadan sonra gelmesi durumunda, fethanın elife dönüşeceğini, fethadan sonra gelmezse hazfedileceğini belirtmiştir.[1188]

2.47.1. Mankûs İsimde Vakf

Müellifimiz, İbn Mâlik'in vakıfla ilgili diğer beyitlerinde geçen "mankûs" ismin durumuyla alakalı beyitlerini açıklarken şu satırların önemine dikkat çeker: "Tenvînli ve mankûs isim üzerinde durulduğunda bakılır; eğer isim mansûb ise tenvîni yerine bir elif getirilir. Yok, eğer mansûb değilse yine bakılır; eğer fâu'l-fiil veya aynu'l- fiili mezkûr ise muhtâr olan görüş, tenvînin hazfi ile üzerinde vakfedilir; fâu'l-fiil veya aynu'l- fiili mahzûf ise durum, ma'kûs olur."[1189]

İsm-i mankûsun tenvîninin nasıl ve nerelerde hazfedilmesi gerektiğinin bilgisini veren İbn 'Akîl, bunun bazı kırâatlerde olduğu gibi ismin sonundaki "yâ" harfinin isbatı ile de okunabileceğini zikretmiştir.[1190] İbn Kesîr'in şu kırâatı gibi:

261- وَيَقُولُ الَّذِينَ كَفَرُوا لَوْلَا أُنْزِلَ عَلَيْهِ اٰيَةٌ مِنْ رَبِّه اِنَّمَا اَنْتَ مُنْذِرٌ وَلِكُلِّ قَوْمٍ هَادِي[1191]

"İnkâr edenler, "Ona Rabbinden bir mucize indirilseydi ya!" diyorlar. Sen ancak bir uyarıcısın. Her kavim için de bir yol gösteren vardır."[1192]

Şâhid: Mankûs bir isim olan "هاَدي" kelimesi, ref' halinde olduğunda muhtâr olan görüş, tenvînin hazfi ile üzerinde vakfetmektir: "هاَدْ" (yâ harfi hazfedilir). Fakat İbn Kesîr'in mütevatir kırâatı olan "هاَدي" okuyuşu da caiz olan bir vakıftır. Zira İbn Kesîr'in buna benzer pek çok yerde kırâatleri mevcuttur, "واَقٍ ، واَلٍ ، بَاَقٍ" kelimelerinde olduğu gibi.[1193]

[1188] İbn Mâlik, 58.
[1189] İbn 'Akîl, II, 510.
[1190] İbn 'Akîl, II, 510.
[1191] Ra'd: 13/7.
[1192] Diyanet, 249.
[1193] Pâlûvî, 76.

2.47.2. Vasl'a Vakf Hükmünün Verilmesi

İbn 'Akîl, hâ-i sekitin vakfa konu olmasını şöyle izah ediyor: "İ'râb harekesine benzemeyen, lazimî bir binâ (mebnîlik) harekesi ile müteharrik fiil/isimlerde hâ-i sekit ile vakfetmek caizdir. "كَيْفَ" kelimesinde "كَيْفَهْ" diye durmak gibi."[1194]

Vasıl, bir kelimeyi diğerine durmaksızın bitiştirmektir, vakfın zıddıdır. Bu bağlamda, hâ-i sekit ile vasıl halinde de vakfedilebileceğini, dolayısıyla vaslın, vakf hükmünü alabileceğini belirten İbn Mâlik, *el-Elfiyye*'de şöyle der:

(وَرُبَّمـا أعْطِيَ لَفْظُ الْوَصْلِ ماَ لِلْوَقْفِ نَثْراً وَفَشاَ مُنْتَظِماَ)

"Bazen nesirde vakf için geçerli olan şey, vasl halindeki lafız için de geçerli olur. Fakat bu, nazımda çokça kullanılır."[1195]

Müellif, bu beyit ışığında; vasl halinde olan bir kelimenin hâ-i sekit ile okunabilmesine nesir bağlamında şu âyeti delil olarak getirir:

262- (...) فَانْظُرْ اِلٰى طَعَامِكَ وَشَرَابِكَ لَمْ يَتَسَنَّهْ وَانْظُرْ اِلٰى حِمَارِكَ وَلِنَجْعَلَكَ اٰيَةً لِلنَّاسِ وَانْظُرْ اِلَى الْعِظَامِ كَيْفَ نُنْشِزُهَا ثُمَّ نَكْسُوهَا لَحْماً فَلَمَّا تَبَيَّنَ لَهُ قَالَ اَعْلَمُ اَنَّ اللهَ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ[1196]

"(...) Böyle iken yiyeceğine ve içeceğine bak, henüz bozulmamış. Bir de eşeğine bak! (Böyle yapmamız) seni insanlara ibret belgesi kılmamız içindir. (Eşeğin) kemikler(in)e de bak, nasıl onları bir araya getiriyor, sonra onlara nasıl et giydiriyoruz?" Kendisine bütün bunlar apaçık belli olunca, şöyle dedi: "Şimdi, biliyorum ki; şüphesiz Allah'ın gücü her şeye hakkıyla yeter.""[1197]

Şâhid: "لَمْ يَتَسَنَّهْ" kelimesi sonrasıyla bitiştirilerek, yani vakıf yapılmadan okunmuş olup kelimenin sonuna hâ-i sekit bitiştirilmiştir. Dolayısıyla vasl haline vakf hükmünün verildiği bu kelimenin aslıyla alakalı Beyzâvî'nin haşiyesi *eş-Şihâb'*ta şu açıklama yer alır: "Bu kelimenin aslı, سَنَة'dır. Fakat lâmu'l-fiili hakkında ihtilaf vardır. Kimisi: aslı "hâ" olup cezm edatıyla meczûm olmuştur derken; kimi de: aslı "vâv" (yani سَنَو) olup "vâv" hazfe gitmiş ve yerine "hâ-i sekit" geçmiş demiştir."[1198] Böylece birinci görüşe

---

[1194] İbn 'Akîl, II, 518.
[1195] İbn Mâlik, 59.
[1196] Bakara: 2/259.
[1197] Diyanet, 42.
[1198] el-Hafâcî, II, 588.

göre “لَمْ يَتَسَنَّهْ” kelimesi, “hâ”nın sukûnuyla meczûm; ikinci görüşe göre de âhirin (vâvın) hazfiyle meczûm olmuş olur.

2.48. İBDÂL

Abduhu er-Râcihî, ibdâl’in şöyle tanımlandığını belirtir: “İllet ve sıhhat şartı aranmaksızın, bir harfi başka bir harfin yerine koymaktır.”[1199]

İbn Mâlik, aşağıdaki beyitte ibdâl harflerini veciz bir şekilde bir araya getirmiştir:

(أَحْرُفُ الإِبْدَالِ: هَدَأْتُ مُوطِياَ فَأَبدِلِ الْـهَمْزَةَ مِنْ واَوٍ وَياَ)

“İbdâl harfleri şunlardan ibarettir: *Hede’tü mûtiya*. Hemze, *vâv* ve *yâ*’ya ibdâl edilir.”[1200]

Burada İbn Mâlik, birbiriyle ibdâl olacak harfleri tek cümlede toplamıştır. Bu harfler dokuz tane olup şunlardır: Hâ (ها), dâl (د), hemze (ء), tâ (تا), mîm (م), vâv (و), tâ (ط), yâ (ي), elif (ا). İbn ‘Akîl, bu geniş konuyu ele alırken aşağıda değineceğimiz bölümler hariç örneklendirme noktasında âyetle istişhâda pek yer vermemiştir.

2.48.1. İf’âl (إفْعاَل) Kalıbından Elif (ا)’in Hazfi

Bu konuda müellif, şunları kaydeder: “Mastar, if’âl ve istif’âl vezninde olup aynu’l-fiili mutel olursa elifi hazfedilir. Zira elif, mastarın aynu’l-fiilinden dönüşmüş olan elifle çakışır, yani “iltikâu’s-sâkineyn” (iki sakin harfin bir araya gelmesi olayı) gerçekleşir. Bunun örneği “إقاَمَة” ve “اسْتِقاَمَة” kelimeleridir. Nitekim asılları “إقْوامٌ” ve “اسْتِقْواَمٌ” olup aynu’l-fiillerinin harekesini fâu’l-fiile veriyoruz, ardından vâvı elife kalb ediyoruz, bu durumda iki elif karşılaşmış olacağından ikinci elifi hazfediyor ve onun yerine “tâ” harfini ivaz olarak getiriyoruz. Neticede “إقاَمَة” ve “اسْتِقاَمَة” şeklini aldılar. Ne var ki, bazen ivaz olan bu “tâ” harfi hazfedilebiliyor.”[1201] Şu âyette olduğu gibi:

263- رِجَالٌ لَا تُلْهِيهِمْ تِجَارَةٌ وَلَا بَيْعٌ عَنْ ذِكْرِ اللهِ وَإِقَامِ الصَّلٰوةِ وَاِيتَاءِ الزَّكٰوةِ يَخَافُونَ يَوْماً تَتَقَلَّبُ فِيهِ الْقُلُوبُ وَالْأَبْصَارُ[1202]

[1199] Abduhu er-Râcihî, *et-Tatbîku’s-Sarfî,* Dâru’n-nehdati’l-Arabiyye, Beyrût 2009, 150.
[1200] İbn Mâlik, 62.
[1201] İbn ‘Akîl, II, 574.
[1202] Nûr: 24/37.

"(Allah'ın, yüceltilmesine ve içlerinde adının anılmasına izin verdiği evlerde) hiçbir ticaretin ve hiçbir alışverişin kendilerini, Allah'ı anmaktan, namazı kılmaktan, zekâtı vermekten alıkoymadığı birtakım adamlar, (buralarda sabah akşam O'nu tespih ederler) Onlar, kalplerin ve gözlerin dikilip kalacağı bir günden korkarlar."[1203]

Şâhid: "إقَامَة" kelimesinin aslının "إِقْوَامٌ" olduğunu, sonradan ibdâl yoluyla vâvı hazfettiğimizi, hazfedilen elife de "tâ"nın ivaz olduğunu zikretmiştik. Burada ise ivazın gerçekleşmediği görülmektedir. Zira kelimenin sonunda "tâ" harfinin hazfedildiği açıktır.

2.48.2. Lâmu'l-Fiili İlletli Olan İsm-i Mef'ûl

"İsm-i mef'ûl, lâmu'l-fiili illetli olan bir fiilden türetilecekse bu illet harfi, ya "vâv" olur, ya da "yâ". İllet harfi "yâ" olduğunda o takdirde mef'ûlün "vâv"ını "yâ" harfine kalb etmek suertiyle i'lâl yapmak vacip olur. "مَرْمِيٌّ: مَرْمُويٌ" örneğinde olduğu gibidir. İllet harfi "vâv" olması halinde ise; eğer fiil, "فَعِلَ" vezninde değilse "tashîh" (i'lâlsız) kullanımı daha uygundur. "عَدَا: مَعْدُوٌّ" örneğinde olduğu gibidir. Bununla beraber bu gibi yerlerde i'lâl yapanlar da var."[1204] Bu satırlarla konunun detaylarını vermeye çalışan İbn 'Akîl, devamında; söz konusu vâvlı fiilin "فَعِلَ" vezninde olması durumunda sahih olan kullanımının i'lâl yapılması yönünde olduğunu belirtir. Bu kullanıma istişhâd olarak şu âyeti getirir:[1205]

264- اِرْجِعِي اِلٰى رَبِّكِ رَاضِيَةً مَرْضِيَّةً[1206]

"Sen O'ndan razı, O da senden razı olarak Rabbine dön!"[1207]

Şâhid: İsm-i mef'ûl olan "مَرْضِيَّة" sığası, lâmu'l-fiili illet harflerinden "vâv" olup vezni "فَعِلَ" olan bir fiilden türemiştir (رَضِيَ). Bu durumda sahih olanın i'lâl yapılması gerektiğinden ism-i mef'ûl, "مَرْضِيٌّ" kalıbına sokulmuştur. Sahîh (i'lâlsız) kullanımı pek azdır, "مَرْضُوٌّ" misalinde olduğu gibi.[1208]

[1203] Diyanet, 353.
[1204] İbn 'Akîl, II, 577.
[1205] İbn 'Akîl, II, 577.
[1206] Fecr: 89/28.
[1207] Diyanet, 593.
[1208] İbn 'Akîl, II, 577.

2.48.3. Muzâaf Fiilin Zamîr Olan Nûn'a İsnadı

Müellifimiz, muzâaf[1209] ve meksûru'l-ayn olan mâzi bir fiilin (örneğin: ظَلَّ) "tâ" veya "nûn" zamirlerine isnad edilmesi durumunda hakkında üç vechin caiz olacağını zikreder. Bunları şu şekilde sıralar:[1210]

1. İtmâm ile okunması: ظَلِلْتُ أفْعَلُ كَذاَ (tabi bu işin gündüz yapılması durumunda böyledir).

2. Lâmu'l-fiili hazfedilir ve aynu'l-fiil harekesi fâu'l-fiile nakledilir: ظِلْتُ.

3. Lâmu'l-fiili hazfedilir fakat fû'l-fiilin harekesi olduğu gibi kalır: ظَلْتُ.

"Muzari fiile gelince, bu fiil, muzâ'af olup "يَفْعِلْنَ" vezninde olması ve müennes nûnuna bitişmesi durumunda aynu'l-fiilinin harekesi fâu'l-fiile nakledilir, ardından da (aynu'l-fiil) tahfif amaçlı hazfedilir" diyen İbn 'Akîl; bu kalb, nakil ve hazif olayının emir fiili için de geçerli olduğunu belirtmiştir.[1211] "يَقْرِرْنَ" olan muzâri fiil, "يَقِرْنَ"; "اقْرِرْنَ" olan emir fiili, "قِرْنَ" diye okunur. Buna, şu âyette geçen emir fiilini örnek gösterebiliriz:

265- وَقَرْنَ في بُيُوتِكُنَّ وَلَا تَبَرَّجْنَ تَبَرُّجَ الْجَاهِلِيَّةِ الْأُوْلٰى وَاَقِمْنَ الصَّلٰوةَ وَاٰتينَ الزَّكٰوةَ وَاَطِعْنَ اللهَ وَرَسُولَهُ اِنَّمَا يُريدُ اللهُ لِيُذْهِبَ عَنْكُمُ الرِّجْسَ اَهْلَ الْبَيْتِ وَيُطَهِّرَكُمْ تَطْهيراً[1212]

"Evlerinizde oturun. Önceki câhiliyye dönemi kadınlarının açılıp saçıldığı gibi siz de açılıp saçılmayın. Namazı kılın, zekâtı verin. Allah'a ve Resulüne itaat edin. Ey Peygamberin ev halkı! Allah, sizden ancak günah kirini gidermek ve sizi tertemiz yapmak istiyor."[1213]

Şâhid: İmam Nâfi', Âsım ve Ebû Ca'fer'in okuyuşu olan "قَرْنَ", fethayla okunur, geri kalan İmamlar kâfın kesrasıyla okuyup "قِرْنَ" diye kırâat eylemiştir.[1214] İlk kırâate göre kelimenin aslı, "اقْرَرْنَ" şeklinde olup "يَقِرُّ" mânasında olan "قَرَّ/يَقَرُّ" fiilinden gelir. Ardından aynu'l-fiil olan birinci ر'nın harekesini fâu'l-fiile, yani ق'a verilir "قَرْرْنَ" olur, harekesiz kalan birinci "ر" tahfif amaçlı hazfedilir, geriye "قَرْنَ" kalır. Bu durumun nadir

---

[1209] Muzâ'af: Bir fiilin son iki harfi aynı cinsten olup şeddeli okunmasıdır. Örneğin مَدَّ, bu kelimenin açılımı; مَدَدَ dir. İdgâm kuralları uygalanıp son şeklini almıştır.
[1210] İbn 'Akîl, II, 584.
[1211] İbn 'Akîl, II, 584-585.
[1212] Ahzâb: 33/33.
[1213] Diyanet, 421.
[1214] Pâlûvî, 111.

olduğunu belirten İbn ‘Akîl, nedenini ise, bu nakil, kalb vs. durumların aynu’l-fiilin meksûr olması halinde gerçekleşeceğini zikreder.[1215]

Zemahşerî de bu âyetin tefsirinde “قَرْنَ” fiili emrinin “اقْرِرْنَ” aslından dönüştüğünü ifade etmesiyle bunu kabul edenlerden biri olduğunu anlıyoruz.[1216] Aynı şekilde Beyzâvî de farklı birkaç tevil yapmakla beraber Zemahşerî’yle aynı görüşü paylaştığını belirtmekte fayda var.[1217]

2.49. İDGÂM

Emîl, Bedî’ Ya’kûb, idgâmı şöyle tanımlar: “İdgâm, sakin bir harfi aynı cinsten harekeli başka bir harfe girdirmektir. Aralarına herhangi bir hareke veya vakıf fasılası giremez. Bir birine aşırı bitişmelerinden dolayı tek bir harf gibidirler. Öyle ki, dil iki harf için tek seferde kalkıp iner. Örneğin “مَدَّ ، شَدَّ” gibi, bunların aslı “مَدْدَ” ve “شَدْدَ”dir.”[1218]

Abduhu er-Râcihî ise şöyle bir tarif yapar: “İdgâm, tek mahreçten çıkan iki harfi tek seferde telaffuz edip bir şeddeli harfe dönüşmeleridir.”[1219]

2.49.1. Tetefe’alu (تَتَفَعَّل) Vezninde Tâ’lardan Birinin Hazfi

Müellifimiz, idgâm konusunu açıklarken İbn Mâlik’in fiili muzârinin başında peş peşe gelen iki “tâ”dan birinin hazfi ile alakalı örnekler verir. Örneklerden bir kaçı şunlardır:

“تَتَعَلَّمُ ، تَتَبَيَّنُ ، تَتَنَزَّلُ”, bunların haziften sonraki okunuşu şudur: “تَعَلَّمُ ، تَبَيَّنُ ، تَنَزَّلُ”. Bu örnekleri verip bu durumun çokça vukû bulduğunun altını da çizen İbn ‘Akîl, aşağıdaki âyetle istişhâdda bulunur:[1220]

266- تَنَزَّلُ الْمَلٰٓئِكَةُ وَالرُّوحُ فِيهَا بِإِذْنِ رَبِّهِمْۚ مِنْ كُلِّ اَمْرٍ[1221]

[1215] İbn ‘Akîl, II, 585.
[1216] Zemahşerî, III, 495.
[1217] el-Hafâcî, VII, 485.
[1218] Bedî Ya’kûb, I/312.
[1219] er-Râcihî, 187.
[1220] İbn ‘Akîl, II, 590.
[1221] Kadir: 97/4.

"Melekler ve Ruh (Cebrail) o gecede, Rablerinin izniyle her türlü iş için iner de iner."[1222]

Şâhid: Altı çizili kelimenin aslı "تَتَنَزَّلُ" olup iki "tâ"dan biri hazfedilmiştir. *el-Behcet'ul-Mardiyye*'nin yazarı es-Suyûtî, bu konuda: "Hazfedilen, ikinci "tâ" olup birincisiyle yetinilir. Zira birinci "tâ", 'muzaraat'e delalet etmesine karşın bu mâna ikincisinde yoktur" bilgilerine yer verir ve burada meydana gelen hazfin tahfif amaçlı olduğunu kaydeder.[1223]

2.49.2. Fiilin İdgâmlı-İdgâmsız Olabilmesi

Aynu'l-fiili, lâmu'l-fiile idgâm edilmiş fiile sonu sakin merfû bir zamirin bitişmesi durumunda, o idgâmın fekki (çözülmesi/idgâmsız okunması) vaciptir. Örnek: "حَلَلْتُ ، حَلَلْنَا". Fakat bu fiile cezim edatı dâhil olması veya şibih cezimle[1224] meczûm olması takdirinde, söz konusu çözülme caiz olur: "لَمْ يَحْلُلْ" gibi.[1225] Bunun örneği Kur'ân'dan şu âyetlerle verilebilir:

267- كُلُوا مِنْ طَيِّبَاتِ مَا رَزَقْنَاكُمْ وَلَا تَطْغَوْا فِيهِ فَيَحِلَّ عَلَيْكُمْ غَضَبِيۚ وَمَنْ يَحْلِلْ عَلَيْهِ غَضَبِي فَقَدْ هَوٰى[1226]

"Size rızık olarak verdiğimiz şeylerin temiz ve helâl olanlarından yiyin. Bu konuda aşırı da gitmeyin, yoksa üzerinize gazabım iner. Gazabım da kimin üzerine inerse, o muhakkak helâk olmuş demektir."[1227]

268- (...) وَمَنْ يَرْتَدِدْ مِنْكُمْ عَنْ دِينِهِ فَيَمُتْ وَهُوَ كَافِرٌ فَأُولَٰٓئِكَ حَبِطَتْ اَعْمَالُهُمْ فِي الدُّنْيَا وَالْاٰخِرَةِۚ وَاُولَٰٓئِكَ اَصْحَابُ النَّارِۚ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ[1228]

"(...) Sizden kim dininden döner de kâfir olarak ölürse, öylelerin bütün yapıp ettikleri dünyada da, ahirette de boşa gitmiştir. Bunlar cehennemliklerdir, orada sürekli kalacaklardır."[1229]

[1222] Diyanet, 598.
[1223] es-Suyûtî, *el-Behcetu'l-Mardiyye*, 513.
[1224] Şibh-i cezim: İbn 'Akîl, buradan emir fiilinde âhirin sakin olmasının kast edildiğini zikredererek اِحْلُلْ örneğini verir. Ayrıca bu kelimenin: حُلَّ olarak, yani idgâmlı okunabilmesinin caiz olduğunu da sözlerine ilave eder (İbn 'Akîl, II, 591).
[1225] İbn 'Akîl, II, 591.
[1226] Tâhâ: 20/81.
[1227] Diyanet, 316.
[1228] Bakara: 2/217.
[1229] Diyanet, 33.

Şâhid: İlk âyette mezkûr olan "يَحْلِلْ" kelimesi, başında cezim edatı bulunması sebebiyle, hem idgâmlı hem de idgâmsız okunabilir. Zira âyette de idgâmsız haliyle görmekteyiz ki bu, Hicâzlıların lugatıdır.[1230] İdgâm yapılırsa şöyle olur: لَمْ يَحِلَّ. İkinci âyette ise "يَرْتَدِدْ" fiilinde, cezim edatından dolayı hem fekk, hem de idgâm caizdir. Bu âyette idgâmsız gelen bu kelime, idgâmlı olarak, yani "يَرْتَدّ" şeklinde, Mâide suresi 21 ve 54. Âyetlerinde mevcuttur.[1231]

Yukarıdaki iki âyette görüldüğü üzere, aynu'l-fiilleri lâmu'l-fiilleriyle aynı cinsten olup kendilerine cezim edatları dâhil olmuş ve fekk ile okunmuştur. Bu durumun caiz olduğuna, idgâmlı olarak da gelebileceğine aşağıdaki âyet delildir:

269- ذٰلِكَ بِاَنَّهُمْ شَآقُّوا اللّٰهَ وَرَسُولَهٗۚ وَمَنْ يُشَآقِّ اللّٰهَ فَاِنَّ اللّٰهَ شَدِيدُ الْعِقَابِ[1232]

"Bu, onların Allah'a ve Resûlüne karşı gelmeleri sebebiyledir. Kim Allah'a karşı gelirse bilsin ki, Allah'ın azabı şiddetlidir."[1233]

Şâhid: Aynu'l-fiil ile lâmu'l-fiili aynı cinsten olup kendisine cezim edatı dâhil olan "يُشَاقّ" fiili, idgâmlı gelmiştir. Bu, aynı zamanda yukarıda söylediklerimizi teyit eden cevaz delili olup Hicazlıların hilafına kullanılan Temîmlerin lügatıdır.[1234]

[1230] İbn 'Akîl, II, 591; ayrıca bkz. Kâsım, 190.
[1231] Kâsım, 191.
[1232] Haşr: 59/4.
[1233] Diyanet, 545.
[1234] Kâsım, 191.

SONUÇ

Diğer milletlerle temas halinde olmayan iç kesimlerde ve çöllerde yaşayan Câhiliyye Arapları, uzun müddet dillerini bozulmaktan korumuşlardır. Fakat fasih konuşma evresinin tahrif safhası sayılabilecek "yabancılarla karışma" neticesinde bu dil, yavaş yavaş orjinalliğinden, doğallığından uzaklaşmaya başlamıştır. Bu, aynı zamanda Arap Dilinde yeni bir çığırın, yani istişhâdın başlaması demektir. Zira istişhâdın, *Kur'ân-ı Kerîm*'in garîb kelimelerini tefsir etmek maksadıyla başladığı rivayet edilmekle beraber, söz konusu tehlike karşısında başladığı da tahmin edilmektedir.

İstişhâd edilen metinler genel bir ifade ile şiir ve şiir dışı sözlerdir. Bunlar *Kur'ân-ı Kerîm*, hadis, fasîh Arapların nazım ve lehçeleridir. *Kur'ân,* haddi zatında en fasih ve en beliğ söz kabul edildiğinden âlimlerin tamamına yakını mütevatir kırâat olsun şâz olsun kendisiyle istişhâd edilebildiğini belirtmişlerdir.

Hadislerle istişhâdın caiz olup olmadığı hususu dil bilginleri arasında tartışma konusu olmuştur. Bu görüşlerden mutedil olanı; Hz. Peygamber'in fesahatine delalet eden ve lafzıyla ibadet sevabı kazanılan hadislerle istişhâd etmenin caiz olmasıdır.

Şairlerin bu konuda dört tabakaya ayrıldığı, bunların; *cahiliyyûn, muhadramûn, mutekaddimûn ve muvelledûn* olduğu görülmektedir. Bunların ilk üçünün şiiriyle istişhâd caiz görülmüşken dördüncüsünün şiirleri kabul görmediği anlaşılmaktadır. Arap lehçeleriyle istişhâd konusunda genel anlamda âlimlerin olumlu yaklaştığını; Arap olmayan unsurlarla sınır komşusu kabilelerin ise lehçeleriyle istişhâd etmeye cevaz verilmediği anlaşılmaktadır.

Bu çalışmamızın başında, Arap dil tarihinde başyapıt eserleriyle temayüz etmiş, ilim-irfan erbabı iki büyük âlim İbn Mâlik ve İbn 'Akîl'in hayatlarını, ilim ve eserlerini ele almaya çalıştık. İslâm coğrafyasındaki ilmi çalışmalarda dile hâkimiyetin islâmî ilimlerin ilk ve vazgeçilmez şartı olarak görüldüğünü bir kez daha bu iki âlimin ilmi hayat serüvenlerinde tezahür ettiğini gözlemledik. İbn Mâlik'in Arap gramerine dair telif ettiği *el-Elfiyye* ile onun İbn 'Akîl tarafından yapılmış şerhi, dile hâkimiyetin adeta zirveye taşındığının belgeleri olarak karşımızda durmaktadır.

Kur'ân-ı Kerîm ile istişhâda bolca yer veren İbn 'Akîl'in bu eserinde yaptığımız araştırma neticesinde, nahiv ve sarf konularının daha anlaşılır kılınması noktasında iki yüz altmış dokuz âyetin istişhâd edildiğini, her bir âyetin ilgili konuya uygunluk

açısından özenle seçilmiş olduğunu, tekrarların neredeyse bulunmadığını ifade etmek isteriz. Hemen hemen her konu için âyete başvuran müellifimiz, yer yer hadislerle de istişhâd ettiği görülmüştür. Fakat bu hadisler oldukça azdır. Buna mukabil üç yüz elli küsür kadar şiirle gramer konularına örnek getirdiği anlaşılmıştır. Tespit edebildiğimiz kadarıyla âyetle istişhâda başvurmadığı konular şunlardır: *'Alem, ism-i işaret, tenâzu', istisnâ', sıfatı müşebbehe, istiğâse, nudbe, tarhîm, ihtisâs, tahzîr ve iğrâ', esmâu'l-ef'âl, gayr-ı munsarıf, emmâ-levlâ-levmâ, hikâye, maksûr-memdûd, cem'i teksîr, tasğîr, imâle*. Bunların dışında, asgari bir âyet olmak üzere diğer bütün konular için *Kur'ân*'la istişhâda başvurduğunu tezimizde açıklamaya çalıştık.

Bu çalışmamızda ele aldığımız âyetlerle istişhâd konusuna farklı bir yaklaşımımız da: "Lafzı anlamlı hale getiren onun bir mâna için vazedilmesi ve kullanılmasıdır" sonucundan hareketle, konusu ve amacına uygun bir biçimde şâhid âyetlerde -çoğu yerde- lafız-anlam ilişkisine değinerek gramerin bir açıdan belâğî yönünü yansıtmaya çalışmak olmuştur.

Arap gramerinin *Şerhu İbn 'Akîl*'in perspektifinden baştan sona taranması ve ihtilaflarla birlikte incelemeye tabi tutulması, öncelikle bize önemli katkılar sağlamış ve büyük bir önemi haiz olan âyetle istişhâd müessesesinin kapısını aralamamızı sağlamıştır. Ancak içine girdiğimiz konunun derinliği, incelemenin ilerleyen aşamalarında kendini göstermeye başlamış ve bazı konularda ayrıntıdan kaçmamızı gerekli kılmıştır.

Sonuç olarak, çalışmamızda Arap Diliyle ilgili faydalanacağımız eserleri ulaşabildiğimiz ölçüde gözden geçirip, konumuzla ilgili elde ettiğimiz bilgileri kendi görüşlerimizi de ekleyerek bir araya getirdik.

Âciz ve hatadan hâlî olmayan biz kulların muvaffakiyeti Allah'tandır.

KAYNAKÇA

Akpınar, Ali, "Konuşmalarında *Kur'ân*'la İstişhâd Edenler", *EKEV Akademi Dergisi*, 1 (2), 1998, 33-42.

el-Bağdâdî, Abdulkadir İbn Ömer, *Hizânetu'l-Edeb* I-XIII, (4. Baskı), (thk.: Abdusselâm Muhammed Hârûn), Mektebetu'l-Haneci, Beyrut 1997.

Benli, Mehmet Sami, "İbn 'Akîl*", DİA* I-XLII, TDV, İstanbul 1999.

Berakât Hüseyin, "Cuhûdu'n-Nahviyyîn fî Hıdmeti Elfiyyeti İbn Mâlik", *Mecelletu Ma'hedi'l-Mahtûtâti'l-Arabiyye*, 36 (1), Kâhire 2002, 65-108.

Bolelli, Nusrettin, "Nahivde Hadisle İstişhâd Meselesi", *MÜİFD*, (5-6), İstanbul 1993, 165-175.

Brockelmann, Carl, *Târîhu'l-Edebi'l-'Arabî* I-VI, (5. Baskı), (çev. Abdulhalîm en-Neccâr), Dâru'l-Maârif, Kahire ts.

el-Câmî, Ebû'l-Berekât Abdurrahmân b. Ahmed, *el-Fevâidu'z-Ziyâiyye* (*Mollâ Câmî)* (1. Baskı), Mektebetu'l-Büşrâ, Karaçî 2011.

el-Cumahî, Muhammed İbn Sellâm, *Tabakâtu Fuhûli'ş-Şuarâ*, (thk.: Mahmud Muhammed Şakir), Matbaatu'l-Medenî, Kahire ts.

Çelebi, Kâtip (Hâci Halîfe)*, Keşfu'z-Zunûn* I-II, (thk.: Mehmet Şerafettin Yaltkaya), Dâru İhyâ-i't-Turâsi'l-Arabî, Beyrut ts.

Çögenli, M. Sadi, *Âyet ve Hadis Kaynaklı Arapça Dil Bilgisi Nahiv,* (2. Baskı), Bakanlar Medya, İstanbul 2011.

Demir, İsmail, "İbn Mu'tî'nin Kitâbu'l-Fusûl fî'n-Nahv Adlı Eserinde İstişhad", *Kafkas Üni. İlahiyat Fak. Dergisi,* (3), Kars 2015, 16-35.

Demirci, Muhsin, *Tefsîr Usûlü,* (25. Baskı), Seçil Ofset Matbaacılık, İstanbul 2013.

Diyanet İşleri Başkanlığı, *Diyanet İşleri Başkanlığı Meâli,* (12. Baskı), Özgün Matbaacılık, Ankara 2006.

Durmuş, İsmail, "İstişhâd", *DİA*, I-XLII, TDV, İstanbul 2001.

Ebû Süleymân, Abdulvahhâb İbrâhîm, "Elfiyyetu İbn Mâlik fî Fenni'n-Nahv", *Kitâbetu'l-Bahsi'l-İlmî,* Mekke 1983, 508-510.

Emîl Bedî' Ya'kûb, *Mevsû'atu ulûmi'l-lugati'l-Arabiyye* I-X, (1. Baskı) Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 2006.

Erdoğan, Mehmet, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü,* (4. Baskı), Pasifik Ofset, İstanbul 2013.

Eroğlu, Ali, "Şiirle İstişhâd ve İstişhâd Açısından Medârik", *AÜİFD*, (11), Erzurum 1993, 326-352.

el-Hafâcî, Şihâbuddin Ahmed b. Muhammed Ömer, *Hâşiyetu'ş-Şihâb (İnâyetu'l-Kâdî ve Kifâyetu'r-râdî) 'alâ Tefsîri'l-Beydâvî* I-IX, (1. Baskı), (thk.: Abdurrezzâk el-Mehdî), Dâru'l-Kutub'il-İlmiyye, Beyrût 1997.

el-Hudarî, Muhammed, *Hâşiyetu'l-Hudarî 'alâ Şerhi İbn 'Akîl* I-II, Dâru'l-Fikr, Beyrût ts.

İbn 'Akîl, Bahâüddîn Abdullah, *Şerhu İbn 'Akîl* I-II, (2. Baskı), (thk.; Muhammed Muhyiddîn Abdulhamîd), Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, Beyrût ts.

İbnu'l-Cezerî, Şemsuddîn Ebû'l-Hayr Muhammed ed-Dımaşkî, *Ğâyetu'n-nihâye fî Tabakâti'l-Kurrâ* I-II, (1. Baskı), (thk.: G. Bergstrasser), Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrût 2006.

İbn Cinnî, Ebû'l-Feth Osman, *el-Muhteseb fî Tebyîni Vucûhi Şevâzzi'l-Kırâat ve'l-îdâh anha* I-II, (thk.: Alî Necdî Nâsıf-Abdu'l-Halîm en-Neccâr-Abd'ul-Fettâh İsmail Şiblî), Kahire 1994.

İbn Hacer, Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Askalânî, *ed-Dureru'l-Kâmine* I-IV, Dâiretu'l-Meârifi'l-Osmâniyye, Haydarâbâd ts.

İbn Hâcib, Osman b. Ömer b. Ebî Bekr, *Kâfiye*, (thk.: Komisyon), Mektebetu'l-Büşrâ, Karaçî 2011.

İbn Hişâm, Ebû Muhammed Abdullah Cemaluddîn el-Ensârî en-Nahvî, *Şerhu Katri'n-nedâ ve Belli'sadâ,* (13. Baskı), (thk.: Muhammed Muhyiddîn Abdu'l-Hamîd) el-Mektebetu'l-Asriyye, Beyrût 2011.

İbnu'l-İmâd, Şihabuddîn Ebû'l-Felâh Abdu'l-Hayy b. Ahmed el-Hanbelî, *Şezerâtu'z-Zeheb fî Ahbâri men Zeheb* I-X, (1. Baskı), (thk.: Mahmut el-Arnaût-Abdu'l-Kâdir el-Arnaût), Dâru İbn Kesîr, Dımaşk 1986.

İbnu'l-Kâdî, Ebu'l-Abbâs Ahmed, *Durret'l-Hicâl fî Esmâi'r-Ricâl (Zeylu Vefeyâti'l-A'yân)* I-III, (thk.: Muhammed el-Ahmedî Ebü'n-Nûr), Dâru't-Turâs/el-Mektebetu'l-Atîka, Kahire ts.

İbn Kesîr, Ebû'l-Fidâ İsmâîl b. Ömer el-Kuraşî ed-Dimaşkî, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-'Azîm* I-VIII, (2. baskı), (thk.: Sâmî b. Muhammed es-Selâme), Dâru Taybe, Riyâd 1999.

İbn Mâlik, Cemâluddîn Ebû Abdillah Muhammed b. Abdillah et-Tâî, *Metnu'l-Elfiyye,* el-Mektebetu'ş-Şa'beniyye, Beyrût ts.

_____, *Şerhu'l-Kâfiyeti'ş-Şâfiye*, (1. Baskı), (thk.: Abdülmün'ım Ahmed Herîdî), Dâru'l-Me'mûn li't-Türâs, Mekke 1982.

İbn Manzûr, Cemâluddîn Muhammed b. Mekrem el-İfrikî el-Mısrî, *Lisânu'l Arab* I-XV, Daru Sâdır, Beyrût ts.

İbn Nâzım, Bedruddîn, *Şerh-u İbn Nâzım 'Alâ Elfiyyeti İbn Mâlik*, (thk.: Muhammed Bâsil Uyûn es-Suûd), Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrût 2000.

İsmail Paşa, el-Bağâdî, *Hediyyetu'l-'Ârifîn I-II,* Dâru ihyâi't-Turâsi'l-Arabî, Beyrût ts.

Kallek, Cengiz, "İbn Kâdî Şühbe", *DİA* I-XLII, TDV, İstanbul 1999.

Karaçam, İsmail, *Kur'ân-ı Kerîm'in Faziletleri ve Okunma Kâideleri,* (15. Baskı), Lord Matbaacılık, İstanbul 2009.

Kâsım, Muhammed Ahmed, *İ'râbu'ş-Şevâhidi'l-Kur'âniyye ve'l-Ehâdîsi'n-Nebeviyye fî Şerhi İbn 'Akîl,* (1. Baskı), el-Mektebetu'l-'Asriyye, Beyrut 2003.

Mahmud Zunnûn, Yûnus Fethî er-Râşidî, "İşkâliyyetu Ziyâdeti'l-mebnâ ve Delâletihâ alâ Ziyâdeti'l-ma'nâ", (Lafzın Artmasıyla mânaya Delaletin de Artması problemi), *Mecelletu Ebhâsi Kulliyyetit-Terbiyyeti'l-Esâsiyye,* 4 (8), Musul 2009, 178-207.

el-Makarrî, Ahmed ibn Muhammed et-Tilmisânî, *Nefhu't-Tîb min Ğusni'l-Endelusi'r-Ratîb,* I-VIII, (Tahk. İhsan Abbas), Dâru Sâdır, Beyrut 1968.

Mecmau'l-luğati'l-Arabiyye, *el-Mu'cemu'l-vasît,* (5. Baskı), Mektebetu'ş-Şurûk ed-Devliyye, Mısır 2011.

el-Meylânî, Muhammed b. Abdirrahim, *Şerhu'l-Muğnî fî'n-Nahv,* (1. Baskı), Mektebetu Seydâ, Lübnân2014.

el-Muberred, Ebu'l-'Abbâs Muhammed, *Kitâbu'l-Muktedab* I-IV, (thk.: Muhammed A. Hâlik 'Adîme), Lecnetu ihyâi't-turâsi'l-İslâmî, Kahire 1994.

Ömer Rızâ Kehâle, *Mu'cemu'l-Muellifîn* I-IV, Müssesetu'r-Risâle, Beyrût 1993.

Önder, Mustafa Kemal, *Ebu'l-Berekât en-Nesefî'nin Kırâattaki Yeri (Kırâat Açısından Medârik Örneği)*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta 2002.

Özbalıkçı, Mehmet Reşit, "Arap Dilinde İlk İstişhâd", *DEÜİFD*, Sayı V,İzmir 1989.

_____, *Kur'ân ve Hadislerin Arap Dilindeki Rolü*, Yeni Akademi Yay. İstanbul 2006.

Pakdil, Ramazan, *Ta'lîm, Tecvid ve Kırâat,* (2. Baskı), Seçil Ofset Matbaacılık, İstanbul 2013.

Pâlovî, Abdu'l-Fettâh, *Zübdetu'l-İrfân,* Âsitâne, Üsküdar ts.

er-Râcihî, Abduh, *et-Tatbîku's-Sarfî,* Dâru'n-Nehdati'l-Arabiyye, Beyrût 2009.

Radî el-Esterâbâdî, *Şerhu'r-Radî li Kâfiyeti İbn Hâcib* I-II, (1. Baskı), (Tahk. Yahya Beşîr Mısrî), Câmi'atu'l-İslâm / Silsiletu neşri'r-Resâili'l-Câmi'iyye, Suud 1996.

er-Râzî, Muhammed b. Ebî Bekr b. Abdulkadir, *Muhtâru's-Sihâh*, (5. Baskı), (thk.: Halîl b. Me'mûn Şeyhâ), Dâru'l-Ma'rife, Beyrût 2012.

es-Safedî, Salahuddîn Halîl b. Aybeg, *el-Vâfî bi'l-Vefeyât* I-XXIX (1. Baskı) (thk.: Ahmed el-Arnaût-Turkî Mustafa), Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, Beyrût 2000.

Sâlim Mekram, Abdu'l-Âl, *el-Medresetu'n-Nahviyye fî Mısr ve'ş-Şâm,* Müessesetu'r-Risâle, Beyrut 1990, 146-274.

Sancak, Yusuf, "Hadisin Arap Dili Temel Kaynakları İçinde İstişhad ve Edebi Yönü Arap Dili ve Edebiyatına Katkıları", *EKEV Akademi Dergisi*, 24 (9), 2005, 191-208.

es-Semerrâî, Fâdıl Sâlih, *Meânî'n-Nahv* I-IV, (1. Baskı), Dâru'l-Fikr, Ummân 2000.

Selâmî, Abdulkadir, "Elfiyyetu İbn Mâlik Ünmûzecun fî Teysiri'n-Nahvi'l-Arabî", *el-Hedâratu'l-İslâmiyye bi'l-Endelüs,* (3), Cezâyir 2008, 163-184.

Sîbeveyh, Ebû Bişr Amr b. Osman el-Kanber, *el-Kitâb* I-V, (thk.: A. Selâm Muhammed Hârûn), Mektebetu'l-Hâncî, Beyrût 1988.

es-Suyûtî, Celalüddîn Ebû'l-Fadl Abdurrahman b. Kemâliddin Ebû Bekr b. el-Huzayrî, *el-Behcetu'l-Merdiyye,* (1. Baskı), (thk.: Muhammed Sâlih b. Ahmed el-Ğarsî), Dâru's-Selâm, Kahire 2000.

_____, *Buğyetu'l-Vuât fî Tabâkti'n-Nahviyyîn ve'n-Nuhât* I-II, (2. Baskı), (thk.: Muhammed Ebu'l-Fazl İbrahim), Dâru'l-Fikr, Beyrut 1979.

_____, *Hüsnu'l-Muhâdara fî Târîhi Mısr ve'l-Kâhire* I-II (1. Baskı), (thk.: Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim), Dâru İhyâi'l-Kutubi'l-Arabiyye, Kahire ts.

_____, *el-İktirâh fi İlmi Usûli'n-Nahv,* (thk.: Mahmud Süleyman Yakut), Dâru'l-Ma'rifeti'l-Camii'yye, İskenderiye 2006.

eş-Şevkânî, Şeyhu'l-İslam Muhammed b. Alî, *el-Bedru't-tâli' bi Mehâsini men ba'de'l-Karni's-Sabi'* I- II, Dâru'l-Kitâbi'l-İslâmî, Kahire ts.

Şeyhzâde, Muhammed b. Muslihiddîn, *Hâşiyetu Şeyhzâde 'alâ Tefsîri'l-Kâdı'l-Beydâvî* I-IV, Hakikât Kitabevi, İstanbul 1991.

et-Tâcûrî, Muhammed et-Turkî, "Min A'lami'l-Lugaviyyîn ve'n-Nuhât İbn-u Mâlik", *Mecelletu Kulliyyeti'd-Da'veti'l-İslâmiyye,* (18), Trablus 2001, 786-809.

Takiyyüddîn İbn Râfi, Ebu'l-Me'âlî Muhammed, *el-Vefeyât* I-II, (1. Baskı), (thk.: Sâlih Mehdî Abbas-Beşşâr Avvâd Marûf), Müssesetu'r-Risâle, Dımaşk 1982.

Tantavî, Muhammed, *Neş'etu'n-Nahv ve Târîhu Eşheri'n-Nuhât* (2. Baskı), Dâru'l-Maârif, Kahire ts.

Taşköprüzâde, Ahmed b. Mustafa, *Miftâhu's-Saâde ve Misbâhu's-Siyâde* I-III (1. Baskı), Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 1985.

et-Tehânevî, Muhammed Alî, *Keşşaf-u Istılâhâti'l-Fünûn* I-II, (1. Baskı), (thk.: Rafik el-Acem-Alî Dahrûc), Mektebetu Lübnân, Beyrut 1996.

Tural, Hüseyin, "Arap Dilinde Şiir ve Hadisle İstişhâd", *AÜİFD*, (9), Erzurum 1990.

Turan, Abdulbaki, "el-Elfiyye", *DİA* I-XLII, TDV, İstanbul 1995.

_____, "Elfiyye", *DİA* I-XLII, TDV, İstanbul 1995

_____, “İbn Mâlik”, *DİA* I-XLII, TDV, İstanbul 1999.

Uzun, Mustafa, “İstişhâd, Türk Edebiyatı”, *DİA* I-XLII, TDV, İstanbul 2001.

Yıldız, Murat, “Standart ve Yerel Arapçanın Tarihsel ve Filolojik Sınırları”, *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi,*10 (3), 2010, 23-41.

ez-Zemahşerî, Mahmûd b. Ömer, *el-Keşşâf ‘an Hakâiki’t-Tenzîl ve ‘Uyûni’t-Te’vîl* I-IV, (thk.: eş-Şirbînî Şerîde), Dâru’l-Hadîs, Kahire 2012.

ez-Ziriklî, Hayruddîn, *el-E’lâm Kâmûsu Teracimi’l-Eşheri’Ricâli ve’n-Nisâi mine’l-Arab ve’l-Musta’rabîn ve’l-Musteşrikîn* I-VIII, (15. Baskı), Dâru'l-İlm lil-Melâyîn, Beyrut 2002.

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler	
Adı Soyadı	Mehmet Mahşuk ACAR
Doğum Yeri ve Tarihi	Nusaybin / 01.12.1983
Eğitim Durumu	
Lisans Öğrenimi	Atatürk Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi
Y. Lisans Öğrenimi	
Bildiği Yabancı Diller	Arapça
Bilimsel Faaliyetleri	
İş Deneyimi	
Stajlar	
Projeler	
Çalıştığı Kurumlar	Diyanet İşleri Başkanlığı
İletişim	
E-Posta Adresi	mehmetmahsukacar@hotmail.com
Tarih	30.03.2015